

**TÜRKİYE'DE KADIN:
SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA DEĞİŞİM**

TÜRKİYE'DE KADIN: SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA DEĞİŞİM

Editör

Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI

TÜRKİYE'DE KADIN: SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA DEĞİŞİM

Editör ▪ Doç. Dr. Esma ÖZDAŞLI

Araştırma-İnceleme Dizisi No. 16

ISBN 978-605-73812-9-3

1. Baskı: Ağustos 2022 (500 adet)

Yayın Hakları © TASAV, 2022

Tüm yayın hakları TASAV'a aittir. TASAV'dan izin alınmadan kitabın tümünün ya da bir kısmının herhangi bir yöntem ile basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz.

TÜRK AKADEMİSİ SİYASÎ SOSYAL STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VAKFI (TASAV)

Redaksiyon ▪ Konur Alp KOÇAK

Sertifika No: 49150

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara

Tel: +90 (312) 460 1779 ▪ Faks: +90 (312) 460 1789

www.tasav.org ▪ iletisim@tasav.org ▪ editor@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı:

Vega Basım Hizmetleri – Bahadır Levendoğlu ▪ Sertifika No: 43714

Necatibey Cad. Lale Sokak No: 21/A Çankaya-Ankara ▪ +90 (312) 230 0723

Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) Türkiye’de ve dünyada, yaşanmış ve yaşanmakta olan olayları; siyasî, sosyal, tarihî ve kültürel derinlik içinde ve stratejik bir bakış açısıyla değerlendiren, yeni tasarımlar ortaya koyarak gelecek vizyonu oluşturan bir düşünce kuruluşudur.

TASAV, bilimsel kıstasları esas alarak ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde araştırma, inceleme ve değerlendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Çalışmalarını hiçbir kâr amacı gütmenden ilgililerle paylaşan TASAV; tarafsız, doğru, güncel ve güvenilir bilgiler ışığında kamuoyunu aydınlatmaya çalışmaktadır.

TASAV’ın amacı; ülkemizin ekonomik, sosyal, siyasî, kültür ve eğitim hayatının geliştirilmesine; millî menfaat ve birlik anlayışının, insan hak ve özgürlüklerinin, demokrasi kültürünün, jeopolitik ve jeostratejik düşünce biçiminin yaygınlaştırılmasına; toplumda millî, vicdanî ve ahlâkî değerlerin hâkim kılınmasına ve Türkiye’nin dünyadaki gelişmelerin belirleyicisi olmasına bilimsel faaliyetler aracılığıyla katkı sağlamaktır.

İÇİNDEKİLER

İsmail Faruk AKSU <i>Sunuş</i>	1
Esmâ ÖZDAŞLI <i>Giriş</i>	5
Mehmet ALTUNKAYA <i>Türk Medenî Kanununda Kadın ve Aile</i>	13
Mahmut KAPLAN <i>Türk Ceza Hukukunda Kadın</i>	35
Öznur TULUNAY ATEŞ <i>Türkiye’de Kadın ve Eğitim</i>	57
Esmâ ÖZDAŞLI <i>Erkek Egemen Bir Alan Olarak Diplomaside Kadın</i>	81
İsmet TÜRKMEN <i>Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası</i>	111
Serkan KEKEVİ <i>PKK ve Kadınlıktan Terör(ist/fizm) Devşirmek</i>	133
Kürşat ÖZDAŞLI & Metin KARACA <i>Kadın Girişimciliğini Etkileyen Çevresel Unsurlar Açısından Türkiye</i>	151
Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN <i>Türk Kalkınmasında Kadının Rolü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: İtalya Örneği</i>	179
Fatih ERARSLAN <i>Türk Siyasetinde Kadın: Bir Varlık-Yokluk Mücadelesi</i>	201
Hülya ARGUNŞAH <i>Kadın Yazarın Türkçedeki Yolculuğu (Cumhuriyet’e Kadar)</i>	223
Dilek ÇETİNDAS <i>Babasının Büyüyen Kızı: Cumhuriyet Sonrası Kadın Yazar ve Edebiyatı</i>	253
Tuğçe Nur KESİN <i>Ali Şir Nevâyî’nin Türkçe Divanlarında Kadına Bakış</i>	273
Emel ŞENER BOY <i>Geleneksel Türk Konut Mimarisinde Kadının Yeri</i>	285
Esmâ ÖZDAŞLI <i>Son Söz</i>	299

SUNUŞ

İsmail Faruk AKSU

Hiç şüphe yok ki kadınlar, toplumsal gelişimi yönlendirmede çok önemli bir etkiye sahiptir. Türk kültürü ve tarihinde de kadının siyasal, sosyal ve kültürel hayattaki yeri diğer toplumlara nazaran daha önde ve görünür olmuştur. Tarihin ilk kadın hükümdarı olarak bilinen Tomris Hatun, kadının Türk devlet yapısı içinde hangi konumlara gelebildiğini göstermektedir. Hatunların devlet meclisinde söz ve oy hakkının bulunması da Türk tarihinde kadına verilen değeri açıkça göstermektedir. Sosyal ve siyasal hayatın içinde bu denli önemli bir konum edinen Türk kadını, Kurtuluş Savaşı yıllarında da fedakârlık ve cesaret abidesi olmuştur. “Evladım anasız yaşayabilir ama vatansız yaşayamaz” diyerek beşikteki bebeğini bırakıp cepheye giden Nene Hatun, Türk kadınının kahramanlık örneklerinden sadece birisidir.

Günümüzde de ekonomik ve sosyal hayatta sağladığı başarılarla birçok kadınıımız dikkat çekmektedir. Bununla birlikte toplumsal hayatın her alanında erkek ve kadının birlikte bir ortalama oluşturmaları esas olmalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından çoğu Avrupa ülkesinden daha önce seçme ve seçilme hakkına kavuşturulan Türk kadınının günümüzde siyasal, sosyal ve ekonomik hayata katılımının artırılması ihtiyacı devam etmektedir. Kadının emeği ve katkısı olmadan kalkınma ve demokratikleşme sürecinin tamamlanmasının mümkün olmadığı bir gerçektir. Kadının toplum ve devlet hayatına katacağı estetik ve akılcı değerlerin ülkeleri daha yaşanılır hâle getireceği açıktır. Esasen nüfusumuzun neredeyse yarısını

oluşturan kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın her alanında erkekler kadar varlık göstermeleri doğal olanıdır. Kadınların ihmal edildiği bir toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bu yüzden kadının toplum hayatına daha aktif ve daha üretken bir biçimde katılması bir zorunluluktur.

Son yıllarda, bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de ailenin ve bil-hassa kadının önemini ön plana çıkaran çalışmaların sayısında artış olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar bu alandaki farkındalığı artırsa da Türk kültür ve medeniyetine uygun olmayan istismar edici yaklaşımlar da bu çalışmaların konusu olabilmektedir. Oysa Türk töresi, millî ve manevî değerlerimiz kadına yönelik toplumsal bakışımızın ana kaynaklarıdır. Toplumun temel taşı olan aile sosyal düzenin de güçlü bir şekilde oluşmasını sağlamaktadır. Toplumun kültür değerlerinin bir kuşaktan diğerlerine aktarılmasında aile son derece önemli bir role sahiptir.

Türk toplum yapısında, Türk devlet geleneğinde, Türk sosyal dokusunda kadının inkâr edilemez sorumlulukları, fark yaratan pozisyonları bulunmaktadır. Kadınsız dünya boş, kadınsız toplum ölü bir toplumdur. Analarımız, kadınlarımız tarihin her döneminde üstlendikleri sorumlulukları ferâgat simgesi bir anlayışla yerine getirmişlerdir. Anadolu coğrafyasındaki var oluş sırrımız Türk kadınının şerefli mücadelesinde saklıdır. Vatan mücadelesi yanında sosyal ve ekonomik gelişmeye de destek veren Türk kadını eve kapanmak yerine, hayatın aktif ve katılımcı bir ögesi olmuştur. Kadınlarla erkekler yaşadıkları toplumun teşkilâtlanmasını, işleyişini, genel çıkarını gözetme ve belirleme sorumluluğuna birlikte sahip olmuştur.

Hayatın içinde aktif ve fedakârca mücadele eden kadınların, demokratik imkân ve fırsatlardan mahrum olmaları kuşkusuz ki kabul edilemez bir çarpıklık olacaktır. Kadınların her neviden sorunları, karşılaştıkları zulüm ve zorbalık maalesef hepimizin şahit olduğu ilkeliliklerdir. Diğer taraftan bir insanlık suçu ve demokrasinin de en büyük düşmanı olan terörün ve terör örgütlerinin, sevginin, barışın ve fedakârlığın sembolü olan kadınları istismar etmesi, önümüzdeki önemli bir diğer sorun alanıdır.

Bazı eksiklikler olsa da hukuk normlarımızda, yönetim sistemimizde, siyasal, ekonomik, sosyal hayatta kadının yerine ve fırsat eşitliğine ilişkin önemli mesafeler kat edildiği de bir gerçekliktir. Türkiye'nin geleceğinde şüphesiz ki kadınların üstleneceği yapıcı rol, yapacakları değerli çalışmalar

ve tarihin her döneminde olduğu gibi ortaya koyacakları yeni fedakârlıklar belirleyici etkiye sahip olacaktır.

Türk kadınının var olan sorunlarının çözülmesi ve aynı zamanda toplumsal hayatın her alanında hak ettiği saygıyı görmesi, siyasetle birlikte tüm toplumsal aktörlerin bu yöndeki gayretleriyle yakından ilişkilidir. Bu düşüncelerden hareketle, Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) olarak, tarihsel süreçte Türk kadınının siyasal, sosyal ve kültürel alandaki yerini değerlendirmek, günümüzde yaşadığı sorunları irdelemek ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmak, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılığa karşı akademik mânâda bilgi üretmek ve kadın politikalarının gelişimine katkı sunmak amacıyla değerli bilim insanı Doç. Dr. Esmâ Özdaşlı editörlüğünde “Türkiye’de Kadın: Siyasî, Sosyal ve Kültürel Alanda Değişim” başlıklı bu kitabı hazırladık. TASAV olarak amacımız, gerek Türkiye’de gerekse uluslararası alanda kadınlarla ilgili yapılmış birçok çalışmaya, bu konudaki güçlü literatüre millî bir bakış açısıyla katkı verebilmektir.

Referans bir eser olacağına ve literatüre önemli katkı sunacağına inandığımız bu kitap, alanlarında temayüz etmiş değerli bilim insanları Prof. Dr. Hülya Argunşah, Prof. Dr. Mehmet Altunkaya, Prof. Dr. İsmet Türkmen, Prof. Dr. Kürşat Özdaşlı, Doç. Dr. Öznur Tulunay Ateş, Doç. Dr. Serkan Kekevi, Dr. Emel Şener Boy, Dr. Meltem Uçgunoğlu Erarslan, Dr. Mahmut Kaplan, Dr. Metin Karaca, Öğr. Gör. Fatih Erarslan ve Arş. Gör. Tuğçe Nur Kesin’den oluşan güçlü bir akademik kadroyla hazırlanmıştır.

Ortaya konulan eserin okuyucu ve araştırmacılara yararlı olması ve yeni bakış açıları kazandırması dileğiyle, başta Doç. Dr. Esmâ Özdaşlı olmak üzere eserin ortaya çıkmasında emek veren isimlerini zikrettiğimiz kıymetli bilim insanlarına ve TASAV çalışanlarına, kitabın hazırlanması ve yayınında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

İsmail Faruk AKSU
TASAV Başkan

GİRİŞ

Doç. Dr. Esma ÖZDAŞLI

“Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte, Anadolu kadını kadar emek verdim diyemez. Erkeklerden kurduğumuz ordumuzun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Çift süren, tarlayı eken, kağnısı ve kucağındaki yavrusu ile yağmur demeyip, kış demeyip cephenin ihtiyaçlarını taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadını olmuştur. Bundan ötürü hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükranla ve minnetle sonsuza kadar aziz ve kutsal bilelim.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

İnsan kavramı kadın ve erkek cinsleri üzerine inşa edilmiştir. Bazen bu cinslerin birbirleri üzerine üstünlükleri iddia edilse de nihayetinde “insan olma” ortak noktasında birleşmek, kadının da erkeğin de kendine has güzelliklerinin bulunduğunu unutmamak gerekir. Her millet kadını, evreni algılama biçimine göre şekillendirmiş, ona bu çerçevede bir anlam vermiştir. Kadın yüzyıllar içerisinde farklı algı dairelerine girmiş, milletlerin kültürlerinde farklı yerler edinmiş; doğurganlığın, bereketin, şefkatin sembolü olmuştur.

Kadın; anne olması hasebiyle toplumsal gelişimin temeli, yönlendiricisi ve koruyucu unsurudur. Bu bakımdan ‘bozkırın tezene-si’ Neşet Ertaş’ın “Kadın insandır, biz ise insanoğlu” sözü, kadını yücelten, onun ülkemizin gelişimindeki rolünü vurgulayan en anlamlı ve değerli cümlelerden biridir.

Türk tarihine bakıldığında kadının sosyal, siyasî, kültürel ve hatta askerî hayatta diğer toplumlara nazaran daha fazla önemsendiği kolaylıkla görülebilmektedir. Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde “Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişler” şeklindeki sözleri de bu gerçeğe işaret etmektedir. Sözlü dönem Türk destanlarında kadının yüceltildiğini, erkekle eşit yaşam şartlarına sahip olduğunu ve doğurganlığı sebebiyle kutsal görüldüğünü tespit edebiliyoruz. Tarihin ilk kadın hükümdarı olarak bilinen Tomris Hatun, kadının Türk devlet yapısı içinde hangi konumlara gelebildiğini gösteren en somut örnektir. Yine Göktürk Yazıtları'nda verilen bilgiye göre, İlbilge Hatun'un İltiş Kağan ile birlikte tahta çıkması, Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete Han'ın hanımının imzalaması, Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın eşi Arı-kan'ın Attila'nın olmadığı dönemlerde devleti yönetmesi ve hatunların devlet meclisinde söz ve oy hakkının bulunması, Türk tarihinde kadına verilen değeri gösteren sadece birkaç örnektir. Çin ve Batılı kaynaklar ile İbni Fadlan (877-960) ve İbni Batuta (1304-1369) gibi seyyahların eserlerinde de Türk kadınının erkeklerle eşit kabul edildiği yer almış, hatta İbni Batuta “Türkler, kadınları erkeklerden üstün tutarlar” ifadesiyle şaşkınlığını dile getirmiştir. Sosyal ve siyasal hayatın içinde her zaman etkin biçimde yer alan Türk kadını, fedakâr ve cesur tavrını Millî Mücadele yıllarında da göstermiş, Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle: “Erkeklerden kurulan ordunun hayat kaynaklarını kadınlar işletmiştir.”

Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün kadınlara verdiği değer ortadadır. Avrupa ülkelerinden Fransa ve İtalya'da 1946, İsviçre'de 1971'de elde edilebilen seçme ve seçilme hakkı Türk kadınına 1930 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. Fakat Avrupa'daki hemcinslerinden daha önce siyasî haklara kavuşan Türk kadınının günümüzde siyasal alandaki etkinliği oldukça sınırlıdır. 1999'a kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren kadın milletvekili sayısı hep 1935'teki rakamın altında kalmıştır.

İngiliz parlamenter ve yazar John Stuart Mill'in belirttiği üzere, *"Bir toplumun uygarlık seviyesi o toplum kadınlarının hayat şartlarıyla paraleldir. Kadınların ihmal edildiği bir toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi mümkün değildir."* Ziya Gökalp'in ifadesiyle ise *"kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayat."* Bu yüzden, kadının toplum hayatına daha aktif ve daha üretken bir biçimde katılması bir zorunluluktur. Hiçbir ülkenin kadının emeği ve katkısı olmadan sağlıklı bir şekilde kalkınması ve demokratikleşmesi mümkün değildir. Kadının toplum ve devlet hayatına katacağı estetik ve akılcı değerlerin, bir ülkeyi daha yaşanılır hale getireceği de bir gerçektir.

Son yıllarda bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de genel olarak aileyi özelde ise kadını ön plana çıkaran çalışmaların sayısında büyük bir artış yaşanmaktadır. Kadın olmak, sadece biyolojik bir gerçekliği ifade etmediğinden ve hatta bunun da ötesinde toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok konuyu ilgilendirdiğinden, bu çalışmalar da çok yönlü bir bakış açısıyla kadını ele almaktadır. Özellikle kadının yeni nitelikler kazanmasıyla ailede ve toplumda meydana gelen değişim daha fazla tartışılır olmaya başlamıştır. Bu değişimleri de dikkate alarak aile ve kadın konusunda kapsayıcı bir çalışma yapmanın önemli olduğunu düşündük ve alanında uzman akademisyenlerin görüşlerinin yer aldığı bu kitap üzerinde karar kıldık.

Elinizdeki kitap, tarihsel süreçte Türkiye'de kadınların siyasal, sosyal ve kültürel alandaki yerini değerlendirmek, günümüzde yaşadığı sorunları irdelemek ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmak, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılığa karşı akademik mânâda bilgi üretmek ve kadın politikalarının gelişimine katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır. İşaret edildiği üzere, gerek Türkiye'de gerekse uluslararası alanda kadınlarla ilgili yapılmış birçok çalışma bulunmaktaysa da bu çalışma diğerlerinden farklı olarak ilgili literatüre millî bir bakış açısıyla katkı sunma amacı gütmektedir.

Ne yazık ki dünya genelinde ve ülkemizde terör örgütlerinin kadını etkin bir propaganda unsuru olarak kullanmaya çalışmaları ve çatışmanın bir parçası olarak yansıtmaya hedefleri, kadın konusunun çeşitli şekillerde istismar edilmesine neden olmaktadır. Bu durum

barışın ve toplumsal ahengin yapı taşı olan kadının doğru mânâda ele alınmasını gerekli kılmaktadır ki elinizdeki eserin en önemli hedefi de budur.

Çalışma, kadınların yaşadıkları sorunların sadece kadınları değil, toplumunun her ferdini ilgilendirdiği düşüncesiyle kadının konumunu çok yönlü ve farklı bir bakış açılarıyla ele almayı; ekonomik, toplumsal, siyasî, tarihî ve kültürel alanda kadının yerinin yanı sıra son yıllarda gündemin daha ön sıralarında yer alan çevre, güvenlik ve göç gibi konularla ilgili olarak da kadının durumuna vurgu yapmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, sadece Türkiye’de değil, dünyada da geleneksel olarak erkek-egemen alanlar olarak kabul gören siyaset, diplomasi ve mimaride Türk kadınının yeri de kitapta ele alınan konular arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte kadının hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi ve hatta Türk kadınının birçok açıdan bazı Batılı hemcinslerini geride bırakması, Atatürk’ün kadına verdiği öneme işaret etmektedir. Atatürk, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türk kadınının siyasal ve sosyal haklar kazanmasını sağlamak için birtakım inkılâplar gerçekleştirmiş, barış ve güvenlik için kadının örnek olmasını ve iş hayatında aktif olarak yer almasını istemiştir. Prof. Dr. Mehmet Altunkaya, *“Türk Medenî Kanunu’nda Kadın ve Aile”* başlıklı çalışması ile Türk toplumunun temel taşı aile ve ailenin en temel direği olarak kabul edilen kadını medenî hukuk çerçevesinde ele almıştır.

Kadına verilen tüm yasal haklara rağmen kadına yönelik şiddet hâlâ ülkemizin en önemli ve acil çözüm bulunması gereken sorunlarından biridir. Bu nedenle kadına karşı şiddetin arttığı ve alınan tedbirlerin yetersizliği ya da ilgili yasaların yeterince uygulanmadığı gerekçesiyle ciddi tartışmaların yaşandığı bir süreçten geçilmektedir. Bu kapsamda, gerek siyasî gerekse akademik mecralarda sorunun çözümüne yönelik çeşitli öneriler ortaya konmaktadır. Bu çerçevede; Dr. Mahmut Kaplan, toplumumuzun kanayan yarası hâline gelen kadına yönelik şiddeti ve istismarı *“Türk Ceza Kanunu’nda Kadın”* başlığı altında değerlendirmiştir. Söz konusu çalışma,

kadına yönelik şiddeti ve buna karşı alınan tedbirleri akademik ve eleştirel bir bakış açısıyla incelemekte, kadına karşı şiddetin önlenbilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Eğitim, ailede başlayıp okulda devam eden ve bireyin hayatını şekillendirip, toplumu etkileyen önemli bir süreçtir. Bir toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesi, üretken bir yapıya kavuşmasının ön şartı kaliteli bir eğitim sistemine sahip olması ve bu eğitimin toplumun her kesimine kesintisiz ulaşmasıdır. Eğitim, cinsiyet eşitliğine dayanmalı ve toplumun tüm kesimini güçlendirmeyi hedeflemelidir. Doç. Dr. Öznur Tolunay Ateş, *“Türkiye’de Kadın ve Eğitim”* başlıklı çalışmasıyla bu konuyu çok yönlü bir çerçevede ele almaktadır.

Dış politika ve diplomasi, sadece Türkiye’de değil tüm dünyada kadınların diğer alanlara nazaran daha geç etkin oldukları, “cam tavanı” büyük mücadelelerle kırdıkları bir saha olmuştur. Bu alanlarda erkek-egemen yapının hâlâ varlığını korumakta olduğu doğruysa da, kadın katılımı açısından önemli mesafelerin kaydedildiğini söylemek de mümkündür. Doç. Dr. Esmâ Özdaşlı, *“Erkek Egemen Bir Alan Olarak Diplomaside Kadın”* başlıklı çalışmasında, bu sahada kadınların eriştiği konumu Türkiye ve dünyadan örnekler sunarak karşılaştırmalı bir analiz ile ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren kadın, toplumun geri kalmışlığındaki odak noktası, kadın sorunları da toplumun ilerlemesi için çözümlenmesi gereken önemli bir mesele olarak görülmüştür. Prof. Dr. İsmet Türkmen, Tanzimat’tan Cumhuriyet’in erken dönemlerine değin “modernleşmecî yaklaşım”ın bir parçası olarak değerlendirilen “kadın meselesi”ni *“Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesinde Kadın Kimliğinin İnşası”* başlıklı çalışmasıyla irdelemekte, bu çerçevede Halkevleri’nin işlev ve faaliyetlerine temas etmektedir.

Kadınların terör örgütlerinin içinde yer almasının aslında uzun bir geçmişi vardır. Bölücü terör örgütü PKK’nın ve uzantılarının da militan/terörist kaynakları içinde kadınların etkin oldukları bilinmektedir. Kadın teröristler ayrıca, terör örgütünün uluslararası alanda kullandığı en önemli propaganda unsurlarından ve kanlı

eylemlerini meşrulaştırmaya çalıştıkları araçlardan biri olmuştur. Terör eylemlerinin en büyük mağdurları anne olarak, eş olarak kadındır ve hatta bu eylemlerde bizzat kadınlar da hedef alınmaktadır. Buna rağmen özellikle sözde “insan hakları savunucusu” Batılı devletler, terör örgütünün kadın üzerinden yaptıkları Türkiye karşıtı kara propagandayı dikkate almakta ve hatta bizzat bu propagandayı yapan özne hâline gelmektedirler. Doç. Dr. Serkan Kekevi’nin “PKK ve Kadınlıktan Terör(ist/izm) Devşirmek” başlıklı çalışması, terör örgütlerinin ve iltisaklı siyasî yapılanmaların kadın konusunu nasıl kolaylıkla istismar ettiklerini ve doğrudan veya dolaylı olarak kadını nasıl açık hedef hâline getirdiklerini akademik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Bir toplum, kadının emeği olmaksızın kalkınamaz. Bu nedenle toplumsal kalkınmayı bütünüyle erkek egemenliğine dayandıran bir anlayışı kabul etmek mümkün değildir. Tarihsel süreçte erkeklerle birlikte emek sarf ederek toplumsal kalkınmaya ve uygarlığın gelişmesine katkıda bulunan kadınlar, cinsiyet ve fırsat eşitliğinin geliştiği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ileri düzeyde kullanılmaya başlandığı 1980’den sonraki süreçte de girişimci kimlikleriyle ön plana çıkmaya başlamışlardır. Prof. Dr. Kürşat Özdaşlı ve Dr. Metin Karaca, Türkiye’de kadın girişimciliği güçlendiren çevresel koşulları ve kadın girişimciliğin önündeki “cam tavan”ları mukayeseli bir analiz ile değerlendirirken, Dr. Meltem Uçgunoğlu Erarslan Türkiye’nin kalkınmasında Türk kadının rolünü, İtalya örneğini dikkate alarak yine karşılaştırmalı bir çalışma ile ortaya koymaktadır. Uçgunoğlu Erarslan çalışmasında; ailenin toplumsal yapısı, kadının konumu, refah rejiminin koşulu gibi sosyal ve toplumsal açılardan benzerlik kurduğu “Güney Avrupa Refah Devleti” İtalya ile Türkiye’de kadın istihdamının demografik yapısını, aile ve kadın istihdamına yönelik politikaları analiz etmektedir.

Türk tarihinde kadın; devlet yönetiminde etkin bir siyasî figür, toplumsal hayatın her alanında eşit şartlara sahip bir birey ve hatta eşiyile birlikte mücadele eden bir ordu mensubu olmuştur. Ancak bu çok kıymetli tarihsel arka plana ve Cumhuriyet’in Türk kadınına verdiği yasal haklara rağmen nüfusun neredeyse yarısını oluşturan

kadınların meslekte yükselmeden, siyasî karar alma noktasındaki konumlarına kadar birçok alandaki mevcut durumları, bu yasal hak ve yetkilerin çok gerisindedir ve kadınlarımızın siyasal alanda birtakım sorunlar yaşadıkları da açıktır. Bu noktadan hareketle Öğr. Gör. Fatih Erarslan, Türk kadınının Batılı hemcinslerinin birçoğundan önce sahip olduğu siyasî hakları ve bunun günümüze yansımalarını “*Türk Siyasetinde Kadın: Bir Varlık-Yokluk Mücadelesi*” başlıklı çalışmasıyla incelemektedir.

Türk tarihi, kadının siyasal ve toplumsal hayatta etkin olduğu kendine özgün bir yapıya sahiptir. Bu yapı haliyle dil ve edebiyat alanına da yansımıştır. Kadın, bütün sanatlar gibi edebiyat sanatında da gerek özne gerekse nesne olarak daima etkin bir katılımcı ve edebî çalışmalar için ilham kaynağı olmuştur. “*Kadın Yazarın Türkçedeki Yolculuğu (Cumhuriyet’e Kadar)*” başlıklı çalışmasında “kadınsız bir edebiyatın düşünülmemeyeceği gibi edebiyatsız bir kadının da düşünülmemeyeceğinin” altını çizen Prof. Dr. Hülya Argunşah, çalışmanın zamansal sınırı çerçevesinde kadın yazarların eserlerini değerlendirmekte, “edebiyat sanatının estetik ölçülerinin “erillliği” üzerinden kadın yazarlara yapılan “taklitçilik” veya “kendi sesini bulamamış”lık yönündeki eleştirileri ele alarak edebiyat sanatında zamanın üzerini örttüğü, tarihin görmezden geldiği kadın varlığını ortaya çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dönemsel olarak bu çalışmanın devamı niteliğinde olan “*Kadın Yazarların Türkçedeki Yolculuğu Babasının Büyüyen Kızı: Cumhuriyet Sonrası Kadın Yazar ve Edebiyatı*” başlıklı çalışmayı kaleme alan Doç. Dr. Dilek Çetindaş, Türk edebiyatının eril ve hegemonik yapısının Tanzimat Devri ile değişmeye başladığını, bu dönemden sonra toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda ilk mücadelelerin kadın ve edebiyat alanının temel meselesi hâline geldiğini vurgulamakta; kadınların “öteki” kimliği içerisinde uzun yıllar hegemonik eril iktidar alanında kalmalarının, sanatlarını da verili yapı üzerinden inşa etmelerini gerekli kıldığını ve bu durumun kadın sanatçıların sesini yitirmesine neden olduğunu savunmaktadır.

Arş. Gör. Tuğçe Nur Kesin ise Çağatay Türkçesinin baş temsilcisi ve en önemli ismi olan Ali Şir Nevâyî’nin eserlerinde kadını “*Ali*

Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Kadına Bakış" isimli çalışmasıyla tarihsel arka planı da dikkate alarak incelemektedir. Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde kadın; uzak durulması, kaçılması gereken biri konumundadır. Tüm bu uyarılar bir korkuya bağlıdır. Kadının güzelliği akıl alıcı boyutlara ulaştığı için ortaya çıkan bu korku, şairin şiirlerinde kendini açığa çıkarmaktadır. Nevâyî'de kadın; dünyayı sevdiren bir unsur olarak nesnel varlık ve yer yer dünyadır. Çalışmada, Nevâyî'nin dünya ile kadın arasında kurduğu ilgi, tasavvufî düşüncenin yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel erkek-egemen alanlardan biri olan konut mimarisinde Türk kadınının yeri, Dr. Emel Şener Boy'un "*Geleneksel Türk Konut Mimarisinde Kadının Yeri*" başlıklı çalışmasıyla kitabımızda yer almaktadır. Geleneksel Türk konut mimarisini bu açıdan inceleyen Şener Boy, toplumun sosyo-kültürel konumu çerçevesi içerisinde kadın ve erkeğe özgü yaşam alanlarının, bireylere özgürlükler ve imkânlar sunduğunu belirtmektedir. Alana özgün bir katkı yapan bu çalışma, Türk kültüründe geleneksel konutlar içerisinde kadının yaşam alanı ve bu yaşam alanlarını nasıl kullanıldığına ilişkin fikirler de ortaya koymaktadır.

Yukarıda kısaca tanıtılan bu özgün çalışmalar, son yıllardaki güncel gelişmeleri de dikkate alarak kadın konusunu çok yönlü olarak ele almakta, kadınların siyasî, sosyal ve ekonomik hayattaki yeri ve rolünü farklı perspektiflerden bakarak detaylı bir şekilde incelemektedir. Çeşitli disiplinlerde uzmanlaşmış değerli akademisyenlerle hazırlanan bu eserin, Türkiye'de kadın çalışmaları alanındaki literatüre önemli bir katkı sağlaması ve bu konu hakkında yeni ufuklar açması temennisiyle, kitabın hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI
Editör

TÜRK MEDENÎ KANUNU'NDA KADIN VE AİLE

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA

Giriş

Aile toplumun temel taşıdır. Toplumun sağlam bir yapıya sahip olması sosyal düzenin de güçlü bir şekilde oluşmasını sağlar. Her birey ilk olarak eğitimini ailede alır ve bu aldıklarını da toplum değerleri ile pekiştirerek hayatını sürdürür. İnsanın genel yapısını ve başarısını oluşturan, doğrudan sonucu belirleyen müessese ailedir. Toplumun kültür değerlerinin bir kuşaktan diğerlerine aktarılmasında aile önemli bir role sahiptir. Toplumun aile yapısı ne kadar sağlam olursa, o toplum o kadar güçlü olur. Türk toplumları tarih boyunca aile kurumuna özel önem vermişlerdir. Aile içinde de en önemli varlık kadındır. Birçok toplumda olduğu gibi bizim kültürümüzde de ailenin sosyalleşme sorumluluğu kadının/annenin üzerindedir. Anne hem aile içinde sağlıklı bireyler yetiştirmiş hem de toplumun sağlıklı bir yapıya kavuşmasına hizmet etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte kadının hakları ve yükümlülüklerinin belirlenmesi önem arz etmiştir. Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk kadınının siyasal ve sosyal haklarını kazanmasını sağlamak için birtakım inkılâplar gerçekleştirmiş, barış ve güvenlik için kadının örnek olmasını ve iş hayatında aktif olarak yer almasını istemiştir. 1930 yılında Belediye Kanunu ile kadınlara, belediye meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı verilmiş,

1934 yılından itibaren de kadınlar bu hakkı kullanmaya başlamışlardır. Dünyada ilk uluslararası kadın kongresi 1935 yılında Atatürk'ün himayesinde İstanbul'da toplanmıştır. 1926 tarihli Medenî Kanun ile de kadının aile içinde konumu, hak ve yükümlülükleri belirlenmiş, ancak kanunun 76 yıllık yürürlük sürecinde birçok hüküm de eleştiriye maruz kalmıştır. Bu gerekçelerle 2002 yılında Türk Medenî Kanunu yürürlüğe girmiş ve kadının hak ve yükümlülükleri çağın gereklerine göre yeniden düzenlenmiş, kadın lehine çok önemli değişiklikler getirilmiştir.

Türklerde Aile Anlayışı ve Aile Kavramı

Tarihin başlangıcından beri insanoğlu birlikte yaşama, beraber olma içgüdüğü ile hareket etmiştir. Bu duygu, bir arada yaşama, yardımlaşma, dayanışma, güvenlik içerisinde hayatını devam ettirme şeklinde kendisini gösterir (Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 695; Akıncı, 2004: 16). İnsanoğlunun bu beklentisi aileyi ortaya çıkarmıştır. Bütün kültürlerde sosyal bünyenin en küçük ve en önemli yapı taşı aile olmuştur.

İnsanların bir arada yaşamak üzere oluşturdukları toplulukların en küçüğü ve eskisi ailedir. Aile, bir kişinin toplumda yer edinebilmesi için gerekli olan kurumlardan birisidir. Kişi toplum içinde gerek duyduğu ruhi ve maddi ihtiyaçlarını aileden karşılar. Kişinin toplum içerisinde şekillenmesinde içinde bulunduğu aile müessesesi önemli bir rol oynamaktadır. Nasıl bir aile içerisinde dünyaya gelmişse topluma da o ailenin sahip olduğu kültür, değer ve anlayış yansır. Millet kavramının kaynağı da ailedir. Toplumun sosyal düzen içerisinde huzurlu, mutlu ve düzenli bir şekilde yaşayabilmesi için sağlam bir aile yapısına sahip olması gerekir. Şayet aile içinde sorunlar, pürüzler, aksaklıklar varsa bunlar zamanla topluma yansır, yaygınlaşır ve dejenere olmuş bir toplumun ortaya çıkması da kaçınılmaz olur. Sağlam bir değer yapısına sahip olmayan toplumlar dağılmaya, yok olmaya mahkûmdur. Böyle bir silsile devletin de yıkılmasına sebep olmaktadır.

Toplumların sosyal düzen içerisinde yaşamını sürdürmesinde ailenin önemli bir rolü bulunmasına rağmen her toplumun kendine

göre farklı aile anlayışları oluşmuştur. Özellikle bireylerin aile içi fonksiyonları itibarı ile toplumların aile anlayışları birbirinden farklılıklar göstermiştir. Bu konuda antropologlar, etnologlar ve sosyologlar yaptıkları araştırmalar neticesinde farklı aile tipolojileri tespit etmişlerdir. Bu tipolojiler temelde ataerkil-anaerkil yapılar şeklinde kurgulanan aile yapılarını karşımıza çıkarmıştır. Türk aile tipolojisi konusunda özellikle Ziya Gökalp, Abdülkadir İnan, İbrahim Kafesoğlu, Bahaeddin Ögel, Orhan Türkdoğan gibi bilim adamlarının tespitleri önemlidir (Aslan, 2019: 458).

Kültürel özellikleri açısından tarihte eşine çok az rastlanan bir yapıya sahip olan Türk ailesi; İslam öncesi, İslamiyet dönemi ve Batı medeniyeti ekseninde olmak üzere üç aşamalı bir süreçten geçmiştir. Türk aile yapısının şekillenmesi bu süreçlerde gerçekleşmiştir. Türk aile yapısının bugünkü şekline İslamiyet dönemi ve Batı medeniyetinin etkisinin büyük olduğunu görmek mümkün olsa da İslam öncesi dönemin de Türk tarihi açısından göz ardı edilmesi mümkün değildir. Gerçekten de Türk aile yapısının temel dinamiklerini İslam öncesi Türk kültüründe aramak mümkündür (Aslan, 2019: 458). Türkler daha miladın başlarında bile kültürel olarak millet mefhumu ile hareket eden bir yapıya sahiptirler (Claude, 1979: 11; Aslan, 2019: 459). Buna göre eski Türk ailesinin kan akrabalığına dayandığı, kendine özgü bir “pederî aile” tipinin bulunduğu, küçük ve dar bir aile yapısının egemen olduğu, kadının baba evinden getirdiği çeyizin yegâne sahibi bulunduğu, kadının aile içerisinde hür olduğu, kadının ve çocuğun korunması, bunların törece güvence altına alınması gerektiği görülmektedir. Yine Türk milletine has önemli özelliklerden birisi de evliliklerin dışarıdan yapılmasıdır. Diğer topluluklarda görülen yakın akraba ile evlenme, aile içerisinde çocukların öldürülmesi, alınıp satılması ve kız çocuklarının diri diri gömülmesi eski Türk ailesinde görülebilir bir durum değildir (Aslan, 2019: 459).

Türk kültürü ve onun en küçük yapı taşı olan aile, el birliği ve güç birliği etmiş bir erkek ve kadının birlikteliğidir. Türk'ün töresinde ve tarihinde hep böyle olmuştur. Köken mitleri, kimi destanlar ve Göktürk Abideleri'nde yer alan ifadeler, Mavi Gök ve Yağız

Yer'in birlikteliğinin görünümüdür. Gök babadır, yer anadır. Türk aile yapısı da bu inanç üzerinde şekillenmiş, özü böyle oluşmuştur. Baba evin çadırı, ana ise direğidir (Aslan, 2019: 461).

Ailenin hem toplum hem de birey için çok büyük önem arz ettiği bir gerçektir. Nitekim ailenin devlet için öneminden dolayı 1982 Anayasası'nın 41. maddesinde, "*Aile Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması (...) tedbirleri alır*" hükmü yer almıştır. Türk kültüründe yer alan, toplumun temeli olan aile ile ilgili anlayış Anayasamızda da bu şekilde düzenlenmiştir. Böylelikle anayasal temel ve güvence de sağlanmıştır. Anayasa koyucu bu hüküm ile toplumdaki dirliğin, düzenin ve barışın sağlanmasında etkin rol oynayan, toplumun gelişme ve ilerlemesindeki en önemli müessesenin aile olduğunu ortaya koymuştur. Hal böyle iken, aile hususunda net bir tanımlama yapmak güçtür (Akıntürk, 2003: 4-5). Bu yüzden aileyi değişik anlamları ile tanımlamakta fayda vardır. Öncelikle aile kelimesinin Türkçe bir kelime olmadığını ifade etmek gerekir. Aile karşılığında Türkçede "evlenme" kavramı kullanılmaktadır. Dedem Korkut, "*oğlu olan evlendirir, kızı olan göçürür*" demiştir (Aslan, 2019: 462).

Türk Medenî Hukuku açısından dar anlamda aile; karı ve kocadan meydana gelir (Ünal, 1979: 40; Akıncı, 2004, s. 17). Geniş anlamda aile; karı ve kocanın yanı sıra, onların dünyaya getirdiği çocukları da içine alan bir topluluktur (Ünal, 1979, s. 40; Akıncı, 2004: 17). En geniş anlamda ise aile; karı-koca ve çocuklardan başka aynı çatı altında yaşayan ve tek bir otorite tarafından yönetilen kişiler topluluğudur. Yani aile, evlilik ve hısımlık ilişkileriyle birbirine bağlı bulunan kişileri kapsayan bir kurumdur (Akıntürk, 2003: 6; Feyzi-oğlu/Özakman/Sarial, 1986: 5, Köprülü/Kaneti, 1989: 3; Öztan, 2015: 4; Ünal, 1979: 41-42; Akıncı, 2004: 17).

Tanımlarda da görüldüğü üzere, aile ile ilgili hangi tanım yapılırsa yapılsın iki ana unsurun varlığı esas alınmıştır. Bunlar kadın ve erkektir. Aile, farklı cinsten iki kişinin birleşmesiyle ortaya çıkan bir kurum olmasına rağmen ataerkil toplumlarda genellikle erkek ön plâna çıkmakta, kadın ise geride kalmaktadır. Ancak, zaman zaman

ikinci plâna itilse de, insanoğlunun yaratılışından bu yana kadın, hayatın iki temel direğinden biri olmuş, hep önemsenmiş ve ailenin oluşumunda temel unsur olarak görülmüştür. Bununla beraber bazı eski toplumlarda kadın, hak ettiği değeri elde edememiştir. Örneğin Hintliler ve Sümerler'de evde mutlak hâkim sadece kocadır. Eski Yunan'da da kadın aşağılık bir yaratık gibi görülmüş, hatta bir eşya gibi alınıp satılmıştır. Aynı bakış açısını Roma'da da görmek mümkündür. Bugünkü Roma'da kadının hem hak hem fiil ehliyeti kısıtlanmıştır. Kadın evlilik yaptığında hak ehliyetini ve malvarlığını kaybederken kadının kocası onun üzerinde hukuken egemenlik hakkına sahip olmakta idi. Zira erkek, egemen güç idi. Kadın kamuda görev alamazdı. İslâmiyet'ten önceki Arap kabilelerinde de durum hiç iç açıcı değildi. Kadına bir insan gözüyle bakılmıyor, kız çocuğu babası olmak bile küçümseniyor ve bu yüzden bazı babalar kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürüyordu. Cahiliye dönemi olarak kabul edilen dönemde kadın çok kötü durumda idi. Bütün bunların aksine, Amazonlar'da kadın tapılacak bir varlık olarak görölüyordu ve kadına yönelik kutsal bir bakış açısı oluşmuştu (Akıncı, 2004: 18).

Eski Türkler'de ise kadının ailede ve toplumda saygın bir yeri vardı. Kadınlar, birçok konuda erkeklerle aynı haklara sahipti. İslâm öncesi Türk toplumundaki bu durum, İslâm sonrası Türk toplumlarında da aynı şekilde devam etmiştir (Cin, 1988: 8 vd.; Cin, 1991: 8 vd.; Akyılmaz, 2000: 6-16; Akıncı, 2004: 18).

Gelişmiş toplumlar aileye çok büyük önem vermişlerdir. Aynı şekilde ailenin en önemli varlığı olarak kadına ayrı bir değer atfetmişler, bu hususta gerekli düzenlemeleri yapmışlardır (Akıncı, 2004: 18). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 41. maddesinde güçlü bir devletin ve toplumun oluşmasında ailenin önemini ve bunun için devletin aile ile ilgili sorumluluğu vurgulanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 16. maddesinde de ailenin, toplumun doğal ve temel ögesi olduğu belirtilmiştir. Anayasa'nın 41. maddesi de geniş ölçüde bu Bildirge'nin 16. maddesinde yer alan düzenlemelerden ve anlayıştan esinlenmiştir (Köprülü/Kaneti, 1989: 11). Ayrıca, 743 sayılı Türk Medenî Kanunu'nda da aile kurumu ayrıntılı bir

şekilde düzenlenmiştir. Fakat zaman içerisinde Medenî Kanun'un kabulünden bugüne kadar toplumdaki gelişmeler ve değişimler karşısında bazı hükümler ihtiyaca cevap veremez hale gelmiş, yeni gelişmeler karşısında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu ile özellikle aile hukuku alanında bazı değişiklikler yapma zarureti ortaya çıkmıştır (Akıncı, 2004: 18).

Eski Medenî Kanunda Aile Hukukunun Düzenleniş Şekli

İsviçre Medenî Kanunu iktibas edilerek 17 Şubat 1926'da TBMM'de kabul edilen ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe konulan 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi, 22 Kasım 2001'de TBMM'de kabul edilen Türk Medenî Kanunu'nun 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmesine dek yürürlükte kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra hukuk alanına özel önem gösterilmiştir. Billhassa geçmişte çıkarılan kanunların gözden geçirilmesi ve gerekiyorsa değişiklikler yapılması amacıyla komisyonlar kurulmuştur. Komisyonlarda Medenî Kanun hazırlıkları yapılırken birinci derecede fıkıh ve şeriat hükümlerine, ikinci derecede ise Batı hukuku kanunlarına uygun bir Medenî Kanun hazırlanması tasarlanmış, ancak sonradan birdenbire köklü bir değişikliğe giderek tamamen Batılı kaynakların aynen alınması düşüncesi kabul edilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan kanun tasarısı TBMM'ye sunulmuş ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi kabul edilmiştir. Bu kanun ile; Cumhuriyet öncesi döneme nazaran ailede kadın-erkek eşitliği sağlanmış, evlilikte resmî nikâh zorunluluğu ve tek eşle evlilik esası getirilmiş, kadınlara istedikleri mesleğe girebilme hakkı tanınmış, mahkemelerde tanıklık yapma, miras ve boşanma konularında kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır. Her ne kadar kendisinden önceki döneme göre Türk Kanunu Medenisi'nde kadın erkek eşitliği konusunda birtakım düzenlemeler yapılmış olsa da 2002 yılına kadar bu konudaki içerik açısından eleştirilerden bir türlü kurtulamamıştır.

743 sayılı Türk Kanunu Medenisi madde 151'de, eşler arasında evlenme sözleşmesinin kurulmasıyla birlikte "evlilik birliği" olarak isimlendirilen bir birlik oluşur. Bir hukukî durum olan evlilikten ve

bu hukukî durumla eşler arasında kurulan birlikten, eşler bakımından birtakım hak ve yükümlülüklerin doğması doğaldır.

Kanunda eşlerin hak ve yükümlülükleri etraflıca düzenlenmişti. Kanunla her iki eşe de birtakım haklar tanınırken, bazı yükümlülükler de yükleniyordu. Bunlardan bir kısmı ortak hak ve yükümlülükler iken bir kısmı da yalnızca koca ya da kadın yönünden söz konusu olmakta idi. Kanunun, her iki eş bakımından öngördüğü en önemli ortak hak ve yükümlülük; birliğin mutluluğunu sağlama, sadakat, yardım ve dayanışma, son olarak da çocukların bakım ve gözetimine özen gösterme hakkı ve yükümlülüğüydü (Köprülü/Kaneti, 1989: 116-117; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 779-780).

Evlilik birliği, eşler arasında sevgi ve saygıya dayalı şahsî ilişki kuran ve manevî yönü ağır basan bir birlikteliktir. Ancak evlilik birliğinin iktisadî yönü de bulunmaktadır. Gerçekten de, evlilik birliği ortak hayatın paylaşılması nedeniyle bazı malî ilişkileri barındırmaktadır (Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 819).

Birliğin mutluluğunu sağlama yükümlülüğü, MK.m.151/II'de düzenlenmişti. Bu hükümle eşler, kendi iradeleriyle kurdukları evlilik birliğinin saadetini temin etmekle yükümlü tutuluyordu. Bu düzenleme emredici bir nitelik taşır. Bunun için de eşler her türlü şahsî düşünceden ve menfaat hesabından sıyrılarak evlilik birliğinin mutluluğunu sağlama yükümlülüğü içine girmektedirler (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1999: 183; Öztan, 1979: 106-107; Köprülü/Kaneti, 1989: 116; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 779; Akıntürk, 2003: 106; Tekinay, 1999: 275).

Evlilik birliğinin önemli kurallarından birisi de eşlerin birbirine sadık kalmalarıdır. Sadakat, yardım ve dayanışma yükümlülüğü ise aynı maddenin III. fıkrasında düzenlenmişti. Bu hüküm gereğince, sadece cinsel konularda değil, ailenin maddî ve manevî çıkarlarının korunması, mahrem sayılan hususların açıklanmaması gibi konularda da eşlerin sadakat yükümlülüklerinin olduğu; ayrıca eşlerin her konuda birbirlerine karşı yardım ve destek olmakla yükümlü bulundukları kabul ediliyordu (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1999:

183-184; Öztan, 1979: 107-108; Köprülü/Kaneti, 1989: 117; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 779-780; Akıntürk, 2003: 106-107; Tekinay, 1990: 276-277).

Evlilik birliği içinde eşler yardım ve dayanışma yükümlülüğüne de sahiptirler. Birbirlerine kötü ve acılı günlerinde destek olmalı; üzüntülerini paylaşmalı, mutlu günlerinde de sevinçlerine ortak olmalıydılar. Çocukların bakımı, gözetimi, korunması, eğitimi gibi konularda her iki eş birlikte sorumlu tutuluyordu (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1999: 184; Öztan, 1979: 108; Köprülü/Kaneti, 1989: 117; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 780; Akıntürk, 2003: 107; Tekinay, 1990: 275-276).

Eski Medenî Kanun bazı konularda eşitlik ilkesinden ayrılmış; kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklarını ayrı ayrı düzenlemiştir. Bu düzenlemeler daha çok ataerkil bir aile yapısını esas alan bir yaklaşım sergileyen hükümlerdir. Erkeğin haklarını kadınıninkine göre genişleten düzenlemelerdir. Örneğin, mezkûr Kanun'un 152. maddesinin I. fıkrasına göre evlilik birliğinin reisi olma yetkisi kocaya verilmişti. Kocanın, birliğin reisi olarak bazı konularda son sözü söyleme yetkisi bulunuyordu. Aynı maddenin II. fıkrasına göre evi seçme ve 154. maddeye göre evlilik birliğini temsil etme yetkisi de kocaya aittir. Bu düzenleme toplumda yer alan gelenek ve göreneklerin bir yansımasıdır. Yine, Anayasa Mahkemesi'nin 29.11.1990 ve 30/31 sayılı kararıyla iptal edilmeye kadar, 159. maddeye göre koca, karının bir meslek veya sanatla uğraşmasına izin verme yetkisine de sahipti. Kadın kocanın izni olmadan bir meslek veya sanat ile uğraşamazdı. (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1999: 185-191; Öztan, 1979: 109-112 Köprülü/Kaneti, 1989: 118-121; Akıntürk, 2003: 107-109; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 781-784).

Eski Medenî Kanun, kocaya kadına nazaran daha geniş yetkiler vermiştir. Ancak yetkiler yanında kocanın sorumluluğu da ağırlaştırmıştır. Neredeyse evlilik birliği içinde kadının hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Kadına ve çocuklara bakmak, aileye oturabilecekleri bir ev sağlamak ve evin ihtiyaçlarını karşılamak ile bütün yükümlülükler kocaya aittir. Kadının ise, neredeyse hiçbir maddî

sorumluluğu bulunmakta idi. Çalışmak ve eve bakmak gibi bir mükellefiyeti yoktu. Bununla beraber kocanın, mal ayrılığı rejiminin söz konusu olduğu hallerde, kadından, uygun bir şekilde aile masraflarına katılmasını talep etme yetkisi bulunmaktaydı (eMK. M. 190). Ayrıca, malî durumu sarsılan, işini ve servetini kaybetme tehlikesi içinde bulunan koca, durumu düzeldikten sonra iade etmek şartıyla karısından, kendisine ekonomik olarak destek olmasını talep etme yetkisine sahipti. Fakat bunları isteyebilmesi için kadının bir geliri ya da servetinin olması gerekmekte idi (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1999: 186-189; Akıntürk, 2003: 118; Tekinay, 1990: 278 vd.; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 785-786, 787; Öztan, 1979: 121 vd.; Köprülü/Kaneti, 1989: 123-124; Akıncı, 2004: 20).

Eski Medenî Kanun'un bazı konularda erkeğin haklarını kadına göre daha geniş tutması, kadını pasifleştirmesi ve hiçbir sorumluluk yüklememesinin sebebini eski Roma Hukukunda aramak gerekir (Akıncı, 2004: 20). İsviçre Medenî Kanunu sadece İsviçre değil, bütün Avrupa hukukunu etkileyen Roma Hukukunun etkisi altında olan bir kanun idi. Roma hukukunda kadına yönelik olumsuz bakış açısı da böylelikle en temel kanuna yansımıştır. Türkiye de İsviçre Medenî Kanunu'nu tümüyle iktibas ettiği için orada mevcut olan kadın ile ilgili bakış açısı maalesef Türkiye'deki kanuna da sirayet etmiştir. Bu yaklaşım, Arap geleneklerinden esinlenen bazı yörelerde hemen benimsemişse de Türk toplumunun gerçek anlayışı, özü kanuna tam olarak yansıtılamamıştır. Zaman içerisinde mevcut düzenlemelerin kadın-erkek eşitliğine aykırı olduğuna yönelik eleştiriler karşılığını bulmuş ve 2002 yılında 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu ile bu eleştiriler giderilmek istenmiştir.

Roma Hukuku'nda aile son derece önemli ve kutsal bir müessesedir. Bu nedenle dinden çok fazla etkilenmiştir. Roma'da evlenme, sıradan bir akit olarak görülmemiş, dinî bir akit derecesine yükseltilmiştir. Putperestlik döneminde her ailenin ayrı bir dininin olması ve bu yönüyle ailenin dinî bir birlik teşkil etmesi sebebiyle, evlenen kadın baba evinden koca evine giderken dinî yönü ağır basan gösterişli törenler yapılmıştır. Böylece, o zamana kadar baba hâkimiyeti (patria potestas) altında olan kadın, manus işleminin yapılmasıyla

kocasının ya da kocasının pater familias'ının (aile babası) patria potestası altına girer. Bu durum son derece önemlidir. Çünkü evlenen kadın baba evinden ayrılırken, o zamana kadar taptığı dini ve ilahları da geride bırakır, kocasının ailesinin dinine ve ilahlarına tâbi olurdu. Aynı evde iki ayrı dinin yaşanmasına asla cevaz verilmezdi. Evlenen kadından dünyaya gelen çocuklar da kadının yeni evinin dinini devam ettirirdi (Paribeni, 1935: 35-37; Akıncı, 2004: 21).

Evlenme ve manus işlemlerinin yapılmasıyla kadın, hem şahsı hem de malvarlığı ile tamamen kocasının hâkimiyeti altına girerdi. Böylece, daha önceden hak ehliyetine sahip olsa bile, ehliyetini yitirir ve aile evlâdı statüsüne girerdi. Hak ehliyeti olmayan kadının malvarlığı da olmazdı. Ailenin tek malvarlığı pater familias'a aitti. Pater familias ya kadının kocası ya da sağ ise kocanın baba ya da büyük babasıydı. Kadınlar pater familias olamazdı. Pater familias, kadının evlenirken getirdiği malların da sahibi olurdu. Kadının getirdiği dos (cihaz)'un mülkiyeti kocaya intikal ederdi (Ayiter, 1963: 14 vd.; Umur, 1987: 167 vd.; Akıncı, 2003: 215 vd.; Tahiroğlu/Erdoğan 2001: 126 vd; Akıncı, 2004: 21).

İşte İsviçre Medenî Kanunu, aile hukuku alanında, Roma Hukukunun önemli ölçüde putperestlik döneminden kalma bu kurallarının izlerini taşımaktaydı. Gerçekten de İsviçre Medenî Kanunu, eşlerin farklı bir seçim yapmamışlarsa mal birliği rejimini seçmiş sayılacakları hükmünü ihtiva ediyordu. Ancak bu rejim kadın aleyhine ağır sonuçlar doğuracağı için, kadına aile içinde hemen hemen hiçbir sorumluluk yüklemeyen, tüm sorumluluğu erkeğe yükleyen hükümler sevk edilmişti. Bununla beraber, sorumluluğu olmayan kadının hakları da kısılmış, erkek kadın karşısında daha güçlendirilmişti (Akıncı, 2004: 22).

1926 yılında Türk Medenî Kanunu kabul edilirken, İsviçre Medenî Kanunu'nun iktibas edilmesi yolu tercih edildiğinden, Kanun'un aile hukuku ile ilgili kurallarına küçük ama önemli bir değişikliğin dışında dokunulmadı ve bu kurallar aynen benimsendi. Mal rejimleri, evlat edinme, evlilik dışı doğan çocukların durumu gibi konularda değişiklikler yapıldı. İsviçre Medenî Kanunu'nun, eğer aksi kararlaştırılmamışsa eşlerin mal birliği rejimini seçmiş sayıla-

cakları yolundaki hükmü (İMK.m.178) değiştirildi ve aksi kararlaştırılmamışsa mal ayrılığının seçilmiş sayılacağı kabul edildi (eMK.m.170). Bu küçük değişiklik çok önemli sonuçları da beraberinde getirdi ve Türk Medenî Kanununu, kadın hakları yönünden İsviçre Medenî Kanunu'nun önüne geçirdi. Çünkü bu değişikliklerle bir yandan kadının kendi malvarlığı üzerindeki mülkiyet ve tasarruf yetkisi korunurken, diğer yandan da mal birliği rejiminin olumsuzluklarını törpülemek amacıyla kadın lehine getirilen hükümler muhafaza ediliyordu (Akıncı, 2004: 22).

743 sayılı Medenî Kanun'un aksayan yönleri de yok değildi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bilim ve teknikteki hızlı gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan birtakım değişiklikler, toplumlar üzerinde de birtakım sosyo-ekonomik gelişmelere sebep oldu. Aile içinde kadının konumu ile ilgili değişiklikler oluşmaya başladı. Evde oturan ve annelik yapan kadının yerini çalışan kadın aldı. Geniş aileler bölünerek çekirdek aileye dönüşmeye başladı. Böylece kadın-erkek ilişkileri de yeni bir boyut kazandı. Bu gelişmeler, medenî hukukun her alanında olduğu gibi aile hukuku alanında da bir takım yeni düzenlemelerin yapılması ihtiyacını doğurdu (Öztaş, 1990: 111; Akıncı, 2004: 22). Bu amaçla Medenî Kanun tadil komisyonları kuruldu ve çeşitli tasarılar hazırlandı (Başpınar, 2003: 79). Fakat, 2001 yılına gelinceye kadar bazı küçük değişiklikler dışında önemli bir mesafe katedilemedi. 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 22.11.2001 tarihinde oylanarak kabul edildi ve 1.1.2002 tarihinde yürürlüğe girdi.

Yeni Medenî Kanun ile yapılan değişikliklerin başında aile hukuku alanındaki değişiklikler gelmektedir. Bu Kanun'un görüşülmesi esnasında en yoğun tartışmalar da yine bu alanda yaşanmıştır. Çünkü toplumda kadın hakları ile ilgili çalışmalar artmış, hassasiyetler oluşmuş ve sivil toplum örgütlenmesi güçlenmiştir (Akıncı, 2004: 23). Bu yaklaşımlar büyük ve genel bir kanunun değiştirilmesine de sebep olmuştur. Toplumu şekillendiren, kişiyi ele alan genel bir kanun kadın-erkek eşitliğine aykırı düzenlemeler içeriyor eleştirisine fazla dayanamamış ve nihayetinde yerini 22.11.2001 tarihinde 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'na bırakmıştır.

Türk Medenî Kanunu ile Yapılan Bazı Önemli Değişiklikler

a) Genel Olarak

Türk Medenî Kanunu, kadın-erkek eşitliği esası üzerine şekillenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda, hem erkeğin yetkilerini genişleten hem de kadını koruyan hükümler yeni Medenî Kanuna alınmamış ya da bu hükümler eşitlik ilkesi çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Kanun'un genel gerekçesinde de ifade edildiği gibi, "Evliliğin Genel Hükümleri başlığını taşıyan üçüncü bölümde yapılan değişikliklerin büyük bir bölümü kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacına yöneliktir". Bu amaçla, aile konutunun seçimi, eşlerin evlilik birliğinin giderlerine katılma yükümlülüğü, evlilik birliğinin temsili, mal rejimi, kadının kocasının soyadını alma zorunluluğu, çalışmak isteyen kadının kocasından izin alma yükümlülüğü, ailenin reisinin koca olduğu gibi konularda, önemli düzenlemeler yapılmıştır.

b) Aile Reisliğinin Kaldırılması ve Eşitlik Düşüncesiyle Yapılan Değişiklikler

743 sayılı Medenî Kanun'a göre kocanın en önemli hak ve yükümlülükleri; evlilik birliğinin reisi olmak, evi seçmek, evlilik birliğini temsil etmek, karı ve çocukların bakımıyla yükümlü olmaktır. 1926 yılında yürürlüğe giren Medenî Kanun'da "aile reisliği" kavramı var idi. Gerçekten de eski Medenî Kanun'un 152. maddesinin I. fıkrasında "koca birliğin reisi" şeklinde bir düzenleme yer almaktaydı. Bu hükme göre, evlilik birliği içinde kocanın en önemli haklarından ve görevlerinden bir tanesi, evlilik birliğinin reisi olmaktır. Evlilik birliği içerisinde bir eşin sözünün üstün olması, görüş farklılığı ortaya çıktığında birisinin oyunun üstün sayılması, böylelikle sorunun içeride çözülmesi, geleneklerin bu şekilde oluşması sebebiyle böyle bir düzenleme kabul edilmiş idi. Fakat bu hüküm, evlilik birliğinde eşler arasında eşitliği zedelediği düşüncesi ile eleştirilerek tabi tutulmuş ve söz konusu hüküm yeni Medenî Kanuna alınmamıştır. Böylece aile reisliği kurumu kaldırılmış, hemen her konuda eşlerin birlikte karar almaları esası benimsenmiştir.

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu ile aile reisliğinin kaldırılmasından sonra, kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik sağlanmıştır.

Bu durum kadın hakları açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Ancak bu hükmün kaldırılması neticesinde eskiden aile içi giderlerden kaynaklanan sorumluluk sadece kocaya ait iken artık kadın da eşit olarak sorumlu kabul edilir hale gelmiştir. Giderlere katılım konusunda kanun koyucu, mutlak bir paylaşım öngörmemiş, bu konuda eşlerin durumlarına ve ekonomik güçlerine göre katılımın gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple, evlilik birliğinin giderlerinin paylaşımında, eşlerin çalışıp çalışmaması, malvarlıklarının durumu, çocuklar ve ev işleri ile ilgilenme gibi haller birlikte değerlendirilmektedir (TMK.m.196/II). Kadın ev hanımı ise herhangi bir geliri olmadığı için tabi ki giderlere katılma yükümlülüğü de bulunmayacaktır. Ama günümüzde kadın artık her noktada bulunmaktadır. Çalışma hayatının içinde olan kadın da erkek gibi çalışmak, kazanç elde etmek, evini geçindirmek yükümlülüğü altına girmiştir. Bu da evlilik birliği içinde kadınların da giderlerden sorumlu olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. TMK.m.186/III gereği, *“Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar”*. Evlilik birliğinin giderleri ile kastedilen, birliğin devamı ve aile bireylerinin geçimi, bakımı ve sağlığı için yapılması gereken harcamalardır. Özellikle barınma, yiyecek, giyecek ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar bu kapsama girmektedir (Öztaş, 2015: 232; Durak/Öğüz/Gümüş, 2022: 170; Erdem/Makaracı-Başak, 2022: 216).

c) Eşlerin Meslek Seçimi ve İş

TMK madde 192, *“Eşlerden her biri, meslek veya iş seçiminde değerinin iznini almak zorunda değildir. Ancak, meslek ve iş seçiminde ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararı göz önünde tutulur”* hükmünü içermektedir. Oysa eski Medenî Kanun'da kadının meslek ve iş seçimi için kocanın izni gerekir idi. Yeni Türk Medenî Kanunu ile bu izin zorunluluğu kaldırılmıştır. Meslek ve iş seçiminde kanun koyucu, evlilik birliğinin huzur ve yararını aramıştır. Şayet eşlerden birinin ailenin huzur ve yararına aykırı olarak bir işte çalışması hâlinde, evlilik birliğinin temelinden sarsılması gibi bir durumun ortaya çıkması, bir boşanma sebebinin gerçekleşmesi mümkündür (Y. 2. HD., 28.03.2013, 2013/4708 E., 2013/8647 K.).

Ailenin huzur ve yararı ile kastedilen, evlilik birliğinin mutluluğunun sağlanması, yardımlaşmanın oluşması eşlerin evlilik birliğine uygun bir işte çalışması ile mümkün olmasıdır. Ancak burada her bir eşin kişilik hakkı da göz önünde bulundurulmalıdır. Hiç kimse özgürlüklerini kısıtlayıcı bir ilişki içerisine giremez. Herhangi bir zorunluluk olmadıkça bir eşin iş değiştirmesi istenemez. Eşler hangi işte çalışırsa çalışsın, birlikte yaşama, eş ve çocuklarla ilgilenme ve vakit geçirme hakkı ve yükümlülüğüne de sahiptir. Aksi hâlde evlilik birliğinin huzur ve yararının olmadığı açık hâle gelmiş olur (Erdem/Makaracı-Başak: 219). Eşlerin bu konuda bir anlaşmazlığa düşmesi hâlinde sorunun nasıl çözümleneceği konusunda TMK madde 192’de bir düzenleme yer almamaktadır. Bu durumda eşlerden birisinin veya her ikisinin talebiyle TMK madde 195’e göre hâkimin müdahalesi istenebilir. Ancak hâkimin müdahalesi uyarı ve arabuluculuk şeklindedir. Aksine bir karar veremez. Eşler bu şekilde de anlaşamazsa evlilik birliğinin boşanma ile sonuçlanmış olur.

d) Kadının Soyadı Konusu

TMK. m.187 gereğince *“Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir”*. Kanun koyucu burada temel olarak kadının evlenmesi ile önceki soyadını bırakıp kocasının soyadını almasını esas almıştır. Erkeğin evlilik yolu ile kadının soyadını alması mümkün değildir. Kadın aldığı bu soyad aile soyadıdır. Bu ataerkil aile yapısının ortaya çıkardığı bir sonuçtur ve geleneklerin yansımasıdır. Ancak kadın-erkek eşitliğini ihlal ettiği gerekçesi ile eleştirilmiştir. Kanun koyucu bu hükümde değişiklik yaparak kadının isterse kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanmasına imkân tanımıştır. Evlendirme memuruna veya nüfus memuruna yapılacak başvuru ile bu hak kullanılabilir.

Evli kadının kocasının soyadını almadan sadece önceki kendi soyadını kullanması imkânı her ne kadar TMK. m.187’ye göre mümkün olmasa da uluslararası sözleşmeler açısından buna izin verilmektedir. İç hukuka göre bu hakkı elde edemeyen kadınlar Avrupa

İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak buradan lehlerine bir karar elde etmektedirler. Bu kararı da Yargıtay'a sunarak sadece kendi soyadlarını kullanma imkânını yargı kararı hâline getirebilmektedirler. Tabi bu durum Yargıtay'da dosyası olanlar için bir sonuç doğurmaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne TMK.m.187'nin iptali ile ilgili yapılan başvurular da reddolmuştur. Fakat Mahkeme'ye yapılan bireysel başvurularda başvuru sahipleri haklı bulunmuştur. Yine de başvuru sadece bireysel başvuru niteliği taşıdığı için ilgili hükmün iptali söz konusu olmamıştır (Erdem/Makaracı-Başak: 244). Nihayet, TMK. m.187'nin düzenlemesi değişmedikçe iç hukukta farklı bir karar çıkması söz konusu olamayacaktır.

e) Aile Konutu Konusu

Aile konutu; eşlerin evlilik birliğini sürdürme ve oturma ihtiyacını karşılama amacıyla edindikleri ve bütün yaşam faaliyetlerini gerçekleştirdikleri konuta verilen isimdir. Kişinin barınmasına elverişli olan sürekli olmasa da yerleşme amacıyla kullanılan taşınır ve taşınmaz bölümler de konut olarak nitelendirilebilir. Örneğin bir evin odası, otel odası, karavan, kulübe, gemi kamerası ve bunun gibi yerler de konut kavramı içinde yer alır. (Y. HGK., 28.09.2011, 2011/2-447 E., 2011/556 K.). Bu anlamda aile konutunun mutlaka taşınmaz olmasına gerek yoktur. Eşlerin birden çok konutu olsa bile bunlardan sadece birisi aile konutudur. Birden çok aile konutu olamaz (Öztañ, 2015: 299; Dural/Öğüz/Gümüş, 2022: 179; Erdem/Makaracı-Başak, 2022: 224).

TMK.m.194 gereğince, *“Eşlerden biri, diğer eşin açık rızası bulunmadıkça, aile konutu ile ilgili kira sözleşmesini feshedemez, aile konutunu deoredemez veya aile konutu üzerindeki hakları sınırlandıramaz.*

Rızası sağlanamayan veya haklı bir sebep olmadan kendisine rıza verilmeyen eş, hakimın müdahalesini isteyebilir.

Aile konutu olarak özgülünen taşınmaz malın maliki olmayan eş, tapu kütüğüne konutla ilgili gerekli şerhin verilmesini tapu müdürlüğünden isteyebilir.

Aile konutu eşlerden biri tarafından kira ile sağlanmışsa, sözleşmenin tarafı olmayan eş, kiralayana yapacağı bildirimle sözleşmenin tarafı hâline gelir ve bildirimde bulunan eş diğeri ile müteselsilen sorumlu olur”.

Önceki Medenî Kanun'da eşlerin ve çocukların oturacakları ortak konutu seçme hakkı MK.m.152/II gereği kocaya tanınmış idi. Koca, evi seçme hakkını, sosyal ve malî durumuna dürüstlük kuralı çerçevesinde kullanmalı idi. Yeni Medenî Kanun ile "aile konutu" düzenlemesi getirilmiştir. Aile konutu ile ilgili işlemlerde, diğer eşin rızasının aranması evlilik birliğini korumaya yöneliktir. Ancak bazı işlemlerin yapılmasında diğer eşin rızası alınamamış ise hâkimin müdahalesi talep edilebilir.

f) Evlilik Birliğinin Temsili Konusu

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'nun evlilik birliği içerisinde eşleri "eşit ortak" durumuna yükseltmesine bağlı olarak eşler, temsil yetkisi ile donatılmıştır. Gerçekten de, TMK.m.188 gereği, evlilik birliğinin geçimini sağlamakla yükümlü olan eşler aralarındaki görev dağılımı ne olursa olsun evlilik birliğini, yapılan hukukî işlemlerin özelliğine göre tek başına veya birlikte temsil etmeye yetkilidirler. Eşler burada kanundan doğan bir yetkiye sahiptir. Bu yetkinin ortaya çıkardığı sorumluluk ise müteselsil sorumluluktur (Dural/Öğüz/Gümüş, 2022: 189; Havutçu, 2006: 21; Öztan, 2022: 259; Erdem/Makaracı-Başak, 2022: 219).

Önceki Medenî Kanun madde 154'te, evlilik birliğini koca temsil etmekte idi. Kendisine tanınan bu yetkiye dayanarak koca evlilik birliğini temsil eder ve evlilik birliği ile ilgili hukukî işlemleri yapabilir ve birliği üçüncü kişilere karşı temsil eder. Bu yetkinin karşılığı olarak eşler arasında hangi mal rejimi geçerli olursa olsun evlilik birliği adına yapılan işlemlerden koca sorumludur. Buna karşılık kadına sadece evin sürekli ihtiyaçları için birliği temsil etme yetkisi verilmiştir. Kadının temsil yetkisi kocanınki kadar geniş değildir (Zevkliler/Acabey/Gökyayla, 1999: 825).

Yeni Medenî Kanun'da ise kadın ile erkek arasında eşitlik sağlanmış, her bir eş evlilik birliğini tek başına veya birlikte temsil yetkisine sahip kılınmış, işleme katılıp katılmadığına bakılmaksızın da yapılan işlemlerden müteselsilen sorumlu tutulmuşlardır. Burada, "sürekli ihtiyaçlar" ve "diğer ihtiyaçlar" şeklinde bir ayrım yapılmıştır. Sürekli ihtiyaçlarda her iki eş de temsil yetkisine ka-

nunen sahip iken diğer ihtiyaçların karşılanmasında ise ancak izin verilirse veya istisnai hâller gerçekleşirse evlilik birliğinin temsili mümkün olmaktadır.

g) Mal Rejimi Sorunu

Evlilik birliği manevî bir bağ üzerine oluşturulmuş bir birliktelik olarak görünse de evliliğin iktisadî bir yönü de bulunmaktadır. Evlilik birliği, duygusal bir bağın ötesinde özellikle kadın açısından malî bir güvence de oluşturmaktadır. Eşlerin evlenmezden önce ve evlenmeden sonra edindikleri malların mülkiyet durumu, malların nasıl yönetileceği, malların gelirinden kimin hangi oranda yararlanacağı, mallardan doğan borçlardan kimin ne ölçüde sorumlu olacağı ve malların nasıl paylaşılacağı eşler arasında geçerli olan mal rejimine göre belirlenir. Önceki Medenî Kanun zamanında değişik mal rejimleri düzenlenmiştir. Mal ayrılığı, mal birliği ve mal ortaklığı şeklinde mal rejimi türleri yer almıştır. Eşler evlilikten önce veya sonra yapacakları bir mal rejimi sözleşmesi ile Kanun'da düzenlenen mal rejimi türlerinden birisini seçebilmekte idiler. Eşlerin çeşitli nedenlerle bir mal rejimi sözleşmesi yapmadıkları durumlarda kanuni mal rejimi devreye girerdi. Türk kanun koyucusu, İsviçre Medenî Kanunu'nu iktibas ederken, yasal rejim olarak "mal birliği rejimi"ni değil, "mal ayrılığı" rejimini kabul etmiştir. Bu rejimin Türk aile yapısına ve geleneklerimize uygun olduğu kanaatine ulaşılmıştır. İsviçre'de yer alan mal birliği rejiminin, kocanın kadının mallarından yararlanma hakkını doğuracağı, bunun da toplumda hoş karşılanmayacağı ve erkek için onursuz bir durumu ortaya çıkaracağı ileri sürülmüştür (Feyzioğlu/Özakman/Sarial, 1986: 215; Zevkililer/Acabey/Gökyayla, 1999: 870). Kanun'da, eşlerden her birinin gelir ve kazançlarının ayrı olduğu ve kendi malları üzerinde mülkiyet, yönetim ve yararlanma hakkına sahip bulundukları ilkelerinin geçerli olduğu "mal ayrılığı" rejimi benimsenmiştir. Kanunî mal rejimi olarak kabul edilen bu rejim, eşler ayrı bir rejim seçmediği zaman kendiliğinden geçerli olacaktır. Türk toplumunda ayrı bir rejim seçme bilinci ve kültürü olmadığı için neredeyse Türk ailesinin tamamı mal ayrılığı rejimine tâbi olmuştur.

Modern toplumda kadın iş hayatında yerini almış, evlilik birliği içinde o da gelir getirici faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bu şekilde evlilik birliği içinde elde edilen malların, toplumdaki eski anlayışın bir sonucu olarak genellikle erkeğin mülkiyetinde bulunması, boşanma ve ölüm hâlinde malların paylaşımı sırasında daha öncesinde erkeğin üzerinde olan malların yine onda kalmasına sebep olmuştur. Bu da kadının mağdur olmasına yol açmıştır. Evlilik birliği içinde birlikte kazandıkları ve edindikleri mallar evliliğin sona ermesi ile birlikte hangi eşin üzerine kayıtlı ise onun üzerinde kalmakta ve diğeri katkısını ispat etmek şartı ile hakkını alabilmekte idi. Kanunî mal rejimi olan mal ayrılığı rejimi bu işleyişte özellikle kadının mağdur olması sonucunun ortaya çıkmasına engel olamamıştır.

Mal rejimi ile ilgili düzenleme ve uygulamalar uzun tartışmalara neden olmuş ve yeni Medenî Kanun ile birlikte, kanunî mal rejimi olarak, İsviçre’de olduğu gibi, edinilmiş mallara katılma rejimi kabul edilmiştir. Kanun’da, edinilmiş mallara katılma rejimi dışında mal ayrılığı, mal ortaklığı ve paylaşmalı mal ayrılığı rejimleri bulunmaktadır. Eşler aralarında akdettikleri bir mal rejimi sözleşmesiyle kanunda öngörülen mal rejimlerinden birisini seçmedikleri sürece, kanunî mal rejimini seçmiş sayılırlar. Bu rejim, kişisel mallar (TMK.m.220) ayrıldıktan sonra, edinilmiş malların (TMK.m.219) yarı yarıya paylaşılması esasına dayanmaktadır. Bu yönüyle söz konusu mal rejimi eşler arasında eşitliği sağlamış, en azından kadının mağdur olduğu eleştirisine son vermiştir. Çünkü kadın çalışmasa, hiçbir gelir elde etmese, yani ev hanımı dahi olsa evlilik birliği içinde edinilen mallar kimin üzerine kayıtlı olursa olsun yarı yarıya paylaşılacaktır.

Hâl böyle iken, edinilmiş mallara katılma rejimi son derece karışık ve anlaşılması güç bir rejimdir. Uygulamada yıllarca süren davaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hangi malların kişisel mal hangi malların edinilmiş mal olduğunu tespit etmede güçlükler yaşanmakta, diğer taraftan bu şekilde belirlenemeyen malların da edinilmiş mal sayılacağı karinesi karşısında bir eşin kişisel olarak edindiği bir malını yarı yarıya paylaşma ihtimali ile karşılaşması söz konusu olmaktadır.

4721 sayılı TMK., eski Medenî Kanun'da yer almayan bir rejimi kanunî rejim olarak kabul etmiştir. Hatta bilim ve meclis komisyonlarında sadece Türk hukukuna mahsus olacak olan “paylaşmalı mal ayrılığı” rejiminin kanunî rejim olacağı yönünde çalışmalar yapılmış iken İsviçre'nin kanunî rejimi olan “edinilmiş mallara katılma rejimi” kabul edilmiştir. Bu geçiş sürecinde önceki Medenî Kanun zamanında evlenmiş eşler arasında 31.12.2001 tarihine kadar geçerli olan yasal mal rejimi olan mal ayrılığı, 01.01.2002'den sonra yürürlüğe giren yasal mal rejimi ise edinilmiş mallara katılma rejimidir. Yani 2002 yılından önce evlenmiş olan eşler iki tür mal rejimine tâbi tutulmaktadır. Ancak 2002'den sonra yapılan evliliklerde böyle ikili bir uygulama yoktur. Aralarında farklı bir rejimi içeren sözleşme yapmamışlar ise tamamı edinilmiş mallara katılma rejimine tâbidir.

Sonuç

2002 yılında yürürlüğe giren Türk Medenî Kanunu ile hayata geçirilen değişiklikler ile kadın-erkek eşitliğine aykırı düzenlemelere son verilmiştir. Aslında eşitliğin sağlanması ile birlikte kadın ve erkeğin birbirinin zıddı değil, tamamlayıcısı olduğu gerçeği de ortaya çıkarılmıştır. Kanun'da evlilik birliğinin mutluluğunu birlikte sağlama, çocukların bakımı, eğitimi ve gözetimini beraberce gözetme yükümlülüğü yer almıştır. Aynı şekilde, evlilik birliğini beraber yönetecekleri, kimsenin oyunun üstün olmadığı, meslek ve iş seçiminde evlilik birliğinin menfaatlerini korudukları sürece izin alma gibi bir zorunluluğun bulunmadığı, evliliğin sona ermesi hâlinde edinilen malların eşit bir şekilde paylaşılacağı, aile konutu üzerinde eşlerin hakları ve evlilik birliğinin temsilinden kaynaklanan sorumlulukları düzenleme altına alınmıştır. Bu düzenlemeler neticesinde eşler arasında tam bir eşitlik sağlanmıştır.

Diğer taraftan, evlilik birliğinin giderleri ile ilgili daha önceki kanunda bir sorumluluğu olmayan kadının yeni kanun ile birlikte sorumluluk altına girdiğini görmek de mümkündür. Kadının bir anne olduğu ve evlilik birliği içinde üstlendiği konum açısından taşıdığı sorumluluğun kapsamı göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Hem bu kadar önemli bir işlevi yerine getirip hem de eşitlik adı altında her türlü sorumluluğa sahip olması hak-

kaniyet açısından yerinde değildir. Kadının kendi fikirlerini özgürce ifade etmesi ve temel haklarının korunması anayasal hakkıdır. Devletin de bu temel hakları korumak ve gerekli tedbirleri almak mecburiyeti vardır. Devletin devamlılığı için kadının aile ve toplum içindeki konumunun korunması, annelik vazifesini tam olarak yerine getirebilmesi ve özgürlüğünün temin edilmesi çok önemlidir. Çünkü kadının bu pozisyonu ailenin sağlam bir yapıda devamını mümkün kılmaktadır.

Kaynakça

- Akıncı, Ş. (2003). *Roma Hukuku Dersleri*. Genişletilmiş 2. Baskı.
- Akıncı, Ş. (2004). Medenî Kanun'da Kadın ve Aile. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2).
- Akıntürk, T. (2011). *Türk Medeni Hukuku, Yeni Medeni Kanuna Uyarlanmış Aile Hukuku*. C. II, 8. Baskı.
- Akıncı, G. (2000). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*.
- Aslan, N. (2019). Türklerde Aile Anlayışı ve Çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 121, S. 239.
- Ayiter, K. (1963). *Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku*. 2. Baskı.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*.
- Cin, H. (1988). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. 2. Baskı.
- Cin, H. (1991). *Tarih Boyunca Kadının Hukukî Statüsü Açısından Türk Kadınının Durumuna Kısa Bir Bakış*, Prof. Dr. Jale G. Akipek'e Armağan.
- Dural, M., Ögüz, T. ve Gümüş, M. (2022). *Türk Özel Hukuku Cilt III, Aile Hukuku*.
- Erdem, M. ve Makaracı, A. (2022). *Aile Hukuku*.
- Feyzioğlu, F., Özakman, C. ve Sarıal, E. (1986). *Aile Hukuku*.
- Kılıçoğlu, A. (1991). Medenî Kanun Açısından Kadın-Erkek Eşitliği. *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 48.
- Koçhisarlıoğlu, C. (1988). Aile Hukuku'nda Eşlerin Eşitliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Köprülü, B., Kaneti, S. (1989). *Aile Hukuku*.
- Öztan, B. (1979). *Aile Hukuku*. 4. Baskı, (2004), 6. Baskı, (2015)
- Öztan, B., (1990). 3444 Sayılı Kanunla Getirilen Değişiklikten Sonra Medenî Kanun'un 134. Maddesi. Prof. Dr. Halûk Tandoğan'ın Hatırasına Armağan.

- Tahiroğlu, B., Erdoğan B. (2001). Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel kavramlar, Usul Hukuku.
- Tekinay, S. S. (1990). *Türk Aile Hukuku*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı.
- Umur, Z. (1987). *Roma Hukuku Ders Notları*.
- Ünal, M. (1979). *Türk Medenî Hukukunda Aile Başkanının Sorumluluğu*.
- Zevkiler, A., Acabey, B. ve Gökyayla, E. (1999). *Medeni Hukuk*.

TÜRK CEZA HUKUKUNDA KADIN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KAPLAN

Giriş

Kadına karşı şiddetin artmasına karşın şiddeti önlemeye yönelik alınan tedbirlerin yetersizliği ya da yeterince uygulanmaması nedeniyle ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. Bu kapsamda gerek siyasi gerekse akademik mecralarda çözüme yönelik öneriler geliştirilmektedir. Son yıllarda artan bu çabalara rağmen kadına karşı şiddet olaylarının azalmaması insanları ve özellikle de kadınları günlük hayatını idame ettirirken her an bir saldırı ile karşı karşıya kalacakmış gibi tedirgin etmektedir. Kadınların iç huzurunu bozan bu gelişmeler toplumsal barışı da bozmaktadır. Toplumsal barışın, kamusal düzenin bozulması ise hukuk devletinde kabul edilebilir bir durum değildir. Bu sebeple toplumsal barışı bozucu davranışların önlenmesi Anayasa'da kendisine yer bulan hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir.

Suç işlenmesinin önlenmesi devletin asli ödevleri arasında olduğundan kadına karşı şiddet fiillerinin de önlenmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gerekir. Bu bağlamda 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) yer alan suçlar ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun hükümleri de kadına karşı şiddetin önlenmesinde rol oynamaktadır. Yine 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet

Kanunu da söz konusu suçların önlenmesinde rol oynamaktadır. Nitekim Kanunun 1. maddesinde polisin görevleri tanımlanmıştır. Buna göre polis, “asayiş amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin eder. Yardım isteyenlerle yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet eder.”

Normatif anlamda bu kadar düzenleme olduğu halde kadına karşı şiddetin korkutucu boyutlarda olması ve kadınlar arasında huzursuzluk ve hatta korku yaratmasının önüne nasıl geçileceği, başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk ceza hukukunda kadın konulu bu çalışmada, kadına karşı şiddetin önlenmesi perspektifinden 5237 sayılı TCK analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, detaylı bir analiz olmaktan ziyade sorunların tespiti ve çözümüne yönelik önerilerden oluştuğu görülecektir. Elbette işlenen her bir suçun mağdurunun kadın olabileceği düşünüldüğünde TCK’da yer alan suç tiplerinin tamamının incelenmesi gerekmekte ise de çalışmamız cinsiyet temelli olarak işlenen ve/veya işlenebilecek suçlarla sınırlı tutulmuştur.

Kadına Karşı Şiddete Dair Genel Bilgiler ve Ceza Hukuku

Ceza hukuku açısından kadın meselesini irdelemek Anayasa m. 10 ve 5237 sayılı TCK m. 3 karşısında anlamsızdır. Zira Anayasa m. 10’da “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” hükmü yer almaktadır. Keyfiyet 5237 sayılı TCK m. 3/2’de de benzer şekilde düzenlenmiştir: “Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, millî veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınamaz.” Bu iki düzenleme karşısında cinsiyet temelli ceza sorumluluğunun artmasından veya azaltılmasından bahsetmek hukuk tekniği açısından doğru olmayacaktır. Nitekim TCK m. 3/1’de de suç işleyen kişiye işlediği fiilin ağırlığıyla orantılı bir şekilde yaptırım uygula-

nacağı belirtilmek suretiyle cinsiyet temelli veya başka bir nedene dayanılarak ayırım yapılması yasaklanmıştır.

Suçun işlenmesi ile bozulan kamu düzeninin yeniden tesis edilebilmesi için suç işleyen kişilere yaptırım uygulanması gerekir. Yani ihlal edilen değerlerin korunması için ihlal eden kişilere yaptırım uygulanacağını hüküm altına alınması gerekir. Böylelikle hukukî değerler koruma altına alınmış olur (Özgenç, 2021: 52).

Geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle bireyler haksızlıklara uğratılmış ve bu haksızlıkların giderilmesi için de büyük uğraşlar verilmiştir. Özellikle kişilerin toplumda sahip olduğu birtakım farklılıklar bu haksızlıkların temelini oluşturmaktadır ve cinsiyet de ayırmacılık yapılmasına dayanak oluşturmuştur. Özellikle ceza hukuku araçlarıyla cinsiyet temelli ayırmacılık yapılması günümüz teknolojik ve bilimsel gelişmişlik seviyesi ile birlikte değerlendirildiğinde zalimane bir uygulama olarak nitelendirilebilecektir. Bu sebeple ceza kanunlarının uygulanmasında ve ceza adalet sisteminin içerisinde cinsiyet temelli ayırmacılık yapmak kabul edilemez bir durumdur. Nitekim TCK'nın 3. maddesinin gerekçesinde kanun koyucu, ayırmacılık yasağına/eşitlik ilkesine yer vermek suretiyle ceza hukukunun insancıl niteliğinin ön plana çıkarıldığını, ceza kanunlarının düzenlenmesinde ve uygulanmasında ayırım yapılmamasının hukuk devletinin gereği olduğunu ve hukuk devletinin özünü oluşturan insan onurunun korunmasını ceza kanunda temel değer olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Bu sebeple, adalet sisteminde cinsiyet temelli bir ayırmacılık normatif anlamda bulunmamaktadır.

Cinsiyet temelli ayırmacılığın normatif anlamda bulunmaması acaba gerçek anlamda bir eşitlik ilkesi sağlayacak mıdır? İstatistiklere göre son dönemlerde kadına karşı cinsiyet temelli şiddetin arttığı görülmektedir. Örneğin Polis ve Jandarma istatistiklerine 2016 yılında 301, 2017 yılında 350 ve 2018 yılında da 281 kadın cinayeti yansımıştır (Taştan/Küçük Yıldız, 2019, 2). Aynı durum 2020 ve 2021 yıllarında da devam etmektedir. Nitekim 2020 yılında 300, 2021 yılında ise 280 kadın cinsiyet temelli olarak öldürülmüştür. Rakamların bu kadar yüksek olması kadına karşı şiddetle mücadele bakımından birtakım ilave tedbirlerin alınmasını ve mevcut düzenleme-

lerle uygulamaların gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kadına karşı gerçekleştirilen şiddetin rakamlar üzerinden okunması doğru olmamakla birlikte bu tablonun vahameti açısından rakamlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki hukuk devletinde suçun işlenmesinin önlenmesi birincil planda olmalıdır. Üstelik yukarıda bahsi geçen veriler sadece kadına karşı gerçekleştirilen kasten öldürme suçlarını kapsamaktadır. Kadına karşı gerçekleştirilen ve teşebbüs aşamasında kalan öldürme fiilleri ile fiziksel şiddet, cinsel şiddet, psikolojik şiddet ve ekonomik şiddetle ilişkin rakamlar yukarıda yer verilen istatistiklere dâhil değildir. Bu sebeple ceza hukukunda kadın meselesi incelendiğinde konunun çok boyutlu bir hal aldığını ifade etmek gerekir.

Ceza hukuku, meydana gelen vakalar bakımından uygulanması gereken son çaredir (Hakeri, 2021: 4; Öztürk/Erdem, 2020: 30; Özbek/Doğan/Bacaksız, 2021-a: 42). Dolayısıyla, bir mesele ceza hukuku kurallarıyla ele alınmadan önce diğer disiplin dallarıyla çözülmek durumundadır. Yani bir fiil suç olarak düzenlenmeden önce iktisadi veya eğitimsel tedbirlerle çözülmeye çalışılmalı, bu tedbirler yetersiz kaldığı takdirde hukuk kurallarına başvurulmalıdır (Ünver, 446; Öztürk/Erdem, 2020: 30). Hukuk kuralları içerisinde de öncelikle medenî hukuk ve idare hukuku kuralları uygulanmalıdır. Bu kuralların da yetersiz kalması veya baştan itibaren yetersiz kalacağının tespit edilmesi hâlinde ceza hukuku kurallarına başvurulmalıdır (Kaplan, 2018: 139; Zafer, 2015: 5). Kadına karşı şiddet olgularında da aşağıda açıklanacağı üzere normatif anlamda ceza hukuku tedbirleri olmasına karşın şiddetin önlenemiyor oluşu maddi ceza hukukuna daha fazla görev yüklemekle çözülebilecek bir mesele değildir. Diğer tedbirlerin daha fazla önem görmesi ve alternatif tedbirler üzerinde çalışılmalıdır.

5237 Sayılı TCK'da Yer Alan Suçlar

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabında suç tiplerine ilişkin özel hükümleri düzenlenmiştir. Bu kitapta yer alan suçlar korudukları hukuksal değere göre tasnif edilmiştir. Kişilere karşı suçlar bahsinde kasten öl-

dürme, kasten yaralama ve bu suçların taksirli hâlleri, cinsel saldırı, cinsel istismar, cinsel taciz ve reşit olmayanla cinsel ilişki suçları ile hakaret, tehdit, şantaj, cebir, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçları her ne kadar cinsiyet temelli olarak düzenlenmemiş olsa da bu suçlara yönelik getirilen düzenlemeler, kadına karşı şiddeti önleyici niteliktedir.

5237 sayılı TCK hazırlanırken mülga 765 sayılı TCK'da yer alan ve özellikle feminist bakış açısından önemli eleştiriler alan, cinsiyet temelli ayrımcılığa sebebiyet veren bazı düzenlemeler yeni kanuna alınmamıştır. Örneğin, 765 sayılı TCK m. 434'te kaçırma-alıkoyma, ırza geçme, ırza tasaddi suçlarında birden fazla fail bulunması ve bunlardan birinin mağdur ile evlenmesi hâlinde koca hakkındaki dava ve cezanın çektirilmesinin ertelenmesi, suça katılanlar hakkında ise dava ve cezanın düşmesi düzenlenmişti. Bu madde ile toplumda bakire olma ve evlenmeye atfedilen önem nedeniyle sanki mağdur korunuyormuş gibi gözüксе de mağdurun baskı altında kalması, onur kırıcı olması nedenleriyle eleştirilmekteydi. Zira mağdur iştirak hâlinde işlenen suçlarda sanıklardan birisi ile evlense bile diğer sanıklara da ceza verilmemekteydi. 5237 sayılı TCK'ya böylesi çağ dışı bir hüküm alınmamıştır. Benzer şekilde m. 429'a göre şehvet hissiyle veya evlenme maksadıyla kız kaçırma suçunda kaçırılan mağdur evli ise daha fazla ceza verilmekteydi. Bu düzenleme kadınlar arasında kız-kadın ayrımı yapılmasına ve evli olup olmamasına göre ayırım yapılmasına neden olmaktaydı. 5237 sayılı TCK m. 109'da yer alan kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçu bakımından böyle bir ayrıma gidilmemiştir (Centel, 2005: 6)

Evlenme vaadiyle kızlık bozma suçu 765 sayılı TCK m. 423'te düzenlenmişti. Bu suç cinsel özgürlükten ziyade bekareti korumaya yönelik bir suç olduğundan bahisle eleştirilmekteydi (Centel, 2005: 7.) Bu düzenleme evlilik vaadiyle daha önceden cinsel deneyim yaşamış bir kadının iradesinin sakatlanması hâlini kapsamadığı için kadınlar arasında eşitsizlik oluşturmaktaydı. Bu düzenleme de 5237 sayılı TCK'ya alınmamıştır.

Mülga Ceza Kanunu m. 478/3'te düzenlenen ve şikayete bağlı olan kötü muamele suçu 5237 sayılı TCK m. 232'de resen takip edilir

şekilde düzenlenmiştir. Benzer şekilde mülga TCK m. 475'te terk edilen çocuğun gayrimeşru olması öngörülmüşken yeni kanunda böyle bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

a) Kasten Öldürme

5237 sayılı TCK m. 81'de kasten bir kimseyi öldüren kişinin müebbet hapis cezası ile cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Yaşam hakkının korunduğu bu suç tipi, insanlık tarihi ile yaşıt bir suç tipidir. Gerek Anayasa gerekse tarafı olduğumuz uluslararası sözleşmelerde yaşam hakkının korunması hukuk kuralları ile garanti altına alınmıştır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 2'de keyfiyet *“Herkesin yaşama hakkı yasanın koruması altındadır. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez”* şeklinde düzenlenmiştir. Yaşam hakkını koruyan TCK m. 81, 82, 83 ve 84. Maddelerde bir kimsenin bir başkasının hayatına son vermesi cezalandırılmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere yaşam hakkı ihlalinin kadın açısından cinsiyet temelli ortaya çıktığı durumlar sadece temel koruma sağlamakta ve nitelikli kasten öldürme suçu kadına karşı işlenen fiillerde sadece istisnai durumlarda uygulanabilmektedir. Bu bağlamda, TCK m. 82/1-d “üstsoy veya altsoydan birine ya da eş, boşandığı eş veya kardeşe karşı”, m.82/1-f “gebe olduğu bilinen kadına karşı” ve m. 82/1-k “töre saikiyle” düzenlemeleri ön plana çıkmaktadır.

Eş bakımından TCK herhangi bir ayırım yapmadığından mağdur eş kadın olabileceği gibi erkek de olabilir. Bu bağlamda doğrudan kadını koruyan bir düzenleme olmadığını ifade etmek gerekir. Eş bakımından karşımıza çıkan bir diğer sorun ise “eş” deyiminden ne anlaşılabacağıdır. Öğreti ve Yargıtay uygulamasında eş, Türk Medenî Kanunu hükümlerine göre evli olan kişileri ifade eder (Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 166; Özbek/Doğan/Bacaksız, 2021: 129.) Evlilik birliği sona erdikten sonra kadınlara karşı şiddetin eski koca kaynaklı yaygın olduğu bir durumda bu nitelikli hâlin eski eşi ve evlilik birliği olmadan birlikte yaşam süren kişiler ile imam nikahıyla birlikte yaşayan kişileri de kapsayacak şekilde değiştirmek gerekir. Uygulamada bu sorun çözülemez, zira madde

metninde açıkça eş denmektedir. Aksi, kabul kıyas yasağına ve kanunilik ilkesine aykırıdır. Bu sebeple evlilik birliği içinde olmamakla birlikte taraflar arasında bir yakınlık, bağ oluşmuş durumları da kapsayacak bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Örneğin nişanlanılmış ancak henüz evlilik kurulmamış vakıalar bakımından nitelikli hâl uygulanamayacaktır.

Gebe olduğu bilinen kadına karşı kasten öldürme suçunun işlenmesi hali nitelikli öldürme olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme cinsiyet temelli gerçekleşen fakat mağduru gebe olmayan bir kadının olduğu vakıalar bakımından uygulanabilir değildir.

Töre saikiyle kasten öldürmenin nitelikli hâl olarak düzenlenmesi hukuk kurallarının dışında başka bir kuralın tanınmaması bağlamında isabetlidir. Töreyi yerine getirmek amacıyla aile meclisi tarafından alınan bir kararın gereği namusunu temizlediğini düşünen fail, kirli olduğunu düşündüğü kadını öldürmektedir. (Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 177) Töre saiki ile namus cinayetleri aynı olmadığından sırf namusunu temizlemek için gerçekleştirilen kasten öldürmelerin de nitelikli hâl kapsamına alınması gerekirdi.

Kasten öldürmenin ihmali davranışla işlenmesi ve intihara yönlendirme suçu bağlamında da özellikle törelere karşı geldiği kabul edilen kadınların intihara yönlendirilmesi ya da mecbur bırakılması ile garantör durumda bulunan kişilerin cinsiyete dayalı garantörlüklerini ihmal ettiği durumların nitelikli hâl olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

b) Kasten Yaralama

Kasten yaralama, TCK'nın 86, 87 ve 88. maddelerinde düzenlenmiştir. Vücut dokunulmazlığının TCK'ya yansması olan düzenlemeler salt fiziksel bir koruma sağlamayıp aynı zamanda ruhsal koruma da sağlamaktadır. Kişinin vücut bütünlüğünün, algılama yeteneğinin ve sağlığının korunduğu suç tipinde düzenlemenin temel şeklinde cinsiyete dayalı bir vurgu bulunmamaktadır. Nitelikli hâller bağlamında m.86/3-a'da yer alan "üstsoya, altsoya, eşe, boşandığı eşe veya kardeşe karşı" düzenlemesi kadına karşı şiddetin en yaygın görünümü olan fiziksel şiddeti karşılamaya yeterli değildir. Zira eş

kasten öldürme suçu bağlamında da belirttiğimiz üzere erkek veya kadın olabileceği gibi sadece TMK bağlamında geçerli bir evlilik içerisinde olmayı gerektirmektedir. Fıkranın ilk hâlinde “boşandığı eşe” ibaresi yer almamaktaydı. 8.7.2021 tarihli ve 7331 sayılı Kanunun 7. maddesiyle, bu bentte yer alan “eşe” ibaresi “eşe, boşandığı eşe” şeklinde değiştirilmiştir. Gerek eş gerekse boşandığı eş kavramları geçerli bir resmi nikahın varlığını gerektirmektedir. Bu sebeple nişanlı, imam nikahlı veya evlilik birliği dışında birlikte yaşam süren kadınların eş/partner şiddetine maruz kalması hali hem şiddetin kaynağı hem de mağdurların şiddetin kaynağına karşı daha savunmasız durumda olması nedeniyle nitelikli hâl kapsamında değerlendirilmeliydi.

TCK m. 87’de neticesi sebebiyle ağırlaşmış kasten yaralama suçu düzenlenmiştir. Neticesi sebebiyle ağırlaşmış suçlarda failin işleme-yi kastettiğinden daha ağır veya başka bir suç meydana gelmektedir. TCK’ya göre failin kastettiğinden daha ağır veya başka bir neticeden failin sorumlu tutulabilmesi için ağır veya başka netice açısından en azından taksirle hareket ediyor olması gerekir. Bu bağlamda 87. maddede cezalandırma 86. maddede belirlenen ceza üzerinden artırım yapmak suretiyle öngörülmüştür. Dolayısıyla yukarıda yaptığımız neticesi sebebiyle ağırlaşmış kasten yaralama bakımından da geçerlidir. Yüzde sabit bir iz bırakma, gebe kadına karşı işlenip çocuğun erken doğmasına sebep olma, yüzün sürekli değişikliğine veya gebe kadına karşı işlenip de çocuğun düşmesine neden olma ile çocuk yapma yeteneğinin kaybolmasına neden olma eylemleri kadına karşı cinsiyet temelli işlenebilecek fiiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhakkak 87. maddede sayılan diğer ağır neticeler de kadına karşı gerçekleştirilebilecektir. Ancak burada vurgulanmak istenen faillerin güttüğü amaç karşısında karşımıza çıkması daha fazla olduğu değerlendirilen neticelerdir.

c) Cinsel Saldırı

Cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar içerisinde düzenlenen cinsel saldırı suçu, bireyin cinsel özgürlüğünü korumayı amaçlamaktadır. 765 sayılı TCK’nın cinsel suçları Genel Adab ve Aile Düzenine Karşı

Suçlar arasında düzenlediği göz önünde bulundurulduğunda 5237 sayılı TCK'nın konuya yaklaşımının ne kadar çağdaş olduğunu görmekteyiz. Zira mülga kanun döneminde cinsel özgürlükten ziyade genel adap ve aile düzeni korunmaktaydı. Cinsellik toplumsal bir olgu olmayıp bireyin üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceği bir olgudur (Dülger, 1998: 86-89; Dereli, 2020: 545; Kantarcı, 2016: 21; Yazar/Arslan/Çay, 2017: 69) Bu sebeple cinsel özgürlüğün korunması adına yeni kanun önemli bir adım atmıştır. Kanun'un 102. Maddesinde üç fiil şeklinde düzenlenen cinsel saldırı suçu bu anlayışı yansıtır niteliktedir: "(1) Cinsel davranışlarla bir kimsenin vücut dokunulmazlığını ihlâl eden kişi, mağdurun şikâyeti üzerine, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Cinsel davranışın sarkıntılık düzeyinde kalması hâlinde iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir. (2) Fiilin vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi durumunda, on iki yıldan az olmamak üzere hapis cezasına hükmolunur. Bu fiilin eşe karşı işlenmesi hâlinde, soruşturma ve kovuşturmanın yapılması mağdurun şikâyetine bağlıdır." 2014 yılında yapılan değişiklikle cinsel saldırı suçunun cezaları artırılmıştır. Yine sarkıntılık boyutunda kalan cinsel saldırı temel fiile nazaran daha az ceza öngörülerek açıkça düzenlenmiştir.

Suç tipi ile bireyin cinsel dokunulmazlığı, bedeni ve cinsel tercihleri üzerindeki hakları, özel hayatı, şeref ve haysiyeti korunmaktadır. Suç tipinin faili bakımından bir özellik aranmamaktadır. Ancak suçun mağduru ise 18 yaşını doldurmuş bir kimsedir. Zira 18 yaşının altında olan çocuklara karşı ilgili fiilin işlenmesi hâlinde çocukların cinsel istismarı veya reşit olmayanla cinsel ilişki suçları gündeme gelecektir. Cinsel saldırı suçu, mağdurun vücut dokunulmazlığının ihlâl edilmesi suretiyle işlenmektedir. Eğer mağduru cinsel yönden rahatsız eden davranış vücut dokunulmazlığını ihlâl etmezse cinsel taciz suçu oluşacaktır.

Cinsel saldırı suçu eşe karşı da işlenebilen bir suçtur. Nitekim TCK m.102/2'de fiilin eşe karşı işlenmesi hâlinde soruşturma ve kovuşturma yapılabilmesinin mağdurun şikâyetine tabi olduğu düzenlenmiştir. Buradan hareketle suçun eşe karşı işlenebileceğini

söylemek mümkündür. Zira cinsel saldırının temel ve sarkıntılık hâlini düzenleyen 102. maddenin 1. Fıkrası şikâyetle bağlı olarak düzenlendiğinden ikinci fıkrada yer alan şikâyet koşulunun birinci fıkrada yeniden verilmesine ihtiyaç yoktur. Bu sebeple cinsel saldırı suçu hem temel şekli itibarıyla hem de nitelikli şekliyle eşe karşı da işlenebilir.

Cinsel saldırı suçunun eşe karşı işlenmesi bahsinde belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, eşin 18 yaşından küçük olması hâlinde acaba hangi suçun oluşacağı sorunudur. Doktrinde bu konuda görüş ayrılığı vardır. Buna göre bir görüş 18 yaşından küçük olan kişinin evlilik yoluyla rüştünü kazandığında bu kişiye çocuk demenin doğru olmadığı yönündedir (Sokullu-Akıncı, 2013: 12; Akbulut, 2013: 547). Bu tespit karşısında 18 yaşından küçük eşe karşı gerçekleştirilen cinsel davranışlar TCK m. 102 kapsamında değerlendirilecektir. Doktrinde yer alan diğer görüşe göre ise TCK m. 6'da çocuk 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlandığından kişi evlilik suretiyle reşit olmuş olsa bile kanunun uygulaması açısından çocuk olarak kabul edilecek ve dolayısıyla 18 yaşını doldurmamış eşe karşı gerçekleştirilen cinsel davranışlar çocukların cinsel istismarı suçunu oluşturacaktır (Kantarıcı, 2017: 171.) Kanaatimizce cinsel suçların düzenlenmesinde kanun koyucu bireylerin reşit olma durumunu dikkate almadan ve yaş hesabı üzerinden hareket ettiğinden TCK m. 6'da yer alan tanım karşısında çocuk eşe karşı işlenen cinsel davranışlar cinsel istismar bağlamında değerlendirilmelidir. Burada önemle ifade edilmelidir ki 18 yaşını doldurmamış kişi kanun önünde çocuk olduğuna göre bu kişilerin TMK bağlamında evliliklerine izin verilmesi ise TCK ile TMK arasında bir çelişki doğurmakta ve hukuk birliğini bozmaktadır. Bu sebeple TMK'ya göre 17 yaşında ailenin rızasının varlığı ve 16 yaşında olağanüstü sebeplerin varlığı hâlinde mahkeme kararıyla çocukların evlendirilmesi kaldırılmalıdır.

d) Cinsel İstismar

Cinsel istismar suçu TCK m. 103'te düzenlenmiş olup henüz cinsel gelişimlerini tamamlamamış olarak kabul edilen çocukların cinsel gelişimlerini sağlama ve onları cinsel yönden sömürüye karşı ko-

rumayı amaçlamaktadır. Maddeye göre, “(1) Çocuğu cinsel yönden istismar eden kişi, sekiz yıldan on beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Cinsel istismarın sarkıntılık düzeyinde kalması hâlinde üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (Ek cümle: 24/11/2016-6763/13 md.) Mağdurun on iki yaşını tamamlamamış olması hâlinde verilecek ceza, istismar durumunda on yıldan, sarkıntılık durumunda beş yıldan az olamaz. Sarkıntılık düzeyinde kalmış suçun failinin çocuk olması hâlinde soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun, velisinin veya vasisinin şikâyetine bağlıdır. Cinsel istismar deyiminden, a) On beş yaşını tamamlamamış veya tamamlamış olmakla birlikte fiilin hukukî anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış, b) Diğer çocuklara karşı sadece cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı olarak gerçekleştirilen cinsel davranışlar, anlaşılır. (2) (Yeniden düzenleme: 24/11/2016-6763/13 md.) Cinsel istismarın vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi durumunda, on altı yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezasına hükmolunur. Mağdurun on iki yaşını tamamlamamış olması hâlinde verilecek ceza on sekiz yıldan az olamaz”.

Cinsel istismar suçunda kanun koyucu 0-15 yaş aralığında yer alan çocuklar bakımından her türlü cinsel davranış yasaklamıştır. Bu yaş grubunda yer alan çocuklara karşı gerçekleştirilen davranışlar vücut dokunulmazlığını ihlâl etmezse çocuklara karşı cinsel taciz bağlamında TCK m. 105 içerisinde değerlendirilecektir. 15 yaşını tamamlamış olan ve fakat fiilin hukukî sonuçlarını anlama ve algılama yeteneği gelişmemiş çocuklar da 0-15 yaş gurubu çocuklar gibi değerlendirilmiştir. Buna göre algılama yeteneği gelişmemiş çocuklara, bu çocuklar 15 yaşından büyük olsa bile, gerçekleştirilen cinsel davranışlar cinsel istismar suçu kapsamında değerlendirilecektir. 15 yaşını tamamlamış ve algılama yeteneği de gelişmiş çocuklar açısından cinsel istismar suçunun oluşabilmesi için kanun koyucu bir takım ek şartların oluşmasını aramıştır. Buna göre 15 yaşından büyük ve algılama yeteneği gelişmiş çocuklar bakımından cinsel davranış cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı ola-

rak gerçekleştirilmesi hâlinde cinsel istismar suçunu oluşturacaktır. Önemle belirtilmeli ki 15 yaşını tamamlamış bir çocukla bu şartlar olmadan gerçekleştirilen davranışlar cinsel istismar bağlamında değerlendirilemez.

e) Reşit Olmayanla Cinsel İlişki

Reşit olmayanla cinsel ilişki suçu 5237 sayılı TCK m. 104'te düzenlenmiştir. Düzenlemenin ilk hâlinde failin mağdurdan 5 yaşından daha büyük olması hâli nitelikli hal olarak düzenlenmiş olmasına rağmen Anayasa Mahkemesi 23.11.2005 tarih ve E. 2005/103, K.2005/89 sayılı kararı iptal etmiştir (Kantarıcı, 2016: 84). Maddenin mevcut hali şu şekildedir: “(1) Cebir, tehdit ve hile olmaksızın, on beş yaşını bitirmiş olan çocukla cinsel ilişkide bulunan kişi, şikâyet üzerine, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) (İptal: Ana. Mah.nin 23/11/2005 tarihli ve E: 2005/103, K: 2005/89 sayılı kararı ile; Yeniden düzenleme: 18/6/2014-6545/60 md.) Suçun mağdur ile arasında evlenme yasağı bulunan kişi tarafından işlenmesi hâlinde, şikâyet aranmaksızın, on yıldan on beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (3) (Ek: 18/6/2014-6545/60 md.) Suçun, evlat edineceği çocuğun evlat edinme öncesi bakımını üstlenen veya koruyucu aile ilişkisi çerçevesinde koruma, bakım ve gözetim yükümlülüğü bulunan kişi tarafından işlenmesi hâlinde, şikâyet aranmaksızın ikinci fıkraya göre cezaya hükmolunur”.

15 yaşını tamamlamış fakat 18 yaşını tamamlamamış çocukların rıza dahilinde cinsel ilişkiye girmelerinin suç olarak düzenlendiği 104. maddede, cinsel farkındalık dönemine girmiş olmalarına rağmen henüz cinsel gelişimleri tam olarak gelişmemiş olan çocukların korunması amaçlanmaktadır. Anayasa m. 41 gereği çocukların cinsel istismara karşı çocukların korunması yükümlülüğü karşısında düzenlenen bu suç tipi gerek rızaya dayalı bir suç tipi olması gerekse çocukların cinsel özgürlüğü üzerinde serbestçe tasarruf edebilme hakkı bağlamında eleştirilmektedir (Kantarıcı, 2016: 85). Çocukların özgür iradelerine dayalı olmayan cinsel ilişki söz konusu ise cinsel istismar suçu oluşacaktır. Esasında kanun koyucu 15 yaşını tamamlamış bir çocuğun cinsel ilişkiye rıza göstermesini geçersiz saymakla

birlikte bu rızayı suç tipi bağlamında değerlendirmek suretiyle çocuğun rızasına iki şekilde önem atfetmiştir. İlk olarak rızanın varlığı hâlinde suç tipi istismar olarak değerlendirilmeyeceğinden fail cinsel istismara göre daha az ceza alacaktır. Zira m. 103/2 bağlamında öngörülen ceza 16-20 yıl hapis cezası iken m. 104 bağlamında öngörülen 2-5 yıl arası hapis cezasıdır. İkinci olarak da suç vasfıyla birlikte suçun takibi de değişmektedir. Cinsel istismar suçu resen takip edilen bir suç iken reşit olmayanla cinsel ilişki suçu mağdurun şikâyeti üzerine soruşturulan ve kovuşturulan bir suç tipidir.

f) Cinsel Taciz

Cinsel taciz suçu TCK m. 105'te "(1) Bir kimseyi cinsel amaçlı olarak taciz eden kişi hakkında, mağdurun şikayeti üzerine, üç aydan iki yıla kadar hapis cezasına veya adli para cezasına fiilin çocuğa karşı işlenmesi hâlinde altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (2) (Değişik: 18/6/2014-6545/61 md.) Suçun; a) Kamu görevinin veya hizmet ilişkisinin ya da aile içi ilişkinin sağladığı kolaylıktan faydalanmak suretiyle, b) Vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, koruyucu aile veya sağlık hizmeti veren ya da koruma, bakım veya gözetim yükümlülüğü bulunan kişiler tarafından, c) Aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan faydalanmak suretiyle, d) Posta veya elektronik haberleşme araçlarının sağladığı kolaylıktan faydalanmak suretiyle, e) Teşhir suretiyle, işlenmesi hâlinde yukarıdaki fıkraya göre verilecek ceza yarı oranında artırılır. Bu fiil nedeniyle mağdur; işi bırakmak, okuldan veya ailesinden ayrılmak zorunda kalmış ise verilecek ceza bir yıldan az olamaz" şeklinde düzenlenmiştir. Suç tipi mağdurun cinsel yönden rahatsız edilmesini önlemeye yönelik olarak düzenlendiğinden kişilerin cinsel amaçlı olarak, vücut dokunulmazlığı ihlâl edilmeksizin rahatsız edilmesi hâlinde cinsel taciz suçu oluşacaktır.

Cinsel taciz suçunun mağdurunun çocuk olması 18.06.2014 tarih ve 6545 sayılı Kanun ile daha ağır cezayı gerektiren nitelikli unsur kabul edilmiştir. Yine 6545 sayılı Kanun ile sarkıntılık fiili cinsel saldırı ve cinsel istismar suçlarında daha az cezayı gerektiren nitelikli hâl olarak mevzuatımıza girmiştir.

Cinsel taciz suçu cinsel amaçlı olarak taciz etmek suretiyle işlenmektedir. Ancak bu fiilin süreklilik arz edip etmeyeceği irdelenmesi gereken bir sorunu oluşturmaktadır. Cinsel tacizi oluşturan hareketler ani bir şekilde gerçekleştirilebileceği gibi süreklilik arz edecek şekilde de işlenebilir. Yani hareketin belirli süre devam etmesi ya da tekrarlanması suçun oluşumu bakımından gerekmez. Tek seferli bir hareket dahi cinsel taciz suçunu oluşturacaktır (Pamuk, 2013: 1471).

Cinsel tacizi oluşturan davranışlar serbest hareketli olup sözle, yazıyla, el-kol hareketleriyle veya başka bir vücut hareketiyle gerçekleştirilebilir (Artuk/Gökçen/Alşahin/Çakır, 2019: 395). Fiilin gerçekleştiriliş biçimi önemli olmayıp failin cinsel amaçlı olarak hareket etmesi yeterlidir. Failin cinsel amaçlı hareket etmesi sonucu mutlaka cinsel yönden haz almış olması suçun oluşumu bakımından gerekli değildir. Cinsel amaçlı olmayan taciz fiilleri koşulları varsa kişilerin huzur ve sükununu bozma suçu bağlamında değerlendirilebilir.

g) Tehdit ve Şantaj

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 106. maddesinde tehdit suçu "Bir başkasını, kendisinin veya yakınının hayatına, vücut veya cinsel dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştireceğinden bahisle tehdit eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Malvarlığı itibarıyla büyük bir zarara uğratacağından veya sair bir kötülük edeceğinden bahisle tehditte ise, mağdurun şikayeti üzerine, altı aya kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur." Şeklinde düzenlenmiştir. Bireylerin iç huzurunu koruyan suç tipinde fail mağdura ileride gerçekleştireceğini düşündüğü bir kötülüğü bildirmektedir (Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 514). Bu sebeple mağdur aldığı bilgi karşısında huzursuz olmakta ve korkmaktadır.

Aile içinde, eski eş veya nişanlı, evlilik dışı birliktelik yaşayan kişiler veya birliktelik teklifi reddedilen kişiler muhatabını korkutmak amacıyla onlara kötülük yapacağından bahisle tehdit edebilmektedir. Özellikle korunma olanaklarının olmadığı veya olmadığının düşünüldüğü durumlarda mağdurlar daha kolay tehdit edilebilmektedir.

Tehdit suçu çeşitli hukuksal değerlere yönelik kötülük bildirimi şeklinde düzenlenmiş olup kanun koyucu muhatap hukuksal değerlere göre de bir ayırım yapmıştır. İlk cümlede hayat, vücut dokunulmazlığı ve cinsel dokunulmazlık düzenlenmiş ve bu değerlere yönelik tehdidin mağduru daha fazla huzursuz edeceğinden bahisle daha fazla cezalandırmıştır. İkinci grup değerler ise malvarlığına dayalı haklar ile sair haklar oluşturmaktadır. Bu bağlamda ikinci grup değerler daha az cezalandırılmanın yanı sıra şikayete tabi kılınmıştır.

Tehdit kadına karşı cinsiyet temelli olarak gerçekleştirildiği zaman daha fazla cezalandırılmamaktadır. Bu yönüyle kadına karşı şiddetin önlenmesi bağlamında nitelikli hâl kapsamına alınabilir. Ancak cezanın artırılmasının yanı sıra alternatif çözüm yolları bağlamında da tedbirler alınmalı ki ceza miktarının anlamı olsun. Örneğin tehdit suçu m. 106/1 bağlamında uzlaşma kapsamındadır. Eşini veya eski eşini ya da parterini tehdit eden bir kişi uzlaşma yoluyla ceza almaktan kurtulabilir. Bu durum şiddetle mücadele bakımından etkili bir yol değildir.

Tehdit suçunun özel bir görünüş şekli olan şantaj suçunda hakkı olduğu veya yükümlü olduğu bir hususu yapmak ya da yapmamak için mağduru kanuna aykırı veya yükümlü olmadığı bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya ya da haksız çıkar sağlamaya zorlama söz konusudur. Yani mağdurun iç dünyasına yönelik bir zorlama söz konusu olup bu zorlama cebir düzeyine ulaşmamaktadır (Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 538). Zorlama cebir düzeyine çıkmışsa artık yağma veya cebir suçu gündeme gelecektir. Maddenin ikinci fıkrasında kendisine veya başkasına yarar sağlamak amacıyla mağdurun şeref ve saygınlığına zarar verecek nitelikteki hususların açıklanacağı veya isnat edileceğinden bahisle tehdit edilmesi hâli suç olarak düzenlenmiştir. Burada mağdur üzerinde manevî bir tehditte bulunulmakta olup kişiden haksız çıkar sağlama amacı güdülmektedir. Fail elinde bulundurduğu mağdura ait kayıtları ailesine göndermek veya göstermekle ya da başkalarına yaymakla tehdit etmek ve karşılığında bir menfaat sağlamaktadır. Şantajın konusu TCK

m. 148 bağlamında bir değer oluşturmadığından suç yağma olarak kabul edilemeyecektir (Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 540).

Kadına karşı şiddet bağlamında özellikle arkadaşlık ilişkisinin sonlandırılması veya bir başkasıyla var olan ilişkinin kayıt altına alınması ile birlikte mağduru kendilerine karşı savunmasız hâle getiren failer böylelikle zorla arkadaşlık ve devamla zorla cinsel birliktelik yaşamaktadırlar. Burada önemle belirtmek gerekir ki şantaj karşılığı cinsel davranışa/ilişkiye rıza gösterilmesi hâlinde rıza geçersizdir ve fail mağdurun yaşına göre cinsel saldırı veya cinsel istismar suçundan sorumlu tutulacaktır.

h) Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Bırakma

Kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma suçu TCK m. 109'da "Bir kimseyi hukuka aykırı olarak bir yere gitmek veya bir yerde kalmak hürriyetinden yoksun bırakma" şeklinde tanımlanmıştır. Bireylerin bir yerde kalma veya başka bir yere gitme hürriyetinin korunduğu suç tipinde mağdurun irade serbestisinin ortadan kaldırıldığı anda suç tamamlanır. Ancak suç tipi mütemadi bir suç olduğundan suçun bitme anı mağdurun irade serbestisine kavuştuğu andır. Bu süreç içerisinde suça iştirak azmettirme dışında mümkündür. Nitelikli hâller bakımından m.109/3-e'de "eşe ve boşandığı eşe karşı" düzenlemesi bulunmaktadır. Bendin ilk hâlinde "boşandığı eş" ibaresi yer almamaktaydı. Ancak 7331 sayılı Kanunun 9. maddesiyle bu bende "eşe" ibaresinden sonra gelmek üzere "ya da boşandığı eş" ibaresi eklenmiştir. Düzenleme bu hâliyle olumlu olsa da yukarıda da ifade ettiğimiz üzere evlilik dışı birliktelik, flört ve eski nişanlı olma, imam nikahıyla birlikte yaşama veya arkadaşlık, evlilik teklifinin reddedilmesi nedeniyle suç mağduru olan kadınları korumada yetersizdir.

Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçunun cinsel amaçlı olarak işlenmesi hâli ise m.109/5'te nitelikli hâl olarak düzenlenmiştir. Fıkraya göre suçun cinsel amaçlı olarak işlendiği durumlarda verilecek ceza yarı oranında artırılacaktır. Burada ifade etmek gerekir ki cinsel amaçlı olarak suçun işlenmesi nitelikli hâlin uygulanması için yeterlidir. Dolayısıyla cinsel amaç gerçekleşip gerçekleşmediğinde bakılmaksızın fail nitelikli kişiyi hürriyetinden yoksun kılma su-

çundan sorumlu tutulacaktır. Cinsel amaç da gerçekleşirse fail ilgili suç tipinden ayrıca cezalandırılacaktır. Yani cinsel ilişki talebi reddedilen failin mağduru kaçırmaması ve zorla cinsel ilişkiye girmesi hâlinde hem TCK m. 102/2 (mağdurun yaşının küçüklüğü bağlamında 103/2) hem de m. 109/5'ten sorumlu tutulacaktır.

İ) Kişilerin Huzur ve Sükûnunu Bozma

TCK m. 123'te "Sırf huzur ve sükûnunu bozmak maksadıyla bir kimseye ısrarla; telefon edilmesi, gürültü yapılması ya da aynı maksatla hukuka aykırı başka bir davranışta bulunulması" şeklinde tanımlanan huzur ve sükûnu bozma suçu bireyin iç huzurunu korumaktadır. Maddede seçimlik olarak telefon etme, gürültü yapma, ya da başka bir davranışta bulunma hareketleri düzenlenmiştir ve bu üç hareketin ortak unsuru ısrarlı bir şekilde yapılmasıdır. Seçimlik hareketli suçlarda suç tipinde yer alan hareketler birbirine alternatif olarak sayıldığından failin birden fazla hareket gerçekleştirmesi hâlinde de tek bir suç oluşacaktır. Bu bağlamda fail ister tipik hareketlerden bir tanesini isterse de birden fazlasını gerçekleştirsin tek bir suçtan dolayı sorumlu olacaktır. Bu durum cezanın belirlenmesi ve bireyselleştirilmesi bağlamında dikkate alınabilir.

Flört isteğinin kabulü bakımından yapılan ısrarlar, talebin reddedilmesi sonucu mağduru huzursuz etmek amacıyla telefon edilmesi veya sms atılması ya da sosyal medyadan iletişime geçilerek oradan iletiler gönderilmesi madde kapsamında suç olarak düzenlenmiştir. Burada en büyük eksiklik yolda yürümekte olan kişilerin arkasında takip etme, onları oturdukları ikamette gözleme, gittikleri mekanlarda takip etmek suretiyle rahatsız etme fiillerinin madde kapsamında değerlendirilememesidir. Hukuka aykırı başka bir davranışta bulunma kapsamında olacağı ileri sürülse bile ısrarlı takip olmayan karşılaşıldığı anda ya da ortamın تنها olmasından hareketle kısa süreli takipler de kişilerin iç huzurunu bozacağından takip fiillerinin açıkça suç olarak düzenlenmesi gerekir.

Gürültü bakımından ise mevzuatta gürültüyü yasaklayan çeşitli maddeler bulunduğundan karşılaştırmalı olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Gürültünün yasaklanmasına ilişkin TCK'da

yer alan düzenlemelere baktığımız zaman ilk olarak gürültüye neden olma suçu karşımıza çıkmaktadır. Maddede “İlgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde gürültüye neden olan kişi, iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.” Şeklinde düzenlenen gürültü m. 123’te “Sırf huzur ve sükûnunu bozmak amacıyla bir kimseye ısrarla; ..., gürültü yapılması ...” şeklinde seçimlik hareketlerden birisi olarak düzenlenmiştir. Her iki suç tipinde de gürültü yapma yasaklanmıştır. Ancak kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçuna vücut veren fiillerden olan “gürültü yapma”, gürültü kirliliğine neden olma suçuna vücut vermeyebilir. Madde düzenlemesine baktığımız zaman huzur ve sükûnu bozma suçu açısından aranan gürültünün kişilerin sağlığını bozacak şekilde olması zorunlu değildir. Buna karşın “Gürültüye neden olma suçu” açısından ise ancak başkalarının sağlığını bozmaya elverişli düzeyde bulunan gürültü tipikliğin oluşumuna vücut verebilecektir. Her iki suç tipini birbirinden ayıran bir başka husus ise, failin sahip olduğu kast unsuruna ilişkindir. Kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçunda failin, mağdurun huzurunu bozmayı amaçlaması gerektiğinden faili bakımından özel kast aranmaktayken gürültüye neden olma suçu açısından failin genel kastla hareket etmesi yeterlidir. Kaldı ki, TCK m. 123 düzenlemesi, takibi şikayete bağlı bir suçu meydana getirmekteyken; TCK m. 183’te yer alan gürültü kirliliği suçu re’sen takip edilir (Kaplan/ Atladı, 2019: 634). Gürültünün muhatabı belirli bir kişi veya kişilerse huzur ve sükûnu bozma suçu oluşacakken belirli kimselerin olmaması hâlinde gürültüye neden olma suçu oluşacaktır (Yenerer-Çakmut, 2014: 97).

j) Genital Muayene

Genital muayene suçu TCK m. 287’de düzenlenmiştir. Madde düzenlemesine göre “Yetkili hakim ve savcı kararı olmaksızın, kişiyi genital muayeneye gönderen veya bu muayeneyi yapan fail hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.”

Evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadığından şüphelenilen kadınların böyle bir deneyimi yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek amacıyla

yapılacak muayene ister hekim, isterse hekim olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilsin bu madde kapsamındadır. İnsan onuruyla bağdaşmayan bu gibi fiillerin suç olarak düzenlenmesi oldukça önemlidir. 765 sayılı TCK'da bulunmayan genital muayene suçu, yasal bir düzenleme olmadığı halde okul müdürlerinin, yeni kocanın veya anne babanın talebiyle yapılır hale gelmiş olan bekâret kontrolünün önüne geçilebilmesi adına elde edilmiş bir kazançtır (Sancar, 2013: 127; Tezcan/Erdem/Önok, 2021: 1417).

Sonuç

Bireylere veya topluma ait hukukî değerlerin diğer tedbirler ve ceza hukuku dışında kalan hukuk disiplinleri ile korumanın yetersiz olduğu veya yetersiz kalacağının tespit edildiği hâllerde ceza hukukuna başvurulmaktadır. Bu sebeple ceza hukuku disiplini herhangi bir ihtilafı çözmede son çare olarak görülmektedir.

Türk ceza hukukunda kadının yerinin tespitini konu edindiğimiz bu çalışmada, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ile mülga 765 sayılı Ceza Kanunu hükümleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık. Çalışmanın boyutunu aşmaması için eksik gördüğümüz hususları tespit etmekle yetinerek detay tartışmalardan kaçınmaya çalıştık. Şunu da ifade etmek gerekir ki ceza hukuku bağlamında yapılacak bir değerlendirme, konunun ceza muhakemesini de kapsayacak şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede son dönem tartışılan 6284 sayılı “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” hükümlerinin de irdelenmesi gerekirdi. Ancak çalışma kapsamını aşacağından bu alanlara değinilememiştir.

Ceza kanunlarında düzenlenen suç tiplerinin faili de mağduru da eğer bir özgü suç düzenlemesi yoksa herkes olabilir. Yani bir suçu hem kadın hem de erkek işleyebilir. Kadının işlediği suçun mağduru erkek olabileceği gibi kadın da olabilir. O zaman tartışmanın ve muhakemenin doğru bir mecrada yapılabilmesi için hukukun temel kavramlarıyla fazla oynamamak gerekir. Günümüzde kadın ve ceza hukuku kavramları kadınların suç mağduru olduğu durumlarda sık sık yan yana gelmektedir. Hâl böyle iken suçun önlenmesine ilişkin tedbirlerin daya iyi analiz edilmesi ve uygu-

lanması gerekir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere en son çare olarak ceza hukukuna başvurulmasıdır. Ceza hukuku dışında yer alan tedbirlerin etkililiğinin ve çeşitliliğinin artırılması önem arz etmektedir.

Suç tipleri bağlamında ele aldığımız tartışmalarda da görüleceği üzere kadına karşı şiddet vakalarının olduğu durumlar sadece aile içi şiddet olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu bağlamda eski eş, eski veya yeni nişanlı, flört, birlikte yaşam sürülen partner, imam nikahlı eş gibi resmî bir nikah olmaksızın da kişilerin bir araya geldiği durumlarda da kadına karşı şiddetin fazlaca olduğu görülmektedir. Benzer şekilde aynı işyerinde çalışma, fail ile mağdur arasında hiyerarşik bir ilişkinin olması gibi durumlar da kadına karşı işlenen suçların nedenleri arasındadır.

Kadına karşı işlenen suçların tartışılmasında dikkat edilmesi gereken husus, kadının sadece suç mağduru olmadığıdır. Zira hukuk devletinde devletin yükümlülükleri arasında bireylerin suç işlemesini engellemek de vardır. O zaman buradaki tartışma, kadınların cinsiyet temelli uğramış oldukları saldırılarda yoğunlaşmalıdır. Yani kasten öldürme veya kasten yaralama suçu bir kadına karşı işlendiği durum ile bir kadına karşı kadın olmasından kaynaklı, cinsiyet temelli işlendiği durumlar aynı değerlendirilmemelidir. Örneğin arkadaşlık teklifini reddettiği için kadını öldüren failin alacağı ceza ile borcunu ödemediği için kadın borçluyu öldüren failin alacağı ceza aynı olmamalıdır. Zira cinsiyet temelli suçlarda failin motivasyonu daha ağır bir haksızlık barındırmaktadır. Bu sebeple yukarıda kısaca incelemeye çalıştığımız suç tiplerinin hemen hepsi bakımından cinsiyet temelli işlendiği durumların nitelikli hâl olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Nitelikli düzenlemesi yapılırken de failin motivasyonu dikkate alınmalıdır. Aksi hâlde suç mağdurunun kadın olduğu suçlarda cezanın artırılması hâlinde kadın bir fail tarafından kadına karşı işlenen suçlarda da cezanın artırılması gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yine benzer şekilde trafikte tartıştığı erkek şoförü vurmak için silahını doğrultan failin, yanında bulunan ve kendisine engel olan kadını da vurduğu durumda erkeğe karşı işlediği suç ile kadına karşı işlediği suç arasında farklı bir cezalandırma

yoluna gidilecektir ki bu durum Anayasaya aykırılık oluşturacaktır. Bu sebeple kadına karşı işlenen suçlarda cinsiyet temelli olarak suçun işlendiği hâller özellikle dikkate alınmalıdır.

Cezaların artırılması tek başına suçlulukla mücadelede yeterli değildir. Zira faili suç işlemekten caydıran cezanın miktarından ziyade cezanın uygulanıp uygulanmadığıdır. Cezaların yüksek olması ve fakat yeterince uygulanması hâlinde caydırıcılıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda kadına karşı işlenen cinsiyet temelli suçlarda alternatif çözüm yollarına gidilmesi gibi cezanın infazında da alternatif infaz yollarına başvurulması hususlarının tekrar gözden geçirilmesi gerekir. Örneğin, tehdit suçu hem uzlaştırma kapsamında hem de koşullu salıverilme süresi mahkûm olunan cezanın yarısıdır. Ayrıca bu süreye bir yıllık denetimli serbestlik süresi de eklendiği takdirde neredeyse suç işleyen failin alacaklı olduğu bir durumla karşı karşıyayız. Dolayısıyla kadına karşı şiddetin önlenmesi sadece Ceza Kanunu'nun veya yan ceza kanunlarının sırtına yükletilerek çözülemez.

Kaynakça

- Akbulut, B. (2013). Ceza Mevzuatında Çocuk ve Çocukların Yakalanması, Gözaltına Alınması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 541-586.
- Artuk, M.E., Gökçen, A., Alşahin, M.E. ve Çakır, K. (2019). *Ceza Hukuku Özel Hükümler*. (18. Baskı). Ankara: Adalet.
- Centel, N. (2005). Yeni Türk Ceza Yasası ve Kadın. <http://nurcentel.com/makaleler/yenitckvekadin.pdf>, erişim tarihi: 10.4.2022
- Dereli, A. (2020). Cinsel Saldırı Suçunda Teşebbüs. *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(16), 543-568.
- Dülger, İ. (1998). *Cinsel Özgürlüğe Karşı İşlenen Suçlardan Irza Geçme Suçu*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hakeri, H. (2021). *Ceza Hukuku*. Ankara: Adalet.
- Kantarıcı, N. (2016). *Reşit Olmayanla Cinsel İlişki Suçu*. Ankara: Adalet.
- Kantarıcı, N. (2017). Cinsel İstismar Suçunun Eşe Karşı İşlenip İşlenemeyeceği Sorunu. *Ceza Hukuku Dergisi*, 12(33), 151-177.

- Kaplan, M. (2018). *İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu*. Ankara: Seçkin.
- Kaplan, M., Atladı, R. B. (2019). "Gürültüye Neden Olma Suçu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel S.), 627-654.
- Özbek V.Ö., Doğan, K. ve Bacaksız, P. (2021a). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Özbek V.Ö., Doğan, K. Ve Bacaksız, P. (2021). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Özgenç, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Öztürk, B., Erdem, M.R. (2020). *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Pamuk, G. (2013). Fransız ve Türk Ceza Kanunu'nda Cinsel Taciz Suçu (Kanunilik İlkesi Bakımından Bir Değerlendirme). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1453-1476.
- Sancar, T. Y. (2013). *Türk Ceza Hukukunda Kadın*. Ankara: Seçkin.
- Sokullu-Akıncı, F. (2013). İstismar Mağduru Çocukların Suç Sonrası, Sorunları ve Hukuksal Korunmaları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 3-16.
- Taştan, C., Küçüker Yıldız, A. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Kadın Cinayetleri 2016-2017-2018 Verileri ve Analizler*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Tezcan, D., Erdem, M. R. ve Önok, R.M. (2021). *Teorik ve Pratik Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Yarar, G., Arslan, Ş. ve Çay, G. (2017). "Türk Ceza Hukukunda Kadın. N. Öztürk, G. Yarar ve Ş. Arslan (Ed.). *Türk Hukukunda Kadın*. Ankara: Adalet.
- Yenerer-Çakmut, Ö. (2014). *Kişilerin Huzur ve Sükununu Bozma ve Gürültüye Neden Olma Suçları*. İstanbul: Beta.
- Zafer, H. (2015). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Beta.

TÜRKİYE'DE KADIN VE EĞİTİM

Doç. Dr. Öznur TULUNAY ATEŞ

Giriş

Türk yurdu yüzlerce yıllık geçmişiyle birçok kadının ibretlik hayat yaşadığı topraklardır. Kahramanlık, emek ve başarı dolu bu yaşantılara örnek olarak; *“Evladım anasız yaşayabilir ama vatansız yaşayamaz”* diyerek beşikteki bebeğini bırakıp cepheye giderek vatan savunmasının simgelerinden olan Nene Hatun ve dünyanın ilk savaş pilotu olan Sabiha Gökçen verilebilir. Kadının ne olduğu ve ne denli önemli olduğu geçmişte yaşamış birçok düşünürün ifadesinde yer almıştır. Örneğin, *“Kadın; bilmeyene nefis, bilene nefes’tir”* diyen Şems-i Tebrizi, *“Kadın; benim eşim değil, eşitimidir”* sözüyle Hacı Bektaş Veli yaşadıkları çağda, kuşaklar sonrasına duygu ve düşüncelerini en anlamlı şekilde miras bırakmıştır. Üstelik kadına verilen değer sadece sözde kalmamış, bu kutlu toprakların Anadolu şeklinde adlandırılmasında olduğu gibi eyleme de dönüşmüştür. Ayrıca kadına verilen değer günümüze kadar aktarılan rivayetlerde de görülmektedir. Bu rivayetlerden birine göre, Cengiz Han tüm hanlarını topladığı sırada eşini sağ yanına oturtup *“Ben hanlar hanı Cengiz Han. Hepinizin hanı’yım”* dedikten sonra eşini göstererek *“Bu da benim han’ım”* diyerek eşine ve kadına verdiği değeri göstermiştir. Dolayısıyla da bu değer ülkemizde kadınların her alanda gösterdiği başarıya yan-

sınıştır. Kadınların başarılı yaşantılarının günümüzde de devam etmesi mutluluk vericidir. Günümüzde birçok alanda başarı gösteren kadının hayatı *“Bir kadın değişir dünya değişir”* sözünün vücut bulmuş hâli olup, kadın eğitiminin sadece kadının hayatını olumlu yönde etkilemekle kalmayıp birçok hayatı değiştirdiğinin de göstergesidir.

Kadın ve Eğitim

Eğitim, ailede başlayıp okulda devam eden ve bireyin hayatını şekillendirip, toplumu etkileyen önemli bir süreçtir. Bu nedenle eğitimin ne olması gerektiği kadar ne olmaması gerektiği üzerinde de yıllardır durulmuştur. Eğitim bireyin hayatı anlamasını, toplumda uygarca yaşamasını, toplumun ayakta kalıp varlığını sürdürebilmesini sağlar. Bu nedenlerle de toplumların vazgeçilmezi olmasının yanın da dünyada söz sahibi olmanın da temelidir (Şimşek, 2015).

İnsanların bilgi birikimlerini gelecek nesillere aktarma isteği içinde olması, eğitimi gereksinim hâline getirmiş (Öksüzoğlu, 2016) ve eğitim felsefeden siyasete, birçok alanda konuşulan, üzerinde durulan ve düşünürler tarafından dikkat çekilen önemli bir konu olmuştur. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk, eğitimin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik uygulamalardan soyutlanamayacağını, eğitim sayesinde kazanılacak niteliklerle toplumun ilerleyebileceğini, eğitimsiz kalan ulusların bu ilerlemeyi gerçekleştiremeyeceğini ve de özgürlüklerini kaybedeceğini çeşitli durumlarda ifade etmiştir (Öksüzoğlu, 2016).

Ülkenin ve bireyin geleceğini şekillendiren eğitim bir taraftan bireyin kendine özgü yönlerini ortaya çıkarıp kendine yetebilmesini sağlayarak bireyselleşmesinde önemli bir rol oynarken diğer taraftan topluma ve kültüre uyumlu bireylerin yetiştirilmesi ile toplum-sallaşma sağlar.

Kız ya da erkek çocuğu olarak doğmak, toplumsal rollere dayalı olarak farklı toplumsallaşma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olup (Zencirkıran, 2017) bireyin sosyal davranışları üzerinde belirleyici olur (Ertürk, 2017). Toplum ve gruplarda isimden kıyafete, saç modelinden, davranış kalıplarına kadar kadın ve erkeklerden bekle-

nen roller farklıdır. Bu roller bebeklikten itibaren bireye aile ve toplum çevresi tarafından öğretilir (Zencirkıran, 2017). Aslında toplum-sallaşma biçiminde yaşanan farklılık bireyselleşmede de yaşanmaktadır. Çünkü bazı kesimlerde kız ve erkek çocuklarındaki bireyselleşme beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, aynı ailede erkek çocuğunun kendine yetmesi ve kendi kararlarını alması desteklenirken, kız çocuğuna engel olunabilmektedir. Bu durumda bir anlamda kız çocukları erkeğe bağımlı, erkeğin gölgesinde ve gerisinde yetiştirilerek bireyselleşmeleri engellenmektedir.

Eğitim, hukukî anlamda bireyin haklarını bilip kullanması açısından da büyük önem taşır. Aynı zamanda eğitim hakkını toplumun diğer üyeleriyle eşit oranda ve etkili kullanan birey toplumun gelişiminde de etkin rol oynar (Özaydınlık, 2014). Kalkınma ile birlikte kadınlar hem eğitim olanaklarına ulaşma hem de edindiği donanıyla ekonomik özgürlüğünü kazanma şansı yakalar (Tanilli, 2006). Bir başka ifadeyle eğitim kadının güçlendirilmesinin dolayısıyla da ülkenin ekonomik ve toplumsal kalkınmasının en önemli yoludur (Huis vd.,2017; Stromquist, 2012). Araştırmacıların kadınların güçlendirilmesinin boyutları konusundaki sınıflandırmaları farklılık göstermektedir. Örneğin Huis ve arkadaşları (2017) bu boyutları kişisel, ilişkisel ve toplumsal güçlendirme olarak üç başlıkta ifade ederken Stromquist (2012) bilişsel, psikolojik, politik ve ekonomik şeklinde sıralamıştır. İlgili boyutlar eğitimle kadının güçlendirilmesinin getireceği kazancın, kişiye, topluma ve devlete olumlu yönde yansıtacağını göstermektedir.

Eğitimin, kişisel getirisi sosyal getirisinden yüksektir. Üstelik kadınların eğitiminden elde edecekleri kişisel ve sosyal getiri erkeklerinkinden daha fazladır (Güran-Yumuşak, 2009). Aldığı eğitimle ailesini ve toplumu değiştirme gücü yüksek olan kadınların, düşük düzeyde eğitim alması, dünya görüşü ve algısının gelişmesinin, kendini gerçekleştirmesinin önünde engel oluşturabilir; kendine güveninin azalmasına, iş fırsatlarının ve yaşam şartlarının kısıtlanmasına neden olabilir.

Toplum için önem taşıyan eğitim, uluslararası arenada ülkenin gelişmişlik düzeyinin de göstergesidir. Eğitim beşerî sermayenin

(Erdoğan ve Yıldırım, 2009) ve iktisadî büyümenin (Aliyazıcıoğlu, 2020) temel dinamiklerinden biri olmasının yanında kültürel ve ekonomik anlamda uzun ve masraflı bir yatırım sürecidir (Aygül, 2018). Bu zor ve meşakkatli sürecin sonunda eğitilmiş, meslekî bilgi ve beceriyle donanmış işgücü aynı zamanda yüksek verimliliğe de sahip olmaktadır.

Erkekler ve kadınlar büyük ölçüde içinde yaşadıkları toplumda egemen olan görüş ve tutumlar tarafından eğitilir (Mitchel ve Oakley, 1998: 39). Bu nedenle eğitim toplum ve kültürden bağımsız düşünülemez. Kadın eğitimi konusu ile ilgili kavramlar içinde yanlış gelişen gelenekçi kültürel anlayış ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yaşanması önemli bir yer tutar. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının öğrenimini ve iş hayatına katılımını olumsuz yönde etkileyerek, gelirini azaltarak ve kadınlar üzerinde toplumsal baskı oluşturarak kadınların sağlık sorunları yaşamasına, kadına yönelik şiddet gibi sorunların oluşmasına neden olmaktadır (Başar, 2017). Ayrıca, kadınların işgücüne katılımlarında, verimliliklerinde ve bunların sonucunda da iktisadî büyümeye katkılarında eğitim ve eğitimde yaşanan cinsiyet eşitsizliklerinin büyük rolü vardır (Güran-Yumuşak, 2009; Kasa ve Alptekin, 2015).

“Bilim adamı”, “İş adamı”, “Devlet adamı”, “Erkek sözü”, “Adam olmak”, “İnsanoğlu” gibi cinsiyetçi terimler; “Kadınlar duygusal ve zayıftır”, “Erkeklerin mantıklı ve güçlüdür”, “Erkekler ağlamaz”, “Kadın elinin hamuruyla erkek işine karışmamalıdır”, “Evi geçindirmek erkeğin, ev işlerini yapmak ve çocuklara bakmak kadının görevidir”, “Kızlar pembe, erkekler mavi renk kıyafet giyer”, “Kızlar hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik, hosteslik gibi meslekleri, erkekler pilotluk, mühendislik, yöneticilik gibi meslekleri seçer” gibi birçok cinsiyetçi kalıp yargı yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin dil ve düşünceye yansımalarıdır. Dilimize yerleşen bu düşüncelerin duygularımızı etkileyip davranışlarımızı şekillendirmesi muhtemeldir. Ayrıca bu tür söylemler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin makul görülmesine, olumsuz düşünce ve davranış eğilimlerinin pekiştirilmesine neden olur. Aslında bu durum kuramsal olarak zihinsel şemalarla ilişkilidir.

Sandra Lipsitz Bem, bilişsel psikolojiye ait olan şema kavramını toplumsal cinsiyete uyarlayarak “Toplumsal Cinsiyet Şeması” kuramını oluşturulmuştur. Bireyin zihninde toplumsal cinsiyete ilişkin şemalar vardır. Bu şema, tüm hazır bilgilerin yer aldığı ve yeni gelen bilgileri buna göre şekillendirdiği bir çerçeve anlamına gelmektedir. (Ertürk, 2017). Bu kuram bir anlamda kullanılan dilin ve görsellerin bu şemaların oluşmasında belirleyici rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, cinsiyetçi dilin ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının sadece kadına değil erkeğe de zarar verdiği ortadadır. Fakat toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar üzerindeki etkisinin daha yıkıcı olduğu ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın fitilini ateşlediği acı bir gerçektir. Bu tür kalıp yargıların etkisiyle davranan erkeklerin varlığını maalesef neredeyse her gün basına yansıyan haberlerde görmekteyiz. En yakını tarafından yaşam hakkı elinden alınan kadınların hayat hikayesi yaşanan mağduriyetin ispatıdır.

Eğitim eşitsizliğinin en önemli kaynağını, cinsiyet eşitsizliğinin yanında ailenin sınıfsal konumu da oluşturur. Oluşan bu sınıfsal ve cinsel eşitsizlik, kızların eğitime erişimini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte yoksulluk da kızların eğitiminde belirleyici rol oynar (Sayılan, 2012).

Kadınları ekonomik ve toplumsal alanlarda ikincil konuma iten toplumların yapısal özelliklerine bağlı olarak gelişen nedenler; erkek egemen kültüre dayalı toplumsal ayrımcılığın her alanda yaşanması, kadınların eğitim olanaklarının kısıtlılığı, yasal düzenlemelerde eksikler ve yanlışlıklar olması, fizyolojik olarak kadınların erkeklerden farklılığı şeklindedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005). Bu etkenler incelendiğinde ilk üçünün eğitimle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

UNICEF raporları da günümüzde kadına yönelik ayrımcılığın yadsınamayacak boyutta olduğunu göstermektedir. Kadına yönelik ayrımcılık, genelde çocukluk döneminde başlamakta ve kız çocuklarına daha az olanak sunma, sağlık ve eğitim olanakları açısından daha az özen gösterme şeklinde görülmektedir (Özaydınlık, 2014). Aslında kız çocuklarına aileleri tarafından yapılan bu ayrımcılık bir anlamda duygusal (psikolojik) istismar ve ihmâldir. Burada duygu-

sal istismar ve ihmâli tanımlamak faydalı olacaktır. Duygusal istismar, çocuğun, olumsuz etkileneceği tutum ve davranışlara maruz bırakılarak ya da ilgi, sevgi ve bakımdan gereksinimleri açısından mahrum bırakılarak psikolojik hasara uğratılmasıdır. İhmâlin ise sadece psikolojik değil fiziksel boyutu da vardır (Polat, 2016). İhmâl, ailenin çocuğun biyopsikososyal gelişimi için yapmakla sorumlu olduğu sağlık, eğitim, beslenme, güvenli yaşam koşullarını sağlama ve sürdürme gibi konularda çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaması anlamına gelmektedir.

Değişim ve gelişimin anahtarı olan eğitimin her yerde ve herkes için sağlanabilir olması sosyal devlet anlayışının ve demokrasinin gereğidir. Fakat bunun sağlanmasında bazı sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin, Aygöl (2018) “herkes için eğitim” ilkesinin, “ekonomik ve kültürel sermayenin hacmine ve kompozisyonuna göre eğitim” anlayışına dönüşmesinin eğitim sisteminin temel sorunu olduğunu belirtmiştir.

Kadın Eğitiminin Tarihsel Süreci

Kadın eğitiminin tarihsel süreci dünyadaki önemli gelişmeler ve Cumhuriyet dönemi sonrasında yaşananlar bağlamında incelenebilir. Eski Türklerde kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik yaşanırken, İslamiyet’le tanışma sonrasında Arap kültüründen etkilenme ve göçler gibi etkenler, kadının toplumundaki statüsünü kaybetmesine neden olmuştur (Güven, 2001: 62). 19 ve 20. yüzyılda kadın haklarında hızlanma çağı başlamıştır (Tanilli, 2006). Böylece 1900’lü yıllarda dünyada ve ülkemizde yaşanan çeşitli gelişmeler sonucunda kadına yönelik algı değişimi gerçekleşmiş ve kadınlara verilen haklar zamanla artmıştır.

Birçok ülkeye kıyasla, Türkiye Cumhuriyeti tarafından kadın eğitimi doğrudan etkileyen bazı konularda önemli adımlar daha erken atılmıştır. Bunda “*Dünya üzerinde gördüğümüz her şey kadının eseridir*” sözüyle kadına bakış açısını özetleyen Mustafa Kemal Atatürk’ün etkisi büyüktür. Cumhuriyetin ilanı sonrasında kadın eğitimi konusunda yaşanan gelişmelere örnek olarak; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de kabul edilen İnsan

Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Türkiye’de 6 Nisan 1949 tarihinde onaylanması verilebilir. Bu bildirmede kadın eğitimi ile ilişkili görülebilecek; bütün insanların özgür ve eşit doğduğu (Madde 1), cinsiyet gibi bir çok özellik bakımından bildirmede belirtilen tüm hak ve özgürlüklere sahip olduğu (Madde 2), herkesin kanun önünde eşit olduğu (Madde 7), anne ve çocukların özel bakım ve yardım hakları olduğu (Madde 25), herkesin, eğitim hakkına sahip olduğu, eğitimin en azından ilk ve temel öğrenim aşamasında parasız olduğu, ilköğretimin zorunlu olduğu, teknik ve mesleki eğitimin herkese açık olduğu, yüksek öğrenimin, yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanacağı (Madde 26) şeklinde ifadeler bulunmaktadır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948).

Dünyada yaşanan değişimlere paralel olarak gerçekleşen ikinci gelişme ise Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin kabulüdür. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 28. Maddesinde, taraf devletlerin çocuğun eğitim hakkını kabul edeceği ve bu hakkın fırsat eşitliği temelinde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu amaçla; ilköğretimin herkes için zorunlu ve parasız hâle getirilmesi, ortaöğretim sistemlerinin genel ve mesleki gibi çeşitli biçimlerde örgütlenmesinin teşvik edilmesi ve bunların tüm çocuklara açık olmasının sağlanması ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması, öğretimin parasız olması gibi uygun önlemlerin alınması, yükseköğretimin yetenekleri doğrultusunda herkese açık hâle getirilmesi, eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliğin tüm çocuklar için elde edilir hâle getirilmesi, okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okul terkinin düşürülmesi için önlem alınması gibi konularda çalışmalar yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1989). 1990 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye dâhil birçok ülkenin taraf olduğu bu sözleşmenin; ayrım gözetme (Madde 2), çocuğun yüksek yararı (Madde 3), yaşama ve gelişme hakkı (Madde 6), katılım hakkı (Madde 12) şeklindeki dört temel ilkesi kadının eğitim hakkı ile bağlantılıdır.

Kadının eğitim ve çalışma hakkının anayasamızla da güvence altına alındığı söylenebilir. 1982 Anayasası’nda kanun önünde eşitlik

(Madde 10), temel hak ve hürriyetlerin niteliği (Madde 12), kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı (Madde 17), kişi hürriyeti ve güvenliği (Madde 19), sosyal ve ekonomik hak ve ödevler başlığında ailenin korunması ve çocuk hakları (Madde 41), eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (Madde 42) ile çalışma hakkı ve şartları ile ilgili çeşitli maddeler (Madde 48,49,50) yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Tüm bunların yanında ülkemizde kadın eğitimini etkileyen başka gelişmeler de yaşanmıştır. Bu gelişmelere; 1921 yılında kadın öğretmenlerin de katılımıyla gerçekleşen Maarif kongresi, 1924 yılında kabul edilen Tevhid-Tedrisat kanunu, 1926 da kabul edilip, 2002 yılında değiştirilen Türk Medenî Kanunu, 1929 yılında açılan Millet Mektepleri, 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde seçme-aday olma hakkı ve 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesi örnek gösterilebilir. Burada, bu hakkı kadınların yıllar öncesinde elde etmiş olmasına rağmen ne kadar kullanabiliyor olduğunu da tartışmak gerekir. 1935 yılı seçimlerinde 395 milletvekilinin 18'inin (%4,6), 2018 yılı seçimlerinde ise, 600 milletvekilinin 103'ünün (%17,1) kadın olduğu bilgisi seçilme hakkının yeterince kullanılmadığının göstergesi olarak yorumlanabilir (Kadın Adayları Destekleme Derneği [KADER], 2021).

1973 yılında kabul edilen Millî Eğitim Temel Kanunu'nun (MEB, 1973) 2012 ve 2019 yıllarında değiştirilen 22. Maddesinde mecburi ilköğretim çağının, 6-14 yaş grubundaki çocukları kapsadığı ifade edilmiştir. 2012-2013 öğretim yılından itibaren ise, ülkemizde kesintisiz 8 yıllık zorunlu eğitim yerine kesintili 12 yıllık zorunlu eğitim (4+4+4) uygulamasına geçilmiştir.

Millî Eğitim Temel Kanunu'nda Türk millî eğitiminin amaçları içinde kız çocuklarının eğitimi ile ilgili bir ayrımın yapılmadığı, iyi insan, iyi vatandaş, sağlıklı ve mutlu birey olmanın vurgulanarak eğitimin bireysel ve toplumsal hedeflerinin dile getirildiği görülmektedir. Ayrıca Türk millî eğitiminin ilkelerinde yer alan genellik ve eşitlik, eğitim hakkı, fırsat-ımkân eşitliği ve karma eğitim ile ilgili maddelerin kadın eğitimi ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bahsi geçen yasal mevzuatın yanı sıra Türkiye, AB Ulusal

Raporu çerçevesinde eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik önlemler almayı kabul etmiş; ayrıca, Pekin Deklarasyonunu ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini (CEDAW) imzalamıştır (Sayılan, 2012). Özellikle CEDAW, kadın hakları konusunda büyük önem taşır. Bu sözleşme; sivil ve siyasî haklar, evlilik ve aile ilişkilerine yönelik tedbirler ve kültürel faktörlerin toplumsal cinsiyet ilişkilerine etkisi ile ilgili boyutlarda çeşitli maddeleri içermektedir.

Kadının özgürleşmesinin iki yolu olduğu söylenebilir. Bunlardan biri kendisine eşitlikçi hakların verilmesi diğeri de eğitimidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bu iki konuda da gerekli ve ileri görüşlü adımların atıldığı ve birçok ülkenin bu anlamda geride bırakıldığı söylenebilir. Bu yıllarda Atatürk, Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar ve Afet İnan; fedakâr, erkeklerle beraber mücadele veren, güçlü, kahraman Türk kadını imajının oluşturulmasında öncü rol oynamışlardır (Acun, 2007).

Cumhuriyet döneminde, kadınların toplumsal yaşama aktif olarak katılımı amaçlandığı için haklarını elde etmiş ve meslek sahibi, eğitilmiş bir kadın hedefine ulaşma düsturu ders kitaplarına da yansımıştır (Çetin, 2003). Kadını dikkate almayan, sorunlarına çözüm üretmeyen kalkınma programının başarıya ulaşması mümkün olmadığı için (Özaydınlık, 2014) kadın eğitimine kalkınma planlarında da yer verilmiştir. 2019 yılında yayınlanan 11. Kalkınma Planında bireylerin nitelikli eğitime ve hayat boyu öğrenme imkânlarına erişimini sağlamayı amaç edinen fırsat eşitliği temelli bir eğitim anlayışına ulaşılması vurgulanmıştır. 2019-2023 yıllarını kapsayan bu planda özellikle: kız çocukları ve kadınlar, geçici koruma altındaki kişiler, kırsal bölgelerde yaşayan ve mevsimlik geçici tarımda çalışan ailelerin çocukları, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki kesim gibi dezavantajlı gruplarla ilgili ele alınması gereken konulara dikkat çekilmiştir (Onbirinci Kalkınma Planı, 2019).

Türkiye’de Kadın Eğitiminin Durumu

Bir toplumun eğitim düzeyinin ölçülmesinde çeşitli yöntem ve kriterler vardır. Bu kriterler içinde; ortalama eğitim süresi, okur-

yazarlık oranı ve okullaşma oranı en çok tercih edilenlerdir. Ayrıca, kadınların eğitim düzeyinin ölçülmesinde kadın-erkek arasındaki açığı gösteren oranlara da başvurulmaktadır. Bu açığın en fazla olduğu ülkeler ise gelişmekte olan ülkelerdir (Güran-Yumuşak, 2009).

Ülkemizde kadın eğitiminin durumu kadın ve erkek okuryazarlık oranları, cinsiyetlere göre okullaşma oranları, cinsiyete göre başarı, işgücüne katılım ve istihdam oranları ile ilgili veriler ışığında aşağıda tartışılmıştır.

1927’de yapılan nüfus sayımında; Türkiye’de yedi yaş üzerindeki erkeklerin %17,4’ünün, kadınlarınsa %4,6’sının okuma yazma bildiği tespit edilmiştir (Yaşa, 1980, Akt. Güran-Yumuşak, 2009). Üstelik bu sayımda kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu, toplam nüfusun %51,91’inin kadınların oluşturduğu belirlenmiştir. Çünkü bu yıllarda uzun zamandır süren savaşlarda erkek nüfusu azalmıştır (Tamer ve Çavlin-Bozbeyoğlu, 2004). 1928 yılında düzenlenen ilk seferberlikte 1 yıl içinde 199.000’i kadın toplam 597.010 kişiye okuma yazma öğretilmiştir. Bu seferberlikler sayesinde birçok kişi okuma yazma öğrenmiştir. Hatta bu çalışmalar UNESCO tarafından “*Dünyanın en düzenli ve en başarılı halk eğitimi çalışmaları*” ilan edilmiştir. TÜİK 2020 verilerine göre ise, Türkiye genelinde okuma yazma bilenlerin (6 yaş ve üzeri nüfus içinde) kadınlarda oranı %95,54, erkeklerde ise %99,29’a ulaşmıştır (Her yaşta, 2021).

Eğitim Reformu Girişiminin eğitim izleme raporunda 2018-2019’da ülke genelinde ortaöğretimde net okullaşma oranının kızlarda %83,9 iken erkeklerde %84,5 olduğu; Türkiye genelinde %0,6 puan olan farkın, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde %3,7 a kadar çıktığı ifade edilmiştir (Eğitim Reformu Girişimi [ERG], (2019). Yapılan bir araştırmada ise, 81 il için toplumsal cinsiyet eşitliği karnesinde Türkiye’de eğitimin her aşamasında kadın ve erkekler arasındaki farkın kadınların aleyhine olduğunu belirtilmiştir (Demirdirek ve Şener, 2014).

Kadınların eğitim kademelerinde yaşadığı dezavantaj, bireye kurum değişikliğini sağlayarak yukarı doğru hareketliliği büyük oranda etkileyen yükseköğretim istatistiklerinde de görülmektedir. Yükseköğretim istatistiklerine göre 2020-2021 önlisans ve lisans dü-

zeyindeki toplam öğrenci sayısı erkeklerde 3.958.037, kadınlarda 3.833.243, genel toplamda 7.791.280’dir (Yükseköğretim Kurumu [YÖK], 2021a). Aynı yıldaki diğer bir veriye göre ise, öğretim elemanları sayıları da erkeklerde 98.218, kadınlarda 81.467, toplamda 179.685’tir (YÖK, 2021b).

Kadınlara her bir eğitim kademesinde verilen eğitim, ekonomik büyümeyi teşvik eder (Self ve Grabowski, 2004). Fakat ülkemizde özellikle yükseköğretim seviyesinde kadınlar aleyhine görülen gerilik ve eğitim terki bunu zorlaştırmaktadır. Eurostat 2015 verilerine göre Türkiye’de kadınların eğitimi erken terk etme oranı, Avrupa Birliği’ndeki kadınlarda %9,5 olan oranın yaklaşık dört katıdır (Taşkın-Alp, 2016).

Türkiye’de, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitimin her düzeyinde erişim açısından yasalar önünde, cinsiyete göre değişmeyen eşitlik düşüncesi mevcuttur. Fakat uygulamada, her iki cinsye yönelik bu eşitlikçi davranışta, eğitime erişim önündeki engeller ve ayrımcılık doğuran sonuçlar görmezden gelindiği için erkekler lehine bir durum oluşmaktadır (Sayılan, 2018). Bu nedenle ülkemizde kadınların eğitime erişim engelleri, eğitimde dezavantajlı duruma düşmelerine neden olan etkenler derinlemesine araştırılmalıdır. Ayrıca, kadınların eğitimdeki başarılarını etkileyen etkenleri tespit etmek ve eğitimde başarılarını artırmak da ülkeler için önemli bir başka hedef olmalıdır. 2020’den 2022 ocak ayına kadar olan verilere göre 27 Avrupa Birliği ülkesinde kadınların cinsiyete göre başarı düzeyi ortalaması %45’tir. Ayrıca, elde edilen ortalamalara göre Çekya %63,5 ile birinci sırada iken, %18,4 ile Türkiye son sıradadır (Eurostat, 2020a). Aynı şekilde ilgili yıllarda kadınların cinsiyete göre istihdam oranı 27 Avrupa Birliği ülkesinde %72,4, en üst sırada yer alan İsviçre’de %82,5, son sırada yer alan Türkiye’de ise %51’dir. Oysa ki 2014 yılında Türkiye sondan üçüncü olup bu oran %53,2’dir (Eurostat, 2020b). Yani oranlarda gelişme gerçekleşmesi gerekirken gerileme yaşanmıştır.

Eurostat verileri OECD ve TÜİK verileri ile de desteklenmektedir. Örneğin, TÜİK 2018 verileri incelendiğinde, işgücüne katılma (fark %40) ve istihdam (fark %36,1) oranlarında erkeklerin yaşadığı

avantaj görülmektedir (TÜİK, 2020). OECD verilerine göre ise, Türkiye’de 18-24 yaş aralığında olup istihdam edilmeyen ve eğitim aşamasında olmayan kadınların oranı %43’tür. Türkiye bu kategoride, OECD ülkeleri içinde en yüksek orana sahip olan ülkedir. İstihdam edilmeyen ve eğitim aşamasında olmayan erkek oranı ise %18’dir. Bu orana göre; Türkiye, kadın ve erkekler arasındaki farkın en yüksek olduğu ülkedir. OECD ortalamasında bu oranlar kadınlarda %16, erkeklerde ise 13’tür (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı [OECD], 2019; Türk Eğitim Derneği [TED], 2019). Yukarıda bahsedilen verilerin gösterdiği gibi, kadın istihdamını; kadınların eğitim yüzdelerinin her kademede erkeklerin gerisinde kalması, kadınlarda eğitim terkinin fazla olması, başarı düzeylerinin düşük olması gibi birçok olumsuzluk etkilemiş olabilir.

Kadın eğitiminin ve istihdamının önündeki bir başka engel de kültür ve bakış açısıyla ilgilidir. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) ve TÜİK hane halkı tüketim harcamaları istatistikleri; Türkiye’de devletin öğrenci başına ayırdığı kaynağın düşük olmadığını, fakat ekstra eğitim harcamalarının (kaynak kitap, özel ders, kurs vb.) yüksek maliyetli olduğunu ve bunların birçok aile tarafından sağlanamadığını, ailelerin eğitime alkollü içecek ve sigaradan daha az harcama yaptığını göstermektedir. Aslında tüm bunlar eğitim konusunda büyük bir anlayış değişikliğinin oluşması gerektiğinin göstergesidir (Tulunay-Ateş, 2020). Günümüzde eğitim alanında bu anlayış değişikliğini oluşturmaya yönelik çeşitli adımlar atılmaktadır. Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan “Vizyon 2023 Belgesi” özellikle kapsayıcı eğitim ve mutlu çocuklar yetiştirme vurgusu ile kadın eğitiminde yaşanan eşitsizliklerin önlenmesi, mutlu-başarılı kız çocuğunun ve geleceğin annesinin yetiştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Ülkemizde kız çocuklarının eğitiminin artırılması amacıyla çeşitli projeler ve kampanyalar da yürütülmüştür. Bunlara örnek olarak ‘Kardelenler Projesi’, ‘Haydi Kızlar Okula!’, ‘Baba Beni Okula Gönder’ ‘Her Kızımız Bir Yıldız’ gibi kampanyalar verilebilir. Kız çocuklarının eğitimdeki dezavantajı sürdüğü için bu tür kampanyalar yürütülmeye devam etmektedir. Bu kampanyalar Millî Eğitim Bakanlığı,

BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Anne Çocuk Eğitimi Vakfı (AÇEV), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), çeşitli özel sektör firmaları gibi kuruluşlarının işbirliği ile yürütülmektedir.

Kadın Eğitimini Etkileyen ve Kadın Eğitiminden Etkilenen Faktörler

Kültürel, düşünsel, teknolojik ve ekonomik değişimler bireyi, toplumu ve eğitimi etkiler. Kadın eğitimini etkileyen bu değişimlere örnek olarak; kadının çalışma hayatına katılması, kırsaldan kente göç, geniş aile yapısının çekirdek aile yapısına dönüşmesi, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, ortalama evlilik yaşının artması, toplumsal cinsiyet algısının değişmesi gibi birçok konuda yaşanan gelişme, düşünce ve anlayış değişiklikleri verilebilir.

Günümüzde teknolojik, ekonomik, psikolojik ve sosyolojik değişimlerin hızının ve yoğunluğunun artması, eğitimi daha büyük bir ihtiyaç hâline getirmiştir. Ayrıca, çocukların eğitiminde dolayısıyla da gelecek kuşakları şekillendirmede erkeklerden biraz daha ön planda olan fakat bunun avantaj yerine dezavantajını yaşayan kadınların eğitimi konusuna hassasiyetle eğilmek gerektiği hususunda farkındalık oluşmuştur.

Yaşanan olumlu gelişmelere rağmen kadının evdeki durumunda istenen noktaya gelinmediği bir gerçektir. UNICEF’in (2016) yayınladığı raporda kız çocuklarının yaşı ilerledikçe iş yüklerinin arttığı, 5 ile 14 yaş arası kız çocukları ücretsiz gündelik ev işlerinde (su taşımak, yakacak toplamak vb.) yaşlıları olan erkek çocuklarına kıyasla %40, bir başka ifadeyle 160 milyon saat daha fazla zaman harcadıkları ifade edilmiştir. Ülkemizde de durumun çok farklı olmadığı söylenebilir.

Türkiye’de kız çocuklarının eğitimini olumsuz yönde etkileyen etkenler içinde; kız çocuklarının iş gücünden daha fazla yararlanılması, erken evlilikler yaşanması, okula geç başlatılması, kızların eğitime ilişkin güdülenme eksikliği olması, eğitim maliyetinin yüksekliği, ataerkil değer yargılarının ve bunlara bağlı gelişen eğitimin geleceğe yönelik bir katkısı olmayacağı düşüncesi yer almaktadır (KSSGM, 1998:10).

Eğitim, kadınların haklarına ulaşmalarının, işgücü piyasasına girmelerinin ve istihdamlarının artmasının ön koşuludur. Kadın istihdamının artması, bilinçli bireylerin yetişmesi ve ülkelerin ekonomik gelişmişliğinin desteklenmesi açısından itici güç oluşturur (Serel ve Özdemir, 2017). Eğitim istihdamı, istihdam da ekonomik gelişmeyi etkiler. Böylece bireye, topluma ve devlete birçok katkı sağlanmış olur. Örneğin eğitim, teknolojik gelişmelerden yararlanma ve yeni teknolojiler geliştirme yeteneğini geliştirir, bireyin sağlığına yönelik yaptığı harcamaları artırır böylece de ortalama yaşam süresini uzatıcı etkide bulunur (Erdoğan ve Yıldırım, 2009). Bunun yanında eğitim düzeyindeki artış, bireyin işgücüne katılımını ve gelirini artırma, ülkenin ekonomik gelişmesini sağlama ve kalkınmasını hızlandırma gibi nedenlerle de önemli görülmektedir (Akça ve Ela, 2012). Bu nedenlerle günümüzde gelişme isteği içinde olan ülkeler için, kadının işgücü piyasasına girmesi ve ekonomiye katkı sağlaması bir zorunluluk hâline gelmiştir (Aksoy vd., 2019). Fakat kadının işgücüne katılımı, sahip olduğu eğitim düzeyine göre değişkenlik gösterir.

Kadının eğitim düzeyi, çalışmasına ilişkin toplumun kültürel tutum ve yargıları, genel işgücü piyasa şartları, kadının işgücüne katılımında belirleyici faktördür (Jaumotte, 2003). Birçok araştırmacı tarafından kadın eğitiminin, işgücü verimliliğini (Aliyazıcıoğlu, 2020; Güran-Yumuşak, 2009) ve kadın istihdamını olumlu yönde etkileyen faktörler içinde yer aldığı ifade edilmiştir (Aksoy vd., 2019; Korkmaz ve Korkut, 2012). Kadın eğitiminin, işgücüne katılımı etkileyen faktörler arasında yer alması, Türkiye'ye özgü bir durum olmayıp Avrupa'da da geçerlidir (Yılmaz ve Zoğal, 2015).

Yapılan araştırmalarda kadınların iş gücüne katılımlarında eğitimin yanında başka faktörlerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Örneğin, TÜİK 2002-2008 arasındaki işgücüne katılım verileri incelenerek yapılan araştırmada işgücüne katılımda, eğitimin en önemli faktör olduğu, eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların işgücüne katılma olasılıklarının arttığı, eğitimin özellikle kentsel kesimdeki kadınların çalışma kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir (Ayvaz-Kızılgöl, 2012). Benzer şekilde Türkiye'de yapılan başka bir araştır-

mada da eğitim seviyesinin, yaşlarının, medenî durumlarının, kayıt dışı istihdamın ve ücretsiz aile işçiliğinin kadınların işgücüne katılımlarını etkileyen en önemli unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erdoğan ve Yaşar, 2018). Üstelik kadınların kendi eğitim düzeylerinin yanında eşlerinin eğitim düzeyi de (kadınların vasıflarına ve kentte ya da kırsalda yaşamalarına bağlı olarak değişen düzeyde) işgücüne katılımlarını etkilemektedir. Çünkü eşlerin eğitim düzeyinin düşük olması durumunda buna paralel olarak elde edilen maaş miktarı azalır, böylece de kadının çalışmasına duyulan ihtiyaç ve kadının işgücüne katılım oranı artar (Yılmaz ve Zoğal, 2015).

Araştırmaların da gösterdiği gibi, kadınların çalışma nedenleri; ekonomik zorunluluk, aldığı eğitimi değerlendirmek, ekonomik bağımsızlık, daha iyi şartlarda yaşamak, geleceğini garanti altına almak gibi farklı istek ve düşüncelerle ilişkili olarak değişebilmektedir (Arpacı ve Ersoy, 2007).

Türkiye’ de Kadınların Eğitim Hayatında Yaşadığı Zorluklar

Eğitimde niteliksel ve niceliksel iyileşmeler iktisadî büyümeyi hem doğrudan hem de sosyal eşitsizliği ve uyumsuzluğu azaltarak dolaylı olarak etkiler (Erdoğan ve Yıldırım, 2009). Bu nedenle kadın eğitiminde niceliksel artış yanında niteliksel iyileşmeyi de sağlamak gerektiği unutulmamalıdır.

Küresel düzeydeki eşitlik politikalarında, örgün ve yaygın eğitim ile enformel öğrenme olanaklarına erişim ve katılmada toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak hedeflenmektedir. Bunu gerçekleştiren öncelikli olarak; kızların eğitime erişimini artırmak, okul terklerini azaltılmak ve yetişkin kadın okuryazarlığını artırmak; eğitime erişim, devam ve tamamlama gibi durumlarla ilgili yasal güvence oluşturmak, eğitimde eşitlik ve adaleti sağlamak hedeflenmektedir (Sayılan, 2018).

Kadınların eğitimi konusunda, küresel düzeydeki eşitlik politikalarından ve ülkemizde yaşanan gerçeklerden yola çıkılarak adımlar atılması gerekir. Ülkemizin eğitim hedeflerini belirlerken kadınların eğitim ve iş yaşamındaki durumunu görmek adına eğitime erişim, okul terki, okuryazarlık oranlarının yanında, yaşanan sorunların

temeline inmek ve sorunları farklı göstergelerle ele almak faydalı olacaktır. Bu bağlamda yaşanan sorunlardan biri de kadınların üniversite eğitimi almalarının ve eğitim aldıkları bölümlerin toplumsal cinsiyet algısına göre şekillenmesidir. 2016-2017 eğitim öğretim yılında üniversite eğitimini sürdüren kadın öğrenci oranları; eğitim bilimlerinde %62,6, sağlıkta %63,7, el sanatlarında %64,4, mühendislikte %22, mimarlık-inşaat %32,6, veterinerlikte %32,2 şeklindedir (Bayrakçeken-Tüzel ve Pehlivanlı-Kadayıfçı, 2018). Bu oranlara göre kadınların dışıl görünen meslekleri tercih edip eril görülen meslekleri tercih etmediği söylenebilir. Toplumumuzda mesleklerle kadın ve erkek figürünün örtüşmesinin birçok işareti vardır. Örneğin birçok basılı materyalde ve medyada hemşirelik, öğretmenlik, hosteslik, sekreterlik gibi mesleklerde görsel olarak kadın; astronot, pilot, mühendis, yönetici gibi görsellerde erkekler kullanılmaktadır. Üstelik bu durum içimize o kadar işlemiştir ki, bahsi geçen meslekleri düşündüğümüzde bile aklımıza bu cinsiyet görselleri gelmektedir. Türkiye’de kadınların tarım dışında ev işlerine benzeyen hizmet sektörlerinde (sağlık, eğitim, tekstil, gıda vb.) çalışmaları (Can-Gürkan ve Coşar, 2009) da sorunun üniversite sonrasındaki iş yaşamında devamıdır.

TÜİK 2021 işgücü istatistiklerine göre çalışanların %31,61’i kadındır. Bu kadınların %24’ü tarım, %16,15’i sanayi, %1’i inşaat ve %58,85’i hizmet sektöründe çalışmaktadır. Tüm bunlar eğitim seviyesinin kadınların iş kolunu dolayısıyla da yaşam standardını belirlediğinin göstergesidir.

Eğitim seviyelerinin meslek dağılımları ile paralel olduğu yapılan araştırmalarla da desteklenmektedir. Örneğin Korkmaz ve arkadaşları (2013), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye ile ilgili veri tabanlarını inceleyerek yaptıkları araştırmada, Türkiye’de çalışan kadınların eğitim seviyeleri az eğitim gerektiren mesleklerle uygun olarak lise ve altı çıkmıştır (%68). ABD’de ise bu oran %7’dir. Ayrıca, Türkiye’de kadınların ilk sırada balıkçılık ve zirai işlerde, ABD’de ise yönetsel ve profesyonel mesleklerde çalıştığı belirlenmiştir (Korkmaz, vd. 2013).

Kadınların eğitim seviyesinin düşük olması genelde emeğe dayalı, yorucu, az ücretli işlerde çalışmalarına sebep olurken, eğitim seviyelerindeki artış tarım dışında uzmanlığa dayalı diğer sektörlerdeki istihdamlarının artmasını sağlamaktadır (Erdoğan ve Yaşar, 2018). Bu gibi birçok nedenle eğitim seviyesinin yükselmesi istenen bir durumdur. Fakat, kızların özellikle üniversite eğitimi almasının önünde; bazı ailelerin onları başka şehirlere göndermek istememesi, eğitim önceliğinin erkek çocuklarında olduğunu düşünmesi, yükseköğretimin bireysel maliyetinin fazla olması gibi engeller bulunmaktadır. Bu durum üniversite öğrenimi görmek isteyen birçok genç kıza, lise sonrası farklı iş kollarında çalışmak zorunda bırakmaktadır. Bir taraftan evdeki sorumluklarını yerine getirmek ve aynı zamanda bir işte çalışmak zorunda kalan, diğer taraftan eğitime devam etme ideali için çaba gösteren birçok gencin yaşadığı bu zorluk görmezden gelinmemelidir.

Öğrenim düzeyi yükseldikçe iş bulma olanakları artsa da günümüzde evlilik, statü kazanma ve sosyal güvence unsuru olarak görülmeye devam etmektedir. Bu durum, Türkiye’de kadın kimliğinin odağında evlilik ve aile ilişkilerinin yer almasına neden olmaktadır (Tanilli, 2006). Toplumumuzda çocuk bakımı, yaşlı bakımı, ev işleri gibi yükümlülüklerin aile yaşamında kadına yüklenmesi kadının çalışma hayatına dahil olma kararını zorlaştırmakta (Aksoy vd., 2019) ve bir anlamda kadını öncelikle eş ve anne olmak durumunda bırakmaktadır. Aynı durum eğitim konusunda da karşımıza çıkmaktadır.

Onbirinci Kalkınma Planında vurgulandığı gibi Türkiye’de kız çocukları ve kadınlar, geçici koruma altındaki kişiler, kırsal bölgelerde yaşayan ve mevsimlik geçici tarımda çalışan ailelerin çocukları, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki kesim gibi dezavantajlı gruplarla ilgili; eğitim öğrenim fırsatlarına erişimlerinin sağlanması, tanıtım faaliyetlerinin yapılması ile yükseköğretim sisteminde uluslararası erişim ve kaynaklara erişimin kolaylaştırılması şeklinde adımlar atılması gerekir (Onbirinci Kalkınma Planı, 2019).

Kadınların, toplumsal yaşamdan (eğitim ve çalışma alanı gibi) uzak bırakılmaları ve geri planda olmaları, yoksullaşmalarına neden

olmaktadır. Aslında kadın eğitiminin düşüklüğü yoksulluğun hem nedeni hem de sonucudur. Kadınların yoksullaştırılmasının, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının bozulmasının nedenlerinden biri de ekonomik şiddete maruz kalmalarıdır. Can-Gürkan ve Coşar'ın (2009) da ifade ettiği gibi, ekonomik şiddet; kadının çalışmasına izin verilmemesi, istemediği işte zorla çalıştırması, iş yaşamını olumsuz etkileyecek kısıtlamalarla karşılaşması, çalışma yaşamında ilerlemesine engel olunması gibi konuları kapsar ve bu davranışlar eğitim düzeyinden etkilenir.

Kadınlar iş yaşamında sadece ekonomik şiddetle değil psikolojik şiddetle de mücadele etmek ve engellere direnmek zorunda kalmaktadır. Kadınların iş yaşamında karşılaştığı engellerden biri "cam tavan" olarak kavramlaştırılmıştır. Bu kavram kadınların eğitim, başarı, liyakat gibi tüm şartları taşımasına rağmen görünmeyen ve geçilemeyen engellerle karşılaşması şeklinde tanımlanmış ve ilk olarak 1986 yılında "glass ceiling" şeklinde Wall Street Journal gazetesinde kullanılmıştır (Alican ve Sallan-Gül, 2008).

Kadınların bu olumsuz durumları yaşamasına engel olmanın, kadınları psikolojik ve ekonomik olarak güçlendirmenin yolu eğitimden geçmektedir. 70 gelişmekte olan ülkede eğitimin kadınların güçlendirilmesi üzerindeki etkilerinin incelendiği bir araştırmada, eğitimin hem finansal hem de finansal olmayan konularda kadınların hane içi karar verme hakları ile pozitif ilişkili olduğunu bulunmuştur. Ayrıca, eğitimle ilişkisel uyumsuzlukların azalacağı, özellikle kadınların psikolojik tacize maruz kalması gibi konularda fayda sağlanacağı vurgulanmıştır (Le ve Nguyen, 2020).

Kadın eğitiminde yaşanan sorunları engellemek için ailelere ve politika yapıcılara önemli görevler düşmektedir. Ailelerin çocuklarını yetiştirirken toplumsal cinsiyet eşitsizliği oluşturmaması, iş bölümü gibi konularda benimsemesi gereken davranışlar konusunda örnek olması, cinsiyete dayalı ayrımcılık yapmaması gerekir. Politika yapıcıların ise, kadınların eğitim ve istihdamı önünde engel oluşturan konulara çözüm bulması, örgün eğitimin yanında uzaktan eğitim, hayat boyu eğitim gibi yaygın eğitim faaliyetlerini artırması, evde ya da esnek çalışma gibi alanlarda fırsat çeşitliliği

oluşturması, ders kitaplarının-medyanın kadın imajı, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda uzmanlar tarafından dikkatli bir ön incelemeden geçirilmesini sağlaması, okullarda meslekî rehberlik uygulamalarını artırması ve müfredat aracılığıyla öğrencilerde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının oluşmasını önlemesi, kadınları güçlendirmeye yönelik girişimcilik, mesleki eğitim, yetişkin eğitimi gibi konularda destek olacak politikalar oluşturması, kadınları ev, aile, iş yaşamında destekleyecek imkanlar ve kolaylıklar sunması gerekir. Özellikle kırsal kesimde olan ve yoksulluk gibi nedenlerle eğitime erişim konusunda dezavantajlı gruplara destek olunmalıdır. Bunun yanında çalışma yaşamında kadınlar aleyhine gelişen ayrımcı tutumların önlenmesi, kadın ve erkekler arasındaki ücret dengesizliklerinin giderilmesi, hamilelik, çocuk hastalığı, eğitim gibi nedenlerle kadınların işe alım ve yükselme olanaklarının engellenmemesi, kadınlara bu gibi durumlarda ve çocuk eğitimi/bakımı konusunda destek olunması gibi çalışma yaşamında cinsiyetçi tutumları önlemesine yönelik adımlar atılabilir.

Kadınlara karşı cinsiyetçilik temelde iki şekilde gerçekleşir. Bunlar; düşmanca ve korumacı cinsiyetçiliktir (Ertürk, 2017). Bu ikisinin de yanlısın iki ucu olduğu söylenebilir. Çünkü ne kadar masum gözükse de korumacı cinsiyetçilik de diğeri gibi ayrımcı ve yanlı davranış içerir.

Cinsiyetçilik, eşitsizliğin hem nedeni hem de sonucudur (Sayılan, 2018). Bu nedenlerle kadın eğitimi sorununu çözmenin yolu kadını cinsiyetçi bakış açısı ile ele almak yerine, kadına birey olarak yaklaşp, konuyu “insan olma” açısından değerlendirmekle mümkündür (Özaydınlık, 2014). Önemli olan kadın ya da erkek olmak değil insan olmaktır. Kadının ülkenin kalkınmasında potansiyel güç olduğunu (Tanilli, 2006), kadın ya da erkeğin kaybetmesi durumunda insanlığın kaybedeceğini (Mitchel ve Oakley, 1998), kadın ve erkeğin aynı geminin eşit şartlardaki denizcileri, bir başka ifadeyle aynı kayığın iki küreği olduğunu, hiçbir kayığın tek kürekle dengeli şekilde yol alamayacağını fark etmek gerekir (Timoçin, 2019).

Sonuç

Eğitim; tarihsel, felsefî, toplumsal, psikolojik, ekonomik, hukukî, politik, bilimsel temelleri olan dolayısıyla da bu temellere göre şekillenip aynı zamanda bunları şekillendirebilen, bireyi ve toplumu etkileyen bir kavramdır.

Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde tüm imkânsızlıklara rağmen birçok konuda olduğu gibi kadın eğitim konusunda da öngörülü ve ilerlemeci adımlar atılmış fakat günümüzde geline nokta arzulan boyutta gelişme sağlanamamıştır.

Ülkemizde kadınların eğitimini etkileyen sosyal ve kültürel tutumlar, psikolojik ve ekonomik etkenler, ailenin/eşin eğitim düzeyi, kırsalda ya da kente göç sonucunda yaşanan sorunlar, yasal düzenlemeler gibi birçok etken çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Temelde önce insan felsefesiyle kadın ve erkeğe eşit, dahası adil şartlarda eğitimin sağlanması ana amaç olmalıdır. Bu doğrultuda kadın eğitimine ilişkin tüm veriler açık yüreklilikle ele alınarak problem tüm gerçekliği ile ortaya koyulmalıdır. Ardından bu problemlere çözüm yolları bilimsel veriler ışığında değerlendirilmelidir. Aile, eğitim ve çalışma yaşamında kadınların mücadele etmek zorunda kaldığı zorluklar, kültürel ve psikolojik engeller kaldırılmalıdır. Başka bir ifadeyle kadının eğitim ve iş hayatında yükselmesine engel olan cam tavanlar kırılmalı, resmiyette olmayan ama gerçekte var olan cam duvarlar yıkılmalıdır. Bu sorunun kadınların değil ülkenin sorunu olduğu görülmeli ve bu mücadelede kadınlar yalnız bırakmamalıdır. Artık, çözümleyici ve önleyici bir tavırla kadın eğitimi konusundaki sorunları ele alıp, hızlı ve etkili çözüm sürecinin ardından kadın eğitimini tartışmayı bırakıp eğitimi konuşmaya başlamak gerekir.

Kaynakça

- Acun, F. (2007). Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 91-112.
- Akça, H. ve Ela, M. (2012). Türkiye’de Eğitim, Doğurganlık ve İşsizlik İlişkisinin Analizi. *Maliye Dergisi*, 163, 223-242.

- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N. ve Çeviş, İ. (2019). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Etkileyen Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 146-163. <https://doi.org/10.11611/yead.594124>
- Alican, A. ve Sallan-Gül, S. (2008). İnsan Hakları Bağlamında Sendikalarda Cam Tavan. *İnsan Hakları Yıllığı*, 26, 55-77.
- Aliyazıcıoğlu, E. (2020). Türkiye’de Kadın İstihdamının Önemi ve Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar. *Journal of Ekonomi (Türkiye Ekonomisi Özel Sayı)*, 12-15.
- Arpacı, F. & Ersoy, A. F. (2007). Kadının Çalışmasının Ailenin Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi. *Aile ve Toplum*, 3(11), 4-50.
- Aygül, H. H. (2018). Eğitime Erişim, Yoksulluk ve Formel/Enformel İş-Gücü Olarak Üniversite Gençliği: İstihdam İçin mi Eğitim? Eğitim İçin mi İstihdam. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 59-87. <https://doi.org/10.26466/opus.354859>
- Ayvaz-Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Başar, F. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kadın Sağlığına Etkisi. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 131-137.
- Bayrakçeken-Tüzel, G. ve Pehlivanlı-Kadayıfçı, E. (2018). Mühendislikte Eşitlik. *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)*.
- Can-Gürkan, Ö. ve Coşar, F. (2009). Ekonomik Şiddetin Kadın Yaşamındaki Etkileri. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 124-129.
- Çetin, F. (2003). Cumhuriyet Döneminde Kadın Eğitimi. *MEB Milli Eğitim Dergisi*, 160, 140-153.
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Demirdirek, H., ve Şener, Ü. (2014). 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karneşi. *TEPAV*. ISBN 978-9944-927-64-2.
- Eğitim Reformu Girişimi [ERG] (2019). Öğrenciler ve Eğitime Erişim: Eğitim İzleme Raporu 2019. *Sabancı Üniversitesi*. <https://www.egitimreformugirisimi.org/yayin/egitim-izleme-raporu-2019-ogrenciler-ve-egitime-erisim/>
- Erdoğan, S. ve Yaşar, S. (2018). Türkiye’de kadın istihdamının gelişimi: Konya-Karaman örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 18-28.
- Erdoğan, S. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Türkiye’de Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(2), 11-22.
- Ertürk, E. M. (2017). Toplumsal Cinsiyet. M. Zencirkıran (Ed.). *Davranış Bilimleri* (2. Baskı) içinde (ss. 377-409). Bursa: Dora.

- Eurostat (2020a). Employment Rate by Sex. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2020b). Population by Educational Attainment Level, Sex and Age (%)- Main Indicators. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Güran-Yumuşak, İ. (2009). *Kadın Eğitiminin İktisadi Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları. ISBN:9786053952169.
- Güven, İ. (2001). Tanzimattan Cumhuriyete kadın eğitimi düşüncesinin gelişimi (Osmanlı düşünürlerinin kadın eğitime bakışları). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 34(1), 61-70. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000049
- Her Yaşta (2021). Türkiye’de okuryazarlık oranı. <https://heryasta.org/2021/09/08/turkiye-okur-yazarlik-orani-974/>
- Huis, M. A., Hansen, N., Otten, S., ve Lensink, R. (2017). A Three-Dimensional Model of Women’s Empowerment: Implications in the Field of Microfinance and Future Directions. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01678>
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948). İnsan Hakları Belgeleri. <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>
- İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı [OECD] (2019). Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>
- Jaumotte, F. (2003). Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants in OECD Countries, *OECD Economics Department Working Papers*, No.376, 1-66.
- Kadın Adayları Destekleme Derneği [KADER] (2021). Yerel Siyasette Kadının Adı Neden Yok? https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/Yerel-Siyasette-Kadinin-Adi-Neden-Yok_.pdf
- Kasa, H. ve Alptekin, V. (2015). Türkiye’de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(1), 1-24.
- Kocacık, F ve Gökçaya, V. B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-201.
- Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2012). “Türkiye’de kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-65.
- Korkmaz, M., Dilbaz-Alacahan, N., Tuna-Cesim, D., Yücel, A. S. ve Aras, G. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 8(9), 1845-1863.
- Le, K. & Nguyen, M. (2020). How Education Empowers Women in Developing Countries. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/104481/>

- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (1973). Mili Eğitim Temel Kanunu.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>
- Mitchell, J. & Oakley, A. (1998). Kadın ve Eşitlik. (F. Berktaş Çev.). (3. Baskı).
 İstanbul: Pencere Yayınları. ISBN: 9757814784.
- Onbirinci Kalkınma Planı (2019). Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*.
- Öksüzöğlu, A. F. (2016). Eğitim Biliminin Tarihsel Gelişimi. L. Küçükahmet (Ed.). *Eğitim Bilimine Giriş (11. Basım)* içinde (ss. 3-15). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 93-112.
<http://dx.doi.org/10.21560/spcd.03093>
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 22(1), 15-34.
- Sayılan, F. (2012). *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Dipnot Yayınları. ISBN:9786054412396.
- Sayılan, F. (2018). Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. *Toplumsal cinsiyet ve eğitim ders notları*.
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/76316/mod_resource/content/0/5.%20kuramsal%20yakla%C5%9F%C4%B1mlar%202.pdf.
- Self, S. ve Grabowski, R. (2003). Education and long-run development in Japan. *Journal of Asian Economics*, 14(4), 565-580. DOI:10.1016/S1049-0078(03)00095-2
- Serel, H. ve Özdemir, S. (2017). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 132-148.
<https://doi.org/10.11611/yead.310569>
- Stromquist, N. P. (2012). Kadının Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü. (F. Sayılan Çev.) *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanaklar ve Sınırlar* içinde (ss. 185-210).
 Dipnot Yayınları. ISBN:9786054412396.
- Şimşek, S. (2015). Eğitim ile İlgili Temel Kavramlar. N. Sayılan (Ed.). *Eğitim Bilimine Giriş (9. Baskı)* içinde (ss. 1-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tamer, A. ve Çavlin-Bozbeyoğlu, A. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- Tanilli, S. (2006). *Ne olursa Olsun Savaşıyorlar: Kadın Sorunun Neresindeyiz?*. İstanbul: Alkım Yayınevi. ISBN:9759920905.
- Taşkın-Alp, Y. (2016). Öğrenciler ve Eğitime Erişim Arka Plan Raporu: Eğitim İzleme Raporu 2015-2016. *Eğitim Reformu Girişimi (ERG)*.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM). (1998). *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de kadının durumu*. Ankara: KSSGM Yayınları.

- Timoçin, T. (2019). *Erkek Denizinde Kadın Gemiler*. İstanbul: Geoturka. ISBN:9786058161320.
- Türk Eğitim Derneği [TED]. (2019). Bir bakışta eğitim 2019. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/bir-bakista-egitim-2019>
- Tulunay-Ateş, Ö. (2020). Yükseköğretime Erişim: Yükseköğretimde Sosyal Adalet ve Fırsat Eşitliği. G. Atanur-Baskan ve N. Cemaloğlu (Ed.). *Yükseköğretim Üzerine Düşünmek* içinde (ss. 183-222). Ankara: Pegem Akademi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2020). İşgücü İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33785>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2021). İşgücü İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Kasim-2021-45641>
- UNICEF (2016). Basın Bülteni. <https://www.unicef.org/turkey/topics/kiz-cocuklarinin-egitimi>
- Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. (2015). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. *Anadolu Üniversitesi, SBE, İktisat ABD Başkanlığı*, 1-25. EconWorld2015@Torino; IRES, Torino, Italy.
- Yükseköğretim Kurumu [YÖK] (2021a). Önlisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yükseköğretim Kurumu [YÖK] (2021b). Öğretim Elemanlarının Akademik Görevlerine Göre Sayıları. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zencirkıran, M. (2017). Kültür, Toplumsallaşma ve Kişilik. M. Zencirkıran (Ed.). *Davranış Bilimleri (2. Baskı)* içinde (ss. 11-39). Bursa: Dora.

ERKEK EGEMEN BİR ALAN OLARAK DİPLOMASİDE KADIN

Doç. Dr. Esma ÖZDAŞLI

Giriş

Uluslararası siyaset erkeklerin dünyasıdır ve Batı'nın "hegemonik erkek" deneyimlerini, çıkarlarını ve özelliklerini yansıtmaktadır (Gleeson, 2018). Uluslararası İlişkilerin (Uİ) bir disiplin olarak kurulmasından bu yana Batılı erkek siyaset bilimcilerin önerdiği teorilere dayandırılmış olması, bu teorilerin çoğunun -bilerek ya da ihmal ederek- kadınların sahadaki rolünü ve cinsiyetin sahadaki önemini reddetmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle Uİ ortaya çıktığından beri, Kant ve Morgenthau¹ gibi siyaset teorisyenler de dâhil "politik insanı veya kadını" değil "politik adamı" resmetmişlerdir.

¹ Hatta Uİ'nin önemli teorisyenlerinin kitaplarının isimleri de alandaki "eril" hâkimiyetin açık kanıtıdır. Niccolo Machiavelli'nin "The Prince" (Hükümdar/Prens), Klasik Realizmin kurucu teorisyeni Hans J. Morgenthau'nun "Scientific Man Versus Power Politics" veya Neorealizmin (Yapısal Realizmin) kurucusu kabul edilen Kenneth N. Waltz'ın "Man, the State, and War: A Theoretical Analysis" isimli eserleri siyaseti kuran ve şekillendiren "adam"dan bahsetmektedir, kadından değil. Morgenthau'nun "politik gerçekliğin çoğulcu bir insan doğası anlayışına dayandığını belirtmesi, gerçek insanı ise "ekonomik", "politik", "ahlaki" ve "dini" vb. "adamların" birleşimi olarak tanımlanması da bu açıdan dikkate değerdir. Bkz. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, 1978), s. 14.

Bu Batılı teoriler, erkek tarafından inşa edildiğinden, cinsiyet kavramını görmezden gelme eğiliminde olmuşlardır. Dolayısıyla Uİ yalnızca yapısı itibarıyla değil, aynı zamanda ilgilendiği konulara yaklaşım biçimiyle (güç, askerî konular vs.) de erkeklerin dünyasıdır (Villagómez, 2020). Uİ, bu geleneksel-maskülen yapısı nedeniyle uzun süre toplumsal cinsiyet ya da feminist yaklaşımlarla ilgili araştırmaların da göz ardı edildiği bir alan olmuştur (Rimmer and Stephenson, 2019). Devletlerarası ilişkilerin “barışçıl yollardan, şiddete başvurulmadan yürütülmesi sanatı” olarak tanımlanan diplomasi de parçası olduğu Uİ gibi geleneksel “maskülen” bir alandır ve kadınlar lehine günümüze kadar önemli ilerlemeler olsa da erkek egemen yapısını büyük oranda hâlâ muhafaza etmektedir.

Diplomatlar, gönderildiği devleti temsil etmek, çıkarlarını ve vatandaşlarının çıkarlarını korumak, akredite olduğu devletle müzakere etmek ve iki ülke arasında genel olarak dostane ilişkileri geliştirmek gibi görevleri icra etmektedirler (Rahman, 2011). Diplomatların temel görevi uluslararası ilişkilerin yönetimidir. Yani, müzakere ve iletişimin yumuşak güç araçlarını kullanarak barışı korumak ve diğer devletlerle olan düşmanlıkları azaltmaktır. Bununla birlikte, asgari kaynaklarla ayakta kalan STK’ların ve diğer organize grupların aksine, diplomatların elinde, insan hakları ve demokratik gelişme gibi politika hedeflerini ve programlarını desteklemek için kullanılabilecekleri önemli varlıkları vardır (Rahman, 2011). Bloch (2004: 94)’e göre, Aristoteles’ten Konfüçyüs’e kadar geleneksel Batılı ve Doğulu filozoflar, ev gibi devletin de erkekler tarafından yönetilmesi gerektiğini öğrettikleri için kadınlar dış politika oluşturma arenasında marjinalleştirilmişlerdir. Bu nedenle devlet yönetiminde erkekle en çok ilişkilendirilen (sertlik, cesaret, güç, kuvvet ve güç kullanımı gibi) özellikler, uluslararası siyasetin yürütülmesinde en çok değer verilen özellikler arasında yer almıştır.

Uİ’nin geleneksel erkek egemen yapısının bir yansıması olarak, dış politika ve diplomasi kadınların diğer alanlara nazaran daha geç etkin oldukları, “cam tavanı” büyük mücadelelerle kırdıkları bir saha olmuştur. Bu durum, Türk kadını için de geçerli olsa da cumhuriyetin erken dönemlerinde siyaset ve eğitim alanlarında sunulan

kanunî haklar, kadınların diplomaside bugün ulaştığı seviyeyi birinci derece etkilemiştir. Bu nedenle, Türk kadınının diplomasideki etkinliği dünya ile uyumlu bir çizgide devam etmiş, hatta bazı Batılı ülkeleri de geride bırakmıştır. Özellikle İngiltere dâhil bazı ülkelerde diplomatlara uygulanan “evlenme yasağı” gibi yasal kısıtlamaların Türkiye’de hiç gündeme gelmemiş olması oldukça önemlidir. Ancak uluslararası siyasetin geleneksel eril yapısı nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de diplomatik mecra cinsiyet eşitliğinin hâlâ sağlanamadığı bir alan olmuştur. Derinlere kök salmış bu maskülen yapıyı yakın gelecekte değiştirebilmek, bu yönde gelebilecek direnişleri de düşünecek olursak uzun vadeli bir hedeftir.

Geçmişten Günümüze Diplomaside Kadına Yönelik Görünür Engeller ve Cam Tavanlar

Her ne kadar kadınların diplomaside varlığıyla ilgili kanunî düzenlemeler yapılsa da, tarihsel süreçte inşa edilen eril diplomatik yapıda kadınların etkin olmasının önünde 1920’li yıllara gelindiğinde bile ciddi yasal ve görünmez engeller mevcuttu. Örneğin, ABD’de kadın diplomatların sır tutamayacakları, dış temsilciliklerde fiziksel risklerle karşılaşacakları, erkek diplomatlar gibi etkili bağlantılar kuramayacakları ve duygularıyla hareket edecekleri gibi gerekçelerle kariyerlerinde yükselmeleri ve dış temsilciliklere atanmaları engellenmiştir (Kürüm ve Rumelili, 2018: 8).

McGlen ve Sarkess 1995’te yaptığı bir araştırmada, kadınların dış politika arenasından dışlanmasını temelde üç nedene bağlamıştır:

- Cinsiyetle ilgili toplumdaki geleneksel kalıp yargılar,
- Kültürel normlar,
- Dış politika kurumlarının açık ayrımcı uygulamaları (Aktaran Bloch, 2004: 94).

Geleneksel erkek egemen bir alan olarak diplomatik altyapıdaki mevcut güç yapıları, cinsiyet eşitsizliklerini ve açık ayrımcı uygulamaları pekiştirmeye devam ederek kadınların diplomasieye en üst düzeyde girmesini zorlaştırmakta ve diplomatik hiyerarşiye girmek için ciddi mücadele vermelerini zorunlu kılmaktadır (Rahman, 2011). Örneğin erkek diplomatlara daha prestijli görevlerin verilme-

si de bu cinsiyetçi ve ayrımcı politikanın bir yansımasıdır. Devletler ekonomik, siyasî ve askerî açıdan öncelik verdikleri ülkelere çoğunlukla erkek diplomatları atamaktadırlar. Aggestam ve Towns (2018: 26)'ın da ifade ettiği gibi, Washington DC veya Londra'ya atanmak ile Maputo veya La Paz'a atanmak aynı değerde değildir.

Diplomatik çalışmaların iş-yaşam dengesini tehlikeye atacak talepleri; yurt dışı ikâmet gerekliliği, uzun toplantılar ve seyahat gereksinimleri, aile hayatını ve ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir. Kadın ve erkeklerin aile ve toplumsal hayattaki iş bölüşümü de kadın diplomatların kariyerlerinde ilerlemelerinin önündeki diğer bir engeldir. Elbette aile sorumluluklarının eşit olmayan bir şekilde bölünmesi diplomasinin bir ürünü değildir, ancak kadın diplomatların kariyerlerinde geri kalmasına yol açabilmektedir (Dalaqua, vd., 2019: 34). Tüm bunlara rağmen, kariyer ile aile yaşamını uzlaştırmak kadınlar için daha büyük bir engeldir ve bu durum diplomasinin hâlâ erkeklerin mesleği olmasına neden olmaktadır (Demel). Kadınların diplomatik kariyerlerini kişisel yaşamlarıyla birleştirmeleri mümkün olsa da örneğin konuyla ilgili mülakat yapılan İngiliz kadın diplomatların %85'i iş-aile uzlaşmasını işlerinin önünde büyük bir engel olarak nitelendirmiştir (Rahman, 2011).

Kadınlar, diplomaside ilerlemek için yasal düzenlemelerin dışında birçok toplumsal ve kültürel baskı ile de karşılaşmışlardır. Örneğin, İngiltere'de 1919'da Diplomatik ve Konsolosluk Hizmetleri'ne başvuran kadınlara eşit fırsatlar yaratmak için yasa (*Sex Disqualification Act*) çıkarılmasına rağmen Dışişleri Bakanlığı, bekâr kadınların “yabancıların cazibesine çok açık olacağı ve yabancı hükümetler tarafından ciddiye alınmayacakları” gerekçesiyle işe alınması konusuna kararlı bir şekilde karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, 1934 tarihli Schuster Komitesi'nin raporuna göre, kadınların diplomatik hizmete kabul edilmesi konusunda erkek diplomatlar arasında “birçok önyargı ve korku” bulunmaktaydı. Bu korku ve endişeler de “cinsiyet” üzerinden şekillenmekteydi. Buna göre yalnız yaşayan bekâr kadın diplomatların, “medenî olmayan” ülkelerde erkek memurları utandıracak “istenmeyen yorumları” teşvik edeceği yönünde bir algı mevcuttu (Rahman, 2011). Bu algıya, İngiltere'de 1972'ye kadar var olan

“evlenme yasağı” da eklenince, o dönemde Dışişleri Bakanlığı’nın bir evlilik bürosuna dönüştürüleceği konusunda da özel çekinceler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de yeni evlenen kadın diplomatların en az %25’i görevlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Evlilik yasağı nedeniyle İngiltere’de 1985 yılına kadar üst düzey görev yapan kadınların hepsinin (Rahman, 2011), Fransa’da ise elçi olarak atanan ilk altı kadın diplomatın bekâr olması (Denéchère, 2003) dikkate değer bir veridir. ABD’de de kadın diplomatlar 1970’lere kadar evlilik ve kariyer arasında seçim yapmak zorunda kalmışlar, her ne kadar kanunî bir zorunluluk olmasa da Dışişleri Bakanlığı evlenmesi hâlinde kadınlardan işlerini bırakmalarını beklemiş ve bu ayrımcı kural 1974’e kadar uygulanmıştır (Bloch, 2004: 94). Dolayısıyla seviyeleri farklı olmakla birlikte kadınların diplomaside ilerlemelerini engelleyen “cam tavanların” sadece gelişmemiş ülkelerde değil, dünyanın en büyük gücü ABD’de de var olduğunu tekrar vurgulamak gerekir. ABD’de ilk kadın Dışişleri Bakanı olan Madeleine Albright’ın 1997’de göreve başlayabilmesi bile tek başına bu durumu kanıtlar niteliktedir. Albright’ın kendisiyle yapılan bir söyleşide, diplomasiye geçtiğinde kıyafetiyle ilgili değişiklikler yaptığını, kadın diplomatların giyimleri konusunda bile eleştiri alabildiklerini, aynı durumun erkek diplomatlar için söz konusu olmadığını ifade etmesi (ted.com/talks/madeleine_albright), kadınların diplomatik alanda sadece yasal değil, birtakım toplumsal “cam tavanlarla” da mücadele etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir.

Kadınlar, dış politika ve güvenlik alanlarında ilerlemek istediklerinde terfi sürecindeki zorluklar, kadın danışmanların eksikliği ve çocuk bakımının kadınlar üzerindeki orantısız etkisi dâhil olmak üzere yerleşik cinsiyetçilikle de yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar (Caso and Zimmerman). Bununla birlikte kadınların diplomaside ilerleyişinin temelinde, eğitim alma konusunda yaşadıkları sorunlar da yatmaktadır. Eğitimin tüm seviyelerinde yetersiz temsil edilmeleri, literatürde “boru hattı sorunu” (*pipeline problem*) olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, işe alma havuzunda yeterli sayıda nitelikli kadın bulunduğu anda cinsiyet eşitsizliğinin azalacağını öne süren bir yaklaşımdır (Monroe and Chiu, 2010: 303). Bu bakımdan kadınların

kariyer yapmak yerine özel hayata yönelmeleri elbette uluslararası ilişkilerde daha etkin olmalarını engelleyen bir unsurdur, ancak kadınlara yönelik prosedürel, yapısal, kültürel ve tutumsal önyargılar bu durumun temel nedenleri arasındadır (Lowy Institute, 2019). Ayrıca doğum, toplumun kadınların “anne” olmaları nedeniyle var olan beklentileri ve kadınların ev içi iş ve aile sorumluluklarındaki orantısız pay da terfi yapmalarını engelleyen önemli etkenlerdir.

Eşlerin erkek büyükelçilere misyonlarına eşlik etmeleri ve ailelerini yanlarında tutmaları tipik olmakla birlikte, kocaların büyükelçi eşlerine aynı muameleyi yapmadıkları görülmektedir. Kadın diplomatlar, “bir kadının kocasıyla (göreve) gitmesi normal kabul edilir, ancak bir koca gitse aynı şekilde görülmez” diyerek kadın diplomatlar için yeni bir zorluğun altını çizmektedirler. Rahman (2011)’e göre erkekler genellikle kariyerlerini öz kimliklerinin merkezi olarak görürler ve bu nedenle “tam teşekküllü diplomatik koca” olmak için işlerinden vazgeçmek istemeyebilirler. Diplomatların kişisel ödünler vermeden profesyonel kariyerlerinde ilerlemeleri oldukça zordur. Diplomatların mesleklerinin yarısından fazlasını yurt dışında geçirmeleri, evlilik ilişkilerini sürdürmelerini ve aile bütünlüklerini korumalarını zorlaştırmaktadır.

Kadın bakış açısının tüm karar alma süreçlerine dâhil edilmediği, etkin katılım sağlamasına izin verilmediği takdirde eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerine tam olarak ulaşılabileceği söylenemez. Kadın diplomatlara özellikle Avustralya ve İskandinav ülkeleri örneklerinde olduğu gibi bir takım “kota sistemlerinin” teşkil edilmesi de kadınlarını diplomaside ilerleyişini engelleyen cam tavanları ve “yasal” engelleri ortadan kaldırabilir. Buna göre, toplumsal cinsiyet eşitliği politikasıyla birlikte kota sisteminin uygulanması, siyasî süreçlerde daha fazla cinsiyet eşitliği güvence altına alacaktır (Rahman, 2011).

Kadın siyasetçi ve diplomat sayısının artmasının, uluslararası alanda cinsiyet eşitliğine ve kadın haklarının gelişmesine ilişkin başka faydaları da vardır. Öncelikle -istisnalar olmakla birlikte- kadın siyasetçiler ve diplomatlar, kadınların sesini ve endişelerini daha iyi idrak eder ve kadın diplomatlar; kadın haklarının gelişmediği, kadının siyasî ve toplumsal hayatın bir parçası olmasının

önünde önemli yasal ve geleneksel engellerin olduğu ülkelere atandıklarında, bu ülke yöneticileri ve kadınları için “rol model” olurlar. Benzer şekilde Hillary Clinton’ın Dışişleri Bakanı olarak atanmasından sonra, Washington DC’ye akredite kadın büyükelçilerin sayısının 1990’larda 5 iken 2010’da 25’e yükselmesi (Rahman, 2011), bir ülkede kadının konumunun yükselmesinin, uluslararası alanda zincirleme bir etkiye neden olabileceğine dair başka bir örnektir. Clinton’un bakanlığı döneminde, Umman’ın ve Arap dünyasının ilk kadın büyükelçiyi (Hunaina Sultan Al-Mughairy), Hindistan’ın 50 yıldan sonra ilk kadın büyükelçiyi (Meera Shankar) ve Latin Amerika’nın Washington’daki tek kadın büyükelçisi olan Carolina Barco’nun görev yapması bu açıdan kayda değerdir (Rahman, 2011).

Kadınların Diplomaside Daha Etkin Olmaları Dünyayı Daha Güvenilir Hâle Getirir Mi?

“Kadın ve diplomasi” konusu gündeme geldiğinde en fazla vurgulanan hususlardan biri, diplomaside kadınların daha etkin olmasının dünyayı daha yaşanır hâle getireceği, çatışmaları azaltacağı yönündeki bakış açısidir. Örneğin, Krause vd. (2018: 985) yaptıkları istatistiksel analizde, kadınların barış müzakerelerinde temsil edilmesinin, iç savaşlardan sonra yapılan barış anlaşmalarının uygulanma gücünü artırdığını tespit etmişlerdir. Kadınlar genellikle müzakere eden taraflarca dürüst arabulucu olarak görülmektedir. Ayrıca, erkeklerden farklı sosyal rollere ve sorumluluklara sahip olma eğilimindeki kadınların anlaşma olasılığını kuvvetlendirecek farklı bilgi ağlarına sahip olmaları da barış sürecine ivme kazandırabilir (Council on Foreign Relations, cfr.org.). Bazı uzmanlar ise kadınların erkeklere göre müzakerelerde sorun çözücü bir yol izlediklerini ifade etmektedir (Aggestam and Towns, 2018: 11). Örneğin, Kuzey İrlanda’da 1998 “Hayırlı Cuma Anlaşması”na giden süreçte kadınların, Katolik ve Protestan kadın gruplarından oluşan “Kuzey İrlanda Kadınlar Koalisyonu”nu kurmaları ve sivil toplumla sürekli iletişim hâlinde olmaları bu koalisyonun, toplumsal uyumu sağlayacak hükümlerin (siyasî mahkûmların topluma yeniden entegrasyonu, eğitim, karma iskân politikası gibi) anlaşmaya dâhil edilmesini ve

bir referanduma gidilmesini sağlayarak arka kapı diplomasisi uygulamaları barışa giden yolu açmıştır. Hatta bu koalisyon, Sinn Fein'in görüşmelerden geçici olarak men edildiği bir dönemde, onlarla iletişimi sürdürüp sürece yeniden dâhil edilmelerini de kolaylaştırmıştır (Tokyay, 2021).

1990-2014 yılları arasında imzalanan 130 barış antlaşmasından sadece 13'ünün altında kadınların imzası bulunmaktadır ve bazı araştırmacılar barışın dayanıklılığı ile kadınlar tarafından imzalanan anlaşmalar arasında istatistiksel olarak güçlü bir ilişki bulunduğunu iddia etmektedirler (Krause vd., 2018: 987). Kadınların çatışma önleme ve çözmeye katılımı, çatışma öncesinde, sırası ve sonrasında sonuçları iyileştirebilir. Ancak tüm bu verilere rağmen kadınlar genellikle resmî barış süreçlerinden dışlanmaktadır.² 1992-2019 yılları arasında, dünya genelindeki büyük barış süreçlerinde orta-lama olarak müzakerecilerin yüzde 13'ünü, arabulucuların yüzde 6'sını ve imzacıların yine yüzde 6'sını kadınlar oluşturmuştur. Kadınların katılımında bir miktar ilerleme kaydedilmiş olsa da her on barış sürecinden yaklaşık yedisi hâlâ kadın arabulucuları veya kadın imzacıları içermediği, çok az kadının müzakereci, garantör veya tanık olarak liderlik rollerine katıldığı görülmektedir (Council on Foreign Relations, cfr.org.).

Kadınların, uluslararası barış ve güvenlik konularına niceliksel açıdan az katılımı uzun zamandır tenkit edilmektedir. Örneğin, 1946'daki BM'nin ilk Genel Kurulu sırasında Eleanor Roosevelt, kadınların "savaş ve direnişte olduğu gibi barış ve yeniden yapılanma çalışmalarına katılma" fırsatını aramalarının kendilerine verilmesi gerektiğini dile getirmiş ve barış görüşmelerinin ezici bir çoğunlukla -savaşı çıkaran- erkekler tarafından yürütülmesine isyan etmiştir. Roosevelt'in 1946'da dile getirdiği bu durum hâlâ geçerliliğini korumaktadır. BM'nin yaptığı bir araştırmaya göre 1990'ların

² 1992-2022 yılları arasında dünyada yaşanan savaş ve çatışmalar sonrası başlayan barış görüşmelerinde yer alan kadın müzakerecilerin oranları için bkz. "Women's Participation in Peace Processes", Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/explore-the-data>, (09.03.2022).

ortalarından bu yana yapılan 24 barış müzakere heyetindeki üyelerin ortalama yüzde 8'inden daha azını kadınlar oluşturmaktadır. 1990 ve 2010 yılları arasında imzalanan 585 barış anlaşması üzerinde yapılan başka bir araştırma ise ilgili anlaşmaların yalnızca yüzde 16'sının kadınlara herhangi bir atıfta bulunduğunu ortaya koymuştur (Bachelet, 2011).

Caprioli, parlamentodaki kadın sayısının yüzde 5 arttığında, bir devletin uluslararası bir krizle karşı karşıya kaldığında şiddet kullanma olasılığının beş kat daha az olduğunu iddia etmektedir (Glasiusz, 2017). Örneğin, Kuzey İrlanda ve Filipinler'de kadınların sorunların çözümüne olumlu manada etki ettikleri, müzakereci olarak görev yapan kadınların askeri konular dışında insani güvenlikle ilgili konulara (kadın hakları, su ve gıda güvenliği, kadına yönelik şiddet, yoksulluk, sağlık, aile içi şiddet vb.) vurgu yapmalarının uzun vadede barışın inşasına katkı sağladığı belirtilmektedir (Council on Foreign Relations, cfr.org.). Yapılan çalışmalar, kadınların daha yüksek sosyal ve ekonomik statüye ve daha fazla siyasi temsile sahip olduğu toplumların çatışmaya girme ihtimalinin daha düşük olduğunu ileri sürmüştür (Gizelis, 2009: 505). Bu bakımdan cinsiyet eşitliğinin nispeten daha yüksek olduğu ve kadınların siyasete katılımına izin verilen ülkelerde hem ülke içi hem de uluslararası düzeyde kalıcı barışı sağlayan mekanizmaların daha rahat devreye girebileceği de konuyla ilgili araştırma yapan yazarların önemli bir kısmı tarafından savunulmaktadır.

Bununla birlikte diplomaside ve siyasette kadınların varlığı, otomatik olarak barış getirir tezini çürütecek birçok örnek de mevcuttur. Rus Çarlığını 36 yıl yöneten II. Katerina'nın, özellikle Rus olmayan gruplara yönelik son derece sert ve soykırıma varan girişimlerde bulunması veya İngiltere'den Kraliçe Victoria gibi azıllı sömürgeleşme politikası izleyen isimlerin varlığı "savaş ve barış" kavramlarının cinsiyetten öte kişilikle ilgili olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca zayıf görünme korkusunun modern kadın liderleri etkilediği, bu nedenle de güvenlik ve savunma meselelerinde aşırıya kaçmalarına neden olduğu da bir vakıadır. Dolayısıyla "kadın liderler veya diplomatlar mutlaka barış getirir" gibi bir

önermenin, tarihsel örnekleri de dikkate aldığımızda gerçekçi olmadığı görülür. Bu bakımdan 20. yüzyılda dört kadın liderin katıldığı 10 askeri krizin varlığı da -bunlardan yedisi 1969'dan 1974'e kadar İsrail'in başbakanı olan Golda Meir'a aittir- dikkate değerdir. Benzer şekilde 1982'de Falkland Adaları ihtilafı nedeniyle Arjantin'e savaş emri veren "Demir Leydi" lakaplı Margaret Thatcher savaş çıkırtkanlığıyla 1983'te büyük bir seçim zaferi kazanabilmiştir. Radikal feminist kuramcı Emmeline Pankhurst'ın 1914'te Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesini yüksek sesle desteklemesi (Glausiusz, 2017), savaşlarda en fazla kadın ve çocukların zarar gördüğü düşünüldüğünde, teorisyenlerin pratik hayata yansıttıkları ile yazdıkları arasında farklılığın olabileceğini gösteren tipik bir örnektir.

Ayrıca "barışı kadınlar getirir" sloganı ile kadınların barış getirdikleri için diplomatik sürece dâhil edilmeleri gerektiğini savunursak, erkeklerden daha barışçıl olma koşulunu yerine getirmedikleri takdirde kadınların katılım hakkının ellerinden alınabileceğini ve kadınların yalnızca erkeklerden farklı bir bakış açısı sunabilecekleri yerlerde katılmaları gerektiğini ima etmiş oluruz (Tuncel, 2021). Bu ima ayrıca Thatcher, May gibi çatışmacı kadın liderlerin varlığıyla birleşince "kadınların barış getirdiği" söylemini de sulandırabilir. Çünkü bu isimlerin politikaları dikkate alındığında, fiziken kadın olsalar da var olan eril yapıyı değiştirmeyi değil, ona dâhil olmayı tercih ettikleri ve erilliği yeniden ürettikleri sonucuyla karşılaşırız. Yine böylesi bir bakış açısı, kadınların katılımını, kadınları mevcut güvenlik yapıları ile bütünleşmesini değil -başlı başına bir amaç olarak değil- bir araç olarak kullanılarak araçsal bir mantık izlenmesine yol açabilir. Böylesi araçsal bir düşünce, ancak faydalı olduğu sürece kadınların sürece katılımı anlayışını güçlendirmekte ve kadını "barışın anahtarı" bir araç olarak göstererek, toplumsal cinsiyet boyutunu bir eklentiye indirgemektedir (Tuncel, 2021). Dolayısıyla kadınların dış politikaya katılımları elbette önemli olmakla birlikte, verdikleri katkıyı nicel verilerle ölçmek de doğru bir yaklaşım olmaz. Yani sayısal olarak ne kadar kadının diplomasieye katıldığı değil, bu alanda erkek egemen kültürün olumsuz yönlerini ne denli

değiştirebildikleri, dolayısıyla yüzyıllardır eril bir mekanizma olan diplomatik alanı olumlu yönde ne kadar etkileyebildikleri önemlidir. Bu bakımdan kadınların diploması ve dış politikaya niceliksel değil, sistemin önünü tıkayan geleneksel sorunları giderebilecek niteliksel katılımları önemlidir.

1950'lerden 2014'e kadar 188 ülkedeki ulusal liderlerin yalnızca yüzde 5'inden daha azını kadınlar oluşturmuştur (Phillips vd., 2014). Ancak kadın liderlerin erkek muhaliflerinin olumsuz saldırıları ile de mücadele etmek için daha "erkeksi" davranışlar sergileyebildikleri unutulmamalıdır. Bu noktada 1971'de Pakistan'a karşı savaş emrini veren İndra Gandhi'nin saldırgan politikaları örnek verilebilir. Bu durum, kadın liderlerin hasımlarını da daha kavgacı bir mecraya sürükleyebilmektedir. Örneğin, o dönemde Pakistan'ın Cumhurbaşkanı olan Yahya Han'ın (1969-71) "Hindistan'ın erkek lideri olsaydı 1971 savaşı sırasında daha az şiddetli tepki vereceği" yönündeki sözleri, erkek liderlerin kadın liderlere bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Glausiusz, 2017).

Kadınların liderlik tarzlarının erkek meslektaşlarından farklı olduğunu; yani daha demokratik, kapsayıcı, katılımcı ve dönüştürücü yapıya sahip olduklarını (Phillips vd., 2014) düşünen araştırmalar da vardır. Bu bakımdan AB ve G20 ülkeleri de dâhil dünyadaki kadınların dış politika ve güvenlik politikalarına her düzeyde katılım oranını ve ilerlemesini, BMGK'nin 1325 sayılı kararından sonraki gelişmeleri de dikkate alarak inceleyen #SHEcurity İndeksi'nin verileri oldukça çarpıcıdır. 2020 rakamlarına göre, incelenen ülkelerde diplomatik hizmetler (%43,7) ve dışişleri bakanlığı personeli (%47,6) rakamları cinsiyet eşitliğine neredeyse ulaşmış olsa bile büyükelçilerin yalnızca %25,5'inin kadınlardan oluşması, diplomatik hiyerarşi yükseldikçe kadınların oranının azaldığını kanıtlayan bir veridir (Neumann vd., 2021: 7). Ayrıca diploması, uluslararası misyonlar ve güvenlik gibi geleneksel erkek egemen alanlarda, karar verme düzeyinin önemi ile kadın sayısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu, konunun ehemmiyeti arttıkça kadın sayısının azaldığını da vurgulamak gerekir. Dolayısıyla tüm gelişmelere rağmen

genel eril eğilimi ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır (Neumann vd., 2021: 22). Ulusal verilere bakıldığında, 7 ülkenin³ dış ilişkiler komitelerinde cinsiyet eşitliğini fazlasıyla başardığı, ancak dışişlerinde tek bir kadının bile olmadığı 4 ülkenin⁴ de bulunduğu görülmektedir (Neumann vd., 2021: 20-21). 2020 yılında araştırmaya dâhil devletlerin yalnızca %24,3'ünde kadın dışişleri bakanı görev yapmaktadır ve 36 ülkenin şu ana kadar hiç kadın dışişleri bakanı olmamıştır. Dışişleri bakanlığı görevlendirilmesinde cinsiyet eşitliğine ulaşılmasına 40,8 yıl olduğu tahmin edilmektedir (Neumann vd., 2021: 22). Özetle, kadınların dış politika ve diplomasiyle ilgili alanlarda etkilerinde yıllara göre hayli ilerleme kaydedilse de hem niceliksel hem de algılama biçimi açısından hâlâ cinsiyet klişelerinin hâkim olduğu, eril hâkim düşüncenin devam ettiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Neumann vd., 2021: 23).

Kadınların Diplomasi ve Dış Politikada Daha Etkin Olması için Uluslararası Alanda Atılan Adımlar

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK), 13 Ekim 2000 tarihinde aldığı 1325 sayılı karar, uluslararası barış ve güvenlik konularında kadınların daha etkin bir şekilde katılımını sağlamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu karar, dış politikada ve diplomasi-de ile karar alma süreçlerine daha fazla kadının katılımını amaçlamaktadır. Söz konusu karar, savaşın kadınlar üzerindeki etkisini ve kadınların çatışma çözümü, barış inşası, barışı koruma, insani müdahale ve çatışma sonrası yeniden yapılanma süreçlerine tam ve eşit olarak iştirakini vurgulamaktadır (UNSC, 2000).

BM'nin 1325 sayılı kararının olgunlaşmasında, 1979'da yine BM'nin kabul ettiği "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme" ve 1995'te Pekin'de düzenlenen "BM Dördüncü Kadın Konferansı"nda kabul edilen Pekin Bildirisi'nin de (Pekin Deklerasyonu) önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Söz konusu bildiride, kadınların belirlenen 12 kritik alanda ilerlemesi ve

³ Meksika (%69,7), Yeni Zelanda (%66,7), Kuzey Makedonya (%64,3), Ukrayna (57, %1), İzlanda (%55,6), Avustralya (%50), Ruanda (%50).

⁴ Bangladeş, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Malta ve Solomon Adaları.

daha etkin hâle gelmesi için stratejik hedefler belirlenmiştir. Aradan geçen 27 yıla rağmen çalışmamızla ilgili olan şu hususun hâlâ geçerli olduğunu, yapılan tüm çalışmalara rağmen kadınların erkek egemen alanlar olan güvenlik, uluslararası ilişkiler, siyasî karar alma mekanizmaları ve dış politikadaki konumlarının hâlâ beklenen seviyeye ulaşamadığı görülür. Pekin’de açıklanan bildiride; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde ekonomik ve siyasî karar alıcılar arasında yapısal ve tutuma dayalı engeller nedeniyle kadın oranının düşük olduğu ve Birleşmiş Milletler sistemi de dâhil olmak üzere, bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda, üst düzey yönetici, politik karar alıcı, diplomatlar ve müzakereci olarak kadınların yeteneklerini tam olarak kullanılmadığı ifade edilmektedir (UN, 1996).

Savaşlarda en fazla mağduriyet yaşayan kadın ve çocukların yaşadıkları sorunların, müzakere süreçlerinde onları daha iyi anlayabilecek kadınlar tarafından dile getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla 1325 sayılı kararda,⁵ barış ve güvenlik konularında kadınların katılımını, müzakereci ve arabulucu olarak daha etkin olmalarını, dolayısıyla uluslararası diplomatik görüşmelerde daha fazla yer almalarını salık vermektedir. Nitekim bu karardan sonra BM ve diğer bölgesel örgütler, kendi yapılarında kadın-erkek eşitliği konusunda ciddi adımlar atmışlardır (Aggestam and Towns, 2018: 2). 1325 sayılı karar ayrıca, kadınların yalnızca barış sürecine değil, silahların kontrolü, silahların yayılmasının önlenmesi ve silahsız-

⁵ O’rourke, 1325 sayılı kararın temelde 5 anlamı barındırdığını dile getirmektedir. Rol model argümanının, kadınların arabulucu ve üst düzey müzakereciler olarak mevcudiyetini zorunlu kıldığı; adalet argümanının, kadınların barış görüşmelerinde müzakereci olmasının kalıcı barışa yol açtığı, barış görüşmelerinin meşruiyetini artırdığı ve kadınların eşitliğine katkı sağladığı; “Daha Büyük Rüya” argümanının kadına yönelik cinsel şiddetin önlenmesi ve kadınların ihtiyaçlarının belirlenmesi için yerel kadın grupları ile istişare yapılmasını; farklı gündem argümanı, çatışmalar sırasında her açıdan mağduriyet yaşayan kadınları için kapsayıcı düzenlemeler yapmak; uzmanlık argümanı, kadın sorunları ve güvenliği ile ilgili üst düzey sorumlu yetkililere ve uzmanlara olanak sağlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Catherine O’rourke, “Walk[ing] the Halls of Power? Understanding Women’s Participation in International Peace And Security”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol 15, Issue 1, pp.1-27 pp. 10-17.

lanma ile ilgili tüm karar alma süreçlerine eşit, tam ve etkin katılımına olan desteği de vurgulamaktadır (Dalaqua, vd., 2019: 5).

Dış Politika ve Diplomaside Türk Kadını

Türkler; evlerinin direği, nesillerin yetiştiricisi ve anneleri olarak gördükleri kadınları daima yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bu kabul, kadın ve erkeğin ortak hareket etme anlayışına sahip olduğu ve birbirlerini denk gördüğü sonucunu ortaya çıkarmıştır (Yücel, 2019: 9). Sözlü dönem Türk destanlarında, kadının yüceltilmesi, sosyal, siyasî ve ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak görülmesi ve erkeklerle eşit yaşam koşullarına sahip olmaları bu tespiti doğrulamaktadır. Türk destanlarında kadının toplum içindeki yeri, hemen erkeğin yanı başıdır (Aksoy, 2017: 9). Hatta eski Türklerde kutsal kabul edilen “doğu”yu gösterdiği için hatunların hakanların sol tarafında oturmaları, kadınlara verilen ehemmiyete işaret etmektedir.

Türk mitolojisinde de kadınlar kutsal bir varlık (Ak Ana, Umay Ana, Ayısıt gibi) olarak tasvir edilmiştir. Tarihin ilk kadın hükümdarı “Tomris Hatun”un varlığı bile tek başına, kadının Türk devlet yönetiminde hangi konumlara gelebileceğinin kanıtıdır. Çağdaşı birçok devlet ve uygarlıkta kadının hor görüldüğü, kötülüğün sembolü olarak gösterildiği bir dönemde, Tomris Hatun’un (MÖ 6.yy) binlerce kişilik ordulara komutanlık ettiği düşünüldüğünde, Türk tarihinde kadına verilen değer daha net ortaya koyulmuş olur. Benzer şekilde Göktürk Yazıtları’nda, İlbilge Hatun’un İlteriş Kağan ile birlikte tahta çıktığının belirtilmesi, emirnamelerin “Hakan ve Hatun buyuruyor ki” ifadesi ile geçerli olması, Hatunların elçi kabul etmesi ve yabancı ülkelere elçi göndermesi de Türk kadınının siyasî ve diplomatik hayatta varlık gösterebildiğinin kanıtıdır. Yine eski Türk toplumlarında sosyal hayat içinde kadın-erkek ayrımı yapılmadığı ve kadının erkeğin yardımcısı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete Han’ın hanımının imzalaması bu açıdan önemlidir (Aksoy, 2017: 10). Benzer şekilde Avrupa Hun İmparatoru Attila’nın eşi Arı-kan’ın kendine ait saray, bürokrat ve gelirinin olması, Attila’nın olmadığı

dönemlerde devleti yönetmesi (Yücel, 2019: 36), elçi kabul etmesi çağdaş kadınların durumu düşünüldüğünde Türk kadınının siyasi alana etkisinin ne denli ileri bir seviyede olduğunu gösterir.

Çin ve Batılı kaynaklar ile İbni Fadlan (877-960) ve İbni Batuta (1304-1369) gibi seyyahların eserlerinde de Türk kadınının erkeklerle eşit kabul edildiği yer almakta, hatta İbni Batuta “Türkler; kadınları erkeklerden üstün tutarlar” diye kaydetmektedir (İbni Batuta, 2000: 472). İbni Batuta Seyahatnamesi’nde; “*Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsanız “Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!” ifadeleriyle kadınların toplumsal konumunu şaşkınlıkla karşılamıştır* (İbni Batuta, 2000: 473). İbni Fadlan ise, Galenos’tan alıntı yaparak Türk kadınlarının erkekleri gibi savaştığını aktarmaktadır (İbni Fadlan, 2017). Bu gerçeklerden hareketle Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde “*Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişler*” sözlerini kullanmıştır (Gökalp, 1990: 166).

İslam’ın kabulünden sonra da saray kadınlarının devlet işleri ile ilgilendiğini, gayri resmî düzeyde de olsa yoğun diplomatik faaliyetlerde bulundukları ve 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı saray kadınlarından Hürrem, Nurbanu, Safiye ve Kösem Sultan’ın Avrupalı yöneticiler ve elçilerle gönderdikleri hediyeler ve mektuplar yoluyla haberleşerek yoğun diplomatik faaliyetler üstlendikleri bilinmektedir. Milli Mücadele Dönemi’nde ise Halide Edip, Ankara ile Batılı ülkeler arasında, özellikle de Amerikalılarla bilgi akışını sağlayarak gayri resmî düzeyde de olsa önemli diplomatik görevler üstlenmiştir (Kürüm ve Rumelili, 2018: 11).

Cumhuriyetin İlanından Sonra Diplomaside ve Dış Politikada Türk Kadını

Cumhuriyetle birlikte kadına verilen siyasi ve sosyal haklar, yukarıda aktarılan tarihsel kodlarla birleşince, Türk kadını diplomasi ve dış politikada Batılı ülkelerle neredeyse eş zamanlı olarak etkin olmaya başlamıştır. Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Hatta Türk kadınının bazı açılardan bazı önde gelen Batılı ülkeleri (İngiltere ve ABD gibi) bile geride bıraktığı söylenebilir (Fo-

reign and Commonwealth Office, 2018: 13; Bloch, 2004: 93). Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlara eşit eğitim hakkının tanınması ve dünyadaki birçok ülkeden önce seçme-seçilme hakkının verilmesi, ilerleyen dönemlerde kadınların diplomaside ilerleyişlerinin ilk adımını oluşturur. Avrupa ülkelerinden Fransa ve İtalya'da 1946, İsviçre'de 1971'de elde edilebilen seçme ve seçilme hakkı Türk kadınına 1930 yılında verilmiş olması bile tek başına kadının iç siyasette, dolayısıyla zamanla dış siyasette etkin olması isteğinin bir yansımasıdır.

Siyasî haklarla meclisi giren, siyasî karar alma sürecinin bir parçası olan kadınların dış politikaya dair doğrudan fikirler beyan edebilmesi diplomaside yolculuğundaki süreci hızlandırmıştır. Elbette bu noktada Atatürk'ün etkisini vurgulamak gerekmektedir. Atatürk'ün hayatın her alanında kadınlara alan açma politikası, cumhuriyetin ilk kadın kariyer Büyükelçisi Filiz Dinçmen'in ifadesiyle o tarihlerde düşünülmeyecek mesleklere (pilot, tarih profesörü gibi) kadınları getirmesi, diplomaside bugün geline nokta olumlu mânâda etkileyen önemli bir unsurdur (Ergin, 1998). Örneğin, yine erkek hegemonyasının hüküm sürdüğü havacılıkta, radikal bir adımla Sabiha Gökçen'in pilot olarak görev yapması hem Türk kadını için önemli bir rol model olmuş hem de kadınların kendilerine "örtülü yasak" getirilen alanlarda varlık göstermelerinin önünü açmıştır. İhtimaldir ki, İkinci Dünya Savaşı'na giden sürecin uluslararası alanda yarattığı olumsuz etki ve güvenlik endişeleri nedeniyle genel olarak dünyada kadın diplomatların yurt dışı görevlere atanması noktasında bazı çekincelerin var olması, Atatürk'ün o dönemde kadın diplomatları büyükelçi olarak atamasını engellemiştir.

Türkiye'nin atama yoluyla göreve başlayan ilk kadın diplomatı olan Adile Ayda 1932'de bakanlığa girmiş, 1934'te kadınlara dış temsilciliklere atanma yasağı gelince bakanlıktan ayrılarak akademiye geçmiş ve Demokrat Parti döneminde 1957'de tekrar diplomasie dönerek 1967 yılında Roma büyükelçisi olmuştur. Ayla'nın 1934'te bakanlığa girdiğinde, birçok batılı ülkenin dışişleri sınavlarına kadınları almadığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin o yıllarda diplomaside kadınlara yönelik ilerici adımlar attığı söylenebilir.

Ünlü hukukçu Sadri Maksudi'nin kızı olan Ayda'nın (Pultar, 2005), kendisiyle yapılan bir mülakatta *"kadınlıkla erkekliği bir arada yürüttüğünü"* ifade etmesi geleneksel eril alan olan diplomaside kadınların verdiği var olma mücadelesini özetler niteliktedir (Kökнар, 1962). Demokrat Parti dönemi Adile Ayda'nın dışında başka kadın diplomatların da bakanlığa girdiği bir süreci başlatmıştır. Örneğin 1957'de Jale Yiğit ve Şükran Güneş, 1958'de Betin Yiğit ve Birsen Demiriz, 1959'da Gencay Gürün olmak üzere üç yılda altı kadın diplomat Dışişleri'ne katılmıştır (Ergin, 2019). Türkiye'nin ilk kariyer büyükelçisi Filiz Dinçmen ise 1982'de Lahey Büyükelçiliği görevine atanmıştır. Dinçmen ayrıca, Tahran Başkonsoloslugu (1968-1970), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği, Müsteşar Yardımcılığı (1988-93) ve Viyana Büyükelçiliği (1993-97) görevlerinde de bulunmuştur.

Günümüzde Diplomaside Türk Kadını

2021 itibarıyla, Dışişleri Bakanlığı'nın merkezinde ve dış temsilciliklerinde 4316 erkek ile 2554 kadın görev yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Dışişleri Bakanlığının toplam personelinin %37'sini kadınlar oluşturmaktadır. Bu hâliyle Dışişleri Bakanlığı, artan kadın istihdamı ve temsil oranıyla, özellikle kamu kurumları arasında kadınların yüksek oranda temsil edildiği bakanlıklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bakanlıktaki kadın personel artışına paralel olarak kadın büyükelçi sayısında da yıllara göre artış görülmüştür. Lowy Enstitüsü'nün 2019 Global Diploması Endeksine göre Türkiye, dış temsilcilik atama noktasında dünya genelinde ve G-20 ülkeleri arasında 6. Sırada, OECD ülkeleri arasında ise 4. Sıradadır (Lowy Institute, 2019). 2000'de 8 olan bu rakam, 2005'te 19'a, 2010'da 21'e, 2015'te 37'ye, 2019'da 60'a ulaşmıştır. Hâlihazırda Türkiye'nin 257 büyükelçisi bulunmaktadır ve bunun 193'ü erkek, 64'ü ise kadın diplomatlardan oluşmaktadır. Bu hâliyle kadın büyükelçi sayısı, Türkiye'nin toplam büyükelçi sayısının %25'ine tekabül etmektedir (Çetin ve Yüzbaşıoğlu, 2021). Bakanlıktaki kariyer memur sayısı da yıllara göre giderek artmış; büyükelçilik yolunda ilerleyen 9 Genel Müdürlük (%32,1), muhtemel büyükelçi adayı olan 16 Genel Müdür

yardımcılığında (%30,1) kadın diplomatlar görev yaparken, 1921 kariyer memurunun 688'i de (%35,8) kadınlardan oluşmaktadır (Çetin ve Yüzbaşıoğlu, 2021). Hatta Türkiye'nin bazı bölgelerdeki ilişkilerinin yürütülmesinde belli dönemler kadın diplomatlar sorumlu olmuş, örneğin 2017'de Türkiye'nin Güney Amerika'daki temsilcilerinin tamamını kadın diplomatlar oluşturmuştur⁶ (Demirci, 2017). Buna ek olarak 814 konsolosluk ve ihtisas memurunun 305'i de kadınlardan oluşmaktadır. Günümüze kadar 1 kadın Dışişleri Bakanı (Tansu Çiller) görev yapmıştır.

Diplomaside kadınların bugün geldikleri seviye elbette geçmişle kıyaslandığında sevindiricidir. Ancak tarihsel erkek egemenliğin bir sonucu olarak sadece Türkiye'de değil Batılı ülkeler dâhil tüm dünyada hâlâ üst düzey diplomatik pozisyonlarda erkeklerin ağırlığı devam etmektedir. Hâlâ küresel siyasetin etkin güçlerine ve devletlerin en fazla siyasî, ekonomik ve askerî ilişki kurdukları ülkelere atadıkları diplomatların büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Kadın diplomatlar genellikle devletler açısından daha az ehemmiyet arz eden ülkelere atanmaktadır. İngiltere'nin 2019'a kadar ABD'ye kadın diplomat atamaması bu noktada önemli bir örnektir. Günümüzde görev yapan Türk kadın diplomatlar için de aynı durumun geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bölge bazında baktığımızda Türk kadın diplomatların Güney Amerika, Afrika, Uzak Doğu ve Ortadoğu'nun bazı ülkelerinde görev yaptıkları görülmektedir. Avrupa'da ise daha küçük devletlerde ve Türkiye'nin siyasî ve ekonomik önceliği açısından daha gerilerde olan devletlerde kadın diplomatlar görev yapmaktadır. Şu an Avrupa'da İsviçre, Letonya, Bulgaristan ve Slovenya'da kadın büyükelçiler görev yapmaktadır. Kadın büyükelçilerin görevli bulundukları ülkelere Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk on ülke arasında sadece bir ülke (İsviçre, 8. Sıra) bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin UNESCO Daimi Temsilciliğinde, AGİT Daimi Temsilciliğinde, bazı önemli ülkelerdeki Başkonsolosluk görevinde (Almanya Hamburg

⁶ Naciye Gökçen Kaya (Şili- Paraguay ve Uruguay'dan da sorumlu), Meral Barlas (Arjantin), Berris Ekinci (Küba)

ve Hannover, ABD Miami ve Boston, Avusturya Salzburg gibi) kadın diplomatlar görev yapmaktadır (TC. Dışişleri Bakanlığı).

Emekli diplomat Aylin Taşhan, Afrika'nın güneyindeki ülkelerde kadınların her meslekte ve sosyal hayatta daha fazla yer almaları için belli programlar uygulandığını, bu bölgedeki bazı ülkelerin parlamentolarının %50'sinin neden kadın olmadığının eleştirildiğini ve Mozambik'te bakanlar kurulunun ve parlamentonun neredeyse yarısının kadın olduğunu ifade etmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2017). Ruanda parlamentosunun %60'ının kadın olması da Taşhan'ı destekler bir veridir. Bu tabloyu dikkate alarak, elbette liyakat esasına göre olmak kaydıyla, Türkiye'de de diplomaside kadınlar için belli kontenjanlar getirilebilir.

Taşhan'a göre kadınlar, aynı anda birçok şeyi organize edebilme yeteneğine, farklı konularda farklı yaklaşımlara sahiptir ve karakterlerinden kaynaklanan daha yumuşak bir mizaca sahip olmalarının diplomasie çok olumlu yansımaları olmaktadır. Yine kadınların çok yönlü düşünme yapısı, güçlü önsezileri de diplomasie olumlu mânâda etki yapan unsurlardır (Cave vd., 2019). Ayrıca, genel olarak iş gücünde özelde ise diplomaside kadın sayısının artması daha geniş bir fikir ve deneyim yelpazesi üretir, daha fazla üretkenliğe, daha fazla yenilikçiliğe ve daha iyi karar vermeyi sağladığı söylenebilir (Cave vd., 2019).

Kadın diplomatların yaşadıkları sorunlar hem tarihsel süreçte erkeklerin sayısal olarak üstün oldukları bir alanda mücadele etmeleriyle hem de "kadın" olmaları hasebiyle özel hayatlarında, özellikle de aile yaşantılarında üstlendikleri geniş sorumluluk alanlarıyla da ilgilidir. Bununla birlikte özellikle geçmişte yurt dışı tayin politikasının caydırıcı bir nitelik taşıması ve bu konuda kadın diplomatların daha özverili davranması kadın diplomat sayısının artmasının önündeki engeller arasındadır. Örneğin eşi de diplomat olan emekli büyükelçi Veka İnal, 1973-77 yılları arasında bakanlıktan izin alarak eşinin tayin edildiği ülkeye gitmek zorunda kalmıştır. İlerleyen yıllarda ise bakanlık içinden evlenen diplomatların sıkıntılarının azaltılması için resmî düzeyde önemli adımlar atılmıştır. Örneğin, 1998'de yayınlanan bir genelgeyle eşlerin aynı büyükelçilikte birlik-

te görev yapmalarına izin verilmiştir (Ergin, 1998). Türkiye'nin üçüncü kadın büyükelçisi Solmaz Ünaydın ise kadın olduğu için sekiz yıl büyükelçi olmak için bekletildiğini, yapılan mülakatlarda erkeklere 15 dakika, kadınlara 45 dakika soru sorulduğunu söylemiştir (Pamir, 2006).

Sadece Türk değil yabancı kadın diplomatların da üzerinde durdukları bir diğer sorun ise yurt dışına atanan kadın diplomatların yanına eşlerinin gitme noktasında gösterdikleri dirençtir. Bununla birlikte kadınların dış misyonlara atanması, Türkiye'nin uluslararası alanda daha iyi anlatılması bakımından da önemlidir. Özellikle Batılı ülkelerde belli bir kesim bilerek veya bilmeyerek Türkiye'yi kadın haklarının hiç gelişmediği bir Ortadoğu ülkesi gibi tanıtmaya eğilimindedir ve bu propaganda kimliğinde de etkisiyle Batılı ülke kamuoylarında kolaylıkla taraftar toplayabilmektedir.

Kadınların yaşam ve çalışma şartları zor olan yerlerde ve mahrumiyet bölgelerinde görev yapamayacakları, evlendikleri takdirde eşlerinin tercihlerine göre hareket edecekleri ya da doğum faktörü nedeniyle meslekte süreklilik göstermeyecekleri yönündeki yaygın görüş, kadınların diplomaside varlığına yönelik önyargıyı besleyen unsurlardır (Ergin, 2019). Ayrıca bazı üst düzey dışişleri mensuplarının kadınlara yönelik ayrımcı uygulamalar da erkek egemenliği kuvvetlendiren bir unsur olmuştur. Örneğin, Türkiye'nin ilk kadın büyükelçilerinden Sumru Noyan, "kadın olmanın ve evli olmanın diploması mesleği ile uyumsuz olduğunun giriş sınavları sırasında kendisine belirtildiğini, 1971 yılında Dışişleri Bakanı Osman Olcay'ın kadın memurlarla çalışmak istemediğini açıkça beyan ettiğini ve kadın diplomatları yurt dışı görevlerine atamadığını" ifade etmesi cam tavanların ülkemizde de ne denli sağlam olduğunu göstermektedir (Kürüm ve Rumelili, 2018: 7).

Uluslararası Alanda Kadın ve Diplomasi

Batılı ülkeler dâhil kadınların 19. yüzyılda öncelikle eğitim ve çalışma, ilerleyen yıllarda ise siyasî alanlarda önemli kazanımlar elde etmelerine rağmen diplomaside kadınlar 20. yüzyılın başından itibaren etkin olmaya başlamışlardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki

bugün kadınların diplomaside en etkin olduğu Batılı ülkelerde de kadınların diplomasieye girişleri oldukça sancılı ve mücadele gerektiren bir süreçten sonra gerçekleşmiştir. İngiltere dâhil bazı Batılı ülkelerde evlenme yasağı gibi bazı yasal kısıtlamaların yanı sıra bir dizi görünmez siyasî ve toplumsal engellerin varlığı, bugün dahi kadınların diplomasideki ağırlıklarının erkeklerin oldukça gerisinde olmasını etkileyen unsurlar arasındadır. ABD’li diplomat Julia Chang Bloch bu durumu “20. yüzyılın ortalarına kadar kadınların diplomasieye yaptığı en büyük katkı diplomatik ve konsolosluk memurlarının eşleri olmalarıdır” sözleriyle dile getirmiştir (Bloch, 2004: 93). SSCB’nin ilk kadın diplomatı Alexandra Kollontai ise görevi boyunca “erkek muamelesi gördüğünü” ancak cinsiyetinden dolayı hiçbir zaman herhangi bir engel hissetmediğini ifade etmiştir (Foreign&Commonwealth Office, 2018: 14).

İngiltere’de diplomatlar için evlilik yasağı ancak 1972’de kaldırılmıştır (Women and the Foreign Office: 21). İngiltere’nin ilk kadın büyükelçisi Ciceley Mayhew (Ludlam) 1949’da evlenmeye karar verince görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanlığı’na 1947’de giren Grace Gardner ise evlenmek için görevinden ayrılacağını açıkladığında, kıdemli bir erkek meslektaşının “Siz kadınların sorunu, gidip evlenmeniz” şeklindeki tepkisiyle karşılaştığını aktarmaktadır (Barker, 2009). İrlanda’da ise evlilik yasağı 1970’lerin başlarında kaldırıldığı için o yıllarda dışişlerinde oldukça az sayıda kadın diplomat görev yapmaktaydı (Kennedy, 2002: 215). 1950’de Hollanda’ya atanan Josephine McNeill, İrlanda’nın ilk kadın büyükelçisi unvanına sahiptir. İspanya’da kadınların diplomasieye geçişindeki engeller oldukça geç bir tarihte, 1962’de kaldırılmıştır ve ilk kadın büyükelçi ancak 1971 yılında atanabilmiştir. İtalya’da diplomatik kariyere geçiş için yapılan sınavlara kadınlar 1963’te girme hakkı kazanırken, 1972’de Panama’ya atanan Marcelle Campana ilk Fransız kadın büyükelçi, 1974’te Hollanda’ya atanan Anna Bebrits ise ilk Macar kadın diplomat olmuştur (Demel). Japonya’da ilk defa 1949’da 7 kadın diplomasie eğitim enstitüsüne kabul edilmiş, ilk kadın büyükelçi Takahashi Nobuko 1980’de atanmış ve ilk kadın

Dışişleri Bakanı Tanaka Makiko ise 2011 yılında göreve başlamıştır (Flowers, 2018: 128).

Batılı ülkeler de dâhil tüm dünyada diplomatlık mesleğinin “kadınlaşması” çok yavaş bir seyir izlemiştir. Örneğin, 1990’larda Britanya’daki büyükelçilerin yalnızca %11’inin, Fransa’da ise %14’ünün kadın olması (Demel), Fransa’da 1982’de 3, 2002’de 16, 2017’de ise 197 misyondan 49’unda kadın diplomatların görev yapması bu tespiti doğrulamaktadır (MEAE, diplomatie.gouv.fr/). Fransa’da 1928’de çıkarılan bir kararname ile kadınların diplomatik ve konsolosluk kariyerleri için giriş sınavına girmelerine izin verildiği, ilk kadın büyükelçinin ise 1972’de atandığı düşünülürse, kadınların diploması serüveninin tabiri caizse “kaplumbağa hızıyla” bugünlere geldiği söylenebilir (Denéchère, 2003). Fransa’da ayrıca 2002’den itibaren resmî olarak “kadın diplomat” unvanı kullanılmaktadır (Demel).

Cinsiyet eşitliğinin Batılı ve uluslararası anlaşmalara sirayet etmesi de yakın bir döneme denk gelmektedir. Bu duruma, yani resmî düzeyde kadın-erkek eşitliğinin geç denilebilecek bir tarihte kurumsallaşmasına toplumsal kimliğin siyasî ve sosyal hayatta erkekleri önceleyen anlayışı eklenince, kadınların diploması hem resmî hem de gayri resmî düzeyde bir dizi engellerle mücadele etmek zorunda kalması gerçeği ortaya çıkmaktadır. AB’nin -o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu- kurucu anlaşmalarından 1957 tarihli Roma Anlaşması (119. Madde) “...aynı iş için kadın ve erkek işçilere eşit ücret ödenmesi ilkesi” ifadesiyle cinsiyet eşitliğinden bahseden ilk belgelerden biridir. BM Antlaşması’nın giriş bölümünde ve 8. Maddesinde yer alan “Birleşmiş Milletler, kadın ve erkeklerin ana ve yardımcı organlara herhangi bir sıfatla ve eşit koşullarla katılabilmelerine hiçbir kısıtlama koymayacaktır” şeklindeki hüküm de cinsiyet eşitliğine vurgu yapmaktadır (BM Antlaşması, inhak.adalet.gov.tr/).

1958’de üyelerinin tamamı erkek olan Avrupa Komisyonu, kadın memurları o tarihten sonra işe almaya başlamıştır. 1961’de göreve başlayan Fausta Deshormes La Valle, güvencesiz iş durumundan şikâyet ettiğinde, kendisine verilen “Ama Madam Deshormes, az ya da

çok uygun bir maaşınız var” şeklindeki cevap, 1960’lı yıllarda Avrupalı kurumlarda bile çalışan kadına olumsuz bir bakış açısının hâkim olduğunu ve erkeklerin siyasi mecrada kadınlara alan açma noktasındaki isteksizliklerini göstermektedir (Denéchère, 2020). Avrupa Birliği (AB) son yıllarda birlik dış politikasının belirlenmesinde kadınları kilit bazı görevlere getirmekte, aslında böylece “cinsiyet eşitliğini” dikkate alıyorum mesajı vermeye çalışmaktadır. Hâlbuki birliğin hâlâ erkek egemen bir kimliği olduğu, zaman zaman içerden gelen tepkilerle de eleştirilmektedir. AB’nin üst düzey kadın yöneticileri olan Catherine Ashton 2009’da, Federica Mogherini 2014’te AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, 2019’da Ursula von der Leyen ise Avrupa Komisyonu Başkanı olarak atanmıştır.

Kadın haklarının geliştiği ve kadınların siyasi karar alma sürecinde etkin olarak görev yaptıkları ülkelerde, kadın diplomat sayısının da genel olarak çok olduğu, dünyada en fazla kadın diplomat sayısının İskandinav ülkelerinde, en az ise Ortadoğu ülkelerinde olduğu söylenebilir. Hatta bazı Ortadoğu ülkelerinde şimdiye kadar hiç kadın diplomat görev yapmamışken, Cemal Kaşıkçı cinayetinin uluslararası alanda yarattığı infialin de etkisiyle Suudi Arabistan ilk kadın büyükelçiyi (Prenses Rima bint Bender Al Suud) Washington’a 2019’da atamıştır. Riyad’ın kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını ancak 2015’te verdiği gerçeği, kadınların siyasi hayattaki etkisi ile diplomat olarak görev yapmaları arasında doğrudan ilişki olduğu yönündeki tespitimizi doğrulamaktadır. 2016 rakamlarına göre kadın diplomat oranı; Finlandiya’da %44, Norveç’te %30, İsveç’te %40 ABD’de %30, Filipinler’de %41, Kanada’da yüzde 29 ve Kolombiya’da yüzde 28’dir (Townsend and Niklasson, 2017: 521).

Dünyanın İlk Feminist Hükûmeti ve Buna Yönelik Eleştiriler

Kadınların diplomasideki konumlarını aktarırken, 2015’te kendisini “dünyanın ilk feminist hükûmeti” olarak etiketleyen İsveç’e ayrı bir başlık açmakta fayda vardır. Bu karar ile İsveç, “cinsiyet eşitliği ve tüm kadınlar ve kız çocukları için insan haklarının tam istihdamı için en güçlü ses” olma hırsıyla, feminist bir dış politikayı alenen

benimseyen ilk devlet olduğunu ilan etmiştir (Aggestam and Rosamond, 2016: 323). İsveç'in ilk kadın dışişleri bakanı olan Karin Söder 1976-78 yılları arasında görev yaparken, 1991'den günümüze kadar toplam 7 kadın dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. Fransa'da şimdiye kadar sadece 1 kadın dışişleri bakanının görev yaptığı, Lüksemburg'da ise hiçbir kadın dışişleri bakanının görev yapmadığı düşünüldüğünde, İsveç'in kadın dışişleri bakanı atama noktasında diğer Batılı ülkeleri oldukça geride bıraktığı söylenebilir (Neumann vd., 2021: 23). İsveç'ten sonra birçok ülke -kısmen veya tamamen- feminist dış politikalar izleyeceğini açıklamış, özellikle Avustralya, Norveç ve Kanada dış politika ve güvenlik ile ilgili konularda cinsiyet eşitliğine dayanan politikalar benimseyeceklerini, 1325 sayılı karara etik bağlılıklarını taahhüt etmişlerdir (Aggestam vd., 2019: 28). Ancak Stockholm'un politikaları dikkate alındığında, feminist hükûmet ve dış politika iddiasının söylemden öteye gidemediğini, özellikle ülkesindeki göçmen kadınlara karşı uyguladığı sert politikayı ve kadınlara yönelik sicili oldukça sıkıntılı olan ülkelerle ilişkisini dikkate alarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Örneğin İsveç hükûmeti, yalnızca 160.000 sığınmacı aldığı 2015 yılındaki son göç krizinde feminist dış politikaya ayak uyduramadığı için eleştirilmektedir. Ülkeye giren erkek mültecilerin eşlerinin İsveç'e girişine getirilen sıkı denetim, eşleri İsveç'te olan kadınların başka ülkelerde veya mülteci kamplarında ağır şartlarda yaşadıkları düşünüldüğünde bu eleştiriler haklılık kazanmaktadır. Başka bir eleştiri ise İsveç'in silah ihracatı konusundaki sicilidir ki hâlihazırda İsveç, dünyanın önde gelen on silah ihracatçısından biridir ve hâlâ baskıcı otoriter rejimlere silah ihracatına izin vermektedir (Aggestam and Rosamond, 2016: 329).

İsveç, çatışmanın temel nedenlerini önlemeye ve çözmeye çalışan uluslararası eylemlere verdiği destekle uzun yıllar "önleyici diplomasi"nin güçlü bir savunucusu olduğu iddiasında bulunsun ve kendisini "feminist odaklı bir dış politika izleyen insanî bir süper güç" olarak tanımlasa da, ihraç edilen silahların genellikle cinsiyete dayalı şiddeti körüklediği ve kadınların baskı altına alınmasına neden olduğu dikkate alındığında, bu söylemlerin içinin ne kadar boş

olduğu kolaylıkla ortaya çıkar. Feminist dış politika ile uyumsuz diğer bir örnek ise 2015'te blogcu Raif Badawi'ye Suudi Arabistan'da verilen ceza sonrası iki ülke arasında yaşanan diplomatik krizdir. Her ne kadar İsveç hükûmeti Suudi Arabistan ile yapılan silah anlaşmasını iptal ettiğini duyursa da finans ve diplomatik alandan bu karara gelen şiddetli tepki ve eski dışişleri bakanı Carl Bildt'in bu durumun "İsveç'in uluslararası itibarına zarar verdiği" yönündeki açıklamaları, feminist dış politikanın tam olarak uygulanması için siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan desteğe ihtiyaç olduğu ve bunun uzun vadeli bir süreci gerektirdiği öngörülmektedir (Aggestam and Bergman, 2016: 329). Suudi Arabistan'ın dünyada kadın hakları konusundaki sicili de düşünüldüğünde, İsveç'in "sadece kendisi gibi olanlar" için bir feminist anlayışa sahip olduğu, silah sattığı Riyad'ın kadınlara yönelik baskısını önemsemediği gibi bir sonuca da ulaşmak mümkündür.

İsveçli yöneticiler ayrıca terör örgütü PKK ve uzantıları ile resmî temaslar yapmakta, ülkelerinde terör örgütü temsilcilerinin barınmasına, temsilcilik açmasına ve propaganda yapmasına izin vermektedir. Kurulduğu 1984'ten beri aralarında kadın ve çocukların da olduğu binlerce masum insanın ölümünden sorumlu olan; AB, NATO gibi uluslararası kuruluşlar ile birçok devlet tarafından terör örgütü olarak kabul edilen PKK'ya destek veren Stockholm, bu politikasıyla hem üyesi olduğu AB hukukunu hem de iddia ettiği feminist dış politika söylemini açıktan çığnemektedir. Terörden en fazla etkilenen grupların başında kadınların olduğu göz önüne alındığında, İsveç feminist politika iddiasıyla dünyanın en fazla silah ihracatı yapan devletlerinden biri olduğu gerçeğini perdelemeye çalışmakta, sahte insan hakları söylemleriyle terör örgütlerine sağladığı silahları gündemden düşürmeye çalışmaktadır.

Sonuç

Kadınların diploması dâhil hayatın her alanında daha etkin olmaları, yasal engellerin ve birtakım "cam tavanların" ortadan kalkması ile mümkün olur. Kadın diplomatların sayısında artış olmasına rağmen, genellikle üst pozisyonlarda ciddi mânâda cinsiyet eşitsiz-

liğinin hâlâ devam etmesi kadın diplomatların dış politikasının şekillenmesindeki etkilerini sınırlamaktadır. Gündelik kaygı ve popüler siyasî beklentilerle kadının diplomasiye anlık katılımını artırmak yerine, uzun vadeli stratejilerle kadınların bu alanlara daha etkin olmalarını engelleyen unsurları ortadan kaldırmak daha sağlıklı bir anlayışı ortaya çıkarır. Bu sonuca ulaşmak için kadının başta toplumsal, siyasî ve ekonomik olmak üzere hayatın her alanında daha etkin bir duruma gelmesinin önünü açmak, kaliteli bir eğitim almasını engelleyen unsurları ortadan kaldırmak gerekir. Kadınların diplomaside ilerlemesi, cinsiyet eşitliğinin önündeki mevcut engelleri sadece nicelik açısından değil, nitelik açısından da kaldırmakla mümkün olur. Yani diplomaside hâkim erkek egemen algıyı sadece fiziken değil, zihinsel olarak da değiştirmesek, kadınların diplomasiye katılımı araçsallaşır, geleneksel eril düzenin devamını sağlayan bir mekanizmaya dönüşür. Ancak bu, dünya genelinde düşünüldüğünde uzun soluklu bir süreci gerektirmektedir. Bu nedenle kısa vadede sonuç verecek en önemli yöntem diplomaside kadınlara belli oranlarda “kotalar” getirmektir.

Kaynakça

- Aggestam, K. ve Towns, A. E. (2018). Introduction: The Study of Gender, Diplomacy and Negotiation, *Gendering Diplomacy and International Negotiation*. K. Aggestam and A. E. Towns (Ed.). *Gendering Diplomacy and International Negotiation* içinde (ss. 1-22). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Aggestam, K. ve Rosamond, A. B. (2016). Swedish Feminist Foreign Policy in the Making: Ethics, Politics, and Gender. *Ethics & International Affairs*, 30(3), 323-334.
- Aggestam, K., Rosamond, A. B. ve Kronsell, A. (2019). Theorising Feminist Foreign Policy, *International Relations*, 33(1), 23-39.
- Aksoy, İ. (2017). Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını. *Yasama Dergisi*, 32, 7-20.
- Bachelet, M. (2011). Women, War and Peace. *UN Women*, <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2011/3/women-war-and-peace>, erişim tarihi: 12.02.2022.

- Barker, A., (2009). Britain's first female diplomats. *Financial times*, 9 November <https://www.ft.com/content/8e936c88-c9ad-11de-a071-00144feabdc0>, erişim tarihi: 14.02.2022.
- BM Antlaşması,
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, erişim tarihi: 10.02.2022.
- Bloch, J. C. (2004). Women and Diplomacy. *The Ambassadors Review*, Fall, 93-100.
- Cave, D., Oliver, A., Hayward-Jones, J., Munro K. ve Harris, E. (2019). Foreign Territory: Women in International Relations. *Reports*, Lowy Institute, <https://www.lowyinstitute.org/publications/gender-australia-ir-sector>, erişim tarihi: 12.02.2022.
- Council on Foreign Relations, Women's Participation in Peace Processes", <https://www.cfr.org/womens-participation-in-peace-processes/why-it-matters>, erişim tarihi: 11.02.2022.
- Çetin, Ş. Ve Yüzbaşıoğlu, N., (2021, 7 Mart). Türk Diplomasisine Yön Veren Kadın Diplomatların Sayısı Artıyor. *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/turk-diplomasisine-yon-veren-kadin-diplomatlarin-sayisi-artiyor/2167475>, erişim tarihi: 02.02.2022.
- Dalaqua, R. H., Egeland, K. ve Hugo, T. G., (2019). Behind The Curve: Gender Balance In Arms Control, Non-Proliferation and Disarmament Diplomacy. *The United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR)*, file:///C:/Users/HP/Downloads/Still%20behind%20the%20curve.pdf, erişim tarihi: 05.02.2022.
- Demel, J. A. (2020, 22 Haziran). Female "Diplomats" in Europe from 1815 to the Present. *Digital Encyclopedia of European History*.
<https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/gender-citizenship-in-europe/female-%E2%80%9Cdiploamats%E2%80%9D-in-europe-1815-present>, erişim tarihi: 01.01.2022.
- Demirci, Z. (2017, 8 Mart). Türkiye'nin Güney Amerika diplomasisi kadın büyükelçilerin elinde. *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-guney-amerika-diplomasisi-kadin-buyukelcilerin-elinde/766690#:~:text=T%C3%Bcrkiye'nin%20G%C3%Bcney%20Amerika%20diplomasisini,Barlas%20ve%20Berris%20Ekinci%20y%C3%BCr%C3%BCt%C3%Bcyor.>, erişim tarihi: 01.01.2022.
- Denéchère, Y. (2003). La place et le rôle des femmes dans la politique étrangère de la France contemporaine. *Dans vingtième siècle revue d'histoire*, 2(78), 89-98.
- Denéchère, Y. (2020, 22 Haziran). The Gender of European Community Personnel. *Digital Encyclopedia of European History*.
<https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/gender-citizenship-in-europe/gender-european-community-personnel>, erişim tarihi: 11.02.2022.

- Ergin, S. (1998, 22 Şubat). Dışişleri Kadınlardan Sorulacak. *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/108esvik/disisleri-kadinlardan-sorulacak-39007352>, erişim tarihi: 01.02.2022.
- Ergin, S. (2019, 24 Şubat). Dışişleri'nde Gelecek Kadınların. *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/disislerinde-gelecek-kadinlarin-41127610>, erişim tarihi: 10.01.2022.
- Flowers, P. R. (2018). Women in Japan's Ministry of Foreign Affairs. K. Aggestam and A. E. Towns (Ed.). *Gendering Diplomacy and International Negotiation* içinde (ss. 125-146). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Foreign&Commonwealth Office (2018). Women end the Foreign Office. History Notes: Issue 20.
- Glausiusz, J. (2017). Would the world be more peaceful if there were more women leaders?. <https://aeon.co/ideas/would-the-world-be-more-peaceful-if-there-were-more-women-leaders>, erişim tarihi: 11.02.2022.
- Gleeson, E. (2018, 7 Aralık). A Man's World: Masculinity in International Politics. *Strife Blog*. <https://www.strifeblog.org/2018/12/07/a-mans-world-masculinity-in-international-politics/>, erişim tarihi: 15.02.2022.
- Gizelis, T.I. (2009). Gender Empowerment and United Nations Peacebuilding. *Journal of Peace Research*, 46(4), 505-523.
- Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İbn Battuta (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi (Cilt 1)*. (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fadlan, (2017). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. R. Şeşen (Ed.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kennedy, M. (2002). It Is a Disadvantage to be Represented by a Woman: The Experiences of Women in the Irish Diplomatic Service. *Irish Studies in International Affairs*, 13, 215-235.
- Kökner, R., (1962). Diplomat Deyince Aklınıza Yalnız Erkek Gelmesin? Ekselans Hanımefendi... *Hayat Dergisi*.
<http://www.oguztopoglu.com/2013/06/adile-ayda-ekselans-hanmefendi-roma-ilk.html>, erişim tarihi: 22.02.2022.
- Krause, J., Werner Krause, W. ve Bränfors, P. (2018). Women's Participation in Peace Negotiations and the Durability of Peace. *International Interactions*, 44(6), 985-1016.
- Kürüm, S. R. ve Rumelili, B. (2018). Diplomaside Kadın ve Egemen Maskülenlik: Değişen Normlar ve Pratikler. *Uluslararası İlişkiler*, 15(57), 3-18.
- Lowy Institute, (2019). Global Diplomacy Index,
<https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/#>, (11.01.2022).
- "Madeleine Albright: Kadın ve Diplomat Olmak Üzerine",
https://www.ted.com/talks/madeleine_albright_on_being_a_woman_and_a_diplomat/transcript?language=tr, erişim tarihi: 22.02.2022.

- Ministère De L'Europe et des Affaires Etrangères (MEAE). The first women to be appointed to senior-level posts: Marcelle Campana and Isabelle Renouard. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-and-its-network/gender-equality-at-the-ministry-for-europe-and-foreign-affairs/article/the-first-women-to-be-appointed-to-senior-level-posts-marcelle-campana-and>, erişim tarihi: 01.02.2022.
- Monroe K. R. ve Chiu, W. F. (2010). Gender Equality in the Academy: The Pipeline Problem. April 2010, *Political Science and Politics*, 43(02), 303-308.
- Neumann, H., Mittelhammer, B. And Shevchuk, S., (2021). "The #Shecurity Index 2021", https://shecurity.info/wp-content/uploads/2021/10/Report_Shecurity_2021_RGB-Final.pdf, erişim tarihi: 08.02.2022.
- Pamir, B., (2006, 28 Ağustos). Dışişleri'nde Kadına Şans Verilmiyor. *Hürriyet*. <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/08/28/pamir.html>, erişim tarihi: 10.01.2022.
- Phillips, K. W., Pearce N. A. ve Perkins, S. E. (2014, 28 Şubat). Ethnic Diversity, Gender, and National Leaders. *Journal of International Relations*. <https://jia.sipa.columbia.edu/ethnic-diversity-gender-national-leaders>
- Pultar, G. (2005). Batı Avrupa Kültürü ile Türk-Tatar Kültürünün Sentezi: Adile Ayda (1912-1992). Türkiye ile Tataristan Arasında Kültürel İlişkiler: Türkiye Cumhuriyeti'ne Katkıda Bulunan Tatarlar Sempozyumu, Tataristan.
- Rahman, T. (2011). Woman in Diplomacy: An Assessment of British Female Ambassadors in Overcoming Gender Heirarchy, 1990-2010. *American Diplomacy*, April, <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2011/04/women-in-diplomacy/>, erişim tarihi: 11.01.2022.
- Rimmer, S. H. ve Stephenson, E. (2019). Diplomacy and Defence Remain a Boys' Club, but Women are Making Inroads. *The Conversation*. <https://theconversation.com/diplomacy-and-defence-remain-a-boys-club-but-women-are-making-inroads-119984>, erişim tarihi: 21.09.2021.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019-2023 Stratejik Planı, <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-planı.pdf>, erişim tarihi: 12.02.2022.
- Toktay, M. (2021, 7 Temmuz). Diplomaside Cinsiyet Uçurumu. *Perspektif*. https://www.perspektif.online/diplomaside-cinsiyet-ucurumu/#_ftn5, erişim tarihi: 02.02.2022.
- Towns A. ve Niklasson, B. (2017). Gender, International Status, and Ambassador Appointments. *Foreign Policy Analysis*, 13(3), 521-540.
- Tuncel, K. (2018). Feminism in International Security Discourses. *POLIS 180*. https://polis180.org/wp-content/uploads/2018/05/Polis_Ref-lects1_UC_Kapitel5.pdf, erişim tarihi: 13.02.2022.

- Tuncel, K. (2021). 20 years of Women, Peace and Security: How we Argue for Participation Matters. <https://blogs.lse.ac.uk/wps/2021/01/21/20-years-of-women-peace-and-security-how-we-argue-for-participation-matters/>, erişim tarihi: 12.02.2020.
- United Nations (UN). (1996). Report of the Fourth World Conference of Women. *UN Women*. <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/fwcwn.html>, erişim tarihi: 11.02.2022.
- United Nations Security Council (UNSC). (2000). *Resolution 1325*. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SC_Resolution_WomenPeaceSecurity_SRES1325%282000%29%28english_0.pdf, erişim tarihi: 13.02.2022.
- Villagómez, S. A. P. (2020, 28 Şubat). The Masculinity of International Relations in its Theory and Practice: A Feminist Analysis. <https://femmesetvilles.org/the-masculinity-of-international-relations-in-its-theory-and-practice-a-feminist-analysis/>, erişim tarihi: 10.02.2022.
- Yücel, M. U. (2019). *Bozkırın Asenaları: Şefkat, Sevgi ve İhtirasın Gölgesinden Tahta Giden Yol*. İzmir: Çoban Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, N., (2017, 8 Mart). Kadın Diplomatlar Hariciyeyi Anlattı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kadin-diplomatlar-hariciyeyi-anlatti-/766363>, erişim tarihi: 22.02.2022

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİNDE KADIN KİMLİĞİNİN İNŞASI

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN

Giriş

Türk modernleşmesi sürecinde “*kadın meselesi*”, Türk aydınları tarafından Tanzimat’tan Cumhuriyet’in erken dönemlerine değin “*modernleşmeci yaklaşım*”ın bir parçası dâhilinde ele alınmıştır. Bu bağlamda “*kadın kimliği*” tanımlaması da Cumhuriyet’in erken dönemlerinde dikkat çeken bir tartışma konusu olmuştur. Bu yaklaşımın temelinde yatan gerçeklik ise, kadının toplumun geri kalmışlığında bir odak olmak üzere seçilmiş ve toplumun ilerlemesi için çözümlenmesi gereken bir mesele olarak üzerinde durulmuş olmasıdır. Burada iki yönlü bir çaba dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, kadın meselesi üzerinde çalışma yapanların çoğunun modernleşme yanlısı erkekler olmasıdır. Diğerisi ise, kadın yazarların genellikle bu söylemin içinde yer almış olmalarıdır. Onlara göre, kadın toplum yaşamına dâhil edilmeli, kadın haklarının millî bir dâvâ olarak görülmesi vatanperverlik adına savunulmalıydı. İşaret edilen türden yaklaşımların sahipleri aynı zamanda Avrupa taklidi olarak feminizme karşı bu sayede milliyetçi bir söylem de geliştirmişti. Bu doğrultuda Halide Edip Adıvar 1909’da şu ifadelere yer vermektedir:

“Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir. Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu derhatsir etmelidirler... Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabî ve hakiki arkadaşlarınızdır. Onlar milletin müntehâ-yı tekâmülüne doğru açtığınız yola işleyen yoldaşlarınız, meslektaşlarınızdır.”(Enginün, 1978, 401-403)

Dikkat edileceği üzere, Meşrutiyet yönetiminin “kadın algısı”nda öncelikle kadının yeni bir “terbiye-i vicdaniye ve ahlakiye” ile donatılması, vatana evlat yetiştirecek sorumluluk duygusuna haiz anneler olarak “terbiye-i dimağiye ve ahlakla” medenî milletlerin kadınları arasında yer almaları savunulmaktaydı. Bu dönemde Batılı aydınlar, İslam ülkelerindeki geri kalmışlığı, kadının “cehaleti” ve “toplumsal statüsü” ile ilişkilendirmiştir (Tekeli-Gencay, 1978: 100). Bu kaygılar etrafında birleşen dönemin aydınları için kadınların toplumsal alana katılmalarını ve bu sayede özgürleşmelerini desteklemek öncelikle şu iki sorumluluğu ortaya koymuştur: Birincisi, Osmanlı toplumu için “yeni” olan kadın imajının meşruiyetini sağlamaktır. İkincisi ise, Batı kültürü ile geleneksel kültür arasında orta yol bulma arayışları, modernleşme yolunda önemli bir görev hâline dönüşmüştür. (Göle, 1991: 91).

II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan süreçte Batılılaşma söylemi kültürel kimlik temelinde şekillenmiştir. (Tekinsoy, 2018: 338). Kültürel kimlik konusu ise öncelikli olarak kadının aile içindeki “eş ve anne” rolleri temelinde, batılılaşma olgusunun ana motiflerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Durakbaşı, 1988: 40-41).

Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet Türkiye’sine geçiş aşamasında üst üste karşılaşılan travma ve savaş gerçeği, doğal olarak toplumsal yaşamın parçası olan kadının idealize edilmesinde de etkili olmuştur (Tekinsoy, 2016: 1007). Bu süreçte kadın da erkek gibi Millî Mücadele’nin bir parçası olarak “vatana hizmet etmelidir” vurgusu ön plandadır. İdealize edilen bu “yeni kadın” savaş gerçeğinden de hareketle savaş sahasında erkeklerle birlikte yerini alacak, böylelikle tüm vatanın anası olarak yüceltilen kadın, toplum içerisinde “Türk kahramanlığı” ve fedakârlığı kaidelerinin taşıyıcısı

olacaktır. Ayrıca bu dönemde Türk kadını, mevcut sosyo-kültürel ortamda yapılması imkânsızmış gibi görülen işlere de imza atacaktır. Türk kadının ilk defa sahneye çıkışı, Türk Ocakları sahnelerinde gerçekleşmiş, bu sayede Türk kadınının sosyal hayata katılımı ocaklar vasıtasıyla başlamıştır.

Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Kadın Kimliği

Tarihsel sürecin bir devamı olmak üzere, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine Osmanlı aydınları tarafından taşınan gerçeklerden birisi de kadının toplumsal konumunun bir "mesele" olarak telakki edilmesidir. Kadın meselesini çözümleme önerisi nihayetinde Cumhuriyet döneminde, kadının toplumsal statüsünün iyileştirilmesini "*medenî olan*" ile "*millî olana*" referansla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle millet inşa projesi kapsamında oluşturulan "*yeni kadın*" kimliği, medenî ve millî olana dair tanımlamaların kılavuzu olma niteliğindedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin çağdaş Batılı milletler arasında yerini alması, Cumhuriyet ideoloji çerçevesinde şekillenen yeni siyasal rejimde hukukî, siyasî, ekonomik alanlarla birlikte gündelik yaşam pratiklerinin yeniden düzenlenmesine, buna bağlı olarak da kadın ve erkek kimliklerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir (Kandiyoti, 1997).

Modernleşmenin doğru anlaşılması konusunda Behram Altay bu süreçte bir yazı kaleme almıştır. Altay, yazısında Avrupa ülkelerinde kadın tahakkümünün erkeği alt ettiğinden, erkeğin otoritesinin yok olması neticesinde toplum hayatında büyük bir boşluk olduğundan, bunun sonucunda da aile bağlarının çözüldüğünden, geleneklerin unutulduğundan eve kumar, içki, dans gibi alışkanlıkların girdiğinden, çocukların yeterince terbiye edilemediğinden bahsetmiş ve Türk milletine hitaben şu sözlere yer vermiştir: "*Kanında mevcut asaletinle, erkek vasfınla öğünebilirsin, medeniyet istediği kadar kadınlaşsın, sen erkek doğdun, erkek kalacaksın işte istiklalinin temeli budur.*" (Altay, 1941: 1).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Meşrutiyet döneminin gerek psiko-sosyolojik gerekse tarihî birikimi neticesinde kadınlar, Hilal-i Ahmer Cemiyetinde, Yardımseverler Derneğinde, Halkevlerinde,

Kadınlar Birliğinde sosyal etkinliklere katılarak İttihat ve Terakkî dönemindeki geleneği sürdürebilmişlerdir. Ayrıca, “*Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*”nin üyeleri olarak iktisadî mücadelenin içinde de yerlerini almışlardır. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin İstanbul Şubesi’nce Darülfünun konferans salonunda düzenlenen 10 Ocak 1930 tarihli toplantıda Nakiye Hanım bu toplantı sırasında millî iktisat için yerli malı ve kadınlar arası dayanışmanın önemini şöyle özetlemektedir:

“Vatan için ölmeyi bilen Türk kadını biraz fedakarlık etmeyi bilmez mi? Millî iktisat bizden giyinmemeyi değil, giyinirken dâhilde bulunan şeyler için harice para verilmemesini istiyor. Her şeyde olduğu gibi bu millî iktisat ve tasarruf mesailinde de ön safta kadın olacaktır.” (Cumhuriyet, 11 Kanunusani 1930, 1.2).

Esas itibarıyla, Cumhuriyet ideolojisinin Batı kültürü ile medeniyet arasında kurduğu ilişki, yeni kadroların kazanmak istedikleri yeni görünüm ve modern devlet imgesi açısından çok önemlidir. Bu durum Durakbaşı’na göre, Cumhuriyet kadrolarının önceki yaklaşımların aksine, “*Kemalist kültürel modelinde ilk kez açıkça kadının (kamusal) toplumsal görevleri ev içi geleneksel rollerinden daha üstün olarak değerlendirildi ve meslek sahibi, eğitilmiş kadın, geleneksel ev kadınlarına göre üstün saygın bir statü ile ödüllendirildi.*” (Durakbaşı, 1988: 43).

Cumhuriyet dönemi kimlik politikasının millet olma hedefi çerçevesinde bir yönü ile araç olarak değerlendirilen “*cinsiyet rollerinin belirlenmesi*”ne ilişkin söylem ve yasalaştırma hareketleri, kadın kimliğinin kurgulanmasında önemli diğer bir aşama olarak dikkat çekmektedir. Bu kapsamda kadına bahsedilen öncelikli rol “*annelik*” olmuştur. Eğitimci iyi bir anne, erkeğinin başarısını temin edecek iyi bir “*eş*” olarak kadın, millet inşa sürecinin en önemli dayanağı hâline getirilmiştir. Modern aile kurumu içerisinde yeni kadın milletin annesi olarak gelecek neslin kültürel ve düşünce temellerinin yeniden yapılandırılması aşamasının işlevsel anlamda öncelikli kişisi olmuştur. Bu bağlamda, Medenî Kanun’un yürürlüğe girmesiyle birlikte, kadının aile içindeki konumu karşısında erkeğin yinelenen üstünlüğüne rağmen, her iki cinsin hakları kıyaslandığında kısmen eşitliğin sağlanmış olduğu gözlenir. Cumhuriyet’in kurucu kadrola-

rına göre, Medenî Kanun kadın ve erkek, çocukları üzerinde eşit haklara sahiptir. Her ikisinin aile içindeki birincil görevi ise bu çerçevede çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek olarak belirtilmiştir. Ancak Medenî Kanun'da kadın ve erkeğin rolleri “ev içi” ve “ev dışı” olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Böylece çekirdek yapıya bürünen modern Türk ailesinde erkek evin geçiminden sorumlu tutulurken, evin iç idaresi kadına bırakılmıştır (Göle, 1991: 34). Yeni kadın kimliğine atfedilen bu değer, Cumhuriyet dönemi modern erkek ve kadınına yüklenen görevlerin kendi içinde eşitlik arz etmemesine ve böylelikle cinsler arası eşitsizliğin bu anlamda yeniden üretilmesine sebep olmuştur. Bu sayede kadın haklarının yukarıdan aşağı devlet eliyle gerçekleştirilmesi, bir yandan uygar bir toplum görünümü için gerekli olan hukukî düzenlemelerin yerine getirilmesini hızlandıracak, diğer yandan bu hakların toplumsal ahlâkı yozlaştırması tehlikesi karşısında, kadınların özgürleşmesinin sınırları da devletin denetimine girmiş olacaktır. Medenî Kanun ve diğer hukukî düzenlemeler, kadınların kendilerine olan saygılarını kaybetmemeleri ve toplumsal ahlâkı bozucu nitelikteki giyim tarzı ve hareketlerden kaçınmaları koşuluyla bahsedilmiş haklar olmuştur (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, 1997: 147-154). Kanun ile ayrıca, kadının iş hayatına katılma hakkı ise erkeğin iznine tâbi tutulmuştur. Böylelikle kadın ev içinde özgürleştirilirken, ev dışındaki özgür yaşamını destekleyici hukuksal düzenlemelere rağmen, “*millî faydalı nesiller yetiştirmekle yükümlü*” anne rolüyle kısıtlanmış olmaktadır (Durakbaşı, 1988: 43).

Meşruiyeti Medenî Kanun ile de sağlamlaştırmış olan kadına atfedilen annelik rolünün öncüllüğünde Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme projesinin taşıyıcısı, millî değer ve ideallerin kültürel aktarıcıları olarak Türk kadını, eğitici olmasının yanı sıra, Türklerin modern bir millet olarak kendilerini kabul ettirmelerinin simgesi olarak konumlandırılmıştır. Bu açıdan modernleşmecî çabanın aile kurumuna dayandırılması ve kadınların bu projeye dâhil edilmesinde getirilen kısıtlar birtakım eksiklik ve eşitsizliklere rağmen bir iyileşmenin ürünüdür. Tekeli'nin de ifadeleriyle, “*Modern Türk kadını hem okuyacak, öğretmen olacak, ülkenin modernleşmesinde katkıda bu-*

*lunacak, hem de aynı zamanda ideal bir eş olacak, kocasına çocuklarına bakacak, onları yetiştirecek bir iffet simgesi olacak”*tır (Tekeli, 1991: 100).

1930’lu yılların başında, Türkiye nüfusunun 14 milyonu, yani %82’si köylerde yaşıyordu. Köyde yaşayan bu nüfusun okuma-yazma oranı erkeklerde %17, kadınlarda %4,2 ve ortalama %10,5 idi. Bazı bölgelerde bu oran %1’e kadar düşüyordu. 14 milyon köylünün ilköğretim çağındaki 1.680.000 çocuğundan yalnızca 276.688’i okula kavuşmuştu. Kent ve kasabalarda ise ilköğrenim olanakları %85 dolayında sağlanmıştı. Eğitim sorunu yalnızca bundan ibaret değildi. Örgün eğitim sistemindeki çocuk ve gençler kadar bu imkânlardan mahrum olarak yetişmiş ve toplumun büyük bir kısmını oluşturan okuma-yazma bilmeyen halk tabakasının da belirli bir seviyede eğitimden geçirilmesi gerekmektedir. Halk eğitiminin ise ülkemizde yetersiz olması yüzünden inkılâplar kitlelere zamanında ve tam olarak yansıyamıyordu. Türk milletini okuyup yazar hâle getirmek ve temel bilgileri kazandırmak maksadıyla 1928-1929 ders yılı başında faaliyete başlayan Millet Mektepleri, halk eğitimi bakımından yararlı bir hareket olup halkın eğitimi seferberliğinde ilk adımdır. Bu okulların faaliyeti 1928’den 1935’e kadar aralıksız devam etmiş; bu süre içerisinde 60.373 derslane açılmış, buralarda kadın ve erkek toplam 2.486.845 vatandaş okuma yazmayı ve lüzumlu ana bilgileri öğrenmişlerdir (Baymur, 1943: 18).

Bu doğrultuda Türk kadınının çağın gerekleri doğrultusunda yetiştirilmesi, Cumhuriyet yöneticilerinin başlıca hedefiydi. Bu hedefe ulaşmanın aracı olarak tasarlanan Millet Mekteplerini, planlı olarak devlet eliyle başarılı kılmak için, oluşan ayrıntılı bir talimatname hazırlanmıştır. “*Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnamesi*” adını taşıyan ve 51 maddeden oluşan bu programda, “*Her Türk vatandaşı, kadın ve erkek bu teşkilâtın azasıdır.*” Denilmekteydi. (Düstur, III. Ter-tip, C. 10, 7-17; Resmî Gazete, 24.11.1928). Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos 1928 günü Sarayburnu’nda halka şunları söylüyordu:

“Çok işler yapılmıştır ancak bugün yapmaya zorunlu olduğumuz son değil, fakat çok gerekli bir iş daha vardır. Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve millîyetseverlik görevi biliniz. Bu görevi yapar-

ken düşününüz ki bir milletin bir sosyal topluluğun %10'u bilir %90'ı bilmezse bu ayıptır.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, 1997: 734).

1931 yılında ise bu sorulara ve sorunlara çare olmak üzere bir dizi siyasî adım atılmıştır. 1931 yılında dönemin iç ve dış gelişmeleri göz önüne alınarak CHP’nin III. Büyük Kongresinde tek parti yönetimi-nin pekiştirilmesi yolunda önemli değişiklikler gerçekleştirilecektir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün Kültür Kurumlarında Kadın Faaliyetleri

Cumhuriyet tarihimizin ilk yıllarında bir kültür kurumu olarak kurulan Halkevleri, sosyal ve kültürel değişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Halkevleri, kuruldukları 19 Şubat 1932 tarihinden 1951 yılına kadar toplumsal kalkınmanın önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. 1932 yılında faaliyete başlayan 14 Halkevi, Türk modernleşme sürecine yaptıkları katkı ile halkın her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını temin edecek bir müessese hâline gelmiştir. Atatürk’ün sınıfsız bir toplum öngören halkçılık ilkesi doğrultusunda; Halkevlerinin yaş, cinsiyet ve sosyal statü ayırt etmeksizin bütün bir halka hitap etmesi düşünülmüştür. Ayrıca, Halkevlerine aydın ile halkı, köylü ile şehirliyi aynı çatı altında birleştirme ve kaynaştırma görevi yüklenmiştir (Türkmen, 2013: 61-65). Bu durum, İdare ve Teşkilat Talimatnamesi’nin 2. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Halkevleri, bütün devlet memurlarının, vatandaki bütün entelektüel sınıfın, bütün ilerlemek isteyen unsurların müşterek malı ve müşterek yetiştirme vasıtası olduğuna göre, Halkevlerinin herhangi bir muvaffakiyetsizlikten doğacak herhangi bir mesuliyet, birinci derecede o muhitteki bu elemanların boynundadır.” (Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940: 3)

Nafi Atuf Kansu da Halkevlerinin kuruluşuna ilişkin şu ifadelere yer vermiştir:

“...Türk sosyetesinin yeniden medenî temeller üzerinde kurulması hakikaten çok güçtü. Bunun kurulabilmesi evvela, eski kayıtsızlıklardan, alışkanlıklardan, göreneklerden sıyrılmaya, sonra da yeni ve medenî ihtiyaçlara sahip olmaya bağlı idi. Azami çalışkan, azami bilgili, azami heyecanlı ve uyanık bir cemiyeti istihdaf eden Türk İnkılâbı, her yeni

kurumu ile bu yeni cemiyet binasının bir temel taşı koymuştur. Halkevleri bu temel taşlardan biridir.” (Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940: 4).

Bu amaçları hayata geçirmek maksadıyla kurulan Halkevleri, çalışmalarını kendine ait bir çalışma planı ve programı olan şu dokuz kol çevresinde düzenlemiştir: Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi.

Amerika’nın tanınmış bir halk eğitimcisi olan Prof. Kerman, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından halk eğitimi hususunda fikir almak üzere Türkiye’ye davet edilmiştir. Prof. Kerman, yaptığı incelemeler sonucunda “...Halkevlerinize siz halk eğitimi sahasında Amerika’dan ileri gitmişsiniz. Size bu hususta tavsiye edecek başka bir çare bilmiyorum” demiştir (Özer, 2010: 105). Diğer bir örnekte ise Lilo Linke¹, 1935 yılında Samsun Halkevini ziyaret etmiş ve Samsun Halkevi hakkındaki şu izlenimleri, Halkevlerinin bulundukları şehrin kültürel çehresini ne surette değiştirdiğinin açık bir göstergesidir: “Küçük bir evde bir kaç insanın bu kadar canlılık yaratması doğrusu hayret edilecek bir şey. Üç erkek ve bir kadın bir düzine küçük odayı bütün bir kentin kültür merkezi hâline getirmeyi başarmışlardı. Halkevine kayıtlı olanlar ancak halkın 40’ta biri olmasına rağmen, neredeyse herkes şu veya bu şekilde Halkevinin etkinliklerinden yararlanmaktaydı.” (Linke, 2001: 215).

Kadın Üyelikleri

Cumhuriyet gazetesinin Ankara Halkevi’nin açılış sürecine dair değerlendirmesinde özellikle birkaç hususun altı çizilmekteydi:

“19 Şubat’ta yapılacak açılış için gazetelerde yapılan ilan, haber ve davetlerde halkevlerinde hiç kimse için özel yer ayrılmayacağı ifade edildi-

¹ Alman asıllı yazar ve gazeteci Lilo Linke, Nazi Almanya’sının baskıcı yönetiminden Londra’ya kaçmak zorunda kalan kadın bir seyyah olarak, 1935 yılında Türkiye’ye gelmiş, İstanbul’dan başlayarak Doğu illerini ve deniz sahilindeki Karadeniz illerini gezmiş; Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan yeni Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyetin aydınlanma ruhuyla gerçekleştirdiği yenilik ve devrimlerin toplum üzerindeki etkilerini yakından gözlemlemiştir. Bkz. (Kuş, 2021, 43)

ğinden Halkevine çağrılanlar bilâkaydüşart istedikleri loca ve mevkilerde oturduklarından ve genel sekreterlikçe de bu prensiplere kesin suretle riayet edildiğinden localar ve mevkilerde bakanların milletvekillerinin halkın kadın ve erkeğin hep beraber ve karışık oturdukları görülmüyordu. Hiç kimse için hiçbir surette özel bir muamele yapılmamıştı.” (Cumhuriyet, 20.2.1932).

Özellikle kadın ve erkeklerin bir arada eğlenebileceği çeşitli etkinlikler düzenleyen Halkevleri, yalnızca erkeklerin ibadet amaçlı toplanışları camiler dışında kadın ve erkeklerin bir arada toplanabileceği yeni bir toplantı yeri hâline gelmiştir. Her Halkevi kendi balolarını ve aile toplantılarını düzenleyerek bulundukları yerde yeni bir sosyal çevrenin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Halkevlerinin faaliyetlerinde gerek nicelik ve gerekse nitelik olarak ilk on yıllık süre içerisinde önemli başarılar elde edilmiştir. Ayrıca üye sayısında da çok önemli bir artış olmuş fakat CHP’nin bütün telkin ve teşviklerine rağmen kadın üye sayısı istenilen seviyeye ulaştırılamamıştır. Nitekim 1942 yılında bizzat İsmet İnönü tarafından kadın üye sayısının istenilenden düşük olduğu belirtilmiş ve bu hususa Halkevi mensuplarınca önem verilmesi istenmiştir. Bu süreçte Halkevlerinin genelinde açılışlarını takip eden ilk iki yıl kadın üye sayısı erkek üye sayısının %10’unu geçememiştir. Bu bağlamda dikkat çeken diğer bir husus ise, Halkevleri şube komitelerinde özellikle kadın öğretmenlerin ağırlığının hissedilmesi idi (BCA, 490.01/1005.879.1).

Tablo 1: 1932-1939 Yılları Arasında Halkevlerinde Üyelik Dağılımı

Yıl	Halkevi Sayısı	Üye Sayısı (kadın-erkek)	Konferans	Konser	Temsil	Sinema
1932	34	2629-32629				
1933	55	3893-45922	915	373	611	
1934	80	4725-50273	1547	402	539	
1935	103	5198-69230	2243	776	782	636
1936	136	6005-98325	2929	1049	1330	713
1937	137	6215-130320	3056	1164	1549	910
1938	209	6215-130320	2727	1420	1703	1760
1939	367					

Kaynak: (Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, Temmuz 1940’dan 31 Birincicanun 1940, C.17, 128).

1939 yılı itibarıyla ise 367 Halkevinde 1467 hukukçu, 1419 doktor, 434 mühendis ve mimar, 373 eczacı, 13705 öğretmen ve 22715 memur gibi aydın bir kitle olup, bu önderlik vasıflarına sahip elemanlar halkevlerine kayıtlı tüm azaların %30'unu oluşturmaktaydılar.

Yardım Dernekleri Balolarında Kadınlar

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Halkevleri ve yardım derneklerinin balolarında erkeklerle birlikte, yerli kumaşlardan modern giysileriyle katılan kadınların bu yeni görünümleri “İzmir’de Balo” başlıklı Cumhuriyet gazetesi haberinde şu ifadelerle özetlenmekteydi: “...Uzun zamandan beri hazırlanmakta olan Hilâl-i Ahmer’in senelik balosu dün gece hükümet dairesinin vâsi salonlarında verilmiştir. Baloya şehrimizin ecnebilerin pek çoğu iştirak eylemişlerdir. Baloya iştirak eden hanımefendilerin hemen hepsi yerli kumaş giymek sureti ile millî seferberliğe de iştirak etmişlerdir. Yerli kumaşların madamlar tarafından da kullanıldığı memnuniyetle görülmüş...” (Cumhuriyet, 18 Kanunusani 1930: 3).

Millî bir görev yüklenmiş “eğitimli-meslek kadını” yaklaşımına, kültür kurumlarında veya derneklerde bu misyonu sürdüren “sosyal örgütlerde aktif kadın” imgeleri eklenmiştir. Görüleceği üzere, bu dönemde kadın imgesi tek bir imge olmayıp birbiri ile örtüşebilen birkaç idealden oluşmaktadır. Bu yaklaşımlardan ağır basanı ise “eğitimli-meslek kadını” olandır. Bu tarihsel ve sosyolojik birikimin de sağladığı destekle Halkevleri diğer pek çok faaliyetinde olduğu gibi millî bayramların kutlanmasında da halk terbiyesini sağlamak, millî birliği ve şuuru pekiştirmek gibi amaçlar gütmekteydi. Ayrıca millî bayramların kutlanmasından beklenen bir diğer pratik yarar ise toplumun her kesiminden insanın kaynaşmasını temin etmekte (Nusret Kemal, 1933: 247-249). CHP Genel Sekreterliği’nden, 6 Temmuz 1938 tarihinde 209 Halkevi Başkanlığı’na gönderilen genelgede bir Halkevinin mevcut ve faal sayılabilmesinin bazı asgarî faaliyetlerin yerine getirilmesine bağlı olduğu, örneğin “... ayda bir kadınlı erkekli aile toplantılarının yapılması” gerektiği ifade edilmekteydi. Bu amaçla faaliyet gösteren Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin öncelikli amaçları, Halkevleri Talimatnamesi’nde şu şekilde belirtilmiştir:

"Cezaevlerinde bulunan muhtaçları gözetmek ve kimsesiz çocukların giyecek, yiyecek, ikamet ve bakımlarıyla özel olarak ilgilenmek, tedavi kurumlarında yatırılarak bakılması lüzumlu olan hastaların mahalli hastanelere kabul ve tedavilerine yardımcı olmak. Ayrıca evlerinde yatan kimsesiz hastalara ve doğum yapan muhtaç kadınlara yardım etmek, Düşkün yoksul kadınlara para ile yardımda bulunmak..." (BCA, 490.01/847.353.3).

Bu çerçevede, Halkevleri genelinde 1941 yılında Yardım Sevenler Cemiyeti adına esaslı bir kaynak temin etmek için gelirinin tamamı bu cemiyete bağışlanmak üzere her Halkevi sinemasında kadınlara toplumsal filmler gösterilmesi kararı alınmıştır. Ülke genelinde faal çalışan Halkevlerinin birkaçının ilgili şubelerinde dikkat çeken girişimleri şu şekilde özetlenebilir: Kastamonu Halkevi 1944 yazında başlayan ilköğretim seferberliğinin gerçekleşmesi için ciddi bir alâka göstermiştir. 1944 Şubat'ının başından itibaren hapishanede ve Halkevinde kadın ve erkek gruplara A ve B dershaneleri açılmıştır. Ayrıca Fransızca ve İngilizce kursları da açılmıştır (Doğru Söz, 9 Mart 1945). Şubenin, Tosya yolu üzerinde Kaşcılar ve Fadara bölgelerinde yaptığı köy gezisi gerek geziye katılanlara gerekse köylülere yararlı olmuştur. Bu köy gezileri neticesinde, Halkevi idarecilerinde iki kanaat uyandırmıştır: *"Köylü katiyen taassupkar bir yapıda değildir. Dış hekimine ve doktora muayene olunanlar erkekten ziyade kadınlardır."* (Doğru Söz, 11 Haziran 1937). Bu kanaat, Halkevinin bir yıllık süre içerisinde söz konusu amaca yönelik önemli bir mesafe aldığını göstermektedir.

Sivas Halkevinin ilgili şubesi geçici mahiyetteki yardımların yanı sıra 1941 yılında *"İş Bürosu"*nu da kurmuştur. Bu sayede, çalışabilecek güçte olan amele, kalfa ve usta gibi vatandaşlara iş bularak çeşitli inşaat işlerine sevk etmek; çeşitli daire ve müesseselerde hademelik veya evlerde hizmetçilik etmek isteyen erkek ve kadın bütün vatandaşlara iş bulmak hedeflenmiştir. Cizre Halkevinde ise, 1940 yılının ilk altı ayına ait raporlarına bakıldığında 900'den fazla üyenin kayıtlı olduğu ve bunlardan 140'ının Sosyal Yardım Şubesinde çalıştığı görülmektedir. Dikkate değer bir nokta da şubede yazılı 49 kadından hiçbirinin öğretmen veya memur gibi resmî bir vazife ile mükellef olmayıp hepsinin ev kadını olmasıdır (Ülkü, C.16, S.91,

Eylül 1940: 73). Diyarbakır-Çınar Halkevinin Sosyal Yardım Şubesinde de 45 kadın aktif bir biçimde görev yapmaktadır (BCA, 490.01/832.284.1). İzmir Halkevinde ise Sosyal Yardım Şubesi, evlerinde çalışan fakat çalışma semerelerini satmaya imkân bulamayan veya düşük fiyatlarla satan kadınlar için bir satış mağazası açmıştır (Ülkü, C.11, S.64, Haziran 1938, 363). Diyarbakır Halkevi Sosyal Yardım Şubesi, Yardımseverler Derneği ve Diyarbakır Halkevi salonunda bir toplantı gerçekleştirerek görme engellilere, fakir, kimsesiz kadınlara, okula devam eden kimsesiz annelerin çocuklarına yardım yapılması kararı almış, bu amaçla takip eden aylarda müsamere düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Dikkat çeken diğer bir teşebbüs ise, Diyarbakır Halkevi çabaları ile 1935 yılı içinde köylüler arasında “Türkçe ve Yurt Bilgisi Müsabakası”nın yapılmış olması ve buna kadınların da katılmasıdır:

“Özlü ve kültürel çalışması gittikçe artan bu komitemiz geçen yıl olduğu gibi bu yıl da köylülerimiz arasında açmış olduğu Türkçe ve Yurt Bilgisi müsabakasını geçen mayısın son Cuma günü 10 kişilik bir heyet önünde yaptı. Bu seneki müsabakaya 8’i kadın olmak üzere 100 köylü girmişti. Türkçe bilmeyen köylülerimize Türkçe öğretmek ve Türkçeye karşı sevgi ve ilgilerini çekmek emeliyle yapılan bu müsabakaya 100 köylünün birden girmesi temine dilen başarı için delil sayılabilir” (Ülkü, C.5, S.30, Ağustos 1935, 480).

Tiyatro Oyunları ve Kadınlar

Dönemin şartları itibarı ile Anadolu’da tiyatro, sahne ve hatta sinema pek yaygın olmadığından hayatlarında ilk tiyatroyu Halkevi sahnesinden gören vatandaşların sayısı on binlere ulaşmıştır. Eski-den toplanacak bir tek büyük salonu olmayan birçok şehir ve kasabada Halkevlerinin temsil şubeleri aracılığıyla “salon ve sahneleri memleket için hayırlı ve zevkli toplantılara” vesile olmuştur (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942: 5).

Halkevi sahneleri elbette Türk milletinin ideali bir sahne değildi. Ancak, kadının sahneye çıkışını göz önüne getirince devlet ve parti eliyle tutulan bir sahne hareketinin ne derin bir mânâ taşıdığı kolaylıkla anlaşılabilir (Nafi Kansu, 1939: 4). Halkevlerinde sahneye çıkacak kadın bulunması, en çok zorlanan konulardan birisi olmuştur. CHP Genel Sekreterliği, “Bize göre vatandaşlar arasında terbiye zevk ve

millî vazife noktai nazarından kadın ve erkek unsur yoktur, sadece vatandaş vardır. Büyük bir salâhiyetle hâkimlik kürsüsüne, mühendislik sandalyesine oturan hanımlarımızın böyle millî bir vazife almak hususunda göstermek istedikleri tereddütleri ifade ve izah edebilmek cidden müşküldür" şeklinde birçok defa görüş beyan etse de değişen pek fazla bir şey olmuyordu (Ülkü, C.1, S.2, Mart 1933: 111).

Halkevleri ise bu durum karşısında, duruma çare bulabilmek için yalnız erkekler tarafından temsil edilebilecek piyesleri tercih etmeye çalışsa da piyeslerin hemen hepsinde kadın rolleri olduğundan bu mümkün olmuyordu. Bu çaresizliği yaşayanlardan birisi de Silvan Halkevi Başkanı ve aynı zamanda Silvan Kaymakamı Mümtaz Arıkan'dı. Arıkan'ın *"Halkevleri sahnelerinde oynanabilecek eserler arasından yalnızca erkekler tarafından temsili mümkün olanlarından bir düzine kadar piyesin halkevimiz namuna gönderilmesini dilerim"* şeklinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği dilekçe, *"kadınsız piyes oynamak prensip itibarıyla halkevlerinin amacına uygun olmadığından kadın elemanlar bulunması gerekir"* şeklinde cevaplanmıştı (BCA, 490.01/920.583.2).

CHP Genel Sekreterliği Türk kadınına toplum içerisinde hak ettiği yeri verebilmek adına hiçbir taviz vermeyecek ve Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'nin *"Piyeslerdeki kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklerle verilemez."* şeklindeki 46. maddesini asla deldirmemiş ve sonunda sahneye çıkma arzuları olduğu hâlde çevreden çekindikleri için mütereddit davranan hevesli ve yetenekli kadınlar bu anlayışları yıkarak tiyatro şubelerinde faal vazife almanın artık mahzurlu olmayacağını zamanla hissetmeye başlamışlardır (Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940, 15; BCA, 490.01/1063.1082.1).

Bazı Halkevlerinin kadın rollerinde oynayacak tek bir oyuncu bulunmadığı için oyunlarını sahneleyememesine karşılık Sinop Halkevinde altı ay içerisinde sahnelenecek oyunlarda 35 kadının görev alması, Sinoplu kadınların sosyal hayatta aktif olarak yer alması adına önemli bir başarıdır. Kastamonu Halkevi Temsil Şubesi'nin ilk yılındaki 36 üyenin 4'ü kadın olmuştu. Şubeye kayıtlı olan bu kadınlardan biri öğretmen, diğerleri ise ev kadını idi. Kadın öğretmenlerden sadece birinin Halkevi sahnesinde görev al-

ması, Kastamonu Halkevini teftiş eden müfettiş tarafından eleştirilmiştir (BCA, 490.01/1005.879.1). Siirt Halkevinde de kadınlar sahnede vazife olarak halkın kültür seviyesini yükseltmeye çalışmışlardır (CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları, 1943, 6).

Sosyal Etkinlik Programlarında Kadınlar

Bu dönemde halkın %75'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu kesimin içinde ise ancak %10,6'sı okuma ve yazma bilmekte ve bu oranın yalnızca %3,7'si kadınlardan oluşmaktadır (Doğaner, 2000, 84). Okuma yazma oranının bu kadar düşük olduğu bir dönemde kurulan Halkevleri, gerek açtığı okuma-yazma kurslarıyla gerekse halkın hizmetine sundukları kütüphane ve okuma odalarıyla okur-yazar oranının artmasına küçümsenemeyecek derecede katkıda bulunmuştur. Ülkede okur-yazar oranının artması, Halkevi kütüphanelerinin ve bunlardan faydalananlarında sayılarının artmasına vesile olmuştur. 1935-1936 eğitim öğretim yılında Halkevlerinin 22 kütüphanesi ve bu kütüphanelerdeki 45.789 kitaptan faydalananların sayısı 257.588 iken, 1943-1944 yıllarında 392 kütüphanede bulunan 626.082 kitaptan yararlananların sayısı 1.229.540'a yükselmiştir. Bu okuyucuların ise sadece 155.496'sının kadın olması, kadınlardaki okuma, yazma oranının erkeklere göre çok düşük olduğunun bir göstergesidir (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946, II, 33).

Sivas Halkevi Kütüphanesi'nde bulunan 2666 kitabın türlerine göre dağılımı ve kütüphaneye 1944 yılı içerisinde gelen okuyucu sayısı aşağıdaki gibiydi. Tablodan da anlaşılacağı üzere Halkevlerinin diğer faaliyetlerinde olduğu gibi burada da kadınların sayısı erkeklere oranla çok düşüktü ve erkek ile kadın okuyucular arasındaki farkın bu derece fazla olması, aynı zamanda okuma ve yazma bilen kadın sayısının azlığının göstergelerinden biriydi. Tablodaki rakamlar, devrin şartları düşünüldüğünde, kütüphane faaliyetlerine ne derecede önem verildiğini de ortaya koyar niteliktedir.

Tablo 2: Sivas Halkevi Kütüphanesinde Bir Yılda Okunan Kitapların Türlerine ve Okuyucuların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Kitapların Türlerine Göre Dağılım		Okuyucu Sayısı	
Genel	98	Erkek	4036
Felsefî	151	Kadın	82
Dinî	5	Toplam	4118
Filoloji	543		
Nazarî Bilimler	35		
Tatbikî Bilimler	235		
Güzel Sanatlar	103		
Edebî	85		
Tarihî ve Coğrafi	468		
Toplam	2666		

Kaynak: Halkevimizin Bir Yıllık Çalışmaları, 4 Eylül, Y. 7, S. 24-40, 28 Şubat 1941, 7.

Diğer taraftan, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından çeşitli kurumlarda çalışan işçilerin çalışma kalitesini artırmak için kurslar da açılmaktaydı. Bu kapsamda Sivas Halkevi bünyesinde 1940 yılında bütün devlet dairelerinde çalışan hademelere, kendi meslekleri ile ilgili bilgiler vermek, onları çağın gerekli kıldığı bir takım zarurî bilgiler ve ilk yardım hakkında bilgilendirmek amacıyla kurslar açılması kararlaştırılmış (Halkevimizin Faaliyeti, 4 Eylül, Y.6, S. 12-28, 1 Şubat 1940: 11). Alınan karar doğrultusunda Nisan 1940'ta hem erkeklere hem de kadınlara yönelik "*Hizmet Kursları*" açılmıştır (Halkevimizin Bir Yıllık Çalışmaları, 4 Eylül, Y. 7: 24-40, 28 Şubat 1941: 7).

Diyarbakır Halkevinde ise 1945 yılı içinde cezaevinde 50 ve ilkokullarda da 526 erkek ve kadına okuma, yazma öğretilmekteydi. Yabancı diller için de bir Fransızca bir de İngilizce olarak iki kurs açılmıştı. İngilizce ve Fransızca kursları şubat ayı içerisinde A ve B şubelerine ayrılarak dört kurs hâlinde çalışmaya başlamış ve bilhassa öğrencilerin gösterdikleri ilgi ve heves beklenilenin üzerinde bir başarı sağlamış, kurs Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir ("*Kurslar*", Karacadağ, C.7, S.75, Şubat 1945: 16). Diyarbakır gazetesinde şube çalışmalarından övgüyle bahsedilmiş ve sık sık haberleri verilmiştir:

"Halkevi tarafından Diyarbakır'da ilkokullarda açılmış olan halk ders-haneleri bir ay süresince devam etmiştir. A ve B dershanelerini ihtiva eden bu dershanelerden A dershaneleri okuma-yazma bilmeyenlere ve B dershaneleri de az bilenlerin bilgilerini arttırmak için bu dershanelerde, ayrıca yurt bilgisi de öğretilmiştir. Kadın-erkek dâhil bu dershanelere devam eden öğrenci sayısı 544'ü bulmuştur. Ayrıca, Halkevinde İngilizce ve Fransızca kurslarının verildiği iki kurs bürosu da açılmıştır. Bu kursları, lise öğretmenleri idare etmekte olup, Fransızca kursuna devam edenlerin sayısı 109, İngilizceye devam edenlerin sayısı 87 kişidir." (Özer, 2010: 608-609).

Konferans ve Bilgilendirme Toplantılarında Kadın Temaları

Halkevlerinin en faal ve en başarılı çalışma alanlarından bir tanesi şüphesiz konferanslar olmuştur. Halkevlerinde verilen konferansların konuları oldukça çeşitlidir. Dönemin mevcut şartları içinde halkın işine yarayacak her türlü konuda konferanslar düzenlenmiş, ayrıca ülke ve dünya gündemi takip edilerek bütün gelişmeler halka aktarılmaya çalışılmıştır.

Halkevleri, inkılâplar için de hem dolaylı hem de doğrudan bir uygulatma aracı olmuştur. Nitekim, Soyadı Kanunu çıktıktan sonra milletin konuya dikkatini çekmek ve onları aydınlatmak için ilk akla gelen yerlerden birisi Halkevleri olmuş ve Halkevlerinden yardım istenilmiştir. Türk kadınının 5 Aralık 1934'te kabul edilen kanunla seçme ve seçilme hakkına kavuşmasının millete duyurulması ve bunun öneminin anlatılması da yine Halkevlerinin vazifesi olmuştur. CHP Genel Sekreterliği hemen bir yazı tebliğ ederek 7 Aralık 1934'de tüm Halkevlerinde ve Halkodalarında kadınlar tarafından toplantılar yapılmasını istemiştir. CHP Genel Sekreterliği konu üzerinde hassasiyetle duracak ve Türk kadınına sosyal hayata uyarlamak için Halkevlerini etkin bir şekilde kullanmaya çalışacaktır:

"Biz, kadınlara sözde bir seçim hakkına ermek için değil erkek arkadaşları gibi aslından yüksek olan Türk kadınına pek samimi olarak devlet idaresine iştirak ettirmek için bu yola girdik. Halkevlerinin zaten seçim hakkı ile alakalı olmayan millî çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız seyirci olarak değil çalışıcı olarak da halkevleri hayatına iştirak ettirmemiz lazımdır." (Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Temmuz 1934'ten Birincikânun 1934, C.5: 21).

Nitekim bu konu üzerinde asla geri adım atılmamış ve Halkevlerine sık sık yazılar tebliğ edilerek dikkatleri uyanık tutulmuştur:

“Millî kültür hayatımızın en değerli unsuru olan Türk kadınlığını millî hareketlerimizin içinde şuurlu ve uyanık tutmak Halkeolarımızın başta gelen vazifelerindendir. Bunun için her fırsatta kadınlığa seslenmemizi, onun sosyal hayatını ve millî heyecanlarını geliştirmenizi, halkevlerinde kadınlığa layık olduğu mevkiin verilmesinde ısrarla durmanızı ve onları halkevine ısındırarak kadın üyelerinizi çoğaltmak yollarınızı araştırmanızı isterim.” (Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin, C.20: 148).

Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkının verilmesi münasebetiyle ilk tören Ankara Halkevinde yapılmıştır. Ankara Halkevi'nde Mevhibe İnönü, Afet İnan, Meveddet Özalp gibi kadınların önderliğinde bir toplantı yapılarak, TBMM'ye bu konuyla alakalı bir teşekkür mesajı gönderilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, On Üçüncü inikat, 6.XII.1934: 90).

Halkevlerinin konuya ilgisi sadece Ankara, İstanbul, İzmir gibi eğitim seviyesi yüksek bölgelerle sınırlı kalmamıştır. 1934 yılında Diyarbakır gibi muhafazakâr çevrenin de hâkim olduğu bir bölgede ve o sosyal yapı içerisinde Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesinin etki uyandırması hatta aydın kesim dışında duyurulması bile çok zor bir olaydı. Diyarbakır Halkevi'nde, 13 Şubat 1934 tarihinde büyük bir konser programını takiben Halkevi Başkanı Cahit Çubukçu tarafından *“Gazi İnkılâbında Kadın Mefhumu”* adında bir konferans verilmiştir. Konferansı dinlemek için Halkevine gelenler arasında 500'den fazla Diyarbakırlı kadın da bulunmuş ve Türk İnkılâbı'nı ve Mustafa Kemal Atatürk'ü en yüksek şükran hisleriyle ve *“yaşasın büyük halaskar!”* diye tezahüratta bulunarak alkışlamışlardır (*“Diyarbakır Kadını Halkevinde Kadına Hak ve Mevki Veren Gazi'yi Alkışladı”* Anadolu, 14.2.1934) Diyarbakır Halkevi Dil Edebiyat Şubesi'nin 1942 yılına ait konferans faaliyetlerine ilişkin ilk kayıt 10 Mart 1942 tarihlidir. Diyarbakır Halkevi salonunda 10 Mart günü Halkevleri Müfettişi ve Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykam *“ailenin, milletler hayatında önemini ve fertlere temin ettiği yararları”* üzerinde vurgu yaptığı *“Ailede Erkek ve Kadın Ödevleri”* konulu bir konferans vermiştir (Özer, 2010: 454-455).

Kadınların sosyal hayatını iyileştirici her türlü etkinliğin içerisinde Halkevleri önemli görevler üstlenmişlerdir. Bingöl merkezinde açılan Köy Kadınları Gezici Kursu Bingöl Halkevi binasının iki odasında çalışmaktaydı (Tezcan, 1982: 131-132). Tunceli Çemişgezek Köy Kadınları Gezici Kursu Çemişgezek Halkevi binasında eğitim vermiştir. Hakkâri merkezde bulunan 221 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu Hakkâri Halkevi binasındaki Halkevi kitaplığında eğitim vermiştir. Erzurum-Hınıs'ta bulunan 221 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu Hakkâri Halkevi binasında eğitim vermiştir. Köy Kadınları Gezici Kurslarından ikisi Çapakçur ve Maden'de Halkevleri binasında açılmıştır (BCA, 490.01/1060.1072.1). Çoruh'un Şavşat ilçesinde kızlara ve kadınlara mahsus bir sanat kursu Şavşat Halkodasında açılmıştır. Hınıs Bismil, Nusaybin, Siirt, Muş Bitlis, Bingöl ve Ağrı'da açılan gezici kursların mekânı yine halkevleri olmuş, maddi manevi tüm destek sağlanmıştır.

Sivas Halkevinde, kadınlar özelinde onların genel kültür bilgisini yükseltmeye yönelik, sosyal ve kültürel içerikli çok farklı konularda konferanslar verildiğini görmek mümkündür: Bedia Tan, *"Batıl İtikatlara İnanmayalım"*, *"Büyük Türk Kadınları"*; Bedi Ziya, *"Cemiyet"*; Dr. Sırrı Alıçlı *"Cemiyet Ahlakı"*; Öğretmen Belkis Aydınoglu *"Küçük Yaşlarda Çocuk Terbiyesi"*; Dr. Fevzi *"Muasır Avrupa'da Ahlak Telakkisi"* ve Millî Eğitim Müdürü Refik Durlu *"Evlilik Hayatı"* hakkında konferanslar vermiştir.

Bu faaliyetlerin yanı sıra, kadınların kıyafetlerini düzenleyen herhangi bir yasa olmamasına karşın, CHP Genel Sekreterliği tarafından 22 Mayıs 1933 tarihinde 55 Halkevi başkanlığına gönderilen bir tamimle kadın kıyafetlerinin özellikle İç Anadolu'da gerilik arz ettiğine işaret edilmiştir. Ayrıca bu tamimde, Halkevlerinde tertip edilen toplantı, konferans ve benzeri etkinliklerde zorlama olmaksızın modern kıyafetlerin halka sevdinmesi için telkinde bulunulması, kadınların Halkevlerine kayıt yaptırılmalarının ve faaliyetlere katılmalarının teşvik edilmesi gerektiği önemle belirtilmiştir. Yine aynı Tamim'de, yukarıda belirtilen hususlarda kesinlikle kalp kırıcı, zorlayıcı ve ürkütücü ifadelerin kullanılmaması gerektiğinin üzerinde özellikle durulmuştur (BCA., 490.01/1005.879.1).

Sonuç

Cumhuriyeti kuran kadrolar sosyo-kültürel sahada bir birikimin üzerine yeni değerleri eklemiştir. Ayrıca Meşrutiyet Dönemi yaklaşımında “yeni kadın” imgesi vurgulanırken, Cumhuriyet idaresinde daha çok “sosyal kadın” tanımlaması ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Kurucu kadrolar kaynaşmış, sınıfsız bir toplum yapısının da halkı aynı ideal etrafında toplamak suretiyle gerçekleştirebileceğini bilmektedirler. Bu doğrultuda özellikle Türk kadınının bu birlik ve beraberlik ortamının temel yapı taşı olduğu da ortak kanaattir. Diğer taraftan, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 1930 Serbest Fırka tecrübesi, CHP kadrolarının dönemin sivil toplum yapılanmalarını tek çatı altında toplama gayretlerini hızlandırmıştır. Bu bağlamda içinde kadın üyelerin de yer aldığı Türk Ocakları il birlikte “*Türk Halk Bilgisi Derneği*”, “*Muallim Birlikleri*”, “*Kadınlar Birliği*” ve “*Talebe Birliği*” de feshedilmiştir. Bu fesih süreci sonrasında doğan ve CHP’ye bağlı birer kültür kurumu olarak hayata geçirilen Halkevleri düşüncesinin temelinde, cumhuriyet ideolojisine bağlı vatandaş yetiştirme düşüncesi yatmaktadır. Halkevlerinin açıldığı dönemde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın da etkisiyle ekonomik açıdan oldukça zor durumda olan Türkiye’de yaşanan yokluk ve yoksulluk, kendini kültürel ve sosyal hayatta da hissettirmiştir.

Halkevleri özelinde kadınların sosyal hayata katılımlarını artırmak ve onları modern yaşamın gereklerine uydurabilmek adına pek çok faaliyette bulunulmuştur. Bu kapsamda pek çok kadına okuma-yazma öğretilmiştir. Özellikle kadınlara yönelik piyano, keman, mandolin ve daktilo kursları açılmıştır. Ülke genelinde yaygınlaşan ve sayıları 478’e ulaşan Halkevleri beraberinde 4322 Halkodası ile Türk kadınları ilk kez erkeklerle aynı sahneyi paylaşmıştır. Ayrıca genel olarak tiyatroya ve tiyatro sanatçısına pek iyi gözle bakılmadığı bir dönemde, yüzlerce Türk kadınının Halkevi sahnelerinde oynanan oyunlarda görev alması kadınların sosyal hayata katılımı konusunda atılan önemli bir adımdır. Bu sayede Temsil Şubeleri, zevk ve terbiye bakımından aralarında hiçbir fark olmayan kadın ve erkekleri sadece vatandaş olarak ortak bir noktaya toplamaya, onları sosyal hayata girmeye teşvik etmiştir.

Bu faaliyetlerin yanında kadınların kıyafetlerini düzenleyen kanun düzenlemesi olmamasına karşın, ülke genelinde kadınların giyim kuşamlarını sosyal hayatın gereklerine uydurma yönündeki girişimleri görmek de mümkündür. Halkevlerinde tertip edilen toplantı, konferans ve benzeri etkinliklerde zorlama olmaksızın modern kıyafetlerin halka sevdinilmesi için telkinde bulunulması, kadınların Halkevlerine kayıt yaptırmalarının ve faaliyetlere katılımının teşvik edilmesi gerektiği önemle belirtilmiştir. Yine, yukarıda belirtilen hususlarda kesinlikle kalp kırıcı, zorlayıcı ve ürkütücü ifadelerin kullanılmaması gerektiğinin üzerinde önemle durulmuştur.

CHP'nin, Temsil Şubesi'nin faaliyetlerini de denetim altında tutmak amacıyla yalnızca kendisi tarafından onaylanan piyeslerin oynanmasına izin vermesi dikkat çekicidir. Dikkati çeken başka bir husus ise, kadınlara piyeslerde rol vermek suretiyle onları sosyal hayata uyarlama çabasıdır. Halkevlerinde kadın rolü olmayan piyesler de sahnelenmişse de içinde kadın rolleri olan piyeslerden bu rollerin çıkarılması veya erkeklerin kadın rolleri oynaması CHP tarafından uygun görülmemiştir.

Halkevleri Cumhuriyet tarihinde iz bırakan etkin kurumlar olmakla birlikte, Tek Parti rejiminin doğal sonucu olarak CHP yönetimine bağlı kuruluşlar olmuştur. Eğitim ve sanat kurumlarının tam mânâsı ile örgütlenemediği dönemde çok sayıda vatandaş meslek sahibi olmuş, gelişme olanaklarına kavuşmuştur. Ayrıca birçok araştırmacı, yazar ve sanatçı, Halkevlerinin sağladığı olanaklar sayesinde başarıya ulaşmıştır. Bu bağlamda Halkevlerinin kısıtlı imkânlar ile üst seviyede hizmet verildiğini söyleyebiliriz. Halkevi mensuplarının bütün çalışmalarını gönüllü yaptıkları ve hiçbir ücret veya ödöl almadıkları düşünüldüğünde faaliyetlerin önemi bir kat daha artmaktadır.

Kaynakça

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (1997). Cilt III, Ankara: AAM Yay.
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Cumhuriyet Halk Partisi Tutanakları "Halkevleri".

- Baymur, F. (1943). Halk Eğitimi Davamız. *Ülkü*, 51, 17-18.
- Behram, A. (1941). Medeniyet Kadınlaşıyor. 4 *Eylül*, S.25-41, Y.7, (30 Mart 1941).
- CHP. (1940). *1939'da Halkevleri*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- CHP. (1943). *Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları*. Ankara.
- CHP. (1945). *Temsil Kolları İçin Kılavuz*. Ankara: CHP Yayımı Kılavuz Broşürler: 1.
- Cizreli, M. (1947). *Halkevi Başkanıyla Bir Konuşma*. Diyarbakır, (9 Haziran 1947).
- Doğaner, Y. (2000). Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü. *Kök Araştırmalar*, 2(2), 71-84.
- Durakbaşı, A. (1988). Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu. *Tarih ve Toplum*, 9, 9-51.
- Düstur, III. Tertip, C. 10, s. 7-17,
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ergün, M. (1997). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Gediklioğlu, Ş. (Aralık 1971). Halkevlerinde Köycülük ve Halk Eğitimi. *Halkevleri Dergisi*, 5(62), 9-15.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Halkevleri Hakkında Genel İdare Kurulu'nun Açıklaması. (26.XI. 1951), Ankara: Ulus Basımevi.
- Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi. (1940). Ankara.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kuş, A. (2021). "Lilo Linke'nin İzlenimleri Işığında Bir Devrim Şehri Olarak Samsun", *Belgi Dergisi*, 21, 43-58.
- Linke, L. (Mart-Nisan 2001). 1935'te Samsun Halkevinden İnsan Manzaraları. (F. Somel, Çev.), *Mülkiye*, 25(227-228), 195-215.
- Özer, İ. (2010). *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü.
- Özer, İ. (2010). "İngiliz Kültür Heyeti (British Council) ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 95-138.
- Resmî Gazete, 24.11.1928.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1951). Ankara: TBMM Basımevi.
- Tekeli, İ. ve Gencay, Ş. (1978). Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi. *Toplum ve Bilim*, 6-7, 44-110.
- Tekinsoy, Y. E. (2016). Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları. O. Köse (Ed.) *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, (Cilt 2), içinde (ss. 1005-1020). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

- Tekinsoy, Y. E. (2018). Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 317-341.
- Tezcan, M. (1982). Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Kursları Üzerine. *AÜ Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 121-139.
- Türkmen, İ. (2013). *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

PKK VE KADINLIKTAN TERÖR(İST/İZM) DEVŞİRMEK

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ

Genel Tartışma ve Olgular

Kadın olmak veya kadınlık, biyolojik bir durum olmanın ötesinde toplumsal veekonomi-politik duruma işaret eder. Bilhassa modernleşme ile beraber bir toplumsal kuram, siyasal düşünce ve ideoloji olarak feminizmin ortaya çıkması bu mânâda yeni bir aşama olmuştur. Günümüzde feminizm tarihsel süreç içinde dört dalga olarak ele alınmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında şekillenen birinci dalga, daha çok doğal haklar şeklinde nitelendirilebilecek kadınların yaşam hakları ve özgürlükleri, oy verme hakkı, yönetimde yer alma hakkı, eğitimde fırsat eşitliği gibi talepleri içermiştir (Eken, 2014: 450). 1960'lı yılların politik, ekonomik ve toplumsal gündeminde doğan ikinci dalga feminizm ise “her alanda, her anlamda eşitlik” şiarıyla hareket etmiştir. Batı’da kanun önünde kadın-erkek eşitliği sağlanmış olsa da ikinci dalga feminizmin ana gündemi pratikte de söz konusu eşitliğin sağlanmasıdır. Feminizmde üçüncü dalga, 1980’li yıllarda gündeme gelmiştir. Toplumsal cinsiyet tartışmalarının daha kökten gerekliliğine vurgu yapılmış ve bizatihi erkekliğin ve erkekliğe dair toplumsallık hâllerinin (dil, şiddet, iktidar, güvelik, egemenlik vs.) sorgulanması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu

meyanda ırk, etnisite, kültür ve kimlik sorunlarıyla harmanlanan bir feminizm ve feminist düşünce gelişmiştir (Taş, 2016: 169-172). 2000’li yıllarda internet teknolojilerinin gelişimine paralel olarak üçüncü dalga feminizmin çevrim içi alana taşınmasıyla birlikte dördüncü dalga feminizmden bahsedilmeye başlamıştır. Dijital feminizm (Alikılıç; Baş, 2019: 92-93) kavramıyla da tanımlanan bu dönemde özellikle mikro düzeyden makro düzeye cinsiyet meseleleri, seks işçiliği sorunları, taciz vakaları, ekolojik feminizm, heteroseksizm ve buna bağlı sosyal normlar sosyal medya mecrasına taşınmıştır (Baran, 2021). Dördüncü dalga feminizmle birlikte daha radikal ve/veya marjinal feminist gruplar internet vasıtasıyla daha görünür olabilmektedir. Tarihsel seyrinden de müşahade edilebileceği gibi feminizm çoklu fikirler, yaklaşımlar ve ideolojilerle iç içe geçmiştir. Feminizmin terörizmle yan yana gelmesi de doğrudan olmamıştır.

Kadınların terör eylemleri içinde yer almasının uzun bir geçmişi vardır. Halkın İradesi (Narodnaya Volya) adlı Rus anarşist örgütün militanı Vera Ivanovna Zasulich ilk örnektir (Brittanica, 2022). 19. yüzyılın son döneminde ortaya çıkan benzer örgütlenmelerde de kadın militanlar yer almıştır. Mesela “Halkın İradesi” örgütünün yapısını kopyalayan Taşnaksütyun terör örgütü içinde de birçok kadın militan olmuştur. Taşnaksütyun Parti İç Tüzüğü’nde doğrudan kadına dair vurgu yapılmasa da “...cinsiyet ve mezhep ayrımı olmaksızın istenen niteliklere sahip 18 yaşındaki her kişi çete üyesi olabilir...” denilerek örgüt kadınlara da açık tutulmuştur (Tetik vd., 2008: 108). Benzer şekilde Hınçak terör örgütünde de kadın militanlar yer almıştır. 1920-1960 yılları kapsayan “anti-kolonyal” terör dalgası döneminde Yahudi Haganah, İrgun ve Lehi, gibi örgütlerde kadınları görmek mümkündür. Mesela, İrgun içindeki örgütsel faaliyetler ve eğitimlerde kadınlar yer almıştır. Kadınlar genellikle örgütün propaganda, posta ve haberleşme alanlarında görevlendirilmiştir. Tıbbi bilgisi olan kadınlar, ilk yardım ve yaralı örgüt üyelerinin bakımını üstlenmiştir. Filistin ve Britanya hedeflerine saldırı ve sabotaj eylemlerinde yer alan kadın militanlar da olmuştur. Kadın militanlardan birim ve bölge sorumlusu da belirlenmiştir (Lepidot, 2022).

IRA (Irish Republican Army¹/İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) içinde de kadın militanlar zaman içinde giderek fazla yer bulmuştur. Kadınların terör örgütleri içinde yerinin artması 1960'lı yıllardan itibaren yeni-sol dalga ile olmuştur (Ekiz, 2020: 555-576). Bu dönemde kadınlar da erkekler gibi yüksek düzeyde sahada silahlı eylemlerde yer almıştır. Yeni-sol dalga içinde feminist bakış açısı da güçlenmeye başlamıştır. Söz gelimi Federal Almanya'da RAF (Baader-Meinhof/Kızıl Ordu Fraksiyonu) örgütüne ismini veren Ulrike Meinhof² bir kadın olarak hafızalardadır. Fakat kadınların etkinliği ve sayısı dikkate alındığında Latin Amerika'da FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia/Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri), PCP-SL (Partido Comunista del Perú – Sendero Luminoso/Aydınlık Yol) ve FMLN (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional/Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi), daha bariz örneklerdir. Üçüncü dalga ile kesişen etnik-ayrılıkçı örgütlerde de kadınlar militanların sayısı az değildir. İspanya'da ETA (Euskadi Ta Askatasuna/Bask Yurdu ve Özgürlük), Sri Lanka'da Tamil Eelam Kaplanları (Tamilîla viṭutalaip pulikal) ve şüphesiz Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de faaliyet gösteren PKK terör örgütü bu kapsamdaki örneklerdir. SSCB'nin yıkılması ile sol ideoloji güç kaybetmiş; sol terör, etnikçi-kimlikçi düzeyleri ön plana çıkan klasik ideolojik kalıpların dışında biçimi olmayan, sentetik ve çoklu bir yapıya bürünmüştür.³ PKK da bu dönüşüme ayak uydurmuştur.

Bölücü terör örgütü PKK'nın militan/terörist kaynakları içinde kadınların ciddi bir yer tuttuğu bilinmektedir. Örgüt, Kürt kimliğine ilişkin taleplerle kadınlarda dâhil olmak üzere farklı toplumsal tabakalardan Kürtleri mobilize etmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir. Örgütün kuruluşundan beri her kademesinde kadınlar yer

¹ Metin içinde örgütlerin isimleri açık hâlinde ve orijinal dilinde verilirken örgütün ya da güvenlik otoritelerinin kullarımlarına dokunulmadan aktarılmıştır.

² Kızıl Ordu Fraksiyonu ve Ulrike Meinhof hakkında bkz: Anne Steiner, Loic Debray, Kızıl Ordu Fraksiyonu: Batı Avrupa'da Şehir Gerillası, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

³ 1979 sonrası gelişen "radikal dinci dalga" PKK bağlamı bu çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

almaktadır. Ancak kadın militan sayıları hakkında düzenli bilgi bulunmamaktadır. Şubat 2012 tarihli “*Kim Bu Dağdakiler?*” adlı TE-PAV raporuna göre, PKK kadrolarının %12’lik kısmı kadındır (Özcan; Gürkaynak, 2012). Şüphesiz ki günümüzden bakıldığında bu rakam çok eskidir ve örgütün bugünkü durumunu yansıtmamaktadır. Her ne şekilde olursa olsun örgüt açısından kadınların yeri yadsınmaz. Fakat örgütün kuruluş yıllarında örgüt içinde kadının yerinin pek fazla olduğu da söylenemez. 27 Kasım 1978’de gerçekleştirilen PKK kuruluş kongresine Sakine Cansız ve Fatma Yıldırım katılmıştır (Ada, 2022a). Örgütün yönetici kadrosuna Kesire Yıldırım (Öcalan) girmiştir. Örgütün ilk yıllarında kadın konusu Marksist perspektiften ele alınmıştır. 1986’dan itibaren kadın ve aile konusu Kürt toplumu çerçevesinde feodalite merkezinde eleştirilmiştir (Çağlayan, 2006: 124). Bu bakımdan kadının konumu ve Kürt ailesi içindeki yeri terör örgütü PKK lideri Öcalan’ın çok vurgu yaptığı konulardır. Örgüt silahlı eylemsellik düzeyine geçmesiyle birlikte daha fazla militana ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle geleneksel yapıdaki Kürtler içinde zemin bulmanın yollarından biri olarak kadın merkezli söylem de benimsenmiştir. 1986 yılındaki bir diğer gelişme ise 3. PKK Kongresi’nde “*askere alma yasası*” çıkarılmasıdır (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1994: 738). Yine bu kongrede örgütün cephe kısmı ERNK’ya (Eniya Rizgarîya Netewa Kurdîstan/Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) bağlı olarak YJWK (Yekitiya Jinên Welatparezên Kürdistan/Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği) kurulmuştur (Alp, 2015, 87). Birlik daha çok Avrupa’da etkinlik göstermiştir. Bu örgütlenmeden beklediği verimi alamayan PKK, 5. Kongresinin ardından 8 Mart 1995’te 1. Ulusal Kadın Kongresini toplamıştır. Kongrede YAJK (Yekitiyê Azadiyê Jinên Kurdistan/Kürdistan Özgür Kadınlar Birliği) kurulması kararı alınmıştır. Böylece PKK’nın altında kadın silahlı gücü (örgüte göre “kadın ordulaşması”) meydana getirilmiştir.

Kadınların örgüte katılımında 1990’lı yıllarda bir artış olmuştur. Bunun bazı nedenleri vardır. Birincisi örgütün hızla artan militan ihtiyacıdır. PKK terör örgütünün “*stratejik denge*”yi yakalayabilmek için militan sayısını artırması gerekiyordu. 1988 yılında silahlı militan

sayısı 1500 civarında olan örgütün hareketli savaş aşamasına geçmek için daha fazla militan sayısına ulaşması bir zorunluluktur (Özdağ, 2005: 50). Buna ek olarak Alkan'ın da işaret ettiği; örgüt içi iktidarı elde tutma, bilgi toplama, propaganda faaliyetleri, örgüt içi disiplini sağlama, erkekleri eylemlere motive etme, erkeklerin örgütten kaçmalarını engelleme, PKK'nın toplumsal tabana yayılmasını sağlama, PKK'ya yeni elemanlar kazandırma ve yeni bir ulus inşa sürecinde bir araç olarak kullanma gibi nedenler de eklendiğinde kadınların örgüt için önemi ortaya çıkmaktadır (Alkan, 2017: 276). Öte yandan, örgütün kadınlara ulaşması söylemsel ve örgütsel düzeyde de zor olmamıştır. Nergiz'in (2006: 8-26) çalışmasında altını çizdiği gibi, kadınların PKK'ya katılmalarında algısal, ideolojik ve örgütsel nedenler", "psikolojik nedenler", "ailesel, çevresel ve toplumsal nedenler" temel itkililerdir. Dolayısıyla sorunlu, fakir, çok çocuklu ailelerin üyesi genç kadınlar, aileleri ile yaşadıkları sorunlar karşısında örgütü bir çıkış yolu görmüştür (Öztop, 2022: 91). İdeolojik ya da fikri yakınlık duyan kadınlarda hızla örgüte angaje edilmiştir. Aliza Marcus'a (2009: 232) göre, 1993 yılında örgüt militanlarının yaklaşık üçte birini kadınlardan oluşturmuştur.

Kadın terörist/militanlığı bağlamında 1996 yılı PKK açısından önemlidir. Örgütün 1996 yılındaki "4. Ulusal Konferansı"nda YAJK adlı kadın örgütlenmesinin eylemsel başarısızlığı erkek taklitçiliğine bağlanmış ve kadınların durumu eleştirilmiştir. Yine aynı yıl terör örgütü lideri Öcalan'ın "kopuş teorisi" adını verdiği ve örgütün içinde erkekler⁴ ile kadınların durumunu tartıştığı bir süreç başla-

⁴ Kadın ve kadınlık sorgulaması sırasında erkeklik durumu sorgulaması da yapılmıştır. Kürt toplumu kadınsılaştırılmıştır ve Kürt erkekleri de aslında başkalarına karılık yapmaktadır. Detayı için bkz: Handan Çağlayan, Feminist Perspektiften Kürt Kadın Kimliğini Üzerine Niteliksel Bir Araştırma, s.143-145. Öcalan'ın ve/veya örgütün bu ağır ithamı aslında Kürtlerin kendilerini bağlı hissettiği Türkiye Cumhuriyeti ile sosyal bağlarını koparmaya yöneliktir. Öcalan ve/veya örgütün ulus yaratma iddiası ile okunduğunda söz konusu ithamın asıl gerekçesi de ortaya çıkmaktadır. Mezkûr itham PKK'nın temel argümanlarından olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede sömürgeci olduğu politikasına da üstü örtük bir göndermeyi de içermekteydi.

muştur.⁵ Şüphesiz kongrede alınan en dikkat çekici karar intihar eylemleri kararıdır (Serxwebun, Temmuz 1996: 18). Kararın ardından Zilan kod adlı kadın terörist Zeynep Kınacı'nın 30 Haziran 1996 tarihinde Tunceli'de gerçekleştirdiği intihar eylemi dönüm noktası sayılabilir (Serxwebun, Temmuz 1996: 1). Kınacı'nın terör örgütü lideri Öcalan'a hitaben yazdığı mektubunda yer alan ve aşağıda verilen kesit, kadın ile terör arasındaki ilişkiselliği PKK bağlamında anlamak için aydınlatıcı niteliktedir:

"... Başkanım, kendimi intihar eylemini gerçekleştirmek için bir aday olarak görüyorum... Bizler sizin eseriniziz... Bu eylemi gerçekleştirmem gereken bir görev olarak görüyorum... Emperyalizmin kadını köleleştiren politikalarına karşı bombayı kendimde patlatarak hıncımın ve öfkemin büyüklüğünü göstermek ve Kürt kadınının dirilişinin sembolü olmak istiyorum..." (Serxwebun, Temmuz 1996: 16).

Kadın militanın bu eylemi terör örgütünün yayın organında "intihar gerillacılığının yeni tarzı" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Öcalan'a göre bu eylem *"en kutsal ve en sonuç alıcı modeldir"* (Serxwebun, Temmuz 1996: 12) ve devletin *"özel savaş güçleri"*⁶ ve politikası örgütü intihar eylemlerine mecbur bırakmıştır (Serxwebun, Temmuz 1996: 18). Cemal kod adlı örgüt yöneticisi Murat Karayılan da söz konusu eylemi *"yeni sürecin taktiksel çıkışı"* olarak nitelendirmiştir (Serxwebun, Temmuz 1996: 6). PKK'nın böyle bir taktiği benimsemesindeki temel itki aslında Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) 1992'deki büyük operasyonu sonrasında toparlanmaya çalışan örgütün yine güç kaybettiği 1995 yılındaki Çelik Operasyonu ve 5 Nisan 1996 tarihindeki Atmaca Harekâtı idi. Örgüt ardı arda düzenlenen TSK operasyonları sonucunda çok sayıda militanını kaybetmiştir (Şahin, 28.05.2019). Böylece örgütün TSK'ya karşı stratejik denge kurma ve halk savaşı başlatma hedefleri ağır darbe yemiştir.

Kadın teröristlerin intihar eylemleri terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarıldığı 9 Ekim 1998 ile Kenya'da yakalan-

⁵ Bu kavramsallaştırma tutmamış, 2000'li yıllarda Öcalan'ın İmralı döneminde "sonsuz boşanma" savına dönüştürülmüş ve eş-yaşam adı altında bir proje olarak sunulmuştur. Bunun izi ise eş-başkanlık modelleri ve KCK sözleşmesinde sürülebilir.

⁶ PKK jargonunda sıklıkla kullanılan bir tabirdir.

dığı 15 Şubat 1999 tarihleri arasında artmıştır. Mesela, Güler Otaç (Bermal), Fatma Özen (Rojbîn), Sema Yüce, Şaristan, Berwar, Dılan, Kurde ve Rotında adlı ve/veya kod adlı teröristler intihar eylemleri gerçekleştirmiştir (Ada, 2022b). Terör örgütü lideri Öcalan'ın yakalanmasından sonra iç yapısında çeşitli değişiklikler yapan örgüt HPG'yi (Hêzên Parastina Gel/Halk Savunma Güçleri) silahlı güç olarak yapılandırmış; HPG içinde ise özerk kadın silahlı örgütü olarak YJA-Star'ı (Yekîneyên Jinên Azad ê Star/Star Özgür Kadın Savunma Birlikleri) oluşturulmuştur (Ada, 2022b).

17 Mayıs 2005 tarihinde örgüt tarafından kabul edilen KCK (Koma Civaken Kürdistan- Kürdistan Topluluklar Birliği) sözleşmesinin 37. Maddesi doğrudan örgütün kadın yapılanması ile alakalıdır. Buna göre, KJB (Koma Jinên Bilind/Yüce Kadınlar Birliği) Kadının komünal-konfederal topluluk sistemi olarak belirtilmiştir. KJB, KCK'ya karşı doğrudan sorumludur. KJB'nin altında silahlı yapıyı YJA-Star oluştururken, siyasî ve gençlik birimleri de yeniden organize edilmiştir (tr.wikisource.org, 16.05.2022). KCK'nın ilan edilmesiyle beraber örgütün kadın yapılanması daha sistematize hâle getirilmiştir.

Suriye iç savaşı sonrası PKK'nın bölgede artan etkinliği ve IŞİD/DAEŞ (Irak Şam İslam Devleti/ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve's Şam) ile PKK'nın Suriye'nin kuzeyini ve Irak'ın kuzeyini kontrol etme mücadelesine girmesi kadın militanların/teröristlerin ön plana çıktığı bir dönemi de başlatmıştır. Özellikle IŞİD'in radikal ve marjinal eylemleri ile 13 Eylül 2014 – 27 Ocak 2015 tarihleri arasındaki Ayn el-Arab (Kobani) çatışmaları sırasında PKK-PYD'nin (Partiya Yekîtiya Demokrat/Demokratik Birlik Partisi) YPG (Yekîneyên Parastina Gel/Halk Savunma Birlikleri)/YPJ (Yekîneyên Parastina Jin – Kadın Savunma Birlikleri) militanı kadınlar uluslararası medyada görünürlük kazanmıştır. Bu görünürlüğün medyada daha çok kadın ve kadınların kendini koruması üzerine ve feminist tondan yürütüldüğü söylenebilir. Fakat örgütün meselesinin salt feminizm olmadığını Arjeen adlı (kod adlı) YPJ militanının bir İngiliz gazetesine verdiği mülakattaki şu ifadeleri ortaya koymaktadır:

"Sosyal feministler, radikal feministler, hepsini okudum. 'Askeri' konseptin 'eril olduğu' anlayışını ters yüz etmekten gurur duyuyorum, ben kendimi daha çok belli bir feminist anlayışla tanımlıyorum. 'Eşitlikten' çok, 'aynılık' arayışındayım. Savaş bittiğinde başka bölgelerde kadınları askeri konularda eğiteceğim. DAESH gittikten sonra, savaşacak başka erkekler ve kadınlar olacak." (BBC Türkçe, 13.07.2015).

Söz konusu ifadelerden anlaşılacağı üzere, maksat sadece feminizm ve DAESH ile mücadele değil, alan hâkimiyeti kurmaktır. Öte yandan eril olarak eleştirilen askerî konsepti feminist bir tanımlamaya soktuklarından bahsetse de özünde askerlik anlayışında bir değişim ortaya konulmadığı da açıktır. Fakat söz konusu feminist bağlamın örgüt tarafından "halkla ilişkiler" çalışmasına dönüştürüldüğü de kabul edilmelidir. Bu sayede örgüt, PYD/YPG zemininde uluslararası alanda meşruluk sağlamaya çalışmaktadır.

Kadınlık ile Terörü Toplamak ya da Kadınlıktan Terör(izm/ist) Çıkarmak

Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesinin ardından örgütün "silahlı mücadele" yanında siyasallaşma çalışmalarına daha fazla önem vermiştir. Feminizm de bu kapsamda örgütün kullandığı yollardan biri olmuştur. Tabii burada Kürt kadınları ve feminizm ilişkisin yalnızca PKK mecrasında gelişmediğini belirtmek gerekir. 1980'li yıllardan itibaren feminist tonlara sahip Kürt kadın dergileri çıkmıştır (Açık, 2014: 116). Hâl böyle olsa da PKK'nın feminizmi ilerleyen dönemde tekeline aldığı yadsınamaz. Örgüt açısından kadına önem verilmesindeki ana sebeplerden biri de kadının hem siyasete dâhil edilmesi hem de örgüte kazandırılmasıdır. Bu meyanda Kürt kadınlarının feminizm kanalından siyasete, daha doğrusu PKK güdümlü etnik siyasete bağlanması amaçlanmaktadır. Söz konusu alanı büyük ölçüde belirleyen PKK kadınları kendi gündemi ve hedefleri doğrultusunda mobilize etmektedir. Bu durum diğer veçhesiyle kadınların, Kürt kimliği içinde şekillenmesini sağlamak ve alternatif bir modernleşme yaratarak Türk kadınının modernleşmesine paralel bir "Kürt kadını" modernleşmesi hikâyesi yazmaktır (Him, 2010: 306). Bu meyanda terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın *"Kürdistan'da Kadın ve Aile"* adlı kitabına Kürt kadının

durumuna ilişkin tespitleri ve kadının örgüte [Öcalan parti diyor] ⁷ kazandırılması düşüncesi ile kadınların örgüte katılımını tetikleyen olgular paralel bir zeminde yürümektedir:

“... Fakat kadın denince bizde akla gelen aile olur. Evinin ötesinde, aileden ayrı bir kadın düşünmek mümkün müdür? Bizde evin ötesindeki kadın suç işlemiştir, anlamına gelir. Böylelerine sakıncalı kadın gözüyle bakılır. Bir bayanı evden parti saflarına almamızın hemen hemen her öge için büyük bir olay olduğu açıktır. O halde kadının hareket özgürlüğü, Kürdistan’da hemen hemen hiç yoktur. Ana-baba evindeki bu durum koca evinde daha da kötüdür. Toplumsal saflardaki kadın hareketliliği bizde yok denilecek kadar azdır. Öyleyse bunun çözümü ne olacak? Devrimin en çok dayanması gereken, ama olumsuzluk akıtan bu sorunun ağırlığı ve önemi ortadadır...(Öcalan, t.y., 54)”

PKK ekseninde kadın, kadınlık meselesi 1996’da terör örgütü lideri Öcalan’ın “kopuş teorisi” ile ele alınsa da esasen Öcalan’ın İmralı döneminde 2000’li yılların başında “sonsuz boşanma” adı verdiği proje adıyla gündeme gelmiştir.⁸ PKK ile feminizmin sistematik kesişimi ise “jineoloji” kavramının ortaya atılması ile olmuştur. *Jin* (Kürtçe: kadın) ve *loji* (bilim) kelimelerinin birleşiminden türetilen *jineoloji*, 2008 yılında Abdullah Öcalan’ın “Özgürlük Sosyolojisi” kitabında vurgulanmıştır. PKK/KCK’nın kadın yapılamaları içinde yer alan KJK (Koma Jinen Kurdistan / Kürdistan Kadın Birliği) metinlerinde jineolojiyi “kadın bilimi” olarak tanımlamış; ek olarak jineolojiyi “demokratik, ekolojik ve kadın özgürlüğüne dayalı paradigma” şeklinde nitelemiştir (KJK, 25.09.2021). Jineolojiyi bir bilim olarak sunmaya çalışan örgüte göre:

“Jineoloji, Kürdistan dağlarında kapitalist moderniteye karşı verilen çağın en büyük gerilla hareketinin direnişinin bağrında gelişen bir bilimdir. İlk başta bir birim sonra bir komite olarak örgütlenmiş, ilk konferansını 2015 yılında Kürdistan dağlarında yaptıktan sonra Jineoloji Akademisi olarak örgütlenmeyi esas almıştır. Bu ekseninde Kürdistan ve Kürdistan’da kadın devriminin mekânı olan Rojava başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde çalışmalarına başlamış, kadına ait bilgileri top-

⁷ Metin içinde köşeli parantez içindeki vurgular yazara aittir.

⁸ Söz konusu kavramsallaştırmalarda kadınların erkek karikatürü olmaktan kurtulması erkekliği reddetmek ve herkesin içinde yaşayan erkekliği öldürmek gibi şekillerde tanımlanmıştır.

lamayı amaç edinmiş, sosyolojik analiz çalışmaları yapmış, kadının hakikatini açığa çıkaran çalışmaları eksen alan araştırma merkezlerini akademi bünyesinde kurmuştur. Ayrıca özgür yaşam alanı olarak Jinwar projesine⁹ imza atmış, dergi ve site çalışmalarını geliştirmiştir. Bunun yanı sıra yaşamın bütün alanlarında özellikle ekonomi, etik estetik ve demografyada kadın hakikatinin belirleyiciliği ile hareket etmenin önemine odaklanmıştır. Akademilerde binlerce insan eğitilmiş, çeşitli eğitim yöntemleri ile olumlu bir çıkış yapmıştır. Kadın varlığı, doğası, siyaseti, etik ve estetik anlayışı, ekonomisi, edebiyatı başta olmak üzere kadına dair olan bilgiler ile özgür yaşamı örme sorumluluğu olan Jineoloji bu anlamda demokratik modernitenin dayandığı bilgi yapılanmalarını oluşturma göreviyle karşı karşıyadır...” (Avcı, 02.12.2016)

Mezkûr açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, kavram feminizm ile PKK ideolojisinin harmanlanması üzere inşa edilmiş bir savlar yığıdır. Amaç ilgili fikirler seti üzerinden kadınları silahlı mobilizasyona hazır hâle getirmektir. Bu meyanda, terör örgütü lideri Öcalan'ın fikirlerinin jineolojiye dair çeşitli metinlerdeki ana fikri oluşturduğu görülmektedir. Sözelimi, konunun temel metinlerinden biri olan ve “Jineoloji Akademisi” tarafından yayınlanmış “Jineolojiye Giriş” adlı kitapta bu durum görülebilir. Söz konusu kitap, jineolojiyi “2008’de bir önderlik [terör örgütü lideri Öcalan] perspektifi olarak gelişen jineoloji, otuz yıllık mücadelemizin [PKK’nın kuruluşu ve eylemselliğe geçmesi] yarattığı deneyimden süzülüyor.” ifadelerine yer vermiştir (Jineoloji Akademisi, 2015: 209).

Jineoloji ile ilgili örgüt çevrelerinde geliştirilen tartışmaların başında jineolojinin bilim olduğu savıdır. İlgili metinlerde sıklıkla “Jineoloji Bilimi” ve “bilimsel yöntemi” vurgusu yapılmaktadır. Oysaki ortada, doğrudan terör örgütü liderinin açıklamalarına dayalı, bilimsel yöntem olarak kısmen feminizmden yararlanan ve PKK/KCK ile ona bağlı yapıların siyasal eylem programlarıyla iç içe geçirilmiş seçmeci ve sentetik bir yapı vardır. KJK örgütlenme

⁹ Suriye’nin kuzeyinde örgüt tarafından Rojava olarak belirtilen bölgenin sözde Cizire kantonunda Dirbesiye yakınlarında Jineoloji ve Özgür Kadın Vakfı adında bir örgütlenmenin kurduğu kadın köyüdür. Daha fazlası için bkz: Bekir Avcı, “Ütopya Değil Gerçek: Jinwar Özgür Kadın Köyü’nün İnşasına Başlandı”, Gazete Karınca, 02.12.2016, <https://gazetekarınca.com/utopya-degil-gercek-jinwar-ozgur-kadin-koyunun-insasina-baslandi/>, (16.05.2022, çevrim içi).

modeline dair örgütsel dokümana bakıldığında “...Jineoloji’yi (kadın bilimi) ve Kadın Kurtuluş İdeolojisini tüm dünya kadınlarına mal edecek çalışmalar yürütür...” (KJK, 25.09.2021) ifadesi bunu kanıtlamaktadır.

Jineoloji kavramının örgüt çevrelerinde ve ilgili entelektüel zeminlerde bilim olarak nitelendirilmesi de örgüt açısından tamamlayıcı bir politikadır. Bu bağlamda, süreli yayınlanan Jineoloji dergisi entelektüel tartışma zemini olma işlevini yüklenmektedir. Yukarıda değindiğim üzere örgüt jineolojiyi bir bilim olarak nitelese de kavramın ve buna dayalı analizlerin bilim kıstaslarını karşılama gücü çok düşüktür. Bilimsel bilgi; sistematize, sübjektivizmden uzak duran, nesnel, herkese açık, tutarlı, kanıtlanabilir ve geçerli olan ve denetlenebilir özelliklere haizdir. Bilimselliğe çok yakın olan sözde-bilim ise yalnızca dışsal tutarlılıkla ilgilenmektedir (Tutar, 2014: 275). Sözde-bilimin varsayımları sağlam ve tutarlı bilimsel teorilerle kategorik olarak çelişir (Tutar, 2014: 278).

Jineoloji açısından durum farklı değildir. Bilimsellik ölçütleri düzeyinden eleştiri gelmesi ve buradan sorun çıkması ihtimaline karşı jineoloji kavramının bilimselliği, sosyal bilimlere ait ölçütlerin dışında dayanaklarla tanımlanmaya çalışılmıştır. İlk olarak, sosyal bilimlerin yöntemine itiraz etmekle başlayarak pozitivizme saldırmaktadır. Konu ile ilgili yazan Akarsel’e göre jineoloji, “Bilimin toplumdaki ve yaşamdan kopmasını, yaşamın bütünlüğünü parçalayan pozitivist bakış açısını eleştirmekte, yani ‘loji’nin sosyal olmasını ve anlam yorumunu geliştirmesinin önemine işaret etmektedir (Akarsel, 12.04.2020).” Benzer şekilde Erciyes, pozitivist anlayışın bilimleri bozduğunu ve yeni sömürü alanları yarattığını söylerken bilimi pozitif ve sosyal bilimler olarak bölmenin de sömürüyü derinleştirdiğini vurgulamaktadır. Söz konusu sömürü, dünyayı etkilediği gibi en fazla kadınların aleyhine bir durum meydana getirmektedir (Erciyes, 2016: 72-74). Yerine “kadınca” ve/veya “kadına dair” şeylerin konulması gerekliliği salık verilse de bunların ne olduğu hem terör örgütü lideri Öcalan’ın açıklamalarında hem de konu ile ilgili metinlerde açık değildir. Dolayısıyla jineoloji yöntemi olarak bilimsel yöntem ve yöntemsizlik arasındaki fark görmezden gelinerek birbirine sokulmaktadır. Buna ek olarak, kadın bağlamına

vurgu yapılarak feminist bakış açılarıyla savlarını “eleştirel” düzeye taşımaktadır.

Jineoloji ile alâkalı dikkate alınması gereken bir başka mesele ise mezkûr kavramın oluşturulmasında feminizm ve onun savlarından istifade edilse de jineoloji yaklaşımında feminist hareketlere ortaklaşmanın reddedilmesidir. Jineoloji klasik feminist hareketler içinde değerlendirmenin homojenleştirme olduğunu savlar ve kendi anlam perspektifinin feminizmi aşan bir yapısalığa sahip olduğunu ileri sürmekte ve Feminizmi postmoderniyete kaymakla eleştirmektedir (Jineoloji Akademisi, 2015: 51). Fakat burada bir tutarsızlık söz konusudur. Jineoloji kendi zaviyesinden moderniteyi eleştirirken kendisini büyük oranda postmodernizm sahasında konumlanmaktadır. Yöntem tartışması açıldığında jineolojinin kuantum fiziği modelini benimsediği belirtilmektedir. Akarsel’in ifadesiyle;

“Pozitivist bilim anlayışına dayanan, ideolojisi liberalizm olan, Newton fiziğini esas alan kapitalist modernitenin her şeyi birbirinden koparan, parçalayan yaşam anlayışına karşı bütünlüklü bir perspektifi esas almaktadır. Kuantum fiziğinin her şeyin birbirine bağlı olduğu tezine dayanmakta, doğanın canlı yapısını anlamayı esas almaktadır. Bilim ile örgüt sözcüklerinin yanyana gelmesinin imkansızlaştırıldığı mekanik paradigmaya karşı bilimin esas anlamının yaşam ve toplum sorunlarına, ekolojik yıkımlara çözüm olabildiği oranda anlamlı olacağı tezine dayanmaktadır.” (Akarsel, 12.04.2020).

Aynı zamanda özne nesne ayrımının mutlaklaştırmaktan kaçınıldığı, söz konusu ayrımların göreceli olduğu kabul edilerek yöntemin ve hakikatin buna göre ele alındığı savlanmaktadır. Fakat burada yöntemsel bir belirsizlik söz konusudur. Kuantumun –kavramı üretenler sosyal/fen bilimi ayrımını reddetse de – sosyal bilimlere uygulanması kolay değildir. İkinci olarak, böyle bir iddia ile ortaya çıkılıyorsa kuantum ve jineoloji arası ilişki bilimsel olarak açıklanmak zorundadır. Ancak böyle bir çalışma yoktur. Dolayısıyla kuantum ve jineoloji arasında kurulan ilişki retorik düzeyinin ötesine geçmemektedir.¹⁰

¹⁰ Sosyal bilimler ve kuantum arasındaki ilişkiyi incelemesi bakımından (ed.) Emmanuel Haven; Andrei Khrennikov, *Quantum Social Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013; Alexander Wendt, *Quantum Mind and Social*

Jineoloji ve buna bağlı hareket, Türkiye'deki feminizmden de kendisini başka bir yerde konumlamıştır. Arı'nın aktardığı üzere Kürt kadınları ve kadın hareketinde sömürgeci zihniyet içinde olma ve bununla mücadele bir gereksinim ve düstur olmuştur (Arı, 2018: 214). Bu bağlamda önce örgütlenme, sonra teori gelişmiştir. Jineoloji bu şekilde gelişirken; toplumsal bütün kategorileri ve şiddeti eleştirirken diğer yandan silah ile mesafe koymayı gerekli görmemiştir. Pratik teori ilişkisinde jineoloji "silahlı mücadelenin" ürünü olarak izah edilmektedir. Jineoloji anlayışına göre, kadınca yaşamda ve kadınlık hâlinde silah ve çatışma doğal görülmektedir. Yine bu minvalde Akarsel jineolojiyi, "*Kürdistan dağlarında kapitalist moderniteye karşı verilen çağın en büyük gerilla hareketinin direnişinin bağrında gelişen bir bilim*" olarak tanımlamaktadır (Arı, 2018: 214). Buna benzer olarak Genç ise jineolojinin kadın devrimi ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede kadınlar "*Kürdistan toplumu*"¹¹ başta olmak üzere tüm bölgeye öncülük etmiştir. "...bugün büyük bedeller veren Kürt halkının büyük bir coşku ve sevgiyle yükselttiği "*vur gerilla vur, Kürdistan'ı kur*" sloganı da devrimcilere yüklenen tanrısal misyondan kaynağını almaktadır." (Genç, 2016: 13) çıkarımını yaparak şiddeti kutsal bir zemine taşımıştır. Şiddet, savaş ve silahlı çatışma örgüt düzeyinde meydana getiriliyorsa doğrudur, sonucuna varılmaktadır. Bu ise yukarıda değindiğimiz yalnızca "kendi mantık çerçevesine" uygun olma ve "kendi kendini doğrulama" anlayışından başka bir şey değildir. Aynı zamanda şiddet örgüt tarafından "sözde" kadınlık halleri kisvesinde meşru kılınırken tıpkı Yıldız Tar'ın Arzu Demir'in *Dağın Kadın Hali* kitabından aktardığı "...Bir yanda biki kullanan bir savaşçı kadın; aynı bedende bin yılların otacı kadın geleneğini yaşatabiliyor. Birbiriyle uyum içerisinde bir devrim sürekli ama sürekli kendini gerçekleştiriyor..." ifadesindeki gibi terörizm ve şiddet kadın üzerinden kutsanabilmektedir (Tar, 02.01.2015).

Neticede, ideolojik bir söylemin ötesine geçmeyen terörü ve şiddeti dışlamayan ve silahı mazur gören bir kavramlar kargaşası üre-

Science: Unifying Physical and Social Ontology, Cambridge University Press, 2015, örnek gösterilebilir.

¹¹ Vurgu Aysun Genç'e ait.

tilmiştir. Özellikle feminizme “dayanarak” üretilen jineoloji, modernite ve pozitivizme karşı kendisini müphem bir şekilde postmodern tarafta konumlamaktadır. Sokal ve Bricmont’un analizinin bu durumu açıklamakta verimli olacağını düşünüyorum. Sokal ve Bricmont ikilisine göre postmodern aydınlar bilimsel terminoloji ve kavramları sıklıkla istismar etmiş ya da iddia ettikleri fikirleri doğrulamaya ihtiyaç duymaksızın bağlamlarının dışında kullanmıştır. Bilim dışı kavramları da okuyucunun önüne bolca doldurmuşlardır. Postmodern entelektüellerin bilim sahasına soktuğu epistemik görecilik kötüye kullanılmaya çok açık hâldedir. Anlamsız olan cümleler manipüle edilerek okurun başı döndürülmektedir (Sokal; Bricmont, 2013: 12-13; 24). Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan bu kavramı ortaya atarken ve örgüte yakın entelektüel çevreler kendi meşreplerinden kavramın içeriğini doldurarak -kavramlar kokteyli hâlinde- bir külliyat meydana getirirken postmodernizmi ve kuantum felsefesi savlarını “retoriklerini” ve “iddialarını” ortaya koymanın güvenli alanı hâline getirmişlerdir. Bir bakıma postmodernizm ve kuantum istismar edilmektedir.

Özetle, jineoloji, 2000’li yıllardan itibaren PKK’nın kadınları siyaseten mobilize ederek militan devşirmesinin zemini olagelmektedir. İkinci olarak, uluslararası meşruluk kazanmak açısından örgüt tarafından güçlü bir halkla ilişkiler vasıtası olarak kullanılmaktadır. Üçüncü olarak jineoloji kavramı, Türkçe feminist literatüre yerleşmeye başlamıştır. Bu konudaki yazılı, görsel ve işitsel üretim yadsınamaz noktaya erişmiştir. Buradan hareketle uluslararası feminist hareketlerle de bağ kurularak terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın fikirleri uluslararası düzeye de taşınmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

PKK terör örgütü kadın üzerinden 2000’li yıllardan itibaren artık görmezden gelinemeyecek bir argümantasyon ortaya koymaktadır. Bu durum, toplumun farklı kesimlerinden gelen Kürt kadınlarının PKK’nın istediği biçimde mobilize edilmesinin önünü açmaktadır. Terörizm ve terörist olmak bir süreçtir ve farklı itkilerle kişiler ve gruplar mobilize edilebilir. Bu sürecin ucunun açık olabile-

ceği de hatırlanmalıdır. Diğer taraftan feminizm üzerinde jineoloji kavramsallaştırması ile PKK vesayeti de gelişmektedir. Doğası gereği parçalı olan feminizm Türkiye’de de farklı feminizmler şeklinde vardır ve Türkiye’deki bütün feminizm alanı örgüt tarafından zorlanmaktadır. Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmalarında jneolojiye atıf yapılır hâle gelmiştir. Hatta Kürt kadın hareketi mezkûr kavrama değinilmeksizin çalışılamaz olmuştur.¹² Bu duruma karşı çıkılabilmesi için akademik alanda yanıt üretebilmek hayati önem taşımaktadır. Bunun için var olan enternasyonalist, kozmopolitan, liberal ve PKK örneğindeki gibi örgütçü feminizmleri eleştiren bilimsel kıstaslara dayalı Türk feminizminin¹³ akademik olarak çalışılması gerekmektedir. Bu konuda öncelikle Türk düşünce tarihinde kadına dair metinlerin bilim tarihinin metodolojik hassasiyetleri ile ele alınarak Türkçe ana kaynakların serimlenmesi önem arz etmektedir.

¹² Bu konuda bkz: Rojdan Aksoy, Kadınların Sokak Sohbetlerinden Kamusal Alana, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017; Semiha Arı, Türkiye’de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2018.

¹³ Türk feminizmin tarihi ve gelişimi hakkında ciddi bir literatür birikmiştir. Ancak benim bu çalışma çerçevesinde kastettiğim Türklükten beslenen ve bilhassa diğer türden feminizmleri eleştirebilecek bir feminizm ve/veya feminist bakış açısıdır. Farklı çevrelerin bu türden bir feminizm önerisini devlet feminizmi gibi algılaması ya da karşıt bu şekilde eleştirmesi olağandır. Bundan da korkulmamalıdır. Ayrıca, internet üzerinden yayın yapan “Türk Feminizm Hareketi” adında bir girişim de bulunmaktadır. (bkz: Twitter: <https://twitter.com/turkfeminizm>, https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Feminizm_Hareketi, 17.05.2022). Doğal olarak çok yeni ve kısıtlı bir çevredeki ve akademik kaygıları olduğu görülen bu girişimin (bkz: <https://medyascopetv.com/2021/05/18/turk-feminizm-hareketi-kurucularindan-hilal-gul-ile-soylesi-milli-hassasiyetleri-olan-kadınlar-olarak-boyle-bir-hareket-baslattik/>, 21.05.2022) ne olacağını şimdiden kestirmenin de mümkün olmadığını belirtmeliyim.

Kaynakça

- "15 Ağustos Atılımı'nın 13. Yıldönümüne Zengin Taktiklerle Giriyoruz". *Serxwebun*, Sayı 175, Temmuz 1996.
- "Taşnaksutyun Komitesi Çete Örgütünün İç Tüzüğü". A. Tetik, M. Gürler ve Ç. Aksu (Haz.). *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- "Vera Ivanovna Zasulich maddesi", *Brittanica*,
<https://www.britannica.com/biography/Vera-Ivanovna-Zasulich>,
(10.05.2022, çevrim içi).
- "YPJ'liler: Yalnızca feminizm için değil, topraklarımız için savaşıyoruz". *BBC Türkçe*. 13.07.2015.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150712_times_ypj,
(16.05.2022, çevrim içi).
- "Zilan Heval Bir Emir! Bir Sembol! Bir Tarzdır!". *Serxwebun*, Sayı 175, Temmuz 1996.
- "Zilan Hevalin Parti Önderliğine Mesajı". *Serxwebun*, Sayı 175, Temmuz 1996.
- "Zilan Yoldaşın Eylemi". *Serxwebun*, Sayı 175, Temmuz 1996, s.12.
- Açık, N. (2014). Re-defining the Role of the Women within the Kurdish National Movement in Turkey in the 1990s. C. Güneş and W. Zeydanlıoğlu (Ed.). *The Kurdish Question in Turkey-New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation* içinde. New York: Routledge.
- Ada, E. (2022a). Tarihteki İlk Kadın Ordusu -
[2www.yjastar.com/tr/bolumler/savasan-kadn/266-tarihteki-ilk-kadn-ordulasmas-2](http://www.yjastar.com/tr/bolumler/savasan-kadn/266-tarihteki-ilk-kadn-ordulasmas-2), (09.05.2022, çevrim içi).
- Ada, E. (2022b). Tarihteki İlk Kadın Ordusu-
www.yjastar.com/tr/bolumler/savasan-kadn/332-tarihteki-ilk-kadn-ordusu-7, (07.04.2022, çevrim içi).
- Akarsel, N. (2020, 12 Nisan). *Jineolojiye Dair*. <https://jineoloji.org/tr/jineolojiye-dair/>, (17.05.2022, çevrim içi).
- Aksoy, R. (2017). *Kadınların Sokak Sohbetlerinden Kamusal Alana*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alikılıç, Ö. ve Baş, Ş. (2019). Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11(1), 89-111.
- Alkan, N. (2017). *PKK'da Semboller, Aktörler, Kadınlar*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Alp, R. (2015). Kürt Özgürlük Hareketlerinde Kadın Direnişi. *Toplum ve Kuram*, 10, 75-98.
- Arı, S. (2018). *Türkiye'de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Avcı, B. (2016, 2 Aralık). Ütopya Değil Gerçek: Jinwar Özgür Kadın Köyü'nün İnşasına Başlandı. *Gazete Karınca*. <https://gazetekarınca.com/utopya-degil-gercek-jinwar-ozgur-kadin-koyunun-insasina-baslandi/>, (16.05.2022, çevrim içi).
- Çağlayan, H. (2006). *Feminist Perspektiften Kürt Kadın Kimliğini Üzerine Niteliksel Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eken, M. E. (2014). Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Teorisi. R. Gözen (Der.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 443-491). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekiz, Z. (2020). Sempatizan, Fail?: Dört Dalgada Kadın Teröristler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9(2), 555-576
- Erciyes, E. (2016). Jineoloji, Bilimin Toplumsal Özüne Dönüştür. *Jineoloji*, 1, 61-74.
- Erdem, N. (2017). Kadın Terörist Kimliğinin Psiko-Sosyal Kökenleri ve Sosyal Politikalar. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(3), 8-26.
- Genç, A. (2016). Farklılaşmak Evrenin Yaşam Tarzıdır. Bilmekle Başlar. *Jineoloji*, 1, 8-19.
- Görgün Baran, A. (2021). *Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?*. Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, <https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/>, (17.06.2022, çevrim içi)
- Him, M. (2010). *Reproductive Practices: Kurdish Women Responding to Patriarchy*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jineoloji Akademisi. (2015). *Jineolojiye Giriş*. Diyarbakır: Aram Yayınları.
- KJK. (2021). *Jineoloji*. <https://www.kjkonline.net/tr/nivis/66>, (16.05.2022, çevrim içi).
- KJK. (2021). *KJK Örgütlenme Modeli*. <https://www.kjkonline.net/tr/nivis/62>, (17.05.2022, çevrim içi).
- Lepidot, Y. "İrgun Zeva'i Le'ummi (I.Z.L.) maddesi". The Shalvi/Hyman Encyclopedia of Jewish Women, <https://jwa.org/encyclopedia/article/irgun-zevai-leummi-izl#pid-14714>, (10.05.2022, çevrim içi).
- Marcus, A. (2009). *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği. (1994). *Kendi ifadesiyle PKK Kimdir Ne Yapmak İstiyor?*. Ankara.
- Öcalan, A. (t.y.) *Kürdistan'da Kadın ve Aile*. Weşanen Serxwebun, y.y.
- Özcan, N. A. ve Gürkaynak, H. E. (2012). Kim Bu Dağdakiler?. *TEPAV*. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1335350447-4.Kim_Bu_Dagdakiler.pdf, (07.04.2022, çevrim içi).

- Özdağ, Ü. (2005). *Türkiye’de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*. Ankara: 3 Ok Yayıncılık.
- Öztop, F. A. (2022). *Terörizm ve Kadın: Fail mi kurban mı?*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sokal, A. ve Bricmont, J. (2013). *Son Moda Saçmalar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Steiner, A. ve Debray, L. (2000). *Kızıl Ordu Fraksiyonu: Batı Avrupa’da Şehir Gerillası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şahin, A. (2019, 28 Mayıs) Irak’ın Kuzeyine Gerçekleştirilen Büyük Harekâtlar. *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/irakin-kuzeyine-gerceklestirilen-buyuk-harekatlar-417275.html>, (12.05.2022, çevrim içi).
- Tar, Y. (2015, 2 Ocak). Dağın Kadın Hali: ‘Kendini, Özünü Bulan’ Kadın Gerillalar. *Bianet*. <https://m.bianet.org/kurdi/kadin/161230-dagin-kadin-hali-kendini-ozunu-bulan-kadin-gerillalar>, (17.07.2022, çevrim içi).
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tutar, H. (2014). *Bilim ve Söзде-Bilim*. Ankara: Seçkin Yayınları.

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİ ETKİLEYEN ÇEVRESEL UNSURLAR AÇISINDAN TÜRKİYE

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Öğr. Gör. Dr. Metin KARACA

Giriş

İktisatçılar tarafından kendisi de bir üretim faktörü olarak kabul edilen girişimcinin en belirgin özelliği üretim faktörlerini bir araya getirmesidir. Girişimci kavramı ile ilgili bilinen ilk tanımlardan birini 18. yüzyılda Fransız Jean Baptiste Say yapmıştır. Say, girişimciyi üretim için gerekli olan unsurları bir araya getiren ve koordinasyonunu sağlayan kişi olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin merkezinde olan girişimci, farklı üretim unsurlarını daha faydalı hâle getirerek yönetmektedir ve arta kalan getiriye kâr olarak almaktadır (Casson, 2003: 58). Günümüzde girişimci ile ilgili çoğu eserde kullanılan temel tanımlamalardan birini yine Fransız iktisatçı Richard Cantillon yapmış ve “belirsizlik ortamında fırsatları fark ederek bunları hayata geçirmek üzere risk almaya hazır olan kişi” şeklinde bir tanımlamaya gitmiştir (Akt., Döm, 2008: 6). O’na göre; girişimciler kâr beklentisi ile ürünleri satış fiyatı belirgin olmadan satın alan insanlardır. Kâr beklentileri ise, tüketim ürünlerinin fiyatlarının belirgin olmamasından dolayı gerçekleşmeyebilir (Hamilton ve Harper, 1994: 3). Bu tarz bir girişimci tanımı klasik (geleneksel)

girişimciyi ifade etmektedir. Klasik girişimci kâr elde etmek amacıyla piyasadaki fırsatları gözetleyerek bu fırsatları değerlendirecek alanlarda yatırım yapan ve risk alan kişidir. Geleneksel girişimci bu şekilde tanımlanırken girişimciyi olan değil olması gereken, yani ideal bir pencereden gören bazı yazarlar da daha özel tanımlamışlardır.

Bu yazarlardan ilki olarak, Baudeau 18. yüzyılda girişimciyi, maliyet azaltmak ya da kârını artırmak gibi nedenlerle yenilikler yapmaya çalışan bir insan olarak (Akt., Döm, 2008: 7) tanımlamıştır. Bu tanıma göre, girişimci fırsatını bulduğunda kazanç getirecek işi kuran her kişi değildir. Kimdir o zaman girişimci? Maliyetlerini azaltabilmek veya kârını artırabilmek için yenilik yapan yani bulunduğu zaman ve mekân itibarıyla başka girişimcilerin yapmadığı işleri yapan kişidir. Bu fikri Schumpeter biraz daha ileriye taşımıştır ve “yaratıcı girişimci” kavramını ortaya atmıştır. O’na göre, girişimci, yeni ürünler, yeni süreçler geliştirme, yeni ihracat pazarları bulma, yeni hammadde, yarı mamul arz kaynakları bulma veya yeni bir organizasyon yapısı oluşturma gibi işletme açısından yeni oluşumlar gerçekleştirerek alışlagelmiş ekonomik düzeni değiştiren, sarsan kişidir (Akt., Müftüoğlu, 2010: 4). Dolayısıyla O’na göre bir ülkedeki ekonomik açıdan ilerlemenin temel ögesi girişimcilerdir ama yaratıcı veya yıkıcı girişimcilerdir. Ekonomi bir sistemdir ancak değişimler dışarıdan değil içeriden gelmektedir. Bu değişimi gerçekleştiren ise girişimcidir. Girişimcilikte mevcut kaynaklarla yeni bileşimler yapmak söz konusudur. Dolayısıyla yenilik faaliyeti var ise girişimcilik söz konusudur ve girişimcilik yenilikçi bir tutum içerisinde olmak ve davranmakla ilgilidir (TÜSİAD 2002). Bu tutum ve davranış biçiminin zamanla sosyal, kültürel, ekonomik gelişmelerle birlikte yeniden şekillenmesi de söz konusu olmuştur.

Özellikle 1970’li yıllarda yaşanan piyasa istikrarsızlıkları kitlesel üretimin önemini kaybetmesine ve esnek üretim yöntemlerinin gelişmesine neden olmuştur. 1980’li yıllardaki stagflasyon ve yüksek işsizlik oranları ise ilginin arz yönlü iktisada kaymasını sağlamış, toplam arzı etkileyen faktörler anlaşılmaya çalışılmıştır. 1980’li yıllardan sonra, gelişmiş ülkelerde toplam işletmeler içinde büyük

işletmelerin payı azalırken küçük işletmelerin payı ise genişlemiştir. Bu durum girişimciliğe olan ilginin canlanmasında ilk neden olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan batıdaki ülkelerde yaşanan işsizlik sorunu makro iktisadî politikalar ile aşılamadığından küçük ve yeni işletmelere olan ilgi artmış ve girişimcilik ön plana çıkmıştır (Işık vd., 2011, 186-187). 1990'lı yıllar itibarıyla küreselleşmenin dünyada etkinliğini artırması, rekabetin yoğun olduğu bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Bu rekabet koşullarında ürünlerini farklı hâle getirmeye çalışan işletmeler aynı zamanda daha önce girmedikleri alanlara girmek yeni iş modelleri belirlemek mecburiyetini hissetmişlerdir. Bu çabalar sonucunda girişimciliğin önemi ve işlevi de artmıştır (Küçükaltan, 2009: 21).

2000'li yıllar ile birlikte dünyada tüm insanlarda bilhassa yeni nesilde girişimciliği teşvik eden fikirler, yetenekler, beceriler ve bilgiler bulunmaktadır. Girişimciliğe yönelik bu yeni bakış açısı mevcut ve yerleşik iş adamlarını destekleme eğiliminde olduğu dönemlerden daha farklıdır. Ancak günümüz dünyası günümüzün genç nesilleri için girişimci faaliyetler açısından daha uygundur (Dollinger, 2008: 4). Günümüz girişimcilerinin özellikle, yenilikçi işletmeler kurarak istihdamı artırması, insanlara farklılaştırılmış ürünler sunması, piyasada rekabetin olumlu etkilerini artırması, teknolojik değişim vasıtasıyla verimliliğe katkı sağlaması ve hayatı pek çok düzeyde, olumlu anlamda etkilemesi nedeniyle girişimciliğin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Amorós & Bosma, 2014: 11).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi, geçiş sürecinde bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşılması sayesinde girişimciler tarafından mal, hizmet ve bilgi üretiminde yenilikçi yaklaşımlar kullanılarak değişim hızlandırılmaktadır. Bu sayede girişimcilik ekonomide rekabet edebilmek adına yenilik ve bilgi teknolojileri vasıtasıyla piyasa sürecine katkı sağlamakta, piyasayı canlı, aktif ve geçişken yapmakta ve denge sağlamaya yönlendirerek istikrarı tahsis eden bir özelliğe kavuşturmaktadır. Diğer taraftan ekonomik koordinasyon sağlamak ve piyasa dinamizminin temelini oluşturmak için belirsizlik, keşif ve risk gibi içerikleri üzerinde toplamakta-

dır. (Önce vd., 2014: 9). 21. yüzyıl bilgi toplumunda, yönetim ve girişim usulleri toplumsal yapının değişim göstermesiyle birlikte değişmiştir. Bu durumun altında yatan temel neden ise, bilgi toplumu için temel üretim faktörü olan bilginin esasen insanın zihinsel emeğinin bir ürünü olmasında yatmaktadır. Dünyanın bu yönde değişmesiyle birlikte insanoglu iktisadî sistemin merkezine taşınmıştır ve yeni tip girişimcilerde kendine has özellikleri de var etmiştir (Ercan ve Gökdeniz, 2009: 64).

Tarihsel süreçte kadınlar da erkekler ile birlikte emek sarf ederek toplumsal gelişime ve uygarlıkların yayılmasına katkıda bulunmuştur. 1970'lerden beri toplumun her alanında aktif bir biçimde yer alan kadınlar, çalışma hayatında da artan bir şekilde ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Sahip olunan beceriler ve yeteneklerin kullanılabilmesi, bağımlı olmadan hareket edebilmesi, çalışma saatlerinde rahatlık ve esnekliğin yaşanabilmesi, sosyal rollerdeki değişim nedeniyle toplumda ağırlıklarının hissedilebilmesi, kendi kurdukları işletmeden gelir elde edebilmesi gibi nedenlerle girişimci olma yolunu seçmektedirler. Bu çabalar, erkek egemen olarak gösterilen birçok alanda kadınların başarılı olması için yol gösterici olmaktadır (Şahin, 2009: 289).

Günümüzde kadınların çoğu bağımsız olma, kendi işine sahip olma, riske girme konusunda yetkinlik, değişiklik gibi nedenlerle girişimci olma eğilimindedirler. Kadınların girişimci olmalarında ve sayılarının artmasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Öncelikli nedenlerden birisi sosyokültürel altyapıdaki değişim neticesinde kadınların çalışma hayatına dâhil olması ve öğretim seviyelerinin artmasıdır. İkinci olarak orta kademe yönetim düzeyinde yer alan kadınların işlerini bir gün kaybedecekleri düşüncesinde olmaları nedeniyle patron olma arzularıdır. Üçüncü neden, artan başarılı kadın girişimci sayısının kadınlar için örnek teşkil etmesidir. Dördüncü olarak ise, "cam tavan sendromu" nedeniyle belli bir seviyeden daha fazla yükselmeyecekleri düşüncesidir (Arslan ve Toksoy, 2017: 124). Bu nedenlerden ayrı olarak, bir işletmenin miras olarak kalması, ekonomik sebeplerden dolayı kadının mecburî olarak çalışma hayatına atılması, maaşlı istihdam alternatiflerinin az olması, toplumsal

önyargılardan dolayı kadınlara bazı iş alanlarında yer verilmemesi gibi sebepler sayılabilmektedir (Bozkurt ve Yaşar, 2018: 241).

Kadın Girişimciliği

Girişimcilik olgusu, fırsat eşitliğinin, insan hakları ve hürriyetinin önemsenmeye başlaması ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin ileri düzeyde kullanılmaya başlaması ile birlikte 1980’den sonraki süreçte hızla gelişmeye ve kadınlarda da erkeklerde olduğu gibi dikkat çekmeye (Aktaş, 2015, 32) başlamıştır. Kadın girişimci, kendine güvenen yaratıcı ve yenilikçi bir yapıya sahip bireysel olarak ya da başkalarıyla iş birliği içinde ekonomik özgürlüklerini sağlamada yetenekli, sosyal hayata ve aile hayatına adapte olmuş şekilde bir işletmeyi kuran ve işleten aynı zamanda başka insanlar içinde istihdam imkânları oluşmasına katkı sağlayan kadındır (Keskin, 2014, 73). Kadınların girişimci olmaları öncelikle toplumun nüfus olarak yarısını temsil eden bir cinsiyetin her düzeyde ekonomik faaliyetin içerisinde olması demektir. Bu durumun bireysel faydalarının dışında bir ülkenin ekonomisinin güçlenmesi, istikrarlı ve adil bir toplumsal sistemin oluşması, iktisadî ve sosyal kalkınmanın ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önem kazandığı muhakkaktır. Bu nedenle günümüzde kadınların ülkedeki ekonomik hayata eşit olarak katılıp katılmadıkları ve oluşan toplam refahtan üzerlerine düşen payı alıp almadıkları gibi konular ülkelerin gelişmişlik düzeyinin tespitinde değerlendirme kriteri olarak ele alınmaktadır (Özyol, 2015: 20).

Ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında büyük öneme sahip olmaları nedeniyle geleceğin iş dünyasının şekillendirilmesinde etkin kadın girişimciler yaratmak, yerel ekonomilerin kalkınmasına ve buna bağlı olarak da ülke ekonomisinin kalkınmasına büyük katkı sağlayacaktır. Kendileri için iş imkânı yaratan kadın girişimciler istihdam ettikleri insanlar için de iş imkânı sağlamaktadırlar. Ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyine katkı sağlayarak gelir dağılımı eşitliğinin artmasını da temin etmektedirler. İktisadî hayatın temel faaliyetlerinde var olan kadınlar toplumsal hayatta kadının yerini de güçlü kılmaktadırlar (Can ve Karataş, 2007: 253). Ülkelerin

toplumsal ve ekonomik kalkınmaları ve gelişimleri mevcut işgücünün istihdamı ile yakından ilgilidir. Kadınların işgücüne katılmaları ve istihdam edilmeleri de ülkelerin kalkınmalarında önemli bir et-kendir (Çam, 2015: 26).

Bir ülkedeki kadın girişimciliğinin o ülkenin ekonomisine kattığı değeri daha iyi analiz edebilmek için kadın girişimci türlerine de odaklanmakta fayda vardır. Çünkü çalışmanın giriş kısmında da bahsedildiği gibi, bir ülkede girişimcinin katkısının yüksek olabil-mesi için geleneksel tarz değil, yaratıcı ve yenilikçi tarz girişimcilik önem kazanmaktadır. Goffee ve Scase (1985), dört farklı kadın giri-şimci tipini tanımlamışlardır. Bu tanımlamayı yaparken, bir tarafta 'bireysellik ve kendine güvenmek' diğer tarafta ise 'erkeklerden arka planda olmayı tercih etmek' gibi iki ana eksene dayanmışlar-dır. Bu girişimcilik tipleri; geleneksel girişimci, yenilikçi girişimci, evcimen girişimci ve köktenci girişimci olarak belirlenmiştir (Soysal, 2010a, 92). İşgücü piyasasına boyun eğmeye karşı koymaya çalışan geleneksel, işyeri ayrımcılığı ve bağımlılığından kaçınmaya çalışan yenilikçi, kadınların toplumda ikinci plana itilmesi ile mücadele etme düşüncesinde olan köktenci ve sınırlı bir şekilde ev içi rolünün önceliğine meydan okuyan evcimen girişimci türleri olarak ifade edilmektedir (Cromie ve Hayes, 1988: 94).

- *Geleneksel Kadın Girişimci*: Girişimcilik ideallerinin yanında top-lumsal cinsiyet rollerine bağlı kadın girişimci tipidir. Güdüleyici bir unsur olarak para kazanma ihtiyacının yanında aile içindeki rolleri de ön plandadır ve önemsenmektedir. Çoğunluğu evli olan bu ka-dınlar işlerine ve ailelerine karşı olan sorumluluklarını beraber yeri-ne getirmektedirler. Bu sorumlulukları nedeniyle işlerini büyütme eğiliminde değildirler ve kadınlar için belirlenen rollere uygun işleri yapmaktadırlar (Ay ve Koca, 2013: 69).

- *Yenilikçi Kadın Girişimci*: Yenilikçi kadın girişimcilerin çoğu ya-sadıkları iş tecrübelerinin kendilerini tatmin etmemesi nedeniyle işlerini kurma yolunu tercih etmektedirler. Aynı zamanda girişimci-lik yenilikçi kadın girişimcilere işyerinin işveren ve yönetici tarafın-dan dayatılan kontrol sistemlerinden kaçma fırsatı sunmaktadır. Diğer taraftan işgücü piyasasındaki cinsiyet ayrımcılığı gerçeği ya

da algısı da yenilikçi kadın girişimcileri iş geliştirme yolunda teşvik etmektedir (Cromie ve Hayes, 1988: 107). Bu tür kadın girişimciler ideallerini cinsiyet rollerinin üstünde tutmaktadırlar ve bu ideallere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yüksek kar elde etmek ve işlerini büyütme temel amaçlarıdır. Kariyerleri için kadınlık rollerinden vazgeçebilmektedirler ve işlerini kişisel ilişkilerinin önünde tutmaktadırlar. Eğitim seviyeleri yüksektir ve ekonomik bağımsızlıklarına düşkün, genelde evli olmayan kadınlardır. Teknolojiyi algılamada ve kullanmada yeteneklidirler. Karmaşık organizasyonları oluşturma konusunda yetkinlik sahibidirler (Ay ve Koca, 2013: 70).

- *Evcimen Kadın Girişimci*: Bu tür girişimci kadınların ideallerine bağlılığı geleneksel kadın girişimcilere göre daha azdır ve sınırlıdır. Aile yaşantıları ön planda olduğundan dolayı iş yaşantılarını da aile yaşantılarına göre düzenlemektedirler. Faaliyet alanları ailenin uygun gördüğü girişimcilik alanlarıdır. Genellikle evlidirler ve çocuk sahibidirler. Aynı zamanda çocuk sayısı arttıkça girişim teşebbüsünden kaçınmaktadırlar. Maddi konulardan ziyade kişisel yeteneklerini geliştirmek ve işten zevk almak öncelikleridir. Müşteriler ile uzun vadeli ve düzenli işler geliştirmeye uygun girişimlerde bulunmaktadırlar (Ay ve Koca, 2013: 70).

- *Köktenci Kadın Girişimci*: Kadınların toplumda arka plana itilmesine karşı bir duruş olarak girişimcilik faaliyetine girişen ve bu yolda iş-aile dengesini önemsemeyen kadın girişimci tipini tanımlamak için kullanılan bir kategoridir (Soysal, 2010a: 92). Bu tür kadın girişimciler erkeklerle girişimcilik alanında olduğu gibi tüm alanlarda da eşit olma arzusunda olmaktadır. Bu tür kadın girişimciler işletmeleri ekonomik bir birim olmasının yanında aynı zamanda sosyal bir birim olarak da değerlendirmektedirler. İş sahibi olmaları onlar için bağımsızlıklarını elde etmede bir araçtır. Evli olmaları durumunda işler eşler arasında eşit olarak yürütülmektedir (Ay ve Koca, 2013: 70).

Kadın girişimcilerle ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer husus da kadın girişimcilerin evrensel anlamda karşılaştıkları sorunlardır. Bu sorunları; kadın cinsiyeti temelli sorunlar ve iş ve çevre temelli sorunlar olmak üzere iki ana başlıkta ele almak mümkün-

dür. Kadın cinsiyeti temelli sorunları; ataerkil toplum yapısından dolayı toplumun geleneksel inanç ve baskısına maruz kalmak, mesleklerin ya da işteki pozisyonların erkek ya da kadın işi olduğu inancına yönelik cinsiyet temelli rol ayrımcılığını yaşamak, cam tavan engeline takılmak, psikolojik ve cinsel tacizlere maruz kalmak, erkeklere oranla daha düşük sosyal pozisyonda yer almak, yasal engellere takılmak, kadınlara iş yaşamında duyulan güvensizliği yaşamak, tecrübe eksikliği ve başarısız olma beklentisi ile karşı karşıya olmak, özel hayat ve iş hayatı arasındaki rol çatışmasını yaşamak, düşük eğitim düzeyine sahip olmak, kadınların evleri ve çocuklarıyla ilgili sorumluluklarından dolayı yeterli zamana sahip olamamak, erkeklere oranla örnek alabilecekleri rol modellerin az olması ve yetersiz sermayeye sahip olmak şeklinde sıralamak mümkündür. İş ve çevre temelli sorunlar ise; kadın girişimciliğine yönelik dünyada ortak bir tutumun ve örgütlenmenin sağlanamaması, kadın girişimciliğini destekleyen kurumların çeşitliliği ve aralarındaki koordinasyonun zayıf olması, kadın girişimciliği ile ilgili politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında karşılaşılan engeller olarak belirtilebilir (Soysal, 2010b: 77-78). Kadın girişimcilerin sorunları bazı çalışmalarda, kadın kimliği ve bireysel sorunlar, girişimcilik başlamadan önce karşılaşılan sorunlar ve işe başladıktan sonra karşılaşılan sorunlar olmak üzere üç grupta ele alınmıştır (Kumkale ve Akdemir, 2013: 173-174).

Kadın girişimciliğinin tanımlanması ve genel çerçevesinin çizilmesinin ardından çalışmanın bundan sonraki kısımlarında Türkiye’de kadın girişimciliğinin etkilendiği çevresel unsurları analiz ederken ve hatta sonuç ve öneriler kısmını yazarken kadın girişimciliği konusunda Türkiye’nin kendine has koşullarını analiz etmenin yanı sıra yukarıda kısaca özetlenen evrensel sorunlar da göz önünde bulundurulacaktır.

Kadın Girişimciliğini Etkileyen Çevresel Unsurlar Açısından Türkiye

Türkiye’de kadın girişimciliğini etkileyen temel unsurlar üzerine durabilmek için öncelikle makro bakış açısıyla bir ülkede girişimcilik olumlu ya da olumsuz etkileyen unsurların tespiti gerekmektedir.

dir. Bu konuyu inceleyen alan yazında girişimciliği etkileyen unsurların üç ana yaklaşım alanı içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. İlk ve en bilindik olan yaklaşım, Bireysel Yaklaşımdır ki girişimciliği tamamen bireylerin karakterine, kişilik özelliklerine bağlamaktadır. Girişimci olan bireylerin sahip olduğu demografik, psikolojik ve kişilikle ilgili özellikleri ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. İkincisi, girişimciliğin sadece bireysel özelliklere bağlı bir olgu olmadığını her ne kadar bireyler girişimci özelliklere sahip olsalar da bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, politik çevrelerinin ve hatta uluslararası çevresel unsurların da girişimciliği olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceğini savunan Çevre Yaklaşımıdır. Üçüncü yaklaşım ise Firma Yaklaşımıdır. Firma Yaklaşımı, girişimciliğin sadece bir yeni işletme kurmak değil, kurulmuş olan işletmenin faaliyetlerini doğru yönetmek ve bu faaliyetlerde girişimciliği sürdürülebilir bir hale getirmek ile ilgili olduğunu savunmaktadır (Kaygın ve Güven, 2015: 19-21).

Girişimcilik olgusunda toplumsal statü kazanma isteği, risk almaktan kaçınmamak, belirsizlikleri fırsata dönüştürebilmek, kararlılık, fırsatlardan yararlanabilmek, yaratıcılık, yenilikçilik, sınırlı kaynakları etkili kullanabilmek, kendini gerçekleştirmek, sorumluluk ve inisiyatif alabilmek, değişime ayak uydurabilmek ve sürdürülebilir ve sağlıklı ilişkiler kurabilmek (Negiz vd., 2009: 248) vb. bireysel özelliklerin önemini hafife almamak gerekmektedir. Ancak, bir ülkenin sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, politik çevre unsurlarının (Jabłońska ve Stawska, 2020; Naji, 2019) o ülkede girişimciliğin hem nicelik hem de nitelik olarak artmasında büyük önem arz ettiği alan yazında ifade edilmektedir. İlgili çevre unsurları, bir ülkenin girişimcilik potansiyelinin artırılabilmesi için girişimci özelliklere sahip olan vatandaş sayısının çoğalmasında etkili olacaktır.

Diğer taraftan, girişimci özelliklere sahip insanların yeni işletmeler kurabilmesi, zihinlerindeki yaratıcı fikirleri iktisadî yatırımlara dönüştürebilmesi ve yeni kurulmuş işletmelerin hayatta kalma ve büyüme süreçlerini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için uygun bir ortam oluşturulmasında da çevresel unsurların belirleyici olması söz konusudur. Bir ülkede sürdürülebilir girişimciliği etkile-

yen unsurlarla ilgili yapılan çalışmalar da benzer tespitleri yapmaktadır. Tur-Porcar vd. (2018) konuyla ilgili yapmış oldukları kapsayıcı bir çalışmada sürdürülebilir bir girişimcilik ortamı oluşturabilmek için çevresel (sürdürülebilirlik, sosyal farkındalık, politikalar ve çevreyle ilgili düzenlemeler), işletmecilikle ilgili (karlılık, iş tatmini, işletme yönetimi, sübvansiyonlara erişim), davranışsal (motivasyon, hayat tarzı, üst biliş) ve insan ilişkileri (itibar, uyum, liderlik) gibi unsurların dikkate alınması ve düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar.

Bir ülkede genel anlamda tüm girişimcilik sistemini etkileyen unsurları bu şekilde tespit ettikten sonra, çalışmanın esas konusu olan kadın girişimciliği meselesine dönülecek olursa; makro unsurlar olarak da isimlendirebileceğimiz genel çevre unsurlarının kadın girişimciliğini de etkileyeceği kesindir. Ancak, kadın girişimcileri erkek girişimcilerden ayırt edebilecek bir takım farklılıklara vurgu yapmak çalışmanın ilerleyen aşamalarında temel araştırma konusu olan Türkiye’de kadın girişimciliğini olumlu ya da olumsuz etkileyen makro çevre unsurlarının tespitinde, yorumlanmasında ve hatta sorunlara çözüm önerileri getirilmesinde temel bir dayanak ve açıklama noktası oluşturacaktır. Konuyla ilgili bazı yabancı çalışmalar kadınların; bazı sektörlerde işletme kurmaktan çekinmeleri, başlangıç sermayesi için finansal kaynaklara erişme olanaklarının zayıf olması, finansal yönetim deneyimlerinin azlığı, iş ağı oluşturabilme imkânlarının kısıtlılığı, toplumsal kültüründen kaynaklanan zorluklar, sosyal ağlara katılım seviyelerinin düşüklüğü ve aleyhlerine olan hükümet düzenlemeleri (Verheul and Thurik, 2001; Salindo, 2018; Muhumad, 2016) gibi konularda erkeklere kıyasla daha az avantajlı olduklarını ileri sürmektedir.

Veena ve Nagaraja (2013), kadın ve erkek girişimcilerin farklılıklarını açıklamayı amaçlayan araştırmaların bulgularından yola çıkarak bu farklılıkları şöyle sıralamışlardır: Medenî durum olarak kadın girişimciler erkeklere kıyasla daha çok bekâr veya boşanmış durumdadırlar, eğitim gördükleri alanla ilgili iş kurma düzeyleri ve yöneticilik deneyimleri daha düşüktür, daha çok hizmet ve perakende ticaret sektörlerinde iş kurmaktadırlar, fırsatları tanımlama

durumu açısından bakıldığında öğrenilmiş davranışlar ve sosyal normlar nedeniyle daha az kaynaktan piyasa bilgisi alma durumunda kalmaktadırlar, risk alma eğilimleri daha düşüktür, toplumsal rolleri sebebiyle işe başlangıçta iş-aile çatışmalarından kaynaklanan zorlukları yaşamaktadırlar, erkeklerin ve kadınların sosyalleşme süreçlerindeki farklılıklarından dolayı kadınların yeni bir girişimi organize etme yetenekleri daha düşük durumdadır, finans piyasalarının kadın girişimcilere kredi sağlama niyetleri daha düşük düzeydedir, kadınlar iş kurma aşamasında eşlerinin ve ebeveynlerinin maddi ve manevi desteğine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar, kadınların kurdukları işletmelerin satış geliri ve istihdam düzeyleri daha düşük düzeylerde gerçekleşmektedir ve kadınlar işletmenin daha fazla kazanması ve istihdam sağlaması konularında daha düşük beklentilerle hareket etmektedirler.

Yukarıda bahsedildiği gibi, bir ülkede girişimciliğin niceliksel ve niteliksel olarak gelişimini etkileyen faktörlerin kadın girişimciliğini de olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceği savından hareket edilebilir. Böylece; sosyokültürel, ekonomik, politik ve yasal çevrelerin Türkiye'deki kadın girişimciliği üzerindeki etkileri, konuyla ilgili alan yazın, güvenilir kurum ve kuruluşlardan erişilebilen raporlar ve istatistiki veriler vasıtasıyla çalışmanın bir sonraki kısmında incelenmektedir.

Sosyokültürel Çevre

Türkiye'de kadın girişimciler üzerinde yakın dönemde yapılmış bazı araştırmalar, bölgeler açısından farklılaşmalar olmakla beraber girişimci kadınların karşılaştığı sosyokültürel gerçekleri ve sorunları tespit etmiştir. Bu gerçekler ve sorunlar, kadınların girişimciliğe başlama sürecinde ve işletmeyi kurduktan sonraki süreçte karşılaştığı durumlar olarak iki ayrı başlıkta sınıflandırılabilir. Türkiye'de kadınların ekonomik hayata girişimci olarak katılım seviyelerinin oldukça düşük olması, kadınların sosyal ortamlara giriş ve sosyal ağlarda üye olma düzeylerinin erkeklere kıyasla daha az olması, kadınların ortaklık kurmakta ve ortak bulmakta zorluklar yaşaması, toplumsal zihniyette kadınların yerinin daha çok aile içerisindeki

rolleri ile konumlandırılması ve tanımlanması, kadınların iş hayatında başarılı olma ihtimallerinin az olduğu algısı gibi hususlar işletme kurma aşamasında kadınların karşılaştığı sosyokültürel sorunlardır. Kadınlar işletmelerini kurduktan sonra; aile ve işletmenin işlerini yürütürken; zaman darlıkları, iş hayatıyla ve işletme alanıyla ilgili bilgi ve tecrübe eksiklikleri, iş ve aile rollerinden kaynaklanan çatışmalar, iş ortamında karar verirken duygusal kimlikten sıyrılmama, iş hayatındaki diğer paydaşların ve girişimcilerin kadın girişimcilerle iş yapmaya yönelik düşük güven düzeyleri ve olumsuz düşünceleri ile karşılaşabilmektedirler (Arslan ve Teksoy, 2017; Çalışkan vd., 2017; Soysal, 2010b).

Bir ülkede kadın girişimciliğinin özendirilmesi için devletin sosyokültürel politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye’de devletin, sadece kadınların sosyal, politik ve kültürel anlamda desteklemek için oluşturduğu kamu kuruluşları vardır. Örneğin, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı olarak çalışan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM), kadınların ekonomik, sosyokültürel ve politik alanlarda sorunlarıyla ilgili olarak toplantılar, eğitimler düzenleyen ve projeler hazırlayan bir kamu kurumu durumundadır. Bu kurumun toplantıları, eğitim programları ve projeleri genel hatları ile incelendiğinde kadın girişimciliği ile ilgili faaliyetler yürüttüğü de görülmektedir. Kadın girişimcilerin finansmana erişimi, kadın girişimciliği ve yenilik, kadın kooperatifleri gibi konularda düzenlenen toplantılar, kadın istihdamının artırılmasına yönelik eğitim programları ve kadının güçlendirilmesine yönelik eylem planları, çalışan kadınların çocukları için kreş açılmasına yönelik projeler (www.aile.gov.tr/ksgm) dikkat çekici faaliyetlerdir.

Türkiye’de kadın girişimciliğini özendiren bir sosyal ortam oluşumuna kamu kurumlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da faaliyetleri ile katkı sağlama gayreti göze çarpmaktadır. Çağdaş toplumlarda toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik gelişiminde ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında toplum menfaatine, birliğine ve refahına hizmet eden sivil toplum kuruluşlarının ne denli önemli birer aktör olduğu bilinen bir gerçektir. Bu konuda, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin (TOBB) çalışmalarına öncelikli olarak değin-

mekte fayda vardır. TOBB, 2007 yılında merkezde ve 81 ilde Kadın Çalışmaları Kurulu oluşturmuştur (TOBB, 2022). Kadın Çalışmaları Kurulu, “Sanayide Kadın Eli” isminde bir projeyi tüm iller için yürütmektedir. Kadın Girişimci Kurulu il başkanlarının gönüllü gayretleri, İŞKUR, Milli Eğitim, KOSGEB, Sanayi Bakanlığı İl Müdürlükleri ve Üniversite, Sanayi Ticaret Odası ve muhtarların işbirliği ile illerin sanayisinde kadın istihdamının ve kadın girişimci sayısının artırılmasını amaçlayan bir projedir. İllerde bulunan Kadın Girişimci Kurulu marifetiyle tanıtımı ve yürütülmesi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. İllerde, İŞKUR ve OSB (Organize Sanayi Bölgesi) yönetimleri ile beraber sanayideki işletmelerin istihdam açıklarının tespit edilmesi, bizzat iş yerinde hizmet içi eğitim ya da üniversitede eğitim programlarına katılım imkânlarının sunulması, kadınların işgücü niteliklerini artırmak için eğitim süreçlerinin yürütülmesi, mahalle muhtarları aracılığı ile çalışabilir konumdaki kadınların tespit edilmesi, işe yerleştirme süreçlerinin gerçekleştirilmesi gibi faaliyetler yürütülmektedir (Sanayide Kadın Eli Projesi Paneli, www.youtube.com).

Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), kadın girişimciliği konusunda etkili olmuş ve olabilecek diğer önemli bir sivil toplum kuruluşudur. 1995 yılında Avrupa Birliği (AB) Hibeleri kapsamında TESK’in sekiz adet proje başvurusu AB tarafından desteklenmeye uygun görmüştür. Bu projelerden bir tanesi de kadın girişimcilerin desteklenmesi ile ilgili projedir. Haziran 2002’den bugüne kadar bu proje kapsamında kadın girişimci adaylarının eğitimine odaklanılmıştır. TESC bünyesinde beş ilde (Ankara, Bursa, Çorum, Denizli, Mersin) düzenlenen eğitim programları ile kadın girişimci adaylarına işletme, işletmecilik, işletme kuruluşu, kayıt sistemleri, pazarlama, maliyet, karlılık gibi konularda eğitimler verilmiştir (Kahraman, 2020).

Diğer taraftan Türkiye’de; Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Tesisi Vakfı (MEKSA), Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİGEM), Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV), Girişimci İş Kadınları Derneği (ANGİKAD)

gibi sivil toplum kuruluşları gönüllü çalışmalarla kadın girişimciliğinin nicel ve nitel büyümesi için çalışmalarda bulunmaktadır (Dürkan, 2021: 28). Öncelikli olarak eğitim, sosyalleşme ve nitelikleri belgelendirme gibi hizmetler sunan bu sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de kadın istihdamının ve girişimciliğinin toplumsal tabanda olumlu bir algıya ulaşması için önemli roller oynadığı ve oynayacağı, girişimci adayları kadınların bilgi ve isteklendirme eksikliklerinin azaltılması hususunda etkili olduğu ve olacağı kesindir.

Kadın girişimciliği ile ilgili olarak sosyal düzlemde bahsedilmesi gereken önemli bir husus da başarı elde etmiş, kendisini iş hayatında kanıtlamış olan kadın girişimcilerin diğer kadınları girişimcilğe özendirecek şekilde tanıtılması ve gündemde tutulması meselesidir. Başarı hikâyeleri kadın girişimci adaylarını özendireceği gibi girişimcilik sürecinin iş fikri bulma, iş fikrini işletmeye dönüştürme süreçlerinde de öğretici, yol gösterici fikirler verebilir. Örneğin, Hatay’da defne dalı ve yaprağından yakıt üreterek ihracat yapan Ayşegül Abacı (Anadolu Ajansı (AA), 2020), bilişim sektöründe başarılı işler yapmış olan Lale Maro (KOSGEB, 2014) vb. burada sayamadığımız başarılı kadın girişimci hikâyeleri üzerine girişimcilik süreçleri dikkate alınarak yapılacak derlemeler hem kamu kurum ve kuruluşları, hem sivil toplum kuruluşları hem de sosyal medya kanalları aracılığı ile toplumla ve kadın girişimci adayı gençlerle paylaşılabilir. Elbette bu tarz çalışmalar var olmakla beraber sayısı ve içeriği bakımından artırılmasında fayda vardır.

Ekonomik Çevre

Genelde heterodoks iktisatçılar ve özelde feminist iktisatçılar liberal ekonomi politikalarını genel anlamda eleştirdikleri gibi kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine de vurgu yapmışlardır. Bu yaklaşımlara göre, kapitalizm ataerkil bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmıştır. Böylece toplumun her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da erkek egemen bir sistem oluşmuştur. Heterodoks iktisatçılar, yapmış oldukları araştırmalar neticesinde, devletin ekonomideki rolünün en aza indirilmeye çalışıldığı liberal ekonomik sistemde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kadınlarının daha büyük istihdam fır-

satlarıyla karşılaştıklarını ancak, düşük ücretli, düşük vasıflı ve çok az iş güvencesi olan işler bulabildiklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca, ihracata dayalı büyüme sırasında kadın işçilerin çoğunlukla kayıt dışı sektörde çalıştığını ifade etmişlerdir. Esasen, feminist ekonominin önde gelen isimleri, kapitalist gelişmenin kadınların ezilmesi üzerindeki etkisine ilişkin dört senaryo belirtmektedirler. 1. Kazan-kazan senaryosu (yüksek büyüme ve düşük cinsiyet eşitsizliği), 2. Kaybet-kaybet senaryosu (düşük büyüme ve yüksek cinsiyet eşitsizliği), 3. Kaybet-kazan senaryosu (düşük büyüme ve düşük cinsiyet eşitsizliği) ve 4. Kazan-kaybet senaryosu (yüksek büyüme ve yüksek cinsiyet eşitsizliği). Onlar için kazan-kazan senaryosu büyümenin sürdürülebilir olduğu ve cinsiyet eşitsizliğinin daha düşük olduğu bir durumu ifade etmektedir (Kocacı, 2013).

Kapitalizm, genellikle, özel aktörlerin kendi çıkarlarına göre mülkiyete sahip olmalarına ve mülkün kullanımını kontrol etmelerine izin verildiği ve fiyatlandırma mekanizmasının görünmez elinin, üretimde arz ve talebi koordine ettiği bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir (Scott, 2006). Türkiye açısından düşünüldüğünde, devletin kadın girişimcileri ve girişimci adaylarını tamamen piyasanın kendi akışına bıraktığını söylemek doğru olmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin özellikle son 10-15 yıldır kadın girişimci sayısının toplam girişimciler içerisinde oranını artırabilmek için teşvik politikalarında kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yaptığı görülmüştür. Örneğin, KOSGEB, diğer teşviklerinde değil ama yeni girişimci desteği kapsamında 15 Haziran 2010'da girişimcilik destek programı uygulama esaslarında yapmış olduğu değişiklik ile kadınlar ve engellilere vermiş olduğu destekleri erkeklerle vermiş olduğu desteklerden %10 daha fazlası olarak belirlemiştir (KOSGEB, Girişimcilik Destek Programı Uygulama Esasları). Benzer şekilde, TKDK tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlarla ilgili kendisine başvuru projelerin puanlamasında kadın girişimcilerin projelerinin seçilme şansını artırmak için artı 10 puan (TKDK, 2017: 48) vermektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı, kırsal kalkınmada uzman eller proje başvurularını değerlendirme esnasında kadın girişimcilere artı 5 puan vermektedir

(uzmaneller.tarimorman.gov.tr). Kamu kurumları vasıtasıyla kadın girişimciliği desteklemeye gayret eden bu tarz ekonomik desteklerin yanı sıra, kadın girişimci adaylarına eğitim ve yetiştirme programları ile de destek sağlanmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu gayretlere rağmen, Türkiye’de kadın girişimciliğinin niceliksel olarak istenilen seviyelerde olmadığını da söylemek mümkündür. TÜİK verilerine göre Türkiye’de işletme büyüklüklerini de dikkate alarak hukukî durumu ferdi mülkiyette olan işletmelerin 2015’te toplam %18,4’ü, 2016’da %18,7’si ve 2017’de %18,9’u kadın girişimcilerin sahipliğindedir. Niteliksel olarak düşünüldüğünde ise, istatistiklerde dikkati çeken husus, işletmeler büyüdükçe kadın girişimci sahipliği oranının azalmasıdır. Örneğin 2017’de 1-4 arası çalışanı olan işletmelerin %19,7’si kadın sahipliğinde iken 100 ve üzeri çalışanı olan işletmelerin sadece %10,8’i kadın girişimci sahipliğinde görülmektedir (TÜİK 2019).

Sektörlerin birçoğunda kadın işveren sayısının erkek işveren sayısının çok altında kaldığı görülen Türkiye’de, idarî ve destek hizmet faaliyetleri sektöründe işveren kadın oranının (%41) işveren erkek oranına (%59) yakın olduğu görülmektedir. Ancak, bilgi ve iletişim sektöründe işverenlerin %28’ini, bilimsel ve teknik faaliyetler sektöründe ise işverenlerin %22’sini kadınlar oluşturmaktadır (PAL, 2020). İş hayatına atılmayı düşünen kadınların daha çok mikro ve küçük ölçekli işletmeler kurma eğiliminde olması, hizmet ve ticaret sektöründe iş kurma niyetlerinin ağırlıklı olması söz konusudur.

Türkiye’de ekonomik düzlem açısından kadın girişimciliği ile ilgili olarak değinilmesi gereken temel hususlardan bir tanesi de kooperatifleşme olgusudur. Kooperatifler Kanunu’nun 1. Maddesinde tanımlandığı gibi: *“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.”* Özellikle kırsal kesimlerde aynı veya benzer ürün alanında üretim ve pazarlama süreçlerinde bulunan kadınların bir araya gelerek kooperatif-

leşmesi kendilerine hem ekonomik hem de sosyokültürel alanda güç temin edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bizzat bakanlık düzeyinde bu durumun farkında olarak iş ve eylemlerini planlamış ve hayata geçirmiş durumdadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Derya Yanık bu konuyla ilgili olarak, *“Küresel olarak katma değer yaratan kooperatifçilik sistemi kadınların ekonomik yönden kalkınmasını destekliyor. Bu amaçla kendi kadın kooperatifi ekosistem modelimizi geliştireceğiz”* demiştir. Bu amaç doğrultusunda, *“Kadın Kooperatifleri Çalışma Grupları”* oluşturulmuştur. Faaliyet planları, çalıştay ve seminerler düzenlenmiştir. Bu çabalar neticesinde 525 adet yeni kooperatif kurulmuştur. Türkiye’de sadece kadınları içeren 702 kooperatif içerisinde 12 bin kadın üye de bulunmaktadır. Gelecekte kadın kooperatiflerinin sayısının ve işlevinin artırılması için kooperatifçilik konusunda eğitimlerin verilmesi, kadın kooperatiflerinin bir çalışma haritasının çıkarılması ve kadın kooperatifleri ile ilgili web portalı kurulması da planlanmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022).

Politik ve Hukukî Çevre

Devlet ve yerel yönetimlerin işletmelerin davranışları üzerinde etkisi olduğu gibi girişim ve girişimcilik süreçlerinde de etkileri olmaktadır (Jauch ve Glueck, 1989: 95). Politik faktörler; mevcut işletmeler ve girişimler üzerinde etkili olan, bir ülkede faaliyet gösterirken uymakla yükümlü olunan yasal ve düzenleyici değişkenlerdir. Ticari faaliyetlerle ilgili hükümet kararları, vergilendirme ile ilgili yasal düzenlemeler, asgarî ücret düzeyleri ile ilgili kararlar, yeni kurulacak işletmelere destek kararları, fiyat belirleme politikaları vb. birçok değişken işletmeleri etkilemektedir (Pearce ve Robinson, 2010: 81). Politik ve hukukî çevre faktörleri hem ülke içerisinde hem de uluslararası alanda sürekli olarak değişimlere tabi olmaktadır. Bu değişimlerin hem mevcut işletmeler üzerinde hem de yeni girişim çabaları üzerinde etkili olması da muhakkaktır (Akgemci, 2008: 130). Türkiye açısından kadın girişimciliğini etkileyen politik ve hukukî gelişmeler irdelenecek ise; son dönemlerde hükümetin yasal düzenlemeleri, teşvikler, merkezî ve yerel yönetimlerin etkileri, uluslara-

rası anlaşmalar, Avrupa Birliği uyum süreci gibi (Serinkan ve Barutçu, 2014: 67) perspektiflerden meseleye bakmakta fayda vardır.

1950'li yıllar itibarıyla kadınların da kalkınma çabaları içinde yer almaları adına Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yoğun bir çalışma başlatılmıştır. İlerleyen yıllarda BM 1975 yılını uluslararası kadın yılı ilan etmiştir. 1981 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye'nin 1985 yılında imzaladığı "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" ile istihdam alanlarında erkeklerin sahip olduğu haklara kadınların da eşit bir şekilde sahip olarak serbest bir biçimde iş ve meslek seçme ve meslekî eğitim haklarına sahip olmalarını sağlamak amacıyla devletleri yükümlü kılmıştır. Kadın girişimcilerin desteklenmesi amacıyla uluslararası konferanslar düzenlenmesi, kadın girişimcilerin desteklenmesi amacıyla merkezlerin kurulması gibi göstergeler ekonomik gelişme ve refah için dünya nüfusunun sadece %50'sinin yeterli olmayacağı, kadının da bu anlamda fark edildiği anlamına gelmektedir (Çakıcı, 2006, 55).

Yasal düzenlemeler konusunda Türkiye'de son dönemde hem kanunlar düzeyinde hem de ulusal ve uluslararası eylem planları ve belgeler düzeyinde kadın girişimciliği ile ilgili olarak olumlu gelişmelerin olduğu söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. maddesinde kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliğe aykırı durumları düzeltmek için alacağı tedbirlerin de eşitlik ilkesine aykırılık olarak yorumlanamayacağı ifade edilmiştir. Anayasa'nın 50. maddesinde ise; çalışma şartları ve dinlenme hakkı ile ilgili olarak; "*Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.*" hükmü ile de iş hayatında çalışma şartları bakımından kadınların doğrudan pozitif ayrıma tâbi tutulduğu görülmektedir (mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf). Benzer şekilde, 4857 sayılı İş Kanunu'nda da (5. madde) cinsiyet nedeniyle iş ilişkilerinde, ücret ödemelerinde farklı muamele yapılamayacağı vurgulanmaktadır (mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857-20140910.pdf).

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu incelendiğinde, kadının geçmişte olduğu gibi, ev işleri ve çocuklarla ilgilenme yükümlüsü bir birey olmaktan ziyade artık evin ekonomik durumuna da katkıda sağla-

yabilecek bir birey durumuna taşındığı görülebilmektedir. İlgili kanunun 196. Maddesinde “Eşlerden birinin istemi üzerine hâkim, ailenin geçimi için her birinin yapacağı parasal katkıyı belirler. Eşin ev işlerini görmesi, çocuklara bakması, diğer eşin işinde karşılıksız çalışması, katkı miktarının belirlenmesinde dikkate alınır. Bu katkılar, geçmiş bir yıl ve gelecek yıllar için istenebilir” hükmü ile kadınların ev işleri ve çocukların bakımı ile ilgili sorumluluklarını dikkate almakla birlikte, ev ekonomisine katkı yapabileceğini de göz önüne almaktadır. Bu durum elbette dünyadaki sosyoekonomik gelişmelerle birlikte at başı giden bir anlayışın Türkiye Cumhuriyeti yasalarına yansıdığını göstermektedir. Artık kadın hem hane halkı açısından hem de tüm toplum açısından üretimin, istihdamın ve girişimin içerisinde yer alacak bir birey olarak tasvir edilmektedir.

Ayrıca konuyla ilgili ulusal mevzuatta bazı yasal düzenlemeler de şöyledir (Dirik, 2016: 40-41): “22 Ocak 2004 tarihinde “Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi” konulu 2004/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile özellikle kaymakamlık ve müfettişlik gibi alanlarda kadınların istihdamı önündeki engeller kaldırılmıştır. 14 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren “Gebe veya Emziren Kadınların çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik” kapsamında çalışan kadınların çocuklarını bırakacakları yerlerle ilgili önemli hükümlere yer verilmiştir. “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesi 25.05.2010 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Genelge kapsamında “Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur.”

Diğer taraftan, 10. Kalkınma Planı, 2012-2023 arası yılları içeren “Ulusal İstihdam Stratejisi” ve 2008-2013 arası yılları içeren “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı” gibi belgeler ile de kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik yol gösterici ilkeler belirlenmiş ve kararlar alınmıştır. Kadın istihdamının artırılması, kamu kurumlarında kadınlar için özel birimler oluşturulması, kadınların iş hayatına atılmasının önündeki kültürel engellerin kaldırılması, kadınların işgücü olarak yetiştirilmesine öncelik verilmesi, mikro kredi sistemi ile kadın girişimciliğinin desteklenmesi, kadınlara

yönelik mesleki ve girişimcilik eğitimlerinin çoğaltılması, sosyal ve psikolojik danışmanlık uygulamalarının artırılması vb. gibi kadın girişimciliğini özendirecek uygulama önerilerine yer verilmiştir.

Türkiye, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilerek 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (CEDAW)”, 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı’nın sonunda ‘Pekin Deklarasyonu’ ve ‘Eylem Platformu’ ve kadınları iş hayatında korumaya ve geliştirmeye yönelik ILO Sözleşmeleri’ne hem taraf olmuş hem de onaylamış bir ülkedir (Dirik, 2016: 41-47). Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye’de kadın girişimciliğinin nicel ve nitel açılardan artırılmasına yönelik politik ve yasal alt yapının güçlendirilmesine yönelik çabaların 1980’li yıllardan itibaren oldukça yoğunlaştığını söylemek mümkün olacaktır.

Demokratik ülkelerde siyaset alanının en önemli aktörleri elbette siyasî partilerdir. Siyasî partilerin geleceğe dönük politikaları onların iktidara geldiklerinde veya muhalefette kaldıklarında ülke meseleleri ile ilgili olarak nasıl bir değerler dizisi, söylem ve eyleme sahip olacakları ile ilgili ipuçlarını verecektir. Bu düşüncelerden hareketle Türkiye’deki siyasî partilerin parti programları incelendiğinde, kadınların istihdamı ile ilgili veriler üzerinden tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Ancak hem kadın istihdamının artırılması hem de kadın girişimciliğinin nicel ve nitel gelişimi konusunda somut yol haritalarına istisnâ bazı parti programları hariç diğer partilerin programlarında daha fazla yer verilmesi gerektiği de görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik, ekonomik kalkınmaya ve iş yaratmaya çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. Kamu politikası açısından incelendiğinde ekonomik refahın artırılmasına yönelik devlet politikaları için ülkedeki girişimci dinamiğinin teşvik edilmesi gerekmektedir. GEM (Global Entrepreneurship Monitor – Küresel Girişimcilik Monitörü) 2021-2022 Küresel Raporunda da belirtildiği gibi; genel anlamda ülkelerde gençler ileri yaşta olanlara, erkekler kadınlara, bekârlar

evlilere, eğitim seviyeleri yüksek olanlar düşük olanlara kıyasla daha fazla yeni işletme kurma ve girişimci olma eğilimine sahiptirler. Fakat hükümetler gerekli eksiklikleri görerek, yeterli önlemleri alarak ve yeterince temsil edilemeyen kadınları destekleyerek hem girişimcilik faaliyetlerinin çeşitliliğini artırabilecek hem de salgın sürecinin getirdiği ekonomik gerileme sürecinin sona erdirilmesini ve ekonomik toparlanma sürecinin ivme kazanmasını sağlayabilecektir.

Bir ülkede kadınlar aynı erkeklerin olduğu gibi potansiyel girişimcilik faaliyetleri havuzunda yer almalıdır. Böylece ülkeler çeşitli gelişme aşamalarında, farklı demografik kalıplarda ve farklı işgücü koşullarında ülkelerin ekonomilerini iyileştirmek için bu havuzdaki bireylerin faaliyetlerinden ve enerjilerinden yararlanabilmelidirler. Kadın girişimciliği dünya çapında yayılmaya devam etmektedir. Araştırmalar kadınlara ait işletmelerin sayısının zaman içerisinde arttığını göstermektedir. Türkiye’de de bu süreç ivme kazanmış olmakla birlikte, kendilerinde işe başlamak için gerekli bilgi ve beceriye sahip olduğunu düşünen kadınların daha fazla desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de, kadın girişimciliğinin nicel ve nitel olarak geliştirilmesi için bireysel farkındalıklara ve algı süreçlerine, eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine önem verilmesi, sosyal normların mümkün olduğunca kolaylaştırıcı hale getirilmesi, iktisadî desteklerin artırılması sürdürülebilir bir devlet politikası hâline getirilmelidir.

Esasen girişimcilik süreçleri açısından kadın ya da erkek olmanın bir önem taşımaması gerekirken, girişimci özelliklere sahip kadınların engellerle karşılaşması odaklanılması gereken temel husustur. Sosyal yapı ve ilişkiler kadın girişimciliğini destekleyebildiği gibi engelleyebilmektedir. Çoğu durumda kadınlar toplumda girişimcilerin yaşadığı temel sorunlarla baş etmek zorunda kaldığı gibi kadın olmanın getirdiği sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmaktadır. Kadın girişimciliğini zorlaştıran olgularla ilgili özellikle ülkemizde yeterince bilimsel çalışma ve araştırma mevcut durumdadır. Bu hususların asgarî seviyelere indirilebilmesi için devletin, özel sektör

ve sivil toplum kurumlarının bugüne kadar üstlendiğinden daha fazla roller üstlenmesi gerekmektedir.

Türkiye bağlamında kadın girişimcilerin karşılaştıkları engeller incelendiğinde, genel olarak sosyokültürel açıdan sorunların giderilmesi ve iş ve çevre şartlarının iyileştirilmesi gerektiği ilgili araştırmalarda hep vurgulanmaktadır. Sosyokültürel faktörlerin kadın girişimcilere yönelik oluşturduğu dezavantajları ortadan kaldırmanın yolu olarak da atılması gereken ilk adımın ataerkil toplum yapısının ortaya koyduğu engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu sorunun giderilmesi için en önemli hamlenin ise, sistemli bir eğitim faaliyeti gerçekleştirmek olduğu vurgulanmaktadır. Elbette bu tespitlere katılmakla birlikte, Türk toplumunun varlığının sürdürülmesi ve geleceğinin inşa edilmesinde ataerkil veya anaerkil gibi bir cinsiyetin baskın olduğu toplumsal yapılardan değil iki cinsin hayatın zorluklarını beraberce göğüsledikleri bir aile yapısından geçtiğini unutmamak gerekmektedir. Ev işi, çocuk bakımı, iş hayatı veya girişimcilik faaliyetlerinin kadın ya da erkek demeden ortak yaşam alanlarındaki faaliyetler olduğu bilinci Türklerin İslam öncesi ve İslam sonrası toplumsal hayatlarının temel anlayışı olduğu Türk tarihi üzerine çalışan bilim insanlarının temel kabullerindendir.

Aile yapısı içerisinde kadın ve erkeğin kendi istekleri üzerine bu faaliyetler içerisinde bulunması ve doğal seçimlere bırakılması en güzel çözüm olacaktır. Sadece eğitim sistemi içerisinde aile hayatında ortak yaşamın, paylaşımın üstün yönlerini ve stratejilerini çocuklarımıza göstermek, anlatmak yeterli olacaktır. Türk tarihi bu konuda çocuklarımıza örnek verilebilecek olaylar ve yaşantılarla doludur. Diğer taraftan, kadınların yapabilecekleri ya da çalışabilecekleri mesleklerin cinsiyete göre ayrılması, kadınların ev ve çocuk bakımı ile ilgili rolleri ve buna bağlı olarak yaşadıkları rol çatışması, yüklendikleri sorumluluk dolayısıyla işlerine gerekli zamanı ayıramamaları gibi engeller için de sadece yasal düzenlemeler yeterli değildir. Bu engellerin ortadan kaldırılması için kadın erkek eşitliğinin sadece kâğıt üzerinde bir uygulama olmaktan ziyade sosyal hayatın içine yerleştirilen bir anlayış olması gerekmektedir.

Sosyokültürel faktörlerin iyileştirilmesi iş ve çevresel koşullarına nazaran daha uzun süre gerektiren bir çabadır. İş ve çevre koşulları ise, kısa vadede kadın girişimcilerin daha cesur ve risk üstlenebilecekleri bir yapıya kavuşturulabilir. Öncelikle, kadın girişimcilerin en büyük sorunlarından biri olan sermaye yetersizliği sorununa önem verilmesi gerekmektedir. Dünyada ve ülkemizde bu yolda çeşitli çalışmalar ve gelişmeler yaşanıyor olsa da kadın girişimcilerin bu imkânlardan faydalanabilmelerini sağlayacak adımların daha etkin atılması şarttır. Girişimciliğe adım atmalarını sağlayacak maddî destek sağlamak tek başına yeterli bir koşul gibi görünmemektedir. Aynı zamanda kadın girişimcilerin bu imkânlardan nasıl ve ne şekilde faydalanabileceklerini öğrenmeleri ile ilgili uygulamalara hız verilmelidir. Bunun için gerekli eğitim programlarının düzenlenmesi ve yoğunlaştırılması önem kazanmaktadır. Diğer taraftan bu çaba, Türkiye’de kadınlara yönelik finansal desteklerin belirgin olarak farklılaşması süreçlerinde erkeklerin sadece kadınların pozitif ayrımcılığından yararlanmak adına iş kurma süreçlerini eşleri ve annelerinin isimleri üzerinden yürütme gayretlerini de azaltabilecek bir önlem olarak görülebilmelidir.

Türkiye’de kadın girişimcilere sunulan finansal desteğin yanında üstlenmiş oldukları risklerin de mümkün olduğu kadar minimize edilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü kadın girişimcilerin iş kurarken karşılaştıkları engellerin yanında ayrıca iş kurduktan sonra da karşılaştıkları sorunlar bulunmaktadır. Kadın girişimcilerin yeterli bir mesleki ağa sahip olmamaları, yeterli tecrübeye ve işleyiş bilgisine sahip olmamaları gibi engeller bulunmaktadır. Bu durum erkek girişimcilere oranla kadın girişimcilerin dezavantajlı olarak faaliyete başlaması anlamına gelmektedir. Bu dezavantajların giderilmesi amacıyla kadın girişimcilere yönelik ekonomik ve politik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde sürdürülmesi sonucunda kadın girişimcilere gerekli meslekî ağı oluşturmaları, yeterli tecrübelere sahip olmaları adına imkân tanınmış olacaktır.

Kaynakça

- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu,
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>, erişim tarihi:
 27.04.2022.
- AA, (2020). "Defne dalından yakıt üreten kadın girişimci yurt dışına satış yapıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/defne-dalindan-yakit-ureten-kadin-girisimci-yurt-disina-satis-yapiyor/2041186>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- Akgemci, T. (2008). *Stratejik Yönetim* (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktaş, G. (2015). Kadın Girişimcilerin Sorunları, Kocaeli Örneği. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 27(315), 32-37.
- Amorós, J. E. ve Bosma, N. (2014). Global Entrepreneurship Monitor 2013 Global Report. *Global Entrepreneurship Research Association (GERA)*.
- Arslan, İ. K. ve Toksoy, M. D. (2017). Türkiye’de kadınları girişimcilğe yönelten faktörler karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 1(1), 123-148.
- Ay, Ü. ve Koca, A. İ. (2013). Kadın girişimci tipleri ve bunların gösterdiği özellikler. E. Kaygın ve B. Güven (Ed.). *Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik*. İstanbul: Veritasakademi.
- Bozkurt, Ö. ve Yaşar, F. (2018). Girişimci Olma Yolunda Kadın Girişimcileri Anlamak: Kadınlar Ne İster?. *Akademik Bakış Dergisi*, 66, 239-251.
- Can, Y. ve Karataş, A. (2007). Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ. İ. B. F. Dergisi, (Yerel Ekonomiler Özel Sayısı)*, 251-261.
- Casson, M. (2003). *The Entrepreneur an Economic Theory*. Second Edition. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Cromie, S. ve Hayes, J. (1988). Towards a typology of female entrepreneurs. *The Sociological Review*, 36(1), 87-113.
- Çakıcı, A. (2006). Mersin’deki kadın girişimcilerin iş yaşamını etkileyen faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(4), 54-78.
- Çalışkan, C. Yeşilyurt, H. ve Yeşilyurt, C. (2017). The Socio-Cultural Problems in Women Entrepreneurship: Case of Adıyaman. 8. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bildiriler Kitabı*, 771-781.
- Çam, L. S. (2015). Kadının ekonomik kalkınmaya katkısında Türkiye farkı. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 27(315), 26-31.
- Dirik, N. (2016). *Türkiye’de Kadın İstihdamının Önündeki Engellerin Aşılmasında Girişimciliğin Önemi ve Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Dollinger, M. J. (2008). *Entrepreneurship: Strategies and Resources*. Fourth Edition. Lombard, Illinois: Marsh Publication.
- Döm, S. (2008). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Durukan, L. (2021). Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Desteklenmesinde KOSGEB’in Rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(1), 17-37.
- Ercan, S. ve Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin gelişim süreci ve girişimcilik açısından Kazakistan. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 59-80.
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM), (2022). “2021/2022 Global Report Opportunity Amid Disruption”, <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=50900>, erişim tarihi: 27.04.2022.
- Goffee, R. ve Scase, R. (1985). Proprietorial control in family firms: some functions of ‘quasi-organic’ management systems. *Journal of Management Studies*, 22(1), 53-68.
- Hamilton, R.T. ve Harper, D.A. (1994). The Entrepreneur in Theory and Practice. *Journal of Economic Studies*, 21(6), 3-18.
- Işık, N., Göktaş, D. ve Kılınç, E. C. (2011). İktisadi Büyümede Girişimciliğin Rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 185-210.
- İş Kanunu (4857 Kanun Numaralı), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857-20140910.pdf>, erişim tarihi: 14.04.2022.
- Jabłońska, M. ve Stawska, J. (2020). The Key Factors Affecting Entrepreneurship: a Comparative Analysis. *Proceedings of Rijeka School of Economics*, 38(1), 139-160.
- Jauch, L. R. ve Glueck, W. F. (1989). *Strategic Management and Business Policy* (Third Edition). Singapore: Mc-Graw Hill International Editions.
- Kahraman, Ü. G. (2020). *Kültürümüzde Kadın Girişimciliği*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kaygın, E. ve Güven, B. (2015). *Güçlü Kadınlar: Türkiye’de Kadının Girişimciliği*. İstanbul: Veritas Yayınları.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.
- Kocabıçak, E. (2013). The Relationship of Patriarchy and Capitalism: the ‘win-win’ Scenario Reconsidered. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 193-214.
- Kooperatifler Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1163.pdf>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- KOSGEB. (2014). Bilişim sektöründe kadın girişimcinin başarısı: maro uluslararası bilgi teknolojileri danışmanlık geliştirme destek hizmetleri sanayi ve ticaret ltd. şti. KOSGEB. <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/2631/bilisim-sektorunde-kadin-girisimcinin-basarisi>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- KOSGEB. Girişimcilik destek programı uygulama esasları. KOSGEB. https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Giri%C5%9Fimcilik/2.02_GL%CC%87RI%CC%87S%CC%A7I%CC%87MCI%CC%87LI%CC%87K_DESTEK_PROGRAMI_UYGULAMA_ESASLARI.pdf, erişim tarihi: 09.03.2022.

- Kumkale, İ. ve Akdemir, A. (2013). Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Geliştirilmesinde TOBB İl Kadın Girişimciler Kurullarının Rolünün İncelenmesi. E. Kaygın ve B. Güven (Ed.). *Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik*. İstanbul: Veritasakademi.
- Küçükaltan, D. (2009). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(1), 21-27.
- Muhumad, A. (2016). Challenges and Motivations of Women Entrepreneurs in Somali Region of Ethiopia. *Sosyoloji Konferansları*, 54, 169-198.
- Müftüoğlu, M. T. (2010). *İşletme İktisadı* (7. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Naji, A. A. H. (2019). Factors influencing entrepreneurship development. *Factors-influencing-entrepreneurship-development.pdf (researchgate.net)*, erişim tarihi: 04.03.2022.
- Negiz, N., Özdaşlı, K., Özkul, G. ve Alparslan, A. M. (2009). Girişimcilik Özellikleri ve Tipleri Açısından Cinsiyet Farklılıkları: SDÜ İİBF araştırması. *Uluslararası – Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (I. Cilt), 247-257.
- Önce, A. G., Marangoz, M. ve Erboy, N. (2014). Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Girişimciliğin Rolü ve Önemi. *International Conference on Eurasian Economies 2014, Skopje – Macedonia*, 862-872.
- Özyol, A. (2015). Eşitlik İş Demektir. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 27(315), 20-25.
- PAL (Politik Analiz Laboratuvarı), (2020). Yüksek Etki Arayışında Türkiye’de Girişimci Kadınlar. https://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/kk_rapor-min.pdf, erişim tarihi: 10.03.2022.
- Pearce, J. A. ve Robinson, R. B. (2010). *Strategic Management (Formulation, Implementation, and Control)* (12th edition). Irwin: McGraw-Hill.
- Salindo, R. V. N. (2018). Differences Between Male and Female Entrepreneurs in the Kingdom of Bahrain: Does Gender Matter?. *International Journal of Engineering and Management Research*, 8(3), 120-127.
- Scott, B. R. (2006). The Political Economy of Capitalism. *Working paper*, <https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/07-037.pdf>, erişim tarihi: 10.03.2022.
- Serinkan, C. ve Barutçu, S. (2014). Genel Çevre (Dış Çevre) Analizi. F. Okumuş, M. Koyuncu ve E. Günlü (Ed.). *İşletmelerde Stratejik Yönetim* (2. Baskı). İstanbul: Seçkin Yayınları.
- Soysal, A. (2010a). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 83-114.
- Soysal, A. (2010b). Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 71-95.
- Şahin, E. (2009). Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profili Üzerine Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 286-309.

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü | (aile.gov.tr), erişim tarihi: 10.03.2022.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). Bakanımız Derya Yanık: 'Kooperatifçilik sistemi kadınların ekonomik yönden kalkınmasını destekliyor'.
<https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-derya-yanik-kooperatifcilik-sistemi-kadinlari-ekonomik-yonden-kalkinmasini-destekliyor/>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. Kırsal Kalkınmada Uzman Eller Projesi.
<https://uzmaneller.tarimorman.gov.tr/>, erişim tarihi: 10.03.2022.
- TESK. (2019). İstihdam.
<https://www.tesk.org.tr/view/menu/goster.php?Guid=d119a335-101d-11ea-9eaf-000c29b32a85>, erişim tarihi: 18.03.2022
- TKDK. (2017). *Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar başvuru çağrı rehberi*, 3. Çağrı, 101.pdf (tkdk.gov.tr), erişim tarihi: 10.03.2022.
- TOBB. (2022). Kadınların İş Hayatında Daha Fazla Rol Almasını İstiyoruz.
<https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=27381&lst=MansetListesi>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- TOBB. "TOBB kadın girişimciler kurulu: sanayide kadın eli projesi paneli", (221) TOBB Kadın Girişimciler Kurulu: Sanayide Kadın Eli Projesi Paneli - YouTube,
<https://www.youtube.com/watch?v=aXFmGOBy4kk>, erişim tarihi: 18.03.2022.
- TÜİK. (2019). Girişimcilik 2015-2017. *Haber bülteni*, Sayı: 30847, 05 Mart,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimcilik-2015-2017-30847>, erişim tarihi: 09.03.2022.
- Tur-Porcar, A. Roig-Tierno, N. ve Llorca Mestre, A. (2018). "Factors affecting entrepreneurship and business sustainability", *Sustainability*, 10, 452, 1-12.
- TUSİAD. (2002). *Türkiye'de girişimcilik*. Türk sanayicileri ve iş adamları derneği,
<https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/1880-turkiyede-girisimcilik>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, erişim tarihi: 14.04.2022.
- Veena, M., ve Nagaraja, N. (2013). "Comparison of male and female entrepreneurs-an empirical study". *International journal of engineering and management research (IJEMR)*, 3(6), 138-143.
- Verheul, I. ve Thurik, R. (2001). Start-up Capital: Differences Between Male and Female Entrepreneurs. 'Does gender matter?'. *Small Business Economics*, 16, 329-346.

TÜRK KALKINMASINDA KADININ ROLÜ ÜZERİNE KARŞILAŞIRMALI BİR DEĞER- LENDİRME: İTALYA ÖRNEĞİ

Dr. Meltem UÇGUNOĞLU ERARSLAN

Giriş

Kalkınma; topluma ait değerleri, hâkim olan dünya görüşü, davranış şekilleri ve tüketim seviyesindeki değişimleri içeren, toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüm ve değişime yol açan büyüme olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkenin toplumsal kalkınmışlık düzeyinin en temel ölçütlerinden biri ise cinsiyet eşitlik düzeyidir.

Çalışmanın ana öznesini oluşturan kadın kimliğinin, Türkiye’de sosyal yapıdan kaynaklanan varlık mücadelesi, kent kültüründe kadının elde ettiği ekonomik özgürlüğü anne olmanın bir diyeti olarak karşımıza çıkarken, kır kültüründe ise kadının varlığının doğduğu günden itibaren yok sayılma durumu ile açıklanabilir. Bu yok sayılış, yıllar yılı süre gelen sosyolojik koşullar ve toplumun dinamiklerini açıklayan atasözlerinden başlayan bir öykü gibidir. Bu durum, “Kız evde olsa da elden sayılır”, “Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün”, “Oğlan oktur, her evde yoktur” örneklerinde de görülmekte ve toplum nazarında kabul görmektedir.

Kalkınma kavramına bakıldığında ise insanların kalkınma ve gelişmeye yönelik arayışları insanlığın ortaya çıkışından itibaren

sürmektedir. Ülkelerin kalkınmışlık seviyelerinin belirlenmesin de ise temel ölçütlerinden birisi de toplumsal cinsiyet eşitliğinin düzeyidir. 18. yüzyıl sonlarında temel haklar kategorisinde dünya sahnesine feminizm çıkmıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar, işgücü piyasasında etkin bir şekilde rol almakta ve ekonomik büyüme ile kalkınmada mutlak bir varlık göstermektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı, kadın işgücünün kadın nüfusuna oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu oranın artması iktisadî verimliliği arttıracak, kalkınma potansiyelini iyileştirecektir. Kadınların kalkınmada yer alması ve istihdam durumunun, koşullarının tam olarak ortaya konulması ülkelerin izlemesi gereken politikalara da kaynak olacaktır. Bu çalışmada; ilk bölümde, kalkınma kavramı ve kadının kalkınmadaki rolü iktisat kuramları çerçevesinde açıklanmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye ve İtalya özelinde elde edilen istatistik veriler irdelenerek kadının rolü belirlenip ve çalışma hayatı şartlarındaki yasal şartlar ile genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Kalkınma Kavramı ve Kalkınmada Kadın Kuramları

Kalkınma bir ülkenin toplumsal refah seviyesinin yükselmesi, insanların ırk, sınıf, cinsiyet ayrımı yapılmadan insanlık onuruna yakışacak şekilde yaşam düzeyi sürdürülebilmesi için yürütülen çalışmalar olarak açıklanabilir (Toksöz, 2012: 7). Çağdaş kalkınma iktisatçılarından Henry Bruton, kalkınma konusunun önemini şu şekilde dile getirmektedir: “... temel soru olan kalkınmanın ne anlama geldiğinin önemidir. Kalkınmanın sadece bir amaç olarak algılanması, kabul edilmesi; politikalar tasarlamada karşılaştığı zorlukların önemli bir nedenidir” (Aktuğ, 2010: 8). İnsanların kalkınma, gelişme, büyüme arayışları insanlığın ortaya çıkışından itibaren sürmekte ve günümüzde de devam etmektedir. Fakat ülkelerin gelir seviyelerinin yüksek, orta gelirli ve düşük seviyeli ülkeler biçimindeki tasnif edilmesinin başlangıcı olarak 18. yüzyılda meydana gelen sanayi devrimi kabul edilebilir. Kalkınma bu sebeple dünyada ortaya çıkan iktisadî, siyasal ve sosyal olaylar ile ilişkilendirilebilir (Kaynak, 2014, 1).

Bir ülkenin kalkınmışlık seviyesinin temel değerlendirme parametrelerinden en önemlilerinden birisi yukarıda da ifade edildiği

gibi toplumsal cinsiyet eşitlik düzeyidir. 18. yüzyıl sonlarında Feminist İktisadın ortaya çıkması ile Klasik ve Neo-Klasik yaklaşımda kalkınmanın içerisinde kadınların yer almaması Feminist İktisat çerçevesinde eleştiri konusu olmuştur. İktisat disiplindeki cinsiyetçiliğin erkeklerin eril yönetiminin sonucu olduğunu iddiasını ortaya koyarak, kadınların kendi kadın merkezietçi yöntemlerini kullanmalarının gereğini vurgulamıştır (Derya, 2018: 100). Feminist İktisatçılar, kalkınma açısından kadınların konumlarının ikinci planda tutulduğunu ifade etmişlerdir. Homo-economicus anlayışı ana akım iktisatta sadece erkek olarak düşünülmekte ve kadınlar iktisat biliminde bu anlayışa dâhil edilmemektedir (Erkan, 2016: 36). Kadın üretici olmayan, hane içindeki iş bölümünde yer alan ve çocuklara bakan, kamusal alanda yer almayıp sadece özel alanda sınırlandırılmış ve çıkmasına müsaade edilmemiş bir aktördür. Bu ezber, 1970 yılında Danimarkalı yazar Ester Boserup'un "*Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü*" adlı kitabıyla bozulmuştur. Boserup, çalışması ile Asya ve Afrika Kıtalarında tarımsal işlerin yarısından fazlasını kadınların yaptığını ortaya koymuştur. İşler enformel sektörde olduğu ve ücretsiz olduğu için kadınların ekonomik katkılarının kalkınmada yer almadığını açıklamıştır (Toksöz, 2011: 49). Bu çalışma kapsamlı olup, kalkınma sürecinde kadın rolüne farklı bir bakış açısı getirmiştir (Beneria ve Sen, 2010: 279).

Kadın kalkınma ve toplumsal sınıflandırma açısından dört yaklaşım ile değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımlar ile kadının kalkınmadaki rolü iktisadî açıdan açıklanmaya çalışılmıştır.

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı (WID)

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı (WID- *Women in development*), Ester Boserup'un kitabından sonra ortaya çıkmıştır. Kadınlara yönelik kaynakları açmış, özellikle kadınların üretkenlik açısından ve gelir getirici katkılarını daha görünür kılmıştır (Razavi and Miller, 1995: 3). Boserup sistematik olarak çeşitli konularda ekonomide kadının rolüne de işaret etmiştir (Beneria and Sen, 2010, 282). WID yaklaşımı kadının kalkınmadaki rolünün ortaya konulmasına yönelik bilimsel araştırmaların yapılmasına imkân sağlamış ve küresel ekonomik

kalkınmaya kadınların daha fazla katılımı için eylem programlarının hazırlanmasına öncülük etmiştir (Elliott, 2009: 2)

Küresel arenada kadınlara yönelik eylem programları incelendiğinde 1946 yılında oluşturulan Birleşmiş Milletler (BM) Kadın Statüsü Komisyonu'nun ortaya çıkışından itibaren üstlendiği misyon çerçevesinde çok az başarı elde ettiği görülmektedir. Percy Değişikliği olarak da tanımlanan Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) Kanunu'nda ABD hükûmeti 1973 yılında değişiklik yapmış ve değişiklikle Ajans'ın fonlarının belirli bir miktarının kadınlara yönelik faaliyetlere ayrılmasını zorunlu hâle getirilmiştir. Meksika'da düzenlenen İlk Dünya Kadın Konferansı'ndan sonra 1975-1985 yılları arasında geçen süre "BM Kadın On Yılı" olarak ilan edilmiştir (Ruhan ve Canan, 2012: 4). Bununla birlikte ekonomik kalkınmaya kadının katılımını artırma yönünde üçüncü dünya ülkelerinde yoğun uygulamalar görülmektedir. Pek çok ülke kadınların gelişimi ve kalkınmaya katılımını amaçlayan politika, araştırmaların geliştirilmesi için ulusal kurumlar oluşturmuşlardır. BM sistemi içinde Uluslararası Kadının İlerlemesi Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW) ve kadın ve kalkınma konusunda araştırma, eğitim gibi faaliyetler yürüten BM Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM) kurulmuştur (Baltacı, 2011: 17).

WID yaklaşımında Irene Tinker'in sınıflandırmasıyla kalkınma örgütlerinde çalışan uygulayıcılar, kuzey ve güney ülkelerinde yaşayan kadınların eğitim, eşitlik ve istihdam taleplerini dile getiren yandaşlar ve bilim insanları ise erkek egemenliğine karşı çıkan taraflardır (Toksöz, 2011: 53). Yaklaşım sosyal yapıları bulunduğu koşulları ile kabul eder ve kadınların neden kalkınmanın nimetlerinden daha az faydalandıkları araştırmak yerine nasıl entegre edebileceğinin cevabını aramıştır. Yaklaşım toplumsal cinsiyet eşitliğini savunurken, gerçek yapısal sorun olan eşitsiz cinsiyet rolleri ve kadının dışlanması çözmemektedir (Razavi ve Miller, 1995,12)

Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı (WAD)

Bağımlılık Teorisi ile bağlantılı olan Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı (WAD-*Women and Development*) kadınların kalkınmadan dışlanma-

sının kasıtlı olmadığını savunan yaklaşımdır. 1970'lerin ikinci yarısında Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımına (WID) tepki olarak doğmuştur.

WAD, kendi içerisinde farklı politika yaklaşımları içermektedir. Tarihsel olarak ilk yaklaşım "*Refah Yaklaşımı*dir". Bu yaklaşıma göre, annelik kadınlar için önemli bir roldür. Yaklaşım, kadını annelik özelinde değerlendirmiş ve yetenek düzeyini ise sadece annelik ve ev kadınlığı ile sınırlandırmıştır. (Toksöz, 2011, 60). Bu husus ise kadının kalkınmada görünmez kılınmasına neden olmuştur. Kadınların ekonomik faaliyetlerinin hesaba katılması ise diğer bir yaklaşım olan "*Hakkaniyet Yaklaşımı*" ile gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ilan edilen (1975-1985) BM Kadın On Yılı'nda ortaya çıkan yaklaşım iktisadî kadına odaklanmıştır. "*Sefalet Karşısı Yaklaşım*"ına göre ise kadın erkek arasındaki ekonomik eşitsizlik, yoksullukla bağdaştırılmıştır. Erkeklerin düzenini bozmamak için kadınların küçük ölçekli faaliyetleri desteklenmiştir. 1980 sonrası Borç Krizi döneminden sonra ortaya çıkan "*Etkinlik Yaklaşımı*" uluslararası örgütlerce benimsenmiş olup, kadınların kalkınmada paylarının artmasıyla adillik olacağını savunmuştur. Son olarak "*Güçlenme Yaklaşımı*", Üçüncü Dünya Ülkelerindeki feministler ve kadın örgütleri tarafından dile getirilmiştir. Hakkaniyet yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir. Hükûmetler tarafından genellikle destek alamayan bu yaklaşım, Norveç ve Kanada gibi az sayıda ülkede fon sağlanarak STK'ların girişimleri desteklenmiştir (Toksöz, 2011, 60).

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı (GAD)

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı (WID) ve Kalkınma ve Kadın Yaklaşımına (WAD) alternatif olarak ortaya çıkan Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı (GAD-Gender and Development), uluslararası işbirliği alanında, 1980'lerden beri yükselen bir ivme ile önem kazanmıştır. GAD Yaklaşımı, WID yaklaşımına ek olarak gelişmekte olan ülkelerde kadınların durumunun iyileştirilmesi üzerinde durmuştur (Gender Equality Team, 2007: 2). Sosyalist feminist düşünceden etkilenmiştir. Kadınların yaşamsal süreçlerini bir bütünlük

içerisinde değerlendiren bir perspektifi vardır. Kadınlar arası dayanışma ile birlikte duyarlı erkeklerin sağladıkları katkıları da önemsemektedir. Kadınların hane içi ve dışındaki katkılarının tümünü değerlendirmeye alır. Yaklaşım daha eşitlikçi ve adil bir kalkınma düşüncesi ile kadınların özgürleşmesini savunur (Yumuş, 2011: 28). Kadın ve erkeklerin sosyal statüsünü değerlendirerek sınıf farklılıkları yaratılmasına ve kalkınma üzerinde etkilerine odaklanır (Hmongwiki, 2022)

2000 senesinde yapılmış olan Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi'nin Binyıl Bildirgesi'nde 2015 yılına kadar ulaşılacak sekiz hedef arasında, cinsiyet eşitliğine teşvik ile birlikte kadınların güçlendirilmesi konuları da vardır. Bildirgede ayrıca Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşma yönünde toplum tarafından yapılan tüm girişimlere cinsiyet perspektifini kaynaştırmanın önemi üzerinde durulmuştur (Gender Equality Team, 2007, 2). Tarihsel süreç içerisinde kadınların toplum içerisindeki yeri yaşadığı ev ve ailesinin yanı sıra olarak görülmesinden dolayı kadınlar hep ev temelli işler ve faaliyetler ile uğraşmak zorunda bırakılmıştır. Ancak zamanla yaşanan değişimler sonrasında ekonomik ve toplumsal kalkınma içerisinde kadınların da bulunması gerektiği anlayışına bilincine ulaşılmıştır (Karabıyık, 2012, 232).

Kadın, Kültür ve Kalkınma Yaklaşımı (WCD)

Yaklaşımların kültürü ele alışlarının yetersiz bulunması nedeniyle Kadın, Kültür ve Kalkınma (WCD- *Women, Culture and Development*) yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Yaklaşım feminist, eleştirel ve kültürel çalışma noktaları arasında bir ilişki kurmuştur. Kadınların yaşam süreçlerinde üretim ile yeniden üretim arasındaki bağlantıyı ele alırken edinilmiş deneyimler ve duygu yapıları olarak kültüre vurgu yapmakta kadınların verdikleri mücadeleleri merkeze oturtmaktadır (Yumuş, 2011, 28).

Türkiye'de Kadının Kalkınma Özelinde Gelişme Seyri

Cumhuriyetin kurulması sonrasında atılan modernleşme adımları ve kamusal reformlar sonrasında kadınların toplumsal konumları çok önemli bir değişim ve gelişim süreci göstermiş ve devam etmiş-

tir. 1924 yılında çıkarılan ve eğitimi tek sistem ve çatı altında toplayarak kadınlara erkeklere eşit eğitim olanakları sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun önemi büyüktür. 1926 yılında kabul edilerek kadınların yasal statüsünü bütünüyle değiştiren, gerek aile içinde ve gerekse birey olarak o dönemin ölçülerıyla erkeğine neredeyse eşdeğer haklar sağlayan Türk Medenî Kanunu'nun da kadın istihdamı üzerindeki payı göz ardı edilemeyecek bir hakikattir (Gökçimen, 2008: 18-19).

Tablo-1. *Kadının Kalkınma Evrimi*

Projenin Amacı	Problem Kavramı	Problem Çözümü	Yapılan Müdahaleler
Refah (1950)	-Kadınların fakirliği -Kadınların özel ihtiyaçları -Savunmasız grup olan kadınlar	Sağlık, beslenme, çocuk bakımı vb destek hizmetleri	-Annelik ve sağlık klinikleri -Aşılama kampanyaları -Besleme programları
Ekonomik Özgüven (1960)	-Verimsiz, bağımlı, becerileri eksik, eksik istihdam olarak kadınlar	Özgüven ve özgürlük kazandırma, girişimcilikte cesaretlendirme	-Gelir ve kadınlar için yeni projeler -Kadın tasarruf, üretim ve yatırım grupları
Verimlilik (1970)	Kalkınma planlamasında kaynak olarak kadınlar	Kadınların gerçek üretken rollerini tanımlamak	-Kadınların kredi, pazarlama ve teknoloji tesislerine girişlerini artırmak
Eşitlik (1985)	Eşitsizliğin yapısı	Kadınlar için eşit fırsat uygulaması	-Pozitif ayrımcılık ve fırsat eşitliği -Fırsat eşitliği yasaları uygulamak
Güçlendirme (1985)	Eşitsiz cinsiyet, erkek egemen toplum	Kalkınmada kadınların katılımını artırmak	-Kadın rollerini tanımlamak için taban projeler oluşturmak, demokratikleşme, siyasi eylem.

Kaynak: "II. From Women In Development To Gender and Development"
http://pages.uoregon.edu/aweiss/Intl640/CEDPA_Week2_2.pdf

Atatürk, 1923 yılında İzmir’de yaptığı bir konuşmada özellikle kadın ve erkeğin kalkınmada birlikte yer almaları gerektiği konusundaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Şuna inanmak gerekir ki, yeryüzünde her şey kadınlar tarafından yapılmıştır. Bir toplum onu oluşturanlardan yalnız birinin ihtiyaçlarının kazanılması ile yetinirse, o toplum yarından çok güçsüzlük içinde kalır... Bir millet ilerlemek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel alarak benimsemek zorundadır. Kadınlarımız da bilgili olacak ve erkeklerin geçtiği tüm öğretim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar, toplumsal hayatta erkeklerle birlikte yürüyerek birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır. Memleketimizde cahillik varsa bu yaygındır. Yalnız kadınlarımızı değil, erkeklerimizi de kapsamaktadır... Son olarak diyorum ki, bizi analarımızın adam etmesi gerekirdi. Onlar edebilecekleri kadar etmişlerdir. Ancak bu günkü seviyemiz, bu günün gerektirdiği zorunluluk ve ihtiyaçlara yeter değildir. Başka zihniyette, başka olgunlukta adamlara ihtiyacımız var. Bunları yetiştirecek olanlarda bundan sonraki annelerdir." (Sağ, 2001: 20)

1927 yılında gerçekleştirilen Genel Nüfus Sayımı ile kadınların birey olarak temsil edilmesinin sağlanması ve nüfus içerisinde sayılarak kabul edilmesi, kadınların temsili açısından yaşanan önemli gelişmelerdendir. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi yaşanan kadının temsil ve varlık kazanması özelinde bir diğer önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. 1935-1939 yılları arasında Mecliste ilk kadın milletvekilleri (Tablo-2) yer almaya başlamıştır (Gökçimen, 2008: 20- 21).

Tablo- 2. TBMM 5. Dönem Kadın Milletvekilleri

Adı-Soyadı	İli	Adı-Soyadı	İli
Mebrure Gönenç	Afyonkarahisar	Fakihe Öymen	İstanbul
Hatı (Satı) Çirpan	Ankara	Benal Arıman	İzmir
Türkan Örs Baştuğ	Antalya	Ferruh Güpgün	Kayseri
Sabiha Gökçe Erbay	Balıkesir	Bahire Bediz Morova Aydılek	Konya
Şekibe İnsel	Bursa	Mihri Bektaş	Malatya
Hatice Özgener	Çankırı	Meliha Ulaş	Samsun
Huriye Öniz Baha	Diyarbakır	Esmâ Naymen	Seyhan
Fatma Memik	Edirne	Seniha Hızal	Trabzon
Nakiye Elgün	Diyarbakır	Sabiha Görken	Sivas

Kaynak: (Gökçimen, 2008: 23)

1945 yılında ilk sigorta kanunu olma özelliğini taşıyan "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu" yürürlüğe girmiş-

tir. Bu Kanunla çalışma hayatında kadınlar güvence altına alınmıştır (Ekmekçi, 2003: 32). Tam olarak kadınlar 1950'li yıllardan sonra kırdan kente göç ile iş gücü piyasasındaki yerini almaya başlamıştır. Gelişmişlik seviyesinin artmasıyla kadın istihdamı tarım sektöründen diğer sektörlerle kayarak varlık göstermeye başlamıştır (Berber ve Eser, 2008: 2). Kadın hareketlerinin ve örgütlenmesinin hız kazanması sonrasında kadınların karşılaştığı sorunlar ve haklarına dair gündemin ulusal ve uluslararası kamuoyu ve politikalara taşınması, 1970'li yıllarda olmuştur. Bu dönem sonrasında Türkiye'de kadınlar, geleneksel olarak "erkeğe özgü" diye nitelendirilen yöneticilik, öğretmenlik, turizmcilik, bankacılık gibi birçok alanda yer almıştır. Olumsuz şartlar içeren yaşam koşulları ile işsizlik seviyesinin yüksek olmasına rağmen, kentlerde çalışmak isteyen kadın sayısı önemli ölçüde artmıştır (Önder, 2003: 41)

1980-2000 yıllarında geçen süreç kadınlar çerçevesinden incelendiğinde ilginç bir gelişme görülmektedir. Bu yıllar içerisinde kadın popülasyonun çalışma hayatından çekilişi dikkat çekmektedir. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların göç etmesi sebebiyle evlerine çekilmesi ve 1990-2000'li yıllar arasında meydana gelen ekonomik krizler, kadınların çalışma hayatından çekilişinin en önemli nedenleri olarak kabul edilebilir (Ekmekçi, 2003: 32).

Kadın istihdamına dair 1990'lı yıllarda Türkiye'deki önemli çalışmalarından bir tanesi "*Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi*"dir. Bu proje, Dünya Bankası ve Türkiye paydaşlığında 1993 yılında imzalanan *İstihdam ve Eğitim Projesi*'nin bir alt bileşenidir. Projenin ana hedefi, tüm mesleklerde ve ekonomik sektörlerde kadınların çok daha iyi iş imkânlarına sahip olabilmeleri amacıyla politika oluşturulması yönünde gerekli bilgilerin ve saha verilerinin toplanması ile çıkan sonuçlar neticesinde yeni bilgilerin ortaya konulmasıdır. Bahse konu meslekler ve sektörler arasında, özellikle geleneksel olarak erkek emeğinin hâkim olduğu çalışma alanlarına yer verilmiş ve bu alanlarda toplanan veriler ışığında kadın istihdamının geliştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Ecevit, 2007: 3).

Kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinde yaşanan başka bir önemli bir gelişme ise 2008 yılında “*Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eşleştirme Projesi*” çerçevesinde hazırlanmış olan ve 2008-2013 yılları arasındaki süreci kapsayan “*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı*”dır. Plan özellikle cinsiyet eşitliğini teşvik etmeleri amacıyla bakanlıklar ile diğer kuruluşlara hedefler belirlemektedir. Bu hedefler çerçevesinde belirlenen alanlarda kadınların eşitlik kavramında değerlendirilmesi öncül hedef olarak belirlenmiştir (<https://www.bpwankara.org/cms-uploads/kadinin-statusu-gm-toplumsal-cinsiyet-esitligi-ulusal-eylem-planı.pdf>).

Kadın istihdamının artırmak amacıyla, görünmeyen emeğin yüzü olan evde çalışan kadınların çalışma şartlarının iyileştirilmesine yönelik önlemler alınarak kayıtlı istihdama geçmelerine yönelik düzenlemelere de gidilmektedir (Erdoğan ve Toksöz, 2013: 3). 10. Kalkınma Planı kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 2014 Yılı Eylem Planı’na bakıldığında kadınların işgücüne ve istihdama katılımının artırılmasının bir hedef olarak belirlendiğini görülmektedir. Yine Bakanlığın 2014-2018 Stratejik Planı’nda “*İstihdamın Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması*” konulu “*Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu*”nun oluşturulduğu ifade edilmektedir. (KEİG, 2014: 22)

21. yüzyılın kapitalizmin tarihinin en uzun krizini yaşaması ve krizden sermayenin küreselleşmesiyle çıkmaya çalışmasından dolayı kadınların ekonomik yaşamdaki kazanımları için olumlu olduğu söylenemez. Türkiye’ nin geçmiş süreci incelendiğine, kadın özelinde yaşanmış olan politik ve ekonomik değişimlerin, bazı dönemlerde kadınların hukukî haklarını kullanılamaz hâle getirebildiği gibi kimi zamanda kadınların sahip olduğu özgürlük alanlarının daha da genişlemesine imkân sağladığı görülmektedir. Teknolojideki hızlı gelişim kadına özel alanda özgürlük kazandırsa da kamusal alanda ayrımcılık devam etmektedir. 21. yüzyılda kazanımlar devam etse de erkek işgücünün kadın işgücünden çok fazla olduğu görülmektedir (Minibaş, 2005: 1). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2021 Hane Halkı İşgücü verilerine göre 15 yaş ve üstü nüfusun işgücüne katılma oranı %50 iken, bu oran erkeklerde %70,3 kadınlar-

da ise %32,8 olarak gerçekleşmiştir. Toplam istihdam oranı %45,2; erkeklerin istihdam oranı %62,8, kadınların ise %28 olmuştur. 2021 yılında OECD ortalamasına göre kadın istihdamı %52 olmuştur. Türkiye OECD ülkeleri içerisinde kadın istihdamında son sırada gelmektedir (Data TÜİK Web, 2021).

Tablo-3. Türkiye’de Kadın İstihdamı (%)

	Tarım			Sanayi			Hizmet		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
2005	27,3	47	20	21,9	15,5	24,3	50,8	27,5	55,7
2006	25,5	43,9	18,7	22,3	15,7	24,7	52,2	40,4	56,6
2007	25	43	18,2	22,1	15,5	24,5	52,9	41,5	57,3
2008	25,1	42,5	18,5	22,2	14,9	25	52,7	42,6	56,5
2009	26,5	42	20	20,5	14,4	23	53	43,7	57
2010	27,5	42,7	20,7	20,2	15,2	22,5	52,3	42,1	56,8
2011	28,0	42,5	21,3	20,6	14,5	23,4	51,4	43	55,3
2012	26,8	39,6	20,7	20,7	14,2	23,8	52,5	46,2	55,5
2013	25,6	37,3	20	21	14,6	24,1	53,4	48,1	55,9
2014	21,1	32,9	16,1	27,9	17,1	32,4	51,0	50,0	51,5
2015	20,6	31,4	15,9	27,2	16,2	32,0	52,2	52,5	52,1
2016	19,5	28,7	15,5	26,8	15,9	31,6	53,7	55,4	53,0
2017	19,4	28,3	15,4	26,5	15,6	31,4	54,1	56,1	53,2
2018	18,4	26,1	14,9	26,7	16,0	31,6	54,9	57,9	53,5
2019	18,2	25,1	14,9	25,3	15,9	29,7	56,5	59,0	55,4
2020	17,6	22,8	15,3	26,2	16,8	30,5	56,2	60,4	54,3

Kaynak: TÜİK

2005-2020 yılları arasında kadın istihdamının süreci Tablo-3’te incelendiğinde, 2005 yılında kadınların yoğun olarak tarım sektöründe çalıştığı görülmektedir. Yıldan yıla tarım sektöründe çalışma oranları düşüş göstermiş ve hizmet sektöründe çalışma oranlarında yükselme gözlenmektedir. Tarım sektöründe düşüş ülke genelinde bir ivmeye sahiptir. Bu durum ayrıca Türkiye’de kadının kırsaldan kente geçişi olarak açıklanabilir. Ayrıca kadının ev ve kendi aile sınırları içerisinde çıkarak daha kamusal alanlarda varlık göstermeye başladığı da veriler ışığında ifade edilebilir. Ayrıca tarım alanının kadının özel alanı olan ev hayatı gibi bir çerçeve içerisinde

değerlendirilebileceği söylenebilir. 2005 yılında kadınlar sanayi sektöründe %15,5 oranında çalışmakta iken, bu oran diğer yıllarda pek değişmemiştir. Bu husus ise kadının Türkiye özelinde sanayii sektöründe tam olarak varlığını kabul ettirememesi ve sanayinin hâlihazırda güç isteyen bir iş kolu olması sebebiyle erkek istihdamını tercih etmesi ile açıklanabilir. Ayrıca kadının en temel rolü olarak görülen ev kadını kimliği, kadın istihdamının sanayi sektörü yerine hizmet sektöründe artış göstermesinin sebebi olarak değerlendirilmektedir.

İtalya’da Kadın Kalkınmasının Gelişme Seyri

1960’lardan beri ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin toplum ve iş hayatlarında yaşanan en önemli dönüşüm kadın istihdamının yükselişi olmuştur. Bazı yazarlar ise bu süreci daha tamamlanmamış olan bir sessiz devrim olarak nitelendirmektedirler. İtalya’yı Güney ve Kuzey İtalya olarak ele alacak olursak, yasal sistem, emek piyasası açısından iki bölge arasında farklılık olmamasına rağmen, kadın istihdamı açısından iki bölge arasında hissedilebilir seviyede büyük farklar bulunmaktadır.

Kuzey İtalya istihdam olanakları bakımından istikrarlı bir büyüme göstermiş, göçmenlere ve kadınlara istihdam olanakları sunmuştur. Diğer Avrupa ülkeleri gibi İtalya’da da geleneksel kabul edilebilecek bir aile yapısı bulunmaktadır. Kadınlar ev işi sorumluluklarını üstlenirken, erkekler de evin geçimini sağlamakla sorumlu, ücretli çalışan olarak bilinir. Kadınlar iş ile aileyi uyumlu kılmak konusunda diğer Kıta Avrupası ülkeler gibi ciddi sorunlarla karşılaşmamışlardır ve kendisini ev kadını olarak ifade eden kadınların sayısında sürekli bir düşüş olmuştur. Güney’de ise durum bunun tam tersidir. Genç nesil de dâhil olmak üzere kadınları iş hayatında istihdam oranı oldukça düşük olup, kadınların birçoğu kendisini ev kadını olarak ifade etmektedir (Kaya, 2022: 12; Özkan ve Buğra, 2014: 59).

1970’lerde yaşanan dönüşümden önce kadın istihdam oranları Batı Avrupa ülkelerinin tümünde düşüktür. İtalya’da ise, 1971 yılında kadın istihdam oranı Avrupa’nın en düşük seviyelerindedir.

Kuzey İtalya'da %25'lerde seyreden kadın istihdam oranı, Güney İtalya'da %17'dir. Akademisyenler bu farkın, hâkim kalkınma modelinin kırılğanlığının, ikili yapısının ve eşitsiz doğasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler (Andreotti ve Mingione, 2014: 56)

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin ilk otuz yılında Güney'de kişi başına düşen GSMH oranlarında (5,8) Kuzey'e göre (4,3) daha hızlı bir yükseliş yaşanmış ve buna bağlı olarak gelir farkı azalmıştır. Bu esas olarak bölgesel istihdam politikasından, büyük altyapı projelerinden ve Güney'in dışa borç vermesinden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan Kuzey büyük ölçüde sanayileşirken, Güney bu sürecin dışında kalmıştır. Sonraki dönemde olumsuz ekonomik şartlara bağlı olarak gelir uçurumu yeniden yükselmeye başlamıştır. Ekonomik yeniden yapılanma ve dış göçün son bulması Güney'i kronik bir istihdam krizine doğru sürüklemiştir. Kuzey'de ise başarılı bir yeni sanayileşme süreci başlamıştır (Özkan ve Buğra, 2014: 65).

1971 yılında çöküşe uğrayan Bretton Woods sistemi ve 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri ile görülen dip noktasından bu yana İtalya'da kadınların ekonomik faaliyete katılım ve istihdam seviyelerinde görülen yükseliş iki dönem içerisinde ele alınabilir. 1970'lerin ortasından 1993'e kadar süren birinci dönemde ülkenin dengeleri ciddi bir ekonomik krizle sarsılmıştır. İlk dönem talep açısından bakıldığında, Kuzey'deki kadınların ekonomik faaliyet ve istihdam seviyelerinin yükselmesinin esas olarak özel sektördeki hizmet sektöründeki talepten ve yeni sanayileşme sürecinden kaynaklandığı görülmektedir. Güney'de ise kadın istihdamı ayakta tutan temel faktör kamu sektöründeki istihdam artışıdır (Kaya, 2021, 17).

1997 yılında yapılan reform, emek piyasasının modernleştirilmesinde atılan ilk önemli adım olmakla birlikte, yasada yapılan değişiklikler ve getirilen yeni düzenlemeler özellikle kadınların ve gençlerin emek piyasasına girişini kolaylaştırmış, ancak emek piyasasının esnekleştirilmesi açısından yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 2001 yılında ikinci reform hareketi üçüncü şahıslara işçi sağlama, işletmelerin esneklik ihtiyaçlarına cevap verecek yeni esnek istihdam türlerinin geliştirilmesine yöneliktir (Uşen, 2006: 53).

2006 yılında yapılan Politik, Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Enstitüsü'nün raporuna göre 25-45 yaş aralığında kadın ve erkek istihdamı oranları arasındaki fark giderek artmaktadır (Win-Bus, 2011, 9). 2007 yılında 15-64 yaş aralığındaki kadınların istihdam oranları hızlı bir artış göstermiştir. Orta yaş gruplarına bakıldığında, 2008 yılında kadın istihdam oranının Kuzey'de %73,7, Güney'de ise %41,2'ye ulaşmıştır. Bu fark Kuzey'i Kıta Avrupası ülkeleriyle yakınlaştırırken, Güney'i Güney Akdeniz ülkeleri grubunda bırakmaktadır (Özkan ve Buğra, 2014: 65).

İtalya'da eğitim düzeyi yükseldikçe beklenen işsizlik oranları farklı görülmüştür. Lise mezunlarının işsizlik oranlarının üniversite mezunlarına göre daha düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Piyasanın talep ettiği iş gücü özellikleri ile eğitim seviyesi yüksek olan gençlerin sahip olduğu niteliklerin arasında ki farklardan bu durumun oluştuğu ifade edilebilir (Garibaldi ve Taddei, 2013: 11). Kadınların eğitim seviyesinin yükselişi ise istihdam üzerinde olumlu bir etki oluşturmuştur. Bunun neticesinde kadınlar, mevcut olan geleneksel koşulları kırarak dışarı çıkmayı başarmıştır (Andreotti ve Mingione, 2014: 59-63). Eğitime ulaşma düzeyinin yükselişi bir kenara bırakılırsa, ikinci dönemdeki Kuzey İtalya'daki kadın istihdam oranındaki yükselişi belirleyen iki faktör söz konusudur; İtalyan sanayi bölgelerinin başarısı ve AB dışından gelen kadın göçmen akımıdır. Kayıt dışı ekonomide azımsanmayacak bir kadın istihdamını gizleyen sanayi bölgeleri firmaların ithalat merkezli stratejileri başarı kazandıkça görünür hale geldiler. İstihdamın yükselişine kadın göçmen dalgasının sunduğu katkı ise, ev-içi ve bakım düzenlemelerini mümkün kılmasından kaynaklanmaktadır (Özkan ve Buğra, 2014, 66).

Yeni dönemde yaşanan gelişme önemli ölçüde yarı zamanlı çalışma olanaklarıyla ilgilidir. Genellikle kadınların işgücüne katılım oranları ile yarı zamanlı çalışma oranları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Yüksek kadın iş gücüne katılım oranına sahip ülkelerde görece toplam işgücündeki yarı zamanlı çalışanların payının daha yüksek olduğu; kadının işgücüne katılma oranının düşük olduğu ülkelerde ise yarı zamanlı çalışmanın düşük olduğu ifade

edilmektedir (Filiz, 2011: 91). Genel olarak kadın istihdamında bir artışa imkân sunduğu inanılan yarı zamanlı çalışma sektörünün evli kadınların işgücünün içinde daha istikrarlı bir biçimde bulunmalarına imkân tanımıştır. Bu da yaşa göre kadın istihdam oranları eğrisine erkeklerinkine benzer bir şekilde kazandırmıştır (Özkan ve Buğra, 2014: 66).

Kuzey ve Güney açısından yarım zamanlı çalışma aynı sonuçları doğurmamaktadır. Kuzey’de çalışan anneler iş ile aile sorumluluklarını uyumlu kılma konusunda daha büyük zorluklarla karşılaşabileceklerini ortaya koymaktadırlar. Güney İtalya’da ise işten atılmakla ceza alan kadınların büyük bir kısmı çocuğuna bakacak kimsesi olmayan ve iş imkânlarının kısıtlı olduğu bölgede yaşamalarından kaynaklanmaktadır (Win-Bus, 2011: 9).

İtalya’da sendikalar genellikle erkek egemen sektörlerden beslenmiştir. Burada yarım gün istihdamın yaygınlaşması saat başı ücret oranları üzerinde olumsuz etki yaratır. İşverenler yenilikleri kabullenmemekle birlikte, büyük sanayi kuruluşlarından Fiat ve Pirelli neden olarak ekonomik zorlukları göstererek bu yöndeki gelişmeleri engellemektedirler. Küçük ve orta ölçekli firmalar ise zaten yapısal olarak zayıftırlar. Yalnızca kamu sektörü kadın istihdamının yükselişine uygun bir sürece girilmiştir (Özkan ve Buğra, 2014: 80).

Tablo-4 incelendiğinde İtalya’da tarım sektöründe de çalışan kadın oranında düşüş ivmesi görülmektedir. Bu durum tarım sektörünün az olması ve kadının diğer sektörlerde de varlık göstermesinden kaynakladığı değerlendirilmektedir. Ayrıca kadının hizmet ve sanayi sektörlerinde tam bir yükseliş ivmesi sağlamadığı da ifade edilebilir. Türkiye özelinde kadın sektörel bir ivme kazanmış iken bu İtalya özelinde görülmemektedir. Her ne kadar Türkiye doğu batı arasında kalmış bir konuma sahip olsa da toplumsal dinamikler ve ekonomik süreç içinden kadının kalkınma, istihdam ve iş hayatında ki mücadelesinde bir kazanıma sahip olduğu söylenebilir.

Tablo-4. İtalya’da Kadın İstihdamı

	Tarım			Sanayi			Hizmet		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
2005	27,3	47	20	21,9	15,5	24,3	50,8	27,5	55,7
2006	25,5	43,9	18,7	22,3	15,7	24,7	52,2	40,4	56,6
2007	25	43	18,2	22,1	15,5	24,5	52,9	41,5	57,3
2008	25,1	42,5	18,5	22,2	14,9	25	52,7	42,6	56,5
2009	26,5	42	20	20,5	14,4	23	53	43,7	57
2010	27,5	42,7	20,7	20,2	15,2	22,5	52,3	42,1	56,8
2011	28,0	42,5	21,3	20,6	14,5	23,4	51,4	43	55,3
2012	26,8	39,6	20,7	20,7	14,2	23,8	52,5	46,2	55,5
2013	25,6	37,3	20	21	14,6	24,1	53,4	48,1	55,9
2014	21,1	32,9	16,1	27,9	17,1	32,4	51,0	50,0	51,5
2015	20,6	31,4	15,9	27,2	16,2	32,0	52,2	52,5	52,1
2016	19,5	28,7	15,5	26,8	15,9	31,6	53,7	55,4	53,0
2017	19,4	28,3	15,4	26,5	15,6	31,4	54,1	56,1	53,2
2018	18,4	26,1	14,9	26,7	16,0	31,6	54,9	57,9	53,5
2019	18,2	25,1	14,9	25,3	15,9	29,7	56,5	59,0	55,4
2020	17,6	22,8	15,3	26,2	16,8	30,5	56,2	60,4	54,3

Kaynak: (Kaya, 2021: 47)

Çocuk bakım hizmetleri, ebeveyn izni ile esnek çalışma kadınların iş hayatında bulunmaları açısından önem teşkil eden önemli politikalarlardır. İtalya’da istihdamda görünen farklılık gibi bakım hizmetleri bölgelerarası farklılık barındırmaktadır. Kuzey Bölgede kadınların iş gücüne katılımı daha yüksek ve uzun süreli kamu bakım hizmetleri daha yaygındır. Kadın istihdamına yönelik politikalarından en önemli amaçlarından birisi de yoksulluğu azaltmaktır. Özellikle üç veya daha fazla çocuğu olan ailelerde çocuk yoksulluğu görünen durumdur. İtalya’nın kuzey bölgesinde genellikle göçmen kadınlar çocuk bakımı yapmaktadır. Güney Bölge’de ise genellikle çocuk bakımını aile içinden birileri ya da büyükanne yapmaktadır.

Tablo-5. *Türkiye ve İtalya’da İzin Politikalarının Karşılaştırılması*

	Doğum İzni	Babalık İzni	Ebeveyn İzni	Diğer İzinler
Türkiye	- Kamu ve özel sektörde 16 hafta (8 haftası doğumdan önce, 8 haftası doğumdan sonra kullanılmalıdır). - Özel sektörde ücretin %66’sı ödenir. - Birden fazla doğumda, doğumdan önceki 8 haftaya 2 hafta daha eklenmektedir. - Özel sektörde, doğum izninden sonra isteğe bağlı 6 ay ücretsiz izin hakkı. - Özel sektörde çalışan annenin 1 yaşından küçük çocuğunu emzirme izni, günde 1 buçuk saattir. Kamu sektöründe ise ilk 6 ay 3 saat, sonraki 6 ay 1 buçuk saattir.	-Özel sektörde 5 gün, kamu sektöründe 10 gündür. -Annenin doğumda ya da sonrasında ölmesi durumunda izinleri babaya devredilebilir. -Ücretin tamamı ödenmektedir.	- Çalışan anne ya da babaya 26 haftalık ücretsiz izin verilmektedir.	- Kamu ve özel sektörde 3 yaşımdan küçük çocuğu evlat edinen anne ya da babaya 8 hafta izin verilmektedir. - Kamu sektöründe çalışan anne ya da babanın %70 engelli çocuğu olması durumunda, 1 yıl içinde 10 gün izin verilmektedir.
İtalya	20 hafta (4 haftası doğumdan önce kullanılabilir). - Birden fazla doğumlarda izine 12 hafta daha eklenir - Kamu sektöründe ücretin tamamı ödenmektedir.	- 1 gündür - Anne kendi izninden isterse iki gün devredebilir. - Ücretin tamamı ödenmektedir.	-Her ebeveyn için 6 ay hak verilmekte, toplamda 10 ayı geçmemektedir. -Baba iznin en az üç ayını kullanırsa izne 1 ay daha eklenir. -Kamu sektöründe 30 gün boyunca tam ücret ödenir.	-Evlat edinen kamu görevlileri, 2 aylık ücretli izin alma hakkına sahiptir. -Evde bakım izni (çocuk 2 veya 3 yaşına gelene kadar) -18 yaşın altında ağır hasta çocuğu olan ebeveynler için tam zamanlı izin kullanma hakkı vardır. Ücretin tamamı ödenmektedir.

Kaynak: (Kaya, 2021: 87)

İtalya’da düzenlenen Kanun’a göre doğumdan önce 4 hafta ve doğumdan sonra 16 hafta izin kullanılır. Birden fazla doğum hâlinde bu izne 12 hafta eklenir. Özel sektörde 5 gün, kamu sektöründe ise 10 gündür. Annenin doğumdan sonra vefat etmesi durumunda izinleri babaya devredilir. İtalya’da Türkiye’den farklı olarak her ebeveyn 6 ay hak verilmektedir, bu hak toplamda 10 ayı geçmemektedir. Türkiye’de ihtiyaç duyan ebeveyn izni kullanmakla hakkı olmakla birlikte çocuk bakım hizmetini ya aile büyüklerini ya da bakıcılara yaptırmaktadır.

Türkiye’de bu hususlar 4857 sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile düzenlenmiştir. Kadın memurlara doğum öncesinde 8 hafta ve doğum sonrasında ise 8 hafta olmak üzere izin verilmektedir. Memur isterse bu iznin son 3 haftasında çalışıp bu izni doğum sonrasına aktarabilmektedir. Babaya izin doğum olduktan sonra 10 gün süre ile verilir. Ebeveyn izni ise, anne ve babaya 24 hafta olarak belirlenmiştir. Kamu ve özel sektörde ise 3 yaşından küçük bir çocuğu evlat edinen anne veya babaya 8 hafta izin verilmektedir. Kamu sektöründe çalışan anne ya da babanın %70 engelli çocuğu olması durumunda ise 1 yıl içerisinde 10 gün izin verilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya tarihinde kadın-erkek eşitliği sorunu her zaman var olmuş ve devam etmektedir. Bir ülkenin kalkınmışlık seviyesini tam olarak değerlendirebilmek için ise ilk başta bakılması gereken parametre toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Genel olarak kadınlar asıl yerinin ailenin yanı sıra olduğu, bireysel kazanç elde etmeleri için herhangi bir teşvikin olmaması ve kadınların üretici olmayan, çocuk bakan evde sorumluluklarını yerine getiren bireyler olduğu kabul görmüştür. Kalkınma açısından istihdam sorununun çözülmesi şarttır ve dolayısıyla ile bu durum kadın istihdamının önemini arttırmıştır. Kadınların kalkınmada rollerini arttırmak için sosyal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmekle birlikte cinsiyet ayrımcılığını tamamen ortadan kalkması en önemli koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan erkek kadın ayrımı ülke kaynaklarının kullanımına da yansı-

maktadır. İktisadi yaşamda kadınların yer alması verimlilik açısından ulaşılmak istenen bir durumdur. Bir ülkenin kalkınmışlık göstergelerinden birisi olarak kadının iş gücü piyasasında yer alması yadsınamaz bir gerçektir.

Çalışmada ailenin toplumsal yapısı, kadının konumu, refah rejiminin koşulu ile sosyal ve toplumsal olarak benzerlik gösteren Güney Avrupa Refah Devleti olarak kabul edilen İtalya ve Türkiye’de kadın istihdamının demografik yapısı, aile ve kadın istihdamına yönelik politikalar üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyetten sonra Türkiye’de kadınlar toplumsal konumları itibari ile kayda değer bir gelişim süreci içine girmiştir. Eğitim alanında erkekler ile beraber aynı şartlar altında eğitim alma hakkını kazanması ile Medenî Kanun’un sağladığı haklar, kadının kalkınmada ki sürecine olumlu bir ivme kazandırmıştır. 1970’li yıllarda kadınlar erkeğe özgü diye nitelendirilen yöneticilik, öğretmenlik, bankacılık gibi sektörlere girmeye başlamıştır. 2005’ten 2011 yılına kadar yaklaşık olarak tarım sektöründe çalışan kadın nüfus %45 oranındayken bu oran sonraki yıllarda yavaş yavaş düşüş göstermiş sanayi sektörü ile en çokta hizmet sektörüne kayma olmuştur.

İtalya’yı Güney ve Kuzey İtalya olarak incelersek, iki arasında hem yasal sistem hem de ekonomik sistem açısından çok büyük farklar olduğu görülmektedir. İstihdam açısından Kuzey İtalya istihdam olanağı bakımından daha fazla gelişme ivmesi kazanmış olmakla beraber kadınlara istihdam olanağı sağladığı görülmektedir. Güney İtalya’da bunun tam tersi olarak istihdam olanağın çok düşük olduğu ve kadınların kendilerini ev kadını olarak nitelendirdiği ifade edilebilir. İtalya’da tarım sektöründe kadınların çalışma seviyesi Türkiye kadar yüksek değildir. Bu durum nüfusun sanayileşme kaynaklı hizmet sektöründe çalışmasına neden olmuştur. Kadınların çoğunun hizmet sektöründe çalıştığı söylenebilir. İtalya’da kadınların eğitim seviyesinde yükselme onlara istihdam açısından büyük olanaklar tanımıştır. Bunun sonucu olarak kadınlar geleneksel koşullardan kendilerini soyutlamış ve daha çok dışarıda yer almaya başlamışlardır.

Çocuk bakımının her iki ülke açısından da kadınların çalışma hayatına engel oluşturduğu görülmektedir. Bu husus değerlendirildiğinde İtalya'nın Türkiye'ye kıyasla kadınların çocuk bakımından dolayı iş hayatlarının aksamaması için daha fazla kolaylık sağladığı ifade edilebilir. İtalya'da her ebeveyne için 6 ay izin verilmekte ve toplamda bu süre 10 ayı geçmemektedir. Ayrıca İtalya'da kamu sektöründe 30 gün boyunca tam ücret ödenmektedir. Türkiye'de ise anne ya da babaya 26 hafta ücretsiz izin verilmektedir. Bu şartların Türkiye özelinde daha olumlu hâle getirilmesi kadının iş hayatında daha fazla varlık göstermesini sağlayarak kalkınmaya ivme kazandıracaktır.

Kadınların ekonomik kalkınmaya katkısını artırmaya ilişkin yapılacak düzenlemelerin başında, ülkenin kalkınma planlarına cinsiyet eşitleyici politikaların dahi edilerek, cinsiyet ayrımcılığına yönelik her türlü uygulamanın kalkması gelmektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımları hala yeterli değildir. Kadınlar ya kayıtsız olarak çalışmakta ya da ev sınırları içerisinde kendi emekleri ile çalışmaya devam etmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılarak istihdam alanlarına teşvik edilmesi ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkileyecek kalkınmayı etkileyecektir. Bu nedenle yapılması gereken düzenlemelerin en başında kadın ve erkek arası eşitliği sağlamak olacaktır. Günümüzde kadınların siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik hayata katılımını sağlayacak tüm haklardan erkeklerle eşit şekilde yararlanmaları insan haklarının da bir gereğidir. Kadınların lehine olan her artış kadınların ekonomik, politik ve sosyal alanlarda daha çok yer almasını sağlayacaktır. Bunun sonucu olarak ülkelerin kalkınma hızında artış gösterecektir. Kalkınmanın göz önünde olmayan fakat toplumsal kalkınmanın en önemli varlığı olan kadınların kalkınma ve istihdam da yükselen bir ivmeye sahip olması gerekliliği mutlak bir hakikattir.

Kaynakça

- Aktuğ, S. (2010). Kavramsal Açıdan Ekonomik Büyüme Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkiler.
<http://sosyalpolitikainfo.files.wordpress.com/2010/06/bolusum.pdf> adresinden 27.12.2004 tarihinde alınmıştır.

- Andreotti, A. ve Mingione, E. (2014). İtalya’da Kadın İstihdamının Modernizasyonu: Tek Ülke İki Seyir. E. Yılgür (Çev.). *Akdeniz’de Kadın İstihdamının Seyri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baltacı, N. (2011). Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikro kredi. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Başbakanlık Kadın Statü Genel Müdürlüğü, (2008), <https://www.bpwankara.org/cms-uploads/kadinin-statusu-gm-toplumsal-cinsiyet-esitligi-ulusal-eylem-planı.pdf> adresinden 23.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Beneria, L. and Gita, S. (2010). *Accumulation, Reproduction and Women’s Role In Economic Development: Boserup Revisited*. Chicago: University of Chicago Press
- Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Derya, H. (2018). Tarihsel Perspektiften Feminist İktisat ve Eleştirileri. *Fiscoeconomica*, 2(3), 92-114.
- Ekmekçi, Ö. (2003). Geçici (Ödünc) İş İlişkisinin Kurulması ve Sona Ermesi. *Türk İş Hukukunda Sosyal Gelişmeler*. Prof.Dr.Nuri Çelik’e Saygı, Legal Yayınevi.
- Elliott, C.M. (2009). *Gender Equality: A Women In Development Case Study*, University of Vermont.
- Ecevit, Y. (2007). Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Uluslararası Çalışma Ofisi*, (3), 1-68.
- Erdoğan, S. ve Toksöz, G. (2013). Kadınların görünmeyen emeğinin görünen yüzü Türkiye’de Ev İşçileri. ILO, Çalışma Koşulları ve İstihdam Serisi, No:42, Uluslararası Çalışma Ofisi.
- Erkan, B. (2016). Anaakım (Ortodoks-Neoklasik) İktisat Öğretisi Eleştirisi: Heteredoks Yaklaşım İhtiyacı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 25- 40
- Filiz, Y. (2011). *Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Türkiye Karşılaştırılması*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Gender Equality Team Planning and Coordination Department, (2007), “Trends and Approaches on Gender and Development (GAD), http://www.jica.go.jp/english/our_work/thematic_issues/gender/background/pdf/report4.pdf adresinden 02.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*, 10(5), 1-59.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara University Journal of the Faculty of Economic and Administrative Sciences*, 32(1), 231- 260.

- KEİG, (2014). *Esnekleşme ve Enformelleşme Kıskaçında Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı: Politika Metinleri Çerçevesinde Bir Analiz*. <http://cms2.kader.org.tr/file/keig%20politika%20raporu%202014%20web.pdf> adresinden 02.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Kaynak, M. (2013). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Minibaş, T. (2005). *Ekonomik Kalkınma ve Kadın İstihdamı*. 4. Uluslararası Kadın Yöneticiler Forumu, <http://www.turkelminibas.net/read.asp?id=23&tur=makale> (adresinden 22.12.2021 tarihinde alınmıştır).
- Önder, N. (2013). Türk’ye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- Özkan Y. ve Buğra A. (2014). *Akdeniz’de Kadın İstihdam Seyri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Razavi, S. and Miller, C. (1995). *From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse*. United Nations Research Institute for Social Development United Nations Development Programme 3:57.
- Ruhan, İ. ve Şentürk, C. (2012). *Women’s Role in Economic Development: From Classical Approach To The Present*. International Burch University, 106:104.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 9-23.
- TÜİK (2021), İstihdam, İşsizlik ve Ücret. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> (adresinden 08.12.2021 tarihinde alınmıştır).
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Uşen, Ş. (2006). İtalyan Emek Piyasasında Biagi Reformu ve Yeni Esnek İstihdam Türleri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(19), 539-568.
- Win-Bus, (2011). “Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Girişimcilik”, *Kadın Girişimciliği Alanında Çalışan Eğitimci ve Çalıştırıcılar İçin Destek Klavuzu*, İstanbul, 9:3-15
- Yumuş, A. (2011). *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Boyutları*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

TÜRK SİYASETİNDE KADIN: BİR VARLIK-YOKLUK MÜCADELESİ

Öğr. Gör. Fatih ERARSLAN

Giriş

Kadın ve siyaset kavramları Türkiye’de her geçen gün bir arada ve daha sık kullanılmaktadır. Ülke nüfusunun %49’unu oluşturan kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın her alanında erkekler kadar varlık göstermeleri esasen doğaldır. Ancak kadınların bu alanlarda istenilen seviyede varlık gösteremedikleri ve geri planda kaldıkları da yadsınamaz bir gerçektir. Her ne kadar “kadın-erkek eşitliği” mottosu günlük hayat akışında fazlasıyla karşımıza çıksa da özellikle siyasî arenada tam olarak bu eşitlikten söz etmek zordur. Bu durumun ana sebebi ise kadına ev sınırları içerisinde biçilen rol olmuştur. Özellikle ataerkil aile yapısının bir neticesi olarak kadınlar sadece bu özel alana sıkıştırılmış, ev ve aile içi işler ile meşgul olması istenilmiştir. Kadınlar bu rolün dışına çıkarken zorluklar yaşamış, özellikle siyaset ve siyasî temsilden olabildiğince uzak kalmış, bilgi ve ilgi eksiliği yaşamıştır.

Demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edebileceğimiz “eşit temsil” kavramının, kadının siyasî arenada mücadelesi nokta-

sında tam olarak gerçekleşmediği açıktır. Demokrasinin tam olarak ifade edilebilmesi için eşit temsil ilkesinin aksamadan uygulanması gerekmektedir. Bu minvalde ortaya çıkan eksik uygulamalar hem toplumsal dinamikleri hem de ekonomik kalkınmayı etkileyecektir. Bu nedenle kadının tam olarak siyasî temsil imkânına sahip olamaması birçok aksaklığa sebep olacaktır.

Bu temel sorunsallar çerçevesinde çalışma, temelde iki bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölümde, siyasî temsil ve kadın ilişkisi irdelenmiştir. Kadınların siyasî arenadaki yeri ile kadınların arzu edilen seviyede temsil imkânı elde edememesinin nedenleri ve bu süreçte yaşadıkları sorunlara yer verilmiş, ülkemizde kadınların genel ve yerel seçim sonuçları özelinde siyasî temsil süreçleri tarihsel olarak ortaya konmuştur. Son olarak kadınların siyasî temsil oranlarının nasıl istenilen seviyeye getirilebileceğine dair çözüm önerileri sunulmuştur.

Siyasî Temsil ve Kadın İlişkisi Üzerine

Dünya nüfusunun yarısının kadınlardan oluştuğu günümüzde, kadınların siyasal alanda temsil sorunu güncelliğini korumaktadır. Özellikle son dönemlerde bu husus temelinde pek çok çalışma yapılmakta ve konunun hassasiyeti daha çok ortaya konulmaktadır. Bu çalışmanın da ana öznesi olan kadının Türkiye özelinde siyasal arenada temsil edilmesi sorunsalı incelenmeden önce temsil kavramının açıklanması zaruret taşımaktadır. Günümüz demokrasisinin temsili bir nitelik taşıması ve temsilciler özelinde şekillenmesi nedeniyle de kavramsal olarak “temsil” ve “siyasî temsil”in ne ifade ettiği açıklığa kavuşturulmalıdır.

Siyaset kavramının doğduğu dönem olarak kabul edilen Antik Yunan’da temsil ifadesine karşılık gelecek tam bir sözcük bulunmamaktadır. Bununla beraber “temsil” kavramının bu dönem içerisinde uygulandığı birçok kurum bulunduğu için “siyasî temsil” ifadesinin Antik Yunan döneminden başladığı ifade edilebilir. Temsil kavramının günümüzdeki anlamı ile kullanılması ise Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi ile başlamıştır. Kavramın siyasal bir nitelik kazanması ile “halkın temsili” anlamını taşımaya başlamış ve

halkın kendi kendini yönetmesi ile gelecekleri hakkında fikir ve tartışma sahibi olması fikri ile ilişkilendirilmiştir (Pitkin, 2014: 233 - 244).

Siyaset Biliminin anahtar kavramlardan birisi olan temsil, günlük hayat akışında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Temsil kavramı ile ilgili olarak alan yazında birçok tanımlama bulunmaktadır. Temsil ifadesine, “*var etmek, ortaya çıkarmak veya yeniden sunmak*” anlamları taşıyan Latince “*repraesentare*” kelimesi kaynaklık etmiştir. Roma döneminde karşılaşılan bu ifade bir veya birden çok insanın Roma İmparatorluğu’nu temsil etmesiyle ilgili olmamış ve siyasal bir nitelik barındırmamış, daha çok tiyatro ve dinî ritüellerde karşımıza çıkmıştır. Bu husus, kavramın siyasal bir nitelik kazanmadan önce alan yazında yer almaya başladığını göstermektedir (Vergin, 2000: 312).

Gündelik hayatta kullanımı ile temsil etmek ifadesi “resmetmek” ya da “ortaya koymak” anlamı taşımaktadır. Bir resmin bir nesneyi veya bir kişiyi ifade etmesi gibidir. Siyasal açıdan değerlendirdiğimizde ise bir birey ya da grubun daha büyük bir topluluğun yerine geçmesini ve onların yerine kararlar alıp uygulamalarda bulunmasını ifade etmektedir (Heywood, 2015: 208).

Robert Dahl temsil kavramını “*demokrasinin bir icadı olarak değil de Orta Çağda monarşik ve aristokratik devletlerin bir kurumu şeklinde*” açıklamıştır (1993: 29). Bu dönem için temsil ile yetkinin devredileceği kişi veya temsilcinin seçilmiş olması gerekmemektedir. Krallık soyundan gelen kişilerin sahip olduğu temsil yetkileri süreklilik taşımaktadır. Günümüzde demokrasinin mihenk taşlarından kabul edilen temsil kavramı, o dönem için monarşik yönetimi dahi meşru kabul edebilmektedir (Sartori, 1996: 31).

Beetham temsil kavramını “*halk denetimi ve siyasal eşitlik gereksinimlerinin, modern ulus-devletin gerekliliğiyle uzlaştırmanın en etkin aracı*” olarak açıklamıştır (2006: 7). Judge ise demokrasinin bir “*değişkeni*” veya “*bileşeni*” olarak görmektedir (1999: 3). Schwartz “*nasıl tanımlanırsa tanımlansın halkı hükümete bağlayan bir etkinlik ve kurumdur.*” düşüncesine sahiptir (1988: 1). Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau, John Locke, John Stuart Mill ve Edmund Burke gibi bir-

çok düşünür, temsil ifadesi için farklı tanımlama ve yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu düşünürlerin ortak noktası ise *“halk gibi düşününen ve halkın içinden olan küçük bir grubun halk adına kararlar alabilmesi ve uygulaması”* yaklaşımı olmuştur (Oruç ve Bayrakçı, 2018, 467). Bu minvalde temsil kavramını siyaset bilimi açısından ifade etmek gerekirse, *“seçim hakkına sahip olan bireylerin, yerine değerlendirmelerde bulunup onların iradesini yansıtarak onlar adına kararlar alacak temsilcileri yetkilendirmesi”* olarak tanımlanabilir.

Temsil kavramı, demokrasinin temel değerlerinden birisi olan eşitliğin geniş bir çerçevede siyasal sisteme uygulanmasını sağlayan en büyük kuvvet çarpanıdır (Çelik, 2008: 6). Siyasî temsil, bütün düzeylerde gerçekleşen seçimlerin dayanağını oluşturması sebebiyle siyaset biliminin temel kavramlarından birisi olarak kabul edilmektedir (Kurtoğlu, 2004: 322). Bu bağlamda siyasî temsil ifadesi, böyle-sine geniş çerçeve içerisinde belirli bir grubun çıkarları ve menfaatleri amacıyla sorumluluklarını almak olarak değerlendirilebilir (Yıldırım vd., 2011: 508). Bu nedenle, eşitlik temeline dayanan temsil sürecinin toplumun herhangi bir kategorisi açısından yetersiz bir şekilde gerçekleştirilmesi demokrasi açısından sorun teşkil edecektir (Phillips, 1995: 86).

Siyasal alanda temsil bir amaç olmamakla beraber demokrasinin sürekliliğini sağlanması açısından bir araçtır. Bununla beraber, demokrasinin tam olarak hâkim olduğu ve uygulandığı ülkelerde dahi kadınların siyasî temsil oranlarının, erkeklerin temsil oranı karşısında yok kabul edilecek seviyede olduğu görülmektedir. Bu var olma mücadelesi, demokrasinin sınırları içerisinde tanımlanan vatandaş kavramı içerisinde kadının yer bulamaması ile başlamaktadır. Antik Yunan döneminden itibaren karşımıza çıkan demokrasi, tarihsel süreçte kadının yönetim mekanizmalarında söz hakkı sahibi olmamasına ve cinsiyet ayrımına dayalı bir vatandaş tanımlamasına imkân sağlamıştır. Bu dönem için siyasal iktidar tek olarak erkek cinsiyetli olarak düşünülmüş ve vatandaş sadece erkekler olarak değerlendirilmiştir. Aristoteles, çoğunluğun egemenliği veya halk meclisinin egemenliği olarak açıkladığı demokrasiyi tanımlarken, halk (*demos*) kavramını şehirde yaşayan, 20 yaşına ulaşmış olan er-

kek nüfusun varlığı ile açıklıyordu. Montesquieu açısından *demos*, yalnızca burjuva sınıfından servet sahibi erkeklerden oluşuyordu. Görüldüğü üzere vatandaş ve halk içerisinde kadınlar kabul edilmediğinden, kadınlar temsilin hiçbir kademesinde varlık göstere-memiştir. Önceki demokratik kuramcılar da toplumsal cinsiyetin konuyla ilişkisini kabul etmeyerek, tarihsel olarak hâkim olan cinsi-yetin varlığını pekiştirmiştir. Bu minvalde demosun temelini erke-ğin oluşturması ve siyaset mecrasının kamusal alan niteliğinden dolayı siyaset üzerinde erkeğin hakimiyeti sağlanmıştır (Phillips, 1995: 16).

Söz konusu tarihsel gelişmeler siyasetin erkek egemen bir alan olarak şekillenmesini sağlamış ve “kamusal alan” - “özel alan” bölünmesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle toplumsal sözleşme çerçeve-sinde ortaya konulan klasik kuramlar, toplumsal yaşamı kamusal ve özel alanlara bölmüştür. Kadınlar, siyasî açıdan önemi olmadığı değerlendirilen özel alanda bulunmuşlardır (Pateman, 1988: 6). Ka-dınlar, yerine getirdiği gündelik işlerin özel alanda meydana gelme-si sebebiyle yaşamı boyunca apolitik olarak görülmüşken; toplumsal alanda faaliyet gösteren erkeklerin çalışma sahasının kamusal alan olduğu düşünülmüştür (Sancar Üşür, 2000: 204). Kamusal ve özel alan ayrımı nedeniyle de kadınlar, doğal süreçleri gereği yönetmek konusunda yeteneksiz, eksik ve daha az rasyonel oldukları değerkendrilerek vatandaş sayılmamış ve kamusal alandan soyutlanmıştır (Sumbas, 2015: 106).

Siyaset kavramının Antik Yunandan günümüze kadar uzanan tarihsel seyri incelendiğinde ise, siyasetin ‘erkek işi’ olarak tanımlanması nedeniyle dünya genelinde ve Türkiye’de kadınların siyasal yaşam içerisinde varlığı sınırlı olmuştur. Bu husus birçok sebep barındırmaktadır. Özellikle kadına biçilmiş olan cinsiyetçi rol, kadın açısından daha çok eve kapalı, ev ve çocuk arasında bir döngüyü barındırırken, erkek için daha ziyade dış dünyaya yönelik vazifeler içermektedir (Tankut, 1998: 41). Daha açık ifade etmek gerekirse, cinsiyet temelli iş bölümünde kadın ev içerisinde bulunan vazifeler ile görevli olarak kabul edilmiş, erkeğin ise ev dışında gerçekleştir-mesi gereken para kazanmak, çalışmak, işinde başarılı olmak ve

otorite sahibi olmak gibi vazifelere sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu temelde belirlenen iş bölümünde, kadının aleyhinde şekillenmiş ve eşitsizlik içeren bir durum olduğu görülmektedir (Koray, 1995, 7). Her ne kadar kadın dışarıda çalışma yükümlülüğü olmayan ve ev içerisinde kısıtlanmış bir rol ile varlık mücadelesini sürdürse de OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) raporuna göre kadınların ev işleri, yaşlı ve çocuk bakımı ile meşgul olmaları, erkeklerin günlük iş hayatlarının altı katı daha fazla zaman almaktadır (OECD, 2010: 8). Dolayısıyla, kadının ev işleri yapıyor olmasından hareketle rahat bir ortama sahip olduğunu düşünmek, tamamen bir yanılgıdan ibarettir.

Kamusal işlerdeki erkek hâkimiyeti, tarihsel süreçten günümüze kadar niceliksel farklılıklar barındırsa da bütün toplumlarda gözlemlenen bir olgudur. Kadının kamusal alana kabul edilmeyişi, özellikle de siyasî temsil söz konusu olduğunda, daha açık bir şekilde görülmektedir. Bonder'in de incelediği, siyaseti erkeğin egemenlik alanı olarak algılayan ya da siyaseti erkeksi bir uğraş alanı olarak gören bu anlayış, üçüncü bin yılın dünyasında da varlığını sürdürebilmektedir. Sanayi toplumlarında dahi kadın genellikle, kamusal alan olarak değerlendirilen siyasetten uzak tutularak, çekirdek ailede özel yaşamın sınırları içine hapsedilmeye çalışılmıştır (TSBD, 1986: 3-16).

Kadınların siyaset içerisinde temsil eksikliği yaşamasının en büyük sebeplerinden bir diğeri de siyaset mecrasının standart bir mesaisinin olmaması ve kadının toplum tarafından kendisine atfedilmiş olan aile içi rolü ile bağdaşmamasıdır. Yapılan uzun siyasî toplantılar, büyük mesailer içeren seçim kampanyaları ve meclis mesai-leri kadınların katılım sağlamasını ve temsilini zorlaştırmaktadır (Arat, 1998, 50). Erkek özelinde bakıldığında ise toplumun erkeğe biçtiği rol ile siyasal hayat uyum göstermektedir. Siyasal hayat, erkeklerin çalışma şartları ve zamanları değerlendirilip, erkeklerin toplumsal ilişkilerini yürütüş biçimlerine ve erkeklere göre düzenlenmiştir (Ayata, 1990, 50). Çağlar'a (2011: 59) göre, siyasal alanda bulunmanın getireceği beklentiler nedeniyle yaşanan özgüven eksikliği, siyasal hayata duyulan ilgisizlik, eğitim seviyesi ile gelir dü-

zeyinde ortaya çıkan yetersizlikler, kadınların yetki sahibi olma ve karar alma mecralarında bulunmaktan kaçınmalarına yol açmaktadır. Bu durum da kadınların siyaset hakkında yeteri kadar tecrübe edinmemesi ve bilgi sahibi olamamasıyla sonuçlanmaktadır.

Kadınların siyaset arenasında temsil eksikliği yaşamalarının diğ er bir sebebinin siyasî kültür olduğu ifade edilebilir. Siyasî kültür, siyasal süreç esnasında toplumun yansıttığı değerleri ve tutumu gösteren bireysel katılımın temsili olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, kültürün, değerlerin ve tutumların ulusal ve yerel düzeyde kadınların temsil edilmesi seviyesinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir (Inglehart ve Norris, 2003: 22).

Dünya nüfusunun yarısının kadınlardan oluşmasına rağmen parlamentolarda ve yerel siyasette kadınların kısıtlı temsil imkânı buldukları görülmektedir. Temsil imkânları kent, bölge ve ülkelere göre farklılıklar taşımaktadır. Bunun temel sebeplerinden birisinin siyasal kültür farklılığı ve cinsiyet temelli iktidar mücadelesinin her coğrafyada farklı şekilde ortaya çıkması olduğu kabul edilebilir. Her ne kadar coğrafyalar arasında farklılık görünse de dünya genelinde kadın temsil oranı düşük bir seviyede kalmaktadır (Kumar, 2017: 77). Dolayısıyla kadınların siyaset arenasında güçlü konumlarda bulunan erkekler ile kıyaslandıklarında oldukça geride oldukları görülmektedir (Mezey, 1978: 492). Ayrıca kadınlar ailenin ayrılmaz ve vazgeçilmez en büyük parçası olarak kabul edildikleri için, kadınların siyaset alanının “geç kalanları” oldukları ifade edilebilir. Bu geç kalış, dünyadaki bütün siyasî temsillerde kendini göstermektedir (Ayata, Tütüncü, 2008: 461). Bölgesel olarak temsil oranları incelendiğinde, İskandinav ülkelerinin parlamentolarında kadınların temsilinin diğ er dünya ülkelerinden daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. İskandinav ülkeleri özelinde kadın milletvekillerinin oranı %40’ın üzerindedir. Amerika, Avrupa ve Asya’daki ülkelerin ortalaması ise %20 civarındadır. Diğ er taraftan bölgesel olarak kadınların mecliste temsil oranının en düşük olduğu bölge Arap ülkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap ülkelerinin parlamentolarında kadınların temsil oranının ortalama %9 civarında olduğu söylenebilir (Aydemir ve Aydemir, 2011: 16).

Siyasette kadın temsil oranının az olması ve kadın çıkarlarının yeteri kadar savunulamaması *“kadınların siyasal temsili yetersizdir”* ifadelerine yol açmaktadır. Ayrıca diğer önemli bir husus olarak sayısal yetersizliğin ve varlık mücadelesinin, demokratik temsili nicel ve nitel açıdan sarstığı görüşü hâkimdir (Sapiro 1981: 710). Bu minvalde siyasî karar alma mekanizmalarında kadınların erkekler karşısında dengeli bir temsil hakkı kazanması, demokrasinin varlığı açısından hayati bir önem taşımaktadır (KSSGM, 2008, 46). Zira kadınların siyasal alanda varlık göstermesi, hem kadınların bu değerleri daha fazla benimsemelerini sağlayacak hem de genellikle yeni neslin yetiştiricisi olarak kabul edilen kadınların çocuklarına da bu değerleri aktarmaları neticesinde toplumun bu durumu olağan bulmasına yardımcı olacaktır. Bu çerçevede, kadınların temsil yoluyla kamusal alanda bulunması, daha demokratik bir toplumsal yapının var olmasını sağlayacaktır (Sumbas, 2015: 114). Uluslararası normlar çerçevesinde siyasî temsillerin cinsiyete göre eşit dağılımının sağlanmasının, adaleti güçlendiren, demokrasi kalitesini arttıran ve sosyal-ekonomik gelişmeyi hızlandıran bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Paxton ve Kunovich 2003: 90). Bu bağlamda, Ingelhart ve Norris (2003), siyasî arenada kadın temsiline daha yüksek seviyelere ulaşmasının demokrasiyi geliştirdiğini, demokratikleşmenin de kadın temsiline destekleyen ve artıran bir etkiye sahip olduğunu belirtmek suretiyle, birbirini besleyen bu iki süreç üzerinden siyasette kadın temsiline önemini açıklamaktadır.

Türk Siyasal Hayatında Kadın Temsili

Kadın asırlar boyunca ataerkil özellik taşıyan toplumlarda, aile içerisinde konumlandırılmış, evin kontrolü verilmiş ve bunun için yetiştirilmiş son olarak da aile uğruna ev içinde ücretsiz işçi kimliğine sahip olarak varlık göstermiştir. Bu nedenle toplum içerisinde, kadın eve ve aile sınırları içerisine hapsedilerek bir statü kaybı yaşamış, erkek ise tam tersi ev sınırları dışında kamusal alanda kimlik sahibi olarak mevcut konumu yükseltilmiştir (Erbay ve Tuncay, 2006: 26). İlk Türk devletleri özelinde ise bu durumun tam tersi karşımıza çıkmaktadır. Erken Türk tarihinde Türkistan’da siyasal

yapılar şekillenirken kadınlar siyasî açıdan geniş haklara sahip olmuşlardır. Yazılı ve sözlü kaynaklar incelendiğinde kadınların devletin yönetim sürecinde kocalarının yanında kurultaylarda bulunduğu ve hatta bazen kocalarının bulunmadığı durumlarda devleti yönettiği görülmektedir (Konan, 2011: 157). Gökalp, bu tarihsel dönemde ana soyu ile baba soyunun birbirine eşit olduğunu ifade etmiştir. Nitelikli özellikler sadece baba soyundan gelmemektedir. Ayrıca kadına verilen önemin sonucu olarak kadın ile erkek hukuksal çerçevede eşit kabul edilmiştir (1968: 144-148).

Osmanlı İmparatorluğu özelinde incelendiğinde, patrimonyal yapının var olması sebebiyle siyasî temsilin bulunmadığı görülmektedir. Osmanlı hanedanı yegâne temsilci konumunda bulunmaktadır. I. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında karşımıza çıkan ilk mecliste bulunan mebuslar sadece erkeklerden oluşmuştur. Sadece 1908 yılında bir kadın grubu dinleyici olarak parlamentoda bulunmak için teşebbüs etmiştir. Buna rağmen ileriki yıllarda kadınlardan daha ciddi bir talep gelmemiş ve varlık göstermemiştir. Bunun sebebinin kadınların bu husustaki eğitimlerinin eksikliği olduğu değerlendirilebilir (Tekin, 2009, 49).

Türk kadınının siyasî haklar kazanması Cumhuriyet'in ilanından sonra seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile başlatılsa da, bunun öncesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen mücadele de büyük önem taşımaktadır. İslam hukukçularının bazıları kadının siyasete katılımını olumlu şekilde yorumlarken, bazıları ise kadının seçme hakkına sahip olduklarını ancak seçilme hakkına sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Tanzimat sonrası dönemin bazı düşüncülerinin ise siyasal anlamda da kadını erkekle eşit gördüğü söylenebilir. Özellikle Ziya Gökalp, kadına siyasî haklar tanınmasını savunan en önemli isimlerden biri olmuştur (Konan, 2011: 1).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında kadının toplum içerisindeki yerine dair önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreç kadın hakları açısından bir milat olarak değerlendirilebilir. Benimsenmiş olan laik ve demokratik sistem, kadınların eğitim, siyaset ve ekonomi alanlarında var olmalarına imkân tanımıştır. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde kadınların yer alması sağlanmış, 1925

tarıhli Kılık Kıyafet Kanunu ve 1926'da kabul edilen Medenî Kanun ile de kadınların sosyal hakları verilmiş ve toplumsal statülerinde erkekler karşısında varlık göstermeleri sağlanmıştır (Türelî ve Çağlar 2010: 20-21). Cumhuriyetin ilanı ile ortaya çıkan yeni kadın kimliği kamusal alanda varlık göstermeye başlamıştır. Atılan bu adımlarla, özellikle iş hayatı ve siyasete katılımların artması amaçlanmıştır (Öncü, 1987: 87). Kadın temsili açısından yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri de 1927 yılında gerçekleştirilen Genel Nüfus Sayımında kadınların birey olarak temsil edilmesinin ve nüfus içerisinde sayılmasının kabul edilmesi olmuştur (Gökçimen, 2008: 20-21).

Cumhuriyetin kurulmasının devamında süren on yıl içerisinde kadınların siyasal alanda var olmasına yönelik alt yapı oluşturulmuştur. İlk olarak, 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 5 Aralık 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki 317 milletvekillinin 255'inin oyu ile kadınlara milletvekilli seçme ve seçilme hakkı tanıyan Anayasa değişikliği kabul edilmiş ve kadınlar seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır. Mecliste ilk kadın milletvekilleri 1935-1939 yılları arasında yer almaya başlamıştır. Kadınların oy kullanma haklarını kazanması açısından göze çarpan ve dikkat çeken bir diğereğişiklik ise 1934 tarihinde yapılan yasal düzenleme ile mevzuattan '*erkekler*' anlamına gelen '*züikûr*' kelimesinin yerine '*kadın, erkek*' ifadesinin konulması olmuştur (Turan, 2016: 104).

Dünyada kadınlara seçme ve seçilme hakkı ilk olarak 1788 yılında ABD'de tanınmıştır. İlerleyen süreçte Almanya 1919, İngiltere 1929, Fransa 1945, Belçika 1946 ve İsviçre 1971 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkını vermiştir (Örtlek ve Tekelioğlu, 2013: 280). Türkiye kadınlara diğere birçok ülkeden daha erken siyasal haklar vermiş olsa bile, günümüzdeki temsil oranları değerlendirildiğinde, çok fazla ilerleme kaydedildiği söylenemez. Bu çerçevede her ne kadar Türk kadınının kanunlar karşısında erkekler ile aynı haklara sahip olduğu ifade edilse bile siyasal temsilde eşitliği sağlandığı söylemek mümkün olmayacaktır. Bu eşitsizlik diğere toplumlarda olduğu gibi, Türkiye'de de erkeğin lehine işlemektedir (Arslan, 2004: 108).

Tablo- 1. *Cinsiyete Göre Milletvekili Sayısı ve Meclisteki Temsil Oranı*

Seçim Yılı	Milletvekili Sayısı	Erkek		Kadın	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	450	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97,0	12	3,0
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	2,4
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2007	550	500	90,9	50	9,1
2011	550	471	85,6	79	14,4
2012	548	469	85,6	79	14,4
2013	548	469	85,6	79	14,4
2014	535	458	85,6	77	14,4
2015	550	469	85,3	81	14,7
2016	550	469	85,3	81	14,7
2017	539	464	86,1	75	13,9
2018	600	496	82,7	104	17,3
2019	589	487	82,7	102	17,3
2020	584	483	82,7	101	17,3

Kaynak: (TÜİK, 2020)

1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişi ile demokrasi açısından önemli adımlar atılsa da Tekeli'nin de ifade ettiği gibi, 1945-1980 dönemi kadınların siyasî temsil oranları açısından "*bir varlıktan çok yokluk*" ifade etmiştir (Tekeli, 1982: 382-383).

Türkiye’de seçmen tercihleri açısından yapılan araştırmalarda, seçmenlerin çoğunluğunun siyasal arenada kadınları görmek istediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu araştırmalar, kadınların siyasî partilerde yaşadıkları sorunlar ve karşılaştıkları engeller sebebiyle yeterince siyasete katılamadıklarına da işaret etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, seçmenlerin %82’si kadın siyasetçi sayısının artmasını istemektedir (Sancar, 2008, 176-177).

Tablo-1 incelendiğinde, parlamentoda kadın temsil oranında 2000’li yıllar sonrasında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye’de kadın nüfusunun %49,9’luk bir orana sahip olduğu dikkate alındığında, parlamentoda %17,3’lük bir kadın temsili yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi demokrasinin en önemli adımı sayılan çok partili hayata geçişe rağmen 1946 seçimlerinde kadın temsil oranının %1,9’da kaldığı görülmektedir. Bu oran 1950 seçimleri ile %0,6’ya kadar inmiş ve 2000’li yılların başına kadar ciddi bir artış göstermemiştir.

2002 yılı sonrası siyaset çehresinde yaşanan değişiklikler, kadınların parlamentoda temsil oranlarına da yansımıştır. 2011 seçimleri sonrasında parlamentoda kadın temsil oranı %14,4’e ulaşmış, 2018 seçiminde ise %17,3’e yükselmiştir. Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER) 1934 yılından günümüze kadar Türkiye’de yapılan seçimlerde milletvekillerinin cinsiyet dağılımına dair yaptığı incelemede, kadın milletvekili oranının ortalamasının %5,25 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu çalışmada, Türkiye’nin 20 şehrinden (Adıyaman, Ardahan, Artvin, Bayburt, Burdur, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Karabük, Karaman, Kilis, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Rize, Sinop ve Yozgat) kadın milletvekili çıkmadığı belirlenmiştir (KA.DER, 2021). Tablo-2’de yer alan kadın bakan sayıları incelendiğinde de benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Kadın bakan sayısında artış izlenememesi, aktif karar alma mekanizmalarında kadınların yeterince söz sahibi olmadığını ortaya koymaktadır. Siyasî arenada kadın temsil oranında ön görülen artışın sağlanamamasının, kadına yönelik gerçekçi ve uygulanabilir adımların atılmasını ve kadın seçmenlerin beklentilerini karşı-

layacak değişimlerin yapılmasının engellediği de, yapılan değerlendirmeler arasındadır.

Tablo- 2. Cinsiyete Göre Bakan Sayıları

Seçim yılı	Toplam	Erkek	Kadın
1980	29	29	0
1990	31	30	1
1995	34	32	2
2000	36	36	0
2005	22	21	1
2010	24	22	2
2015	27	25	2
2016	27	26	1
2017	27	25	2
2018	16	14	2
2019	16	14	2
2020	16	14	2
2021	16	14	2
2022	17	16	1

Kaynak: (TÜİK, 2020)

2002 sonrası süreçte parlamentoda kadın temsil oranında yaşanan artış da yeterli değildir. Bu temsil oranı ile kadınların sorunlarına daha gerçekçi bir şekilde çözüm bulunamadığı değerlendirilmektedir. Özellikle kadına ve çocuğa şiddet olaylarında talep edilen adli tedbirlerin sağlanmaması ve yargılanma süreçlerinde yaşanan sorunlar ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Siyasî arenada kadın temsil oranında ön görülen artışın sağlanmamasının, kadına yönelik gerçekçi ve uygulanabilir adımların atılmasını ve kadın seçmenlerin beklentilerini karşılayacak değişimlerin yapılmasını engellediği de yapılan değerlendirmeler arasındadır. Ayrıca Savran (2006), uluslararası kadın hareketince geliştirilip BM'nin uluslararası hedefleri arasına girmiş ve resmî kabul görmüş %30'luk "asgari temsil eşiği"ne ulaşamadığından dolayı, kadınların kendi hemcinslerinin sorun ve ihtiyaçlarını dile getirme imkânı bulamadıklarını ifade etmektedir.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) ve Parlamentolar Arası Birlik (IPU), ortaklaşa hazırladıkları "Siyasette Kadın 2021 hari-

tası ile siyasette cinsiyet eşitliği konusunda bölgesel ve ulusal seviyede gelişmenin çok az seviyede olduğunu göstermiştir. 2021 yılında dünya genelinde parlamentolardaki kadın milletvekili oranının en yüksek seviyeye olan %25,5'a ulaştığını açıklamıştır. Türkiye ise kadın milletvekili temsil sıralamasında 122. sıradan 129. sıraya gerilemiştir. Kadın bakan sayısı oranı ise %11,8'dir ve 140. sıradadır. (IPU, 2021).

Türkiye’de Kadınların Yerel Siyasette Temsili

Türkiye’de kadının yerel siyasetteki temsil süreci incelenmeden önce tarihsel olarak yerel yönetimlerin gelişme sürecine kısaca göz atmak faydalı olacaktır (Kırkpınar, 1998, 13). Zira yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi, Türk demokrasisine önemli katkılar sağlamıştır. İlk olarak Tanzimat Döneminde Muhassıllık Meclisleri halkın seçimi ile oluşturulan ilk deneyimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhassallık Meclisleri, bölgenin özel ve genel sorunlarına çözüm arama hususu ile birlikte vergi konusu çalışmak amacıyla kurulmuştur. Merkeze bağlı olan ve özerkliği bulunmayan bu kurumda bazı üyelerin seçimle iş başına gelmeleri, yerel yönetim düşüncesini doğurmuştur. 1841 yılına gelindiğinde kendinden beklenen amaçları gerçekleştiremediği için kaldırılan bu meclislerin yerine valilikler kurulmuştur (Koçak ve Ekşi, 2010: 297- 305).

Kadınlar 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunuyla, yerel seçimlerde seçmen ve aday olma hakkını elde etmiş ve ilk siyasal hak edişlerine kavuşmuşlardır. Kadınlar, muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi seçilme hakkına ise 1933 yılında Köy Kanunu’nda yapılan değişiklik ile ulaşmışlardır.

Tablo-3’te bulunan yerel seçim sonuçları incelendiğinde, kadınların temsil konusunda yaşadığı varlık mücadelesi burada da karşımıza çıkmaktadır. Belediye Başkanı olarak kadınların 1999, 2004 ve 2009 yıllarında yapılan yerel seçimlerde %1 temsil oranında dahi ulaşamadığı görülmektedir. 2014 ve 2019 yıllarında yapılan seçimlerde ise bu sayı ancak %3’e kadar çıkmıştır. 2019 yılı yerel seçiminde Büyükşehir Belediye Başkanı olarak kadınlar %10 oranında temsil imkânı elde etmiştir. Belediye Meclis Üyeliği ve İl Genel Meclis

Üyeliklerinde de aynı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. 1999, 2004 ve 2009 yıllarında yapılan yerel seçimlerin sonucunda kadınların Belediye Meclis Üyeliği ve İl Genel Meclis Üyeliğinde temsil oranları %4 oranın üstüne çıkamamıştır. 2014 ve 2019 yıllarında ise Belediye Başkanlığı oranlarında yükseliş izlenmiştir. İl genel meclis üyeliğini kazanan kadın temsilcilerin oranı bir önceki seçime nazaran düşerken, belediye meclis üyeliğini kazanan kadın temsilcilerde kısıtlı da olsa bir yükseliş söz konusudur.

Tablo- 3. Cinsiyete Göre Yerel Yönetimlerde Temsil Oranı

Seçim Yılı		Toplam	Erkek		Kadın	
			Sayı	(%)	Sayı	(%)
1999	Belediye başkanı	3215	3197	99,4	18	0,6
	Belediye meclis üyesi	34084	33543	98,4	541	1,6
	İl genel meclis üyesi	3122	3078	98,6	44	1,4
2004	Belediye başkanı	3225	3207	99,4	18	0,6
	Belediye meclis üyesi	34477	33660	97,6	817	2,4
	İl genel meclis üyesi	3208	3151	98,2	57	1,8
2009	Belediye başkanı	2948	2922	99,1	26	0,9
	Belediye meclis üyesi	31790	30450	95,8	1340	4,2
	İl genel meclis üyesi	3379	3269	96,7	110	3,3
2014	Belediye başkanı	1396	1356	97,1	40	2,9
	Belediye meclis üyesi	20498	18300	89,3	2198	10,7
	İl genel meclis üyesi	1251	1191	95,2	60	4,8
2019	Belediye başkanı	1389	1348	97,0	41	3,0
	Büyükşehir belediye başkanı	30	27	90,0	3	10,0
	İl belediye başkanı	51	50	98,0	1	2,0
	Belediye meclis üyesi	20745	18461	89,0	2284	11,0
	İl genel meclis üyesi	1271	1223	96,2	48	3,8

Kaynak: (TÜİK, 2020)

Aday sayıları açısından bakıldığında ise 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde, 8.257 Belediye Başkan adayının 652'si, 30 Büyükşehirde 316 Büyükşehir Belediye Başkan adayının 34'ü, 452 İl Belediye Başkan adayının 38'i ve 2.297 İlçe Belediye Başkan adayının 174'ü

kadın adaylardan oluşmaktadır. Kadın aday sayısını toplam aday sayısına oranladığımızda; belediye başkan adaylarının %7,89'u, büyükşehir belediye başkan adaylarının %10,8'i, il belediye başkan adaylarının %8,4'ü ve ilçe belediye başkan adaylarının %7,6'sı kadın adaylardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Kadınların siyasî temsile ulaşabilecekleri ilk seviye olarak kabul edebileceğimiz yerel yönetimlerde de yeterli alan bulamadıkları görülmektedir. Özellikle 1999, 2004 ve 2009 yıllarında yapılan yerel seçimlerinde, kadın Belediye Başkanı ve kadın Belediye ve İl Genel Meclisi Üyeleri çok sınırlı sayıda kalmıştır. Elde edilen bu sonuçlar demokrasinin en önemli özelliklerinde olan eşitlik, temsil adaleti ve katılım hakkaniyeti açısından arzu edilen seviyenin sağlanamadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yerel yönetimlerde kadınların yüksek seviyede varlık göstermesi gerekliliğinin en önemli sebeplerinden biri, yerel yönetimlerin sağlamış olduğu hizmetlerin erkeklerden çok kadınları etkilemesidir. Kadınların ev işlerini yerel yönetimlerin sağladığı elektrik, su ve doğalgazı kullanarak yapması, belediyelerin sağladığı ulaşım araçlarından faydalanarak çocuklarını park ve bahçelere götürmesi hem yerel yönetimler ile olan ilişkilerini artıracak hem de sıkıştırılmış oldukları ev yaşamından kurtulmasını sağlayacaktır. Bu husus özelinde kadınların yerel yönetimlerde daha fazla temsil edilmesinin bir zorunluluk ve gereklilik olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'deki yerel yönetimlerde kadın temsil oranı Avrupa ülkelerindeki ile kıyaslandığında, çok daha düşük düzeyde kaldığı değerlendirilmektedir. Dünya genelinde incelendiğinde yerel düzeyde kadın temsil oranının, parlamentodaki kadın temsil oranından fazla olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye'de tam tersi bir husus söz konusudur. Yerel siyasetteki kadın temsil oranı "*Orta Amerika'da %24, Latin Amerika'da %26, Avrupa'da %24, Afrika'da %30 olup, Türkiye'de ise %2,5*"tir (Başçı, 2015, 282). Yerel yönetimlerde kadın temsil oranı "*İsveç'te %41, Finlandiya'da %30, Almanya ve Hollanda'da %23, İtalya'da %22*"dir. AB ülkeleri özelinde bakıldığında ise seçilmiş her 5 yerel yöneticinin birisi kadındır. (KADER, 2006, 10).

Türkiye özelinde kadınların yerel yönetimlerde temsil hakkını kazanması çok eski olmasına rağmen, yerel yönetimlerde temsil oranının TBMM’dekinden çok daha düşük olduğu görülmektedir. Nitekim Sancar (2008), *“Türkiye’de kadınların yerel siyasete katılma özellikleri diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ters bir eğilim göstermektedir. Dünyanın birçok ülkesinde kadınlar ulusal düzeydeki siyasette ciddi bir temsil düzeyine ulaşamamaları bile, yerel siyasal kararlara katılmada daha başarılı olabilmektedirler. Ancak ülkemizde bu durumun tersi gerçekleşmektedir”* açıklanmasında bulunmuştur. Bunun nedeninin, siyasetin yerelde daha çok erkek egemen hale gelmesi ve kadınların bu alandan olabildiğince uzak tutulması olduğu ifade edilebilir. Yerel dinamikler ve bölgesel sosyolojik yapının da kadınların yerel siyasette bulunmasına engel olan en önemli sebepler olduğu değerlendirilebilir. Bunun zeminini ise yerel siyasetin erkek hegemonyasında güç mücadelesi alanına dönüşmesi oluşturmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya tarihinde kadın-erkek eşitliği sorunu her zaman var olmuş ve bütün yaşam alanlarında kendini göstermiştir. Her ne kadar kadınların erkeklerle eşit olduğu vurgulansa da kadınların anne ve ev kadını vasıflarının ön plana çıkarılması, son tahlilde kadınlar açısından kısıtlanma, evde tutulma ev içi emek gücü statüsünün devam ettirilmesi durumunu yaratmaktadır. Biçilen bu rol sebebiyle de kadınlar, siyasal hayatta her zaman engeller ve kısıtlamalar ile karşılaşmaktadır.

Türkiye özelinde kadınların siyasette neden daha fazla etkin olamadıkları ve bu konuda yaşanan eksiklikler hakkında birçok çalışma yapılmış ve cevap aranmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda kadınların siyasî temsilde kısıtlı bir seviyede kalmasının sebepleri; hâkim olan ataerkil aile yapısı, siyasal kültürün bu konuda tam olarak gelişmediği, kadınlara atfedilen ev hanımı ve anne rolü, siyasetin kadınlar açısından dezavantajlı olarak şekillenmesi, kadınların siyaset konusunda eksik bilgiye sahip olmaları, siyasetin kadınlar için ilgi çekici bir alan olmaması ve kadınları siyasette sadece kısmî bir temsil ile vitrin konumunda tutulduğu savlarıyla açıklan-

maktadır. Türk kadını her ne kadar diğer ülkelere göre daha erken seçme ve seçilme hakkını elde etmiş olsa da bunun tam olarak fiiliyata döküldüğünü ve erkekler ile eşit siyasî temsil imkânına sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu çalışmada incelenen veriler de bu tezi desteklemektedir.

Bu kısıtlılığın ve engellerin ortada kalkması ve kadınların temsil oranlarının istenilen düzeye gelmesi için bu çalışmada bazı çözümler önerileri geliştirilmiştir. Öncelikle devletin karar alma mekanizmaları ve siyasal partiler başta olmak üzere tüm kamusal alanda kadınlara eşit temsil imkânı sağlanmalı, bunun da ana dayanağı liyakat olmalıdır. Siyasal partiler özelinde ise yapılacak yasal düzenlemeler ile kadın temsil oranı tam olarak hukukî bir zemine oturtulmalıdır.

Ülkenin kültürel yapısında mevcut olan cinsiyete dayalı roller yıkılmalı ve ev işleri olarak tabir edilen özel alan sadece kadın özelinde değerlendirilmemelidir. Kadınların siyaset de dâhil olmak üzere birçok kamusal alanda başarılı olacağına dair inancı ve cesareti artırılmalıdır. Ayrıca kadınların Türkiye’de iş hayatı özelinde de üst kademe yönetim pozisyonlarında yeteri kadar temsil edilmesini sağlanması bu cesaret ve inancı artıracak önemli bir husustur.

Türkiye’de kadınların siyasette bulunmalarına ilk engel olarak aile kültürü karşımıza çıkmaktadır. Aile kültürü bazen siyasî temsile tamamen engel olurken bazı durumlarda kadının siyasete ilgisi olmamasına rağmen aileden gelen kültür ile siyaset arenasına yönelmesine neden olmaktadır. Bu çerçevedeki siyasî temsil ilgi, bilgi ve yetenek temeline oturtulması yerine aileden gelen kültürel zemin ile sağlamaktadır. Ayrıca kadınların siyasî arenada, sadece sahip oldukları mesleki kimlikleri ve sosyal statüleri ile varlık göstermelerine müsaade edilmemeli liyakatleri ile siyasal temsilde varlık göstermeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte ev hanımları gibi kadınların en temel sorunlarına vakıf olacak kadınlara da siyasette temsil imkânı verilmeli ve bu konuda desteklenmelidir. Bu durum siyaset açısından dezavantajlı olarak kabul edilen kadınların daha avantajlı duruma geçmelerine imkân tanıyacaktır. Siyasal kültürün değişimi ve kadınların siyasette bulunmasına engel olarak kabul edilen

mahalle baskısı ile ataerkil aile yapısı dinamiklerinin değişimi de kadınların temsil oranının artıracak bir diğer husustur. Kadın temsilinin artmasının demokrasinin daha hâkim olması ve ekonomik kalkınma üzerinde de olumlu bir etki göstereceği ifade edilebilir.

Sivil toplum kuruluşları da kadınların siyaset arenasında daha aktif bulunmalarına destek vermeli ve katkı sağlamalıdır. Özellikle bu süreçte kadınların siyasete yönelik ilgilerini ve farkındalıklarını artırmak ile başlanmalıdır. Siyasetin sadece kadınlar için eşlerinden veya aile büyüklerinden duydukları konular olmaktan çıkarılarak, değerlendirme, analiz ve karar alma yetilerine sahip olmalarına dair farkındalıkları artırılmalı ve buna yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu sayede siyaset, kadınların bir araya geldiklerinde istişare edebilecekleri konular arasına girerek, bunun sonucunda daha yaygın bir katılım ve temsil oranı sağlanacağı değerlendirilmelidir. Billhassa yerel yönetimler özelinde kadınların daha fazla temsil oranına sahip olması gerekliliği göz ardı edilemez bir hakikattir. Kadın temsilinin yerelde yeterli seviyeye ulaşması, yerelde beklenen siyasal ve toplumsal değişimin daha hızlı ve istenilen düzeyde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bunun için yereldeki aktörler ve yönetim mekanizmalarında kadınların daha fazla varlık göstermesi sağlanmalıdır. Ayrıca yerelde kadınların siyaset ve yönetimde daha fazla varlık gösterbilmesi ulusal siyaset açısından kadınları cesaretlendirecektir. Unutulmamalıdır ki yerel siyaset siyasî temsil ve katılımın ilk kademesidir. Vatandaşa ve özellikle kadına ilk temas eden yönetim seviyesi olması sebebiyle kadınların bu mecrada görev yapmaları ve karar alma mekanizmalarında bulunmaları mevcut siyasal kültürün değişmesini ve kadın aktörünün daha yaygın bir şekilde kabul edilmesini sağlayacaktır. Yereldeki bu sürecin ulusal siyasette kadının temsilinin kabul edilmesini de destekleyeceği değerlendirilmektir. Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki kadının çabası toplumsal destek olmadıkça yeterli olmayacaktır. Kadının siyaset hakkında ilgisi, bilgisi, yetenek ve en önemlisi cesareti arttırılmadıkça kadının siyasette sesi duyulmayacak ve mücadelesi yokluk-varlık arasında devam edecektir.

Kaynakça

- Arat, Z. (1998). *Kemalizm ve Türk Kadını*. A. B. Hacımiraçoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Arslan, A. (2004, Mart, 1-4). *Türk Siyasi Elitleri Arasında Kadının Temsili*. Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Ayata, A. (1990). Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı. Ş. Tekeli (Ed). *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayata, G.A. ve Tütüncü, F. (2008). Critical Acts Without A Critical Mass: The Substantive Representation of Women in The Turkish Parliament. *Parliamentary Affairs*, 61(3), 461-475.
- Aydemir, D. ve Aydemir, E. (2011). *Türk Siyasetinde Kadın: Çok Oluyoruz*. USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, USAK Raporları, No11-05.
- Beetham, D. (2006). Political Legitimacy. K. Nash and A. Scott (Ed.). *The Wiley-Blackwell Companion To Political Sociology*. Blackwell Publishing.
- Çağlar, N. (2011). Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 56-79.
- Çelik, A. (2008). Yerel Temsil Açısından Yerel Seçilmişler Üzerine Bir araştırma: Bingöl İl Merkezi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 17(1), 5-18.
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. L. Köker (Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erbay, E. ve Tuncay, T. (2006). Sosyal Hizmet Bakışıyla Kadın İstihdamı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 25-40.
- Gökalt, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. Varlık Yayınları.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*, 10(5), 1-59.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. H. Özler, (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Inglehart, R. and Norris, P. (2003). *Rising Tide Gender Equality And Culture Change Around The World*. Cambridge University Press.
- IPU (2021). Women In Politics 2021 Map. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-inpolitics-2021> adresinden 23.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- Judge, D. (1999). *Representation: Theory And Practice In Britain*. Routledge Press.
- KA.DER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) (2021). Cumhuriyet Tarihi Boyunca Bir Tane Bile Kadın Milletvekili Çıkarmamış 20 Şehrimiz Var!, <http://kader.org.tr/cumhuriyet-tarihi-boyunca-bir-tane-bile-kadin-milletvekili-cikarmamis-20-sehrimiz-var/> adresinden 15.02.2022 tarihinde alınmıştır.

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (2010). OECD 2010 Türkiye Raporu. <http://www.tisk.org.tr/download/yayinlar/oecd-2010.pdf> adresinden 05.01.2022 tarihinde alınmıştır
- KA.DER (2006). Cinsiyet Eşitliği Yolunda Yerel Politikalar Raporu. Yalçın Matbaacılık.
- Kırkpınar, L. (1998). Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın. A.B. Hacımirzaoğlu (Ed.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Koçak, S. Y. ve Ekşi, A. (2010). “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 295-307.
- Konan, B. (2011). “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (1), 157-174.
- KSSGM (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013. T.C Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü,
- Koray, M. (1995). Türkiye’de Kadınlar, Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Kurtoğlu, A. (2004). Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği, İletişim Yayınları.
- Kumar, P. (2017). “Participation Of Women İn Politics: Worldwide Experience”, *IOSR Journal Of Humanities and Social Science*, 12(12). 77-88.
- Mezey, S.G. (1978) “Does Sex Make A Difference? A Case Study Of Women İn Politics,” *The Western Political Quarterly*, 31(4), 492-501.
- Oruc, T. ve Bayrakçı, E. (2018). “Yerel Siyasette Temsil ve Katılım: Kadın Aktörler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 79(2), 463-480.
- Öncü, A. (1987). Uzman Mesleklerde Türk Kadın, Nermin Abadan Unat (Edt.). *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Örtlek, M. ve Tekelioğlu, S. (2013). Türkiye’de Siyaset ve Kadın. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 278-287.
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Standford: Standford University Press.
- Paxton, P. and Kunovich. S. (2003). Women’s Political Representation: The Importance of Ideology. *Social Forces*, 82(1), 87-113
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*. A. Türker (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Pitkin, F. H. (2014). *Temsil Kavramı*. S. Erkoç (Çev.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Sancar, S. (2008). Türkiye’de Kadınların Siyasal Kararlara Eşit Katılımı. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 173-184.
- Sancar Üşür, S. (2000). Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği. *Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş. Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

- Sapiro, V. (1981). Research Frontier Essay: When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. *American Political Science Association*, 75(3) , 701-716.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. T. Karamustafaoglu ve Mehmet T. (Çev.). Yetkin Yayınları.
- Schwartz, N. L. (1988). *Political Representation and Community*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sumbas, A. (2015). “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53, 103-121.
- Tankut, T. (1998). Çocuk Edebiyatı ve Cinsiyet Ayrımcılığı. *Evrensel Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi*, 84, 41-44.
- Tekeli, S. (1982). Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri. N. Abadan-Unat (Der.). *Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Tekin, N. (2009). *Ev Kadınları ve Çalışan Kadınlar Arasında Siyasal Davranış Farklılıkları: Isparta Örnek Olay Araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Turan, İ. (2016). Türkiye’de Parlamento ve Seçimler. M. Kabasakal (Der.). *Türkiye’de Siyasal Yaşam: Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk (2020). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statistics 2020. (Yayın No. 4611), https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/toplumsal_cinsiyet_istatistikleri_2020.pdf 29.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- Türeli, N. ve Çağlar, N. (2010). Yerel Yönetimlerde Kadın Temsili-Isparta İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1), 16-40.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (2010). OECD 2010 Türkiye Raporu. <http://www.tisk.org.tr/download/yayinlar/oecd-2010.pdf> adresinden 05.01.2022 tarihinde alınmıştır.
- Türk Sosyal Bilimler Derneği (1986). *Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Yaşamda Kadın*. İstanbul: TSBD Yayınları.
- Vergin, N. (2000), *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yaraman, A. (1999). *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yıldırım, U., Öner, Ş., Aksu, H. ve Tatlı, M. (2011). Yerel Temsil ve Katılım Bağlamında Belediye Meclisleri: Kahramanmaraş ve Sivas Örnekleri. *Mus-tafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 507-530.

KADIN YAZARIN TÜRKÇEDEKİ YOLCULUĞU (CUMHURİYET'E KADAR)

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Giriş

Edebiyat, dille yapılan bir sanattır ve tarihin başlangıcından itibaren insanla birlikte vardır. İnsan, duygu ve düşünceleri gibi tarihsel deneyim ve birikimlerinin anlatım ve aktarımlarını da edebiyat üzerinden kalıcı kılar. Kadın ise edebiyat sanatının insanlık tarihine paralel yolculuğunda -bazen özne bazen nesne olarak- daima etkin bir katılımcıdır. Kadınsız bir edebiyat düşünülemeyeceği gibi edebiyatsız bir kadın da düşünülemez. Kadın ile edebiyat arasındaki yoğun ve çok yönlü bir ilişkinin boyutlarını ima eden bu cümle, en basit anlamıyla edebiyat sanatında kadının ve kadının dünyasında edebiyatın yerine dikkat çeker.

Edebiyat İçin Kadın...

Kadın, bütün sanatlar gibi edebiyat sanatında da öncelikle bir ilham kaynağı olarak kabul görür. Estetik-kadın ilişkisinin ortaya çıkardığı bu kabulün arkasında, kadının doğurganlığıyla sanatsal yaratım arasında kurulmuş bir bağın varlığı sezilir. Ancak bu kabul kadın için bir kutsallaştırma alanı oluştururken, nesneleştirilmesinin önünü de açar. Yüzyıllar boyunca kadının bir sanatçı olarak edebiyat sanatında varlık gösterememesinin, hatta yanı sıra hayatî bir

üretimin dışında kalmasının/bırakılmasının örtülü sebeplerinden biri de bu olmalıdır. Bütün idealize edilenler gibi etrafında oluşturulan koruma alanı kadını saygınlılaştırırken etrafına aşılması zor sınırlar yerleştirir. Eril bir edebiyat anlayışının sözcüsü olan Divan şiirinde kadın şair sayısının oldukça sınırlı kalışı, çoğunlukla şiirin/sanatın ilham kaynağı/nesnesi oluşuyla ilişkilendirilir. Övülenin dönerek kendisini övmesi gibi kısır ve dönem şiirinin dünya anlayışına aykırı bir yaklaşımı ortaya koyan bu tutumun kadınların şairliğini zorladığı hatta imkânsızlaştırdığı savunulur.¹ Kadınlar böylece sanatçı olarak şiirin dışında kalmaya ikna edilir, en azından varlıklarının dikkate alınmamasıyla ilgili bir gerekçe oluşturulur.

Modern edebiyatla, kadının edebiyat sanatındaki sınırlı varlığı değişmeye başlar. İnsan merkezli dünya anlayışının uzantısı olan bu edebiyatla kadın, öncelikle eserdeki çatışmanın öznesi olarak vazgeçilmez konumunu elde eder. Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde kadın erkek ilişkilerinin olmayışını Türk romanının gecikme sebepleri arasında gösterirken, düşündürmek istediği budur (Tanpınar, 1976: 19). Kadın ve beraberindeki ilişkiler ağı, modern edebiyatta gerçeklik iddiasının bir boyutu olarak önemli bir konuma sahiptir. Her ne kadar bundan sonrasında 'mahrem' alanın figürü olarak kabul gören kadının anlatılamazlığı ve nasıl anlatılacağıyla ilgili arayışlar başlarsa da sanatın imkânları çözüm önerilerini de beraberinde getirir. Nihayet kadının sembollerle donatılmış varlığının dışına çıkılarak insan kimliğiyle anlatımına geçilir. Çekingen arayışların zaman içinde sağlam buluşlara dönüştüğü bu geçiş, kadının edebiyatta sanatçı kimliğiyle var olma çabasıyla daha da zenginleşir. Kadının, kadın dünyasının, kadına özgü sorunların kadın kalemıyla anlatılması, eserde çatışmanın öznesi olan kadın varlığına

¹ Bu görüşü dile getirenlerden biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Fatma Aliye Hanım'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "Kadın o heykel-i ihsâs-ı aşk u hevâdır ki şiir denilen lisan-ı perestîş mahzâ onu tehlil ve tesbîh için güyâ olur. Bu halde kadının zeban-ı şiiri, erkek gibi söyler ise ... kendi şân-ı ulûhiyetini kendisinin tesbîh etmesine benzer. ... kendisine perestîş edilmek lazım geldiği halde kendisi âbidlik vazifesini alarak, o da bir ma'bûd arar ise, vaziyet-i asliye ve tabiiyesinden ne kadar tebâüd etmiş olur." (Ahmet Mithat, 2011: 303-304)

yeni boyutlar kazandırır. Kadın dünyasının kendi içinden anlatımı olan bu yaklaşım, kadın için bir bakıma 'kendini yazma' sürecinin de başlangıcıdır. Bu süreçte eril sistemin biçimlendirmesine karşı çıkan kadın, edebiyattaki varlığını bizzat etkinleştirir. Geleneksel evdeki melek-dışarıdaki şeytan çatışmasının yüklediği 'dişil' anlamların dışına çıkar, sosyal meseleler karşısındaki duyarlıklarını, düşünme biçimlerini ortaya koyan düşünsel bir yolculuğun öznesi olur. Bir tür Havva-Lilith² karşıtlığının hissedildiği bu düzlemde yerleşik kabullerin dışına çıkma deneyimleri kadın için oldukça zorlu bir süreci getirirse de artık edebiyat sanatı kadın için güçlü bir varlık alanı hâline gelir. Kadının şair ya da yazar olarak kazandığı güçlü kimlik, ister istemez edebiyat tarihindeki varlığının gözden geçirilmesine yol açar ki bu da edebiyat tarihinin yeni bir anlayışla yazılması anlamına gelir. Beklenti, 'kadın şair' ya da 'kadın yazar' gibi ayırıştırıcı kullanımdan vazgeçilerek, kadınların genel edebiyat kavramı içinde sanatçı kimlikleri ve katkılarıyla tanımlanmaları, edebiyat tarihlerinde hak ettikleri yeri almalarıdır.

Kadın İçin Edebiyat...

Edebiyat, kadınlar için en ilkel biçimiyle bir 'iç dökme vasıtası' olarak kabul görür. Tarih boyunca 'anlatma' eylemiyle doğrudan ilişkilendirilen kadın, başta kadınlık deneyimleri olmak üzere duygu ve düşüncelerini, bazen kimseye söyleyemediklerini bazen de herkese

² Batı mitolojisine göre Lilith, Âdem'in ilk karısıdır ve onunla birlikte topraktan yaratılmıştır. Bu sebeple de kendisini Âdem'le eşit görür ve ona itaat etmek istemez. Özgür yaradılışı, güzel, zeki, gururlu daha da önemlisi ölümsüz olan Lilith, Âdem'e ve Tanrı'ya başkaldırarak cennetten kaçar ve şeytanın yanına gider. Bunun üzerine Tanrı, yalnız kalmaması için Âdem'in kaburga kemiğinden Havva'yı yaratır. Varlığını Âdem'e borçlu olduğunu bilen Havva, bu sebeple çekingen, itaatkâr ve saygılıdır. Lilith, Tanrı'nın Havva'yı yaratmasına kızarak intikam almak ister ve sonunda Havva'yı kandırarak Âdem'le birlikte yasak elmayı yemesini sağlar. Böylece Âdem ve Havva cennetten kovuldukları gibi ölümlü olmakla cezalandırılırlar. Bunun için mitolojiye göre cesur, özgür, isyankâr, şeytanla birleşmiş ve onun çocuklarını doğurmuş olan Lilith, olumsuz/kötücül/şeytan kadındır. Havva ise itaatkâr/olumlu/iyi yürekli/melek yaradılışı kadındır. İnsanlığın yaradılışı ile ilişkilendirilen bu karşıtlık masallardan itibaren yaygın olarak kullanılır. Lilithler 'cadı' ve Havvalar 'melek' olarak vasıflandırılır.

duyurmak istediklerini sözlü ya da yazılı olarak anlatırken aslında basit ve doğal bir yaratma hâli içindedir. Şüphesiz bu yaratma, ortaya her zaman bir sanat eseri çıkaramaz. Fakat edebiyat sanatında yeniden insanın kendi doğallığı içinde ve dille gerçekleştirilmesi, kadına içini dökmekten kendini gerçekleştirmeye doğru genişleyen farklı yaratma imkânları sunar. Sözlü kültürde ölen yakınına ağıt yakan, bebeğine ninni söyleyen kadın, kendisi için hayatî anlam taşıyan bir süreci idrak ederken, sanatsal bir kaygı taşımaz. Yazılı kültürde başkalarına anlatamadıklarını günlüklerine yazan, anlatabildiklerini mektuplarında sırdaşıyla paylaşan kadın da bir sanat kaygısı içinde değildir. Öncelikli meselesi içini dökmek ve kendini anlatmaktır (Argunşah, 2020: 141). Ağıt yakmaktan şiir söylemeye, masal anlatmaktan roman kurgulamaya bireysel ya da sosyal deneyim ve birikimlerini ‘yeni inşa süreci’nden geçiren kadın, aslında beraberinde kendine ait bir tarihi de inşa eder. Bu mânâda tarihi yazanların ihmal ettiği veya görmezden geldiği kadının, edebî üretimleriyle kendini tarihsel anlamı olan bir varlık hâline getirdiği söylenebilir.³

Edebiyat sanatında sözlü ya da yazılı olarak gerçekleşen edebî üretim, kadını zaman içinde bir sanatçı hazzıyla tanıştırmak iddia taşıyan yaratma sürecine geçirir. Buna göre bir ‘iç dökme alanı’ olan edebiyatın ‘kendini gerçekleştirme alanı’ oluşuna, kadının büyük dönüşümünün izdüşümü olarak bakılabilir. Edebiyat sanatının öz-

³ Burada tarihin kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı işlediğinden veya kadınlar ve erkekler için farklı tarihlerin varlığından söz edilmemektedir. Ancak kültürle ilişkilendirilen erkeklerin tarih boyunca süregelen ayrıcalıklı durumları, her zaman eğitim ve aydınlanma hareketlerinin merkezinde yer almaları, onlara ‘tarihi yazan el’ konumunu kazandırmıştır. Bu durum tarihin eril bir yaklaşımla ve bir erkek tarihi olarak yazılmasıyla sonuçlanır. Bunun en iyi örneklerinden biri de savaşlar ve devlet tarihleridir. Kadınlar, bir erkek alanı olarak kabul gören savaşların dışında, çoğu zaman cephe gerisinde ve olup bitenlerden etkilenmeden süren bir hayatın içinde düşünülerek pasifleştirilmiş bu vesileyle de tarihin dışına çıkarılmışlardır. ‘Erkekler devlet kurar, kadınlar aile’ tezini getiren bu yaklaşımda, eril anlayışın onayladığı az sayıdaki kadın tarihsel bir kimlik olarak kabul görebilir. Fakat 20. yüzyılın son çeyreğinde ilgi gören kadın çalışmaları ile tarihin inşasında kadınların etkin varlığı ortaya çıkarılmaktadır.

nesi olma anlamına gelen bu dönüşüm, aslında kadının bireyleşme süreciyle yan yana ilerler. Başka bir söyleyişle, kadınların edebiyatta profesyonel bir kaygı ile varlık göstermeleriyle sosyalleşme ve hak arayış süreçleri arasında eşzamanlılık söz konusudur. Kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılım gibi birincil plandaki haklarını elde ederek kullanmaya başlamaları, edebiyatta varlık göstermelerine; edebiyattaki varlıkları ise sosyalleşme süreçlerine ivme kazandırır.

Edebiyatın kadın dünyasında yüklendiği bir başka anlam, bütün zamanlarda bir 'sığınak' oluşudur. Kadının pasif bir alıcı olduğu bu konumda edebiyat, öncelikle bir boş zaman nesnesidir ve onu içinde yaşadığı zamanın ve mekânın darlıklarından kurtarır. Yüzyıllar boyunca etkin katılımcısı olamadığı hayatın başka cephelerini gösterir, yeni insan/yeni kadın örnekleriyle tanıştırır ve kurgusal dünyalarla özdeşleşerek rahatlatma imkânları sunar. Başlangıçta hayatı dışarıdan seyretmenin aldatıcı kolaylığına kapılan kadın, çoğu zaman çekingen bir seyirci olarak dışarının içeriye sızan aydınlığı ile oyalanır. Fakat okuma; öğrenmeyi, sorgulamayı, düşünmeyi başlatan aydınlanma yolculuğunun başlangıcıdır. Okuyarak farkındalık kazanan kadın için sığınak olmanın ötesine geçen edebiyat bu defa hayatı tanıma, ona bağlanma ve sosyal olana uyanma yolculuğunun adı olur. Bu bağlamda 'kadın dinleyici'den 'kadın okuyucu'ya, 'kadın anlatıcı'dan 'kadın yazar'a doğru geçişe, kadın modernleşmesinin göstergelerinden biri olarak bakılabilir.

Modern edebiyatta kadının sanatçı olarak varlığı, okur olarak bir olgunluk noktasına varmasıyla mümkündür. Okumak, kadının modernleşme sürecinde bilgiye ulaşmak ve dünyayı tanımak için kullanabildiği en basit eylemdir. Kadını pasif dinleyici konumundan etkin yazar olmaya götüren bu yolculuğun doruk noktası 'okuyan ve yazan kadın' kimliğinin doğuşudur. Okudukları üzerinde düşünmeyi ve hayata katmayı öğrenen kadın, ancak bundan sonra toplumsal dönüşümün öznesi olabilir. Şüphesiz bu aşama kadının özgüven kazanmasının ve kendisine yeni hedefler belirlemesinin de önünü açar. Seçimleri dışında 'dayatılmış' bir hayatı yaşamaktan çıkar, kendi adına biçimlendirme çaba ve kaygısını duymaya başlar. Kadın için son yüzyılın kazanımı olan bu varlık alanı, zorlu bir

toplumsal dönüşüm sürecinin sonucudur. Başka bir söyleyişle kadınların etkin biçimde sosyal hayata katılımları, bir sanatçı olarak edebiyat sanatındaki varlıklarına bir iddia kazandırmıştır. Önce edebiyat sanatıyla evin dışında devam eden dünya ve onun duyarlılıklarıyla tanışan ve bir bilinç edinen kadın, sonrasında yazdıklarıyla bu dünyayı biçimlendirme rolüne soyunur. Bilginin kaynağı olabilen kadın için yazmanın anlamını değiştiren bu dönüşüm, kadının kendini birey olarak tanımlaması ve sanatı kendini gerçekleştirme alanı olarak görmesiyle ulaştığı bir varlık alanıdır.

Eril Bir Edebiyatın Kadın Şairi Olmak...

Türk edebiyatında 19. yüzyıl ortalarına kadar sosyal şartlar, gelenek, alışkanlıklar ve edebiyat sanatının zirvesi olarak kabul görmesi, edebiyatı şiirle özdeş kılmıştır. Gerek Divan edebiyatının gerekse paralelinde devam eden halk edebiyatının hâkim anlatma biçimi bu sebeple şiir olur. Nesir, insan merkezli dünya görüşünün yarattığı modern edebiyatın bir getirisi olarak ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren benimsenerek yaygınlaşmaya başlar.

Türklerin İslamiyet ile tanışmaları sonrasında, özellikle de Osmanlı medeniyetinde oluşturdukları yüksek kültürün edebiyat sanatındaki uzantısı olan Divan edebiyatı, eril bir söylem alanına sahiptir. Yüzyıllar boyunca, esasları tanrısal nizamı yansıtan bir edebiyat geleneğinin en mükemmel örneklerini verme çabasını sürdürür (Sılay, 2000: 190-193). Tanpınar'ın deyimiyle kendine özgü bir 'akademik'i olan (Tanpınar, 1976: 19) bu sıkı edebiyat geleneği, bir yanıyla İslam medeniyetinin değer ve yargılarını diğer yanıyla sarayın ihtişam ve yüceliğini simgelerken kadınlara sanatçı olarak varlık gösterebilecekleri alanlar sunmaz. Evde aldıkları eğitimle, ailelerinin sahip olduğu sosyal statünün getirdiği imkânlarla ve bizzat hâmilikleriyle çok az sayıda kadın bu şiir geleneğine dâhil olabilir. Örneğin 15. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Amasyalı iki kadın şair Zeynep ve Mihrî Hatunların babaları kadıdır. Mihrî Hatun'un aynı zamanda şair olan babası ve dayısı onu şiir meclislerine taşırlar (Arslan, 2014). Kadı Mehmet Çelebi de kızı Zeynep Hatun'un yeteneğini fark ederek bizzat ilgilenir ve iyi bir eğitim aldırır (Aksoy, 2013: 360). 16.

yüzyıl şairi Tutî Kadın, Bakî'nin eşidir. Yüksek kültürlü bir aileden gelen 18. yüzyıl şairi Zübeyde Fıtnat Hanım'ın babası, şeyhülislamdır (Akün, 1996: 40). Âdile Sultan, Sultan II. Mahmut'un kızı ve Sultan Abdülmecit'in kardeşi; 19. yüzyıl ortalarında vefat eden Leyla Hanım, *Mihnet-i Keşan* yazarı Keçecizade İzzet Molla'nın yeğeni; Şeref Hanım ise şair Mehmet Nebil Bey'in kızıdır. 19. yüzyıl şairi ve bestekâr Leyla (Saz) Hanım'ın Girit valisi İsmail Hakkı Paşa'nın kızı olduğu ve Sultan Abdülmecit'in kızı Münire Sultan'ın nedimesi olarak sarayda büyüdüğü, dolayısıyla çok iyi bir eğitim aldığı (Özcan, 2003: 157); Hazine-dar-zade Fıtnat Hanım'ın Trabzon valisi Abdullah Paşa'nın himayesinde yetiştiği ve İstanbul'a geldikten sonra eğitimine özel bir önem verildiği bilinmektedir (Alkan İspirli 2007: 445-454; Arslan-Duru, 2015). Kadın yazarlar açısından bu durumun az çok benzerliklerle 20. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği söylenebilir. İlk kadın romanı olan *Aşk-ı Vatan*'ın yazarı Zafer Hanım, Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiği modernist devlet adamı Kabulî Paşa'nın eşi; Şair Nigâr Hanım, Macar Osman Paşa'nın; Fatma Aliye ve Emine Semiye hanımlar ise 19. yüzyılın önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarıdır. Sonraki kuşağın edipleri Halide Edib, Şükûfe Nihal ve Güzide Sabri de yeri geldikçe babalarının ihtimamından, eğitimleri konusunda ne kadar yol açıcı olduklarından, evlerinde düzenlenen bilgi, sanat ve hatta siyasal paylaşımların yapıldığı meclislere katılabildiklerinden söz ederler. Seçkin ailelere mensup olmanın edebiyatın kadın sanatçılarına sağladığı ayrıcalıklı konumun devam ettiğini gösteren bu örnekler, sadece edebiyat dünyasına değil evin dışındaki eril kodlarla örülü sosyal dünyaya girişte baba desteğiyle yol almanın önemini de ortaya koyar.

Halk şiirinde durum bundan farklı değildir (Özarslan, 2016: 174). Yazılı bir edebiyat geleneği olarak Divan edebiyatı, sanatçının kimliği ve eseri konusunda az çok veri sunabilirken, çoğunlukla sözlü bir geleneği sürdüren halk edebiyatının böyle bir imkânı olamamıştır. Bu gelenekte kadın sanatçının varlığına çoğu zaman kadınlar arası bir devamlılığın arkasından ve sezgilerle ulaşılabilir. Bazı araştırmacılar, şairi belli olmayan (La-edri) şiir metinlerinin kadınlara ait olma ihtimalinden söz ederlerse de bu yaklaşım bile edebiyatın ve

edebiyat tarihlerinin ne denli cinsiyetçi bir tutum içinde olduğunu gösteren bir iddia olmanın çok ötesine geçemez.

Kadınlar kendilerine dayatmalarla gelen hayatın, sanatın ve edebiyatın düzeni içinde daima bir var olma savaşı vermişlerdir. 19. yüzyıl ortalarına kadar ister halk arasında ister saray etrafında devam eden şiirde kadın sanatçı azlığının birincil sebebi, kadınların edebiyat geleneğine dâhil olamayışlarıdır. Gerek biyolojik kimlikleri ve kadınlık konumlarının kendilerine yüklediği sorumluluklar gerekse edebiyatın sınırlar ve hatta engeller koyan geleneği yüzünden kadınlar şiirin öğrenildiği, icra ve himâye edildiği ortamlara erişememişlerdir. Mensup oldukları ailelerin statüsü sayesinde edebiyat geleneğinin sürdürüldüğü bu eril alanlara girebilen kadınlarınsa buralarda varlık göstermeleri ve edebiyatın hafızasında -tezkire, mecmua vs.- yer edinmeleri oldukça zordur. Bu zorlukları aşabilenler de erkek egemen edebiyat/şiir dünyasına girme cesaretinin ve orada varlık gösterme iddiasının bedelini çeşitli şekillerde öderler. Çabaları ve yaratıcılıkları görmezden gelinerek küçümsenen kadın şairler edebiyatın hafızasına, başarılarından çok başarısızlıklarıyla, şiirlerine ve özel hayatlarına yöneltilmiş yargılarla hatta isimleri etrafına yerleşmiş söylentilerle kaydedilmişlerdir. Örneğin söz konusu kaynaklar 15. yüzyıl şairi Mihrî Hatun'u yazdığı nazire dolayısıyla Necati tarafından aşağılanmasıyla; 18. yüzyılın iyi eğitim görmüş ve şiir geleneğine çok bağlı şairi olan Zübeyde Fıtnat Hanım'ı Koca Ragıp Paşa ve Şair Haşmet'le olan atışmalarıyla anarlar (Ertek Morokoç, 2017: 3466). Yine 18. yüzyıl şairlerinden Leyla Hanım da hemcinsi şairler gibi şiirinin taşıdığı estetik kıymetlerden çok duygularını kendi diliyle ifade etmeyi seçtiği için, şiirinin ve kullandığı dilin basitliğiyle eleştiri konusu olur.

Kadınlar için oldukça zorlu bir edebiyat geleneği olan Divan edebiyatının birikimini saklayan tezkireler, sınırlı sayıda divan sahibi kadına yer verirken, mecmualarda adı geçen kadın şairler, bu sayıyı sadece biraz daha yükseltebilirler. Araştırmacılar, Divan şiirinde kadın şair sayısını -birkaç şiiriyle mecmualarda yer alan kadın şairlerle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eser veren kadın şairleri de dâhil ederek- 50 civarında gösterirler (Alkan İspirli, 2007; Çelik, 2020;

Köksal, 2020).⁴ Hemen hemen altı yüzyılı içeren bir zaman dilimi için ulaşılan bu sayı, sadece divan sahibi kadın şairler esas alındığında daha da düşer.

Divan şiirinin 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden akışında kadın şair kimliği 15. yüzyılda Zeynep ve Mihrî hatunlar ile temsil edilir.⁵ Aynı zamanda arkadaş olan şairler, seviyeli bir kültür ortamı olan Amasya'da yetişirler, mektuplaşırlar ve karşılıklı şiir söylerler. Ertek Morkoç, seçkin ailelere mensup bu iki şairin II. Beyazid'in ve şehzadesi Ahmet'in Amasya valiliği sırasında saraydaki edebî çevreye dâhil oldukları bilgisini aktarır (Ertek Morkoç, 2011: 230). *Âşık Çelebi Tezkiresi'*ne göre Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan bir mürettep divanı olduğu bilinen Zeynep Hatun (ö. 1474?), Kadı İshak Fehmi Çelebi ile evlendikten sonra -eşinin izin vermemesi üzerine- şiiri bıraktığı gibi şiir ortamlarından da uzaklaşır (Sılay, 2000: 202 Aksoy, 2013: 360; Arslan, 2014). Divanı kayıp olan Zeynep Hatun'un güçlü bir söyleyişi olduğu kanaatine, mecmualarda tespit edilebilen birkaç şiiri sayesinde ulaşılır.

Sanatını Amasya'dan İstanbul'a gelerek yine saray çevresinde sürdüren Mihrî Hatun (1455?-1514?), şiirlerini sade ve samimî bir dille yazarak şahsî duygularını ifade etmeye çalışır. Fakat tezkireler onun şairliğinden çok, ismi etrafında yer alan söylentilere yer verir-

⁴ Divan ya da divançe sahibi olma noktasından bakılırsa bu sayı oldukça düşektir (Alkan İspirli, 2007; Cunbur, 2011). Köksal, birkaç şiiriyle mecmualarda yer alan kadın şairlerin varlığından da söz eder (Köksal, 2020, 23).

⁵ Alkan İspirli, "Şair, Hattat, Müzehhip Bir Sultan: Padişah Hatun" başlıklı çalışmasında Türk edebiyatında ilk kadın şair için 13. yüzyıla kadar inilebileceğini iddia eder. Kutlughanlılar Devleti (Kırman bölgesinde 1222 - 1306 arasında hüküm sürmüş bir Türk devleti)'nin kadın hükümdarlarından olan Padişah Hatun (d. 1256)'un Farsça yazdığı 9 şiirden söz eden Alkan İspirli, onun Kutlughanlılar Devleti hükümdarı Kutbüttün Muhammet'in ve Terken / Kutluk Hatun'un kızı olduğunu ve Müslüman Türk kadın hükümdarlarının da beşincisi olduğunu belirtir (Alkan İspirli, 2018, 1694; Taşağıl, 2002, 493). Üçok, Padişah Hatun'un "... edebî üsluba sahip ... eski şiir dergilerini süsleyen mahirane şiirleri..." olan bir şair olduğunu, aktarır (Üçok, 1993, 132-138). Ancak Padişah Hatun'un Türk olmasına rağmen şiirlerini Farsça yazmış olması, onun Türk edebiyatının şairi olarak gösterilmesini tartışmalı hâle getirir.

ler. Örneğin Âşık Çelebi, Latîfî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde Mihrî Hatun'la İskender Çelebi arasında bir gönül ilişkisi olduğuna ve Mihrî'nin bu sebeple şiirlerinde İskender mazmununu sıkça kullandığına işaret ederler. Âşık Çelebi bu söylentiye, Mihrî Hatun'un 'Hâtemî' mahlasını kullanan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ile de bir hissî yakınlaşma içinde olduğunu ekler. Tezkire yazarları, güzelliğini övdükleri ve hiç evlenmediğini ekledikleri Mihrî Hatun'un iffeti konusunda kimsenin şüphesinin bulunmadığını da kaydederler (Erünsal, 2020, 37). Latîfî ise şiirde Necatî'yi örnek alarak onun şiirlerini tanzir ettiğini, ancak Necatî'nin bundan hoşlanmadığını ve duygularını yazdığı bir kıtada anlattığını aktarır. Arslan da Kınalı-zâde'nin Mihrî Hatun hakkında "Erkekler kadar mükemmel şiirleri vardır, tek ayıbı kadın olmasıdır," şeklinde iğneleyici bir ifade kullandığını aktarır (Arslan, 2014).

Kâtip Çelebi'nin Amasyalı olduğunu belirttiği Ayşe Hubbâ/Hubbî Hatun (ö. 1589) da bir 15. yüzyıl şairidir. Ele geçmemiş ve 3 bin beyiti aşkın olduğu bilinen *Cemşid ü Hurşîd* adlı mesnevisi sadece tezkirelerde yer alan kadarıyla tanınmaktadır. Âşık Çelebi onun İran ve Osmanlı kadın şairlerinin en üstünü olduğunu ve her türde şiir yazdığını, Kınalızâde Hasan Çelebi ise "... kadın şairlerin en fasihi ve merdâne şiirleriyle dikkat çeken..." olduğunu kaydederler (Uzun, 1998: 265-266). Nisayî ve Tutî Kadın 16. yüzyıl şairleridirler. Şehzade Mustafa'nın katli üzerine yazdığı mersiye ile tanınan Nisayî'nin şiiri hakkında bundan başka örnek ve bilgi yoktur (Çavuşoğlu, 1978, 407). Ancak Ersöz, Nisayî'nin mersiyesi hakkında "Bir kadın şair olarak sözünü sakınmadan ve korkmadan, inandığı ve doğru bildiğini şiiriyle duyurmaya çalışması son derece dikkat çekicidir. Zira Şehzâde Mustafa'ya yazılan mersiyeler içinde diğer on üç erkek şairden bir tek Taşlıcalı Yahya Bey hariç, hepsinde bu kadar ağır ithamlar taşıyan, sert ve umursamaz üslupla karşılaşmıyoruz," yorumunu yapar (Ersöz, 2014: 180). Afife Kadın 17. yüzyıl; Sıdkî ve kardeşi Fatma Faize, Ânî Hanım ve Zübeyde Fıtnat Hanım Divan şiir geleneğinin 18. yüzyıldaki temsilcileridirler. Bunlardan 'Hace-i Zenan' olarak tanınan ve kayıp bir mürettep divanı olan Ânî Hanım (ö. 1710), "Safayî'ye göre gayet merdâne söyleyişleri olan er karak-

terli bir kadındır," (Aksoyak, 2014). Küçük hacimli bir divan sahibi olan ve klasik şiirin hemen her şeklini kullanan Zübeyde Fitnat Hanım (1725-1780)'ın "... aşkı kadınca söylemek yerine erkek şairlerden farksız ifade etmesi ve bir kadın şair sıfatı ile gösterdiği üstün kabiliyet ..." (Akün, 1996, 36-46) devrinden başlayarak ilgi görmesine yol açmıştır. Divan edebiyatının kadın şairleri arasında dili temiz ve sağlam kullanışıyla, şiir tekniğinde başarılı oluşuyla ve nazireleriyle tanınan Fitnat Hanım ayrıca bu geleneğin en kuvvetli kadın şairleri kabul edilir. Küçük bir divan sahibi olmasına rağmen kendinden sonraki şairlerden Leyla ve Şeref hanımlar, onun gibi bir kadın şairin kolay kolay yetişemeyeceğini söylerler. Divanı basılmış olan Fitnat Hanım'ın "Hazırcevaplığı ve irticâlen şiir söyleme kabiliyeti, kendisiyle devrin sadrazamı Râgıb Paşa ve şair Haşmet arasında geçtiği rivayet edilen bazı fıkraların doğmasına yol açmıştır." (Akün, 1996: 36-46).

Osmanlı'da 19. yüzyılın başlarından itibaren eğitime bir çeki düzen verilerek yaygınlaştırılması ve kadınların eğitime dâhil olmaları; aynı yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal anlamda kadına yönelik bir ilginin doğması; nihayet edebiyat sanatının daha sağlam kayıt altına alınmaya başlaması üzerine, bu geleneğin kadın şairleri daha görünür hâle gelir. Buna bağlı olarak 19. yüzyılda kadın şair sayısında fark edilir bir artıştan söz edilebilir. Bu yüzyılın önde gelen birkaç ismi şöyle sıralanabilir: Leyla Hanım (ö.1847), Şeref Hanım (1809-1861), Âdile Sultan (1826-1899), Hazinesarazade Fitnat Hanım (1807-1836) ve Leyla (Saz, 1850-1936) Hanım. Orijinal söyleyişlerinin olmadığı, fakat yine de 'şairlerinin kendisinden güzel olduğu' söylenen Leyla Hanım, bir gece süren evliliği etrafında gelişen söylentilerle birlikte anılır. Şiirlerinde Şeyh Galip etkileri olduğu ifade edilen ve Mevlevîliğe bağlı şairin mürettep divanı vardır (Ünver, 2003, 157). Dili sade ve nazım tekniği güçlü bir şair olarak tanımlanan Şeref Hanım da Divan şiirinin klasik mazmunlarını kullanır ve Nedit tarzı şiirleriyle bilinir (Arslan, 2010: 550). Osmanlı hanedanından mürettep divan sahibi tek kadın olan Âdile Sultan, dinî ve tasavvufî şiirler yazar (Azamat, 1988: 382-283). Bestekârlığı şairliğinden üstün görülen Leyla (Saz) Hanım ise şiirlerini *Solmuş Çiçekler*

(1928) ismiyle kitaplaştırabilir. 19. yüzyıl sonunda yetişen ve 20. yüzyıl başlarında da şiir yazmaya devam eden Şair Nigâr Hanım (1862-1918), *Makes-i Hayal*'deki şiirleriyle Makbule Leman (1865-1898), İhsan Raif (1877-1926) ve Yaşar Nezihe (1880-1971) dönem şiirinde giderek belirginleşen değişim ve kırılmaları örneklerler.

20. yüzyıl edebiyatı, 19. yüzyıl ortalarında başlayan değişim sürecinin mirasını devralır. Bu değişimin en önemli maddesi, edebiyatın daha açık biçimde şiirden nesre kayması ve şiirin değer yitirmesi de ikinci plana düşmesidir. Dolayısıyla kadının Türk edebiyatındaki zorlu yolculuğunun, şiir sanatının ikinci plana düşüşü ve nesrin yükselişiyle paralel bir görünüm arz ettiği söylenebilir. İhsan Raif ve Yaşar Nezihe'nin yanında 'Hecenin Yedi Şairi' arasında sayılan Şükûfe Nihal (Başar, 1896-1973) ve Halide Nusret (Zorlutuna, 1901-1984)'in şiirdeki yolculukları asrın sonunda Gültan Akın (1933-2015), Lale Müldür (d. 1956), Nilgün Marmara (1958-1987), Birhan Keskin (d. 1963) ve Didem Madak (1970-2011)'la sürer. Ancak 20. yüzyıl edebiyatında kadınların asıl varlığı nesirdedir. Her ne kadar geleneğin etkisiyle şiir sürerse de nesrin tazeliği ve sunduğu imkânlar karşısında fazla direnemez ve giderek yerini nesre bırakır. Kadınlar geleneğin tesiriyle önce şiire yönelirlerse de nesirde karar kılarlar. Divan şiirinin asırlara dayalı birikimi içinde varlık mücadelesi vermektense nesrin denenmemişliğinde var olmak ve olgunlaşmasına katkıda bulunmak kadınlar için doğru bir seçim olur. 19. yüzyıl ortalarından itibaren de önce süreli yayınlarla genişler ve kabul görür.

Kadın Modernleşmesi ve Türkçede Kadına Yönelik İlk Süreli Yayınlar

1860'ların başında yayımlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval*'in ardından 1869'da kadınlara yönelik ilk süreli yayın *Terakki-yi Muhadderat* okuyucusuyla buluşur. *Terakki* gazetesinin eki olarak pazar günleri yayımlanan *Terakki-yi Muhadderat*, kadınlarda sosyal meselelere karşı duyarlılıkların oluşumu yanında okuma alışkanlığı ve yazma hevesi uyandırmasıyla önemli bir başlangıçtır. Kadınlar, kamuya açık ilk yazarlık deneyimlerini bu gazeteye gönderdikleri

mektuplarla gerçekleştirirler. Dönem kadınının sosyal konumu kadar sorunları, istekleri ve açmazları konusunda önemli bilgileri içeren bu mektuplar, kadınların kendilerine yönelik bir süreli yayın faaliyetini heyecanla karşılayışlarını da belgeler (Akgün, 2018, 20-31). 48 sayı yayımlanabilen gazete, kısa yayın hayatına rağmen engellenemez bir oluşumu da başlatmıştır. Bundan sonra bazen bizzat kadınların bazen de kadın modernleşmesine inananların veya kadınlara yönelik yayın faaliyetindeki potansiyeli fark edenlerin girişimleriyle devam eder.

1886'da yazarlarının ve çalışanlarının tamamı kadın olan ilk kadın dergisi *Şükûfezar* yayımlanır. *Şükûfezar* öncesinde *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883) kadınların okuyucu konumundan yazar olmaya doğru yöreklendirildiği süreli yayınlardır (Çakır, 2016, 64). Erkekler tarafından hazırlanan bu süreli yayınlarda dönemin sosyal realitesinin de bir görüntüsü olan erkek egemen sesin kadınları 'iyi eş, iyi anne' olmak üzere biçimlendirdiği sezilir. Çünkü İkinci Meşrutiyet yıllarına kadar -bu yaklaşım çok fazla değişmeden Cumhuriyet sonrasında da devam eder- kadın matbuatının en önemli sorunsalı, kadının ailedeki ve dolayısıyla toplumdaki konumunun nasıl evrileceği, özellikle eğitimin kadınların geleneksel konumlarını nasıl etkileyeceği konusudur. Ortak amaçları "... kadınlara rehber olmak, onları bilinçlendirmek ve ideal bir kadın tasavvuru oluşturmak ..." şeklinde belirlenebilen bu süreli yayınlarda "...geleneksel dairenin dışına çıkılmadan muhafazakâr içeriklerle donatılan formüller üretilmeye çalışıldığı ..." (Kanter 2020: 190) görülür. Ahmet Mithat ve Fatma Aliye gibi bazı yazarlar tarafından kadınların çalışması, özellikle de diplomalı çalışan olarak hayata katılarak maddi özgürlüklerini elde etmeleri telkin edilirse de geleneksel kadınlık konumunun değişmesine izin verilmez. Yine de kadının aile içindeki konumuna yönelik değişimi düşündüren ilk söylemler *Şükûfezar*'la başlar. Dergi "Kadınların da en az erkekler kadar insanlığa, insanlığın gelişimine hizmet edebileceğini, namus çerçevesinde kadınların da toplumsal yaşam içerisinde erkekler kadar önemli işler yapabileceğini ..." (Çavuş, 2021, 399) anlatmaya çalışır. *Şükûfezar*'ın Darülmuallimat

mezunu ya da öğrencisi olan yazarları, kadınların ilim ve maarifin dışında tutulmasına itiraz ederler. Kadınların erkekler gibi medeniyetin dönüşümüne katkıda bulunabilme yeterliliğine sahip olduklarını, bunu çalışarak gösterebilecekleri fikrini işleyerek yeni bir kadın tiplmesi yaratma çabasını gösterirler. Bu itibarla kadınların yazarlık serüveninde önemli bir basamak olarak düşünülmesi gereken *Şükûfezar*, sadece kadınlardan oluşan yayın kadrosu yanında başlatıldığı ‘yeni kadın’ algısıyla da önemlidir.

II. Meşrutiyet öncesinde kadın süreli yayıncılığında en önemli çıkış, *Hanımlara Mahsus Gazete*’dir. İsminden başlayarak açık bir kadınlık vurgusu taşıyan, iddialı ve olgunlaşmış bir kadın yazarlık faaliyetini üstlenen *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895-1908 arasındaki yayın hayatıyla, dönemin ‘en uzun süre’ yayımlanan kadın süreli yayını olma sıfatını da taşır. Başyazarlığını başta Fatma Aliye Hanım olmak üzere Şair Nigâr Hanım, Emine Semiye Hanım, Makbule Leman olmak üzere dönemin önemli imzaları üstlenir. Kadınlarla ilgili her konuya değinen *Hanımlara Mahsus Gazete* “... dönemin aydın kadınlarının eserlerini kamuoyuna tanıtmasının yanı sıra, moderleşmeci erkek aydınların kadın söylemini de gösteren bir yayındır. Derginin yayın amacının açıklandığı ilk sayıda, özellikle ‘nesil yetiştiriciliği’ rolünden ötürü kadınların da geliştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış; kadının içinde bulunduğu durum ile toplum arasında bağlantı kurulmuştur.” (Çakır, 2016: 67). Başta Fatma Aliye olmak üzere kızkardeşi Emine Semiye *Hanımlara Mahsus Gazete*’de ve devrin diğer süreli yayınlarında yazdıkları makalelerle bu konu üzerinde dururlar ve kadın eğitimi ‘iyi eş ve iyi anne’ olmayla ilişkilendiren anlayışı küçük değişikliklerle sürdürürler.

Başlangıç aşamasından itibaren kadınlara yönelik süreli yayınların en önemli meselesi kadın eğitimi, kadınların ilimle ve fenle karşılaşmaları ve bu eğitimin hayata yansımaları olur. Kadınlar daima kadınlık sorumluluklarını aksatmayacak ve bu sorumluluğun icrasına yardımcı olabilecek bir eğitimle ilişkilendirilir. Kanter, dönemin diğer yayın faaliyeti için de genelleştirilebilecek bu konumu *Hanımlara Mahsus Gazete* özelinde şöyle belirler:

"Hanımlara Mahsus Gazete'de açıkça görüldüğü gibi özellikle İkinci Meşrutiyet öncesinde yayımlanan yazılarda genel bir kabul ve erkekler ile kadınlar arasındaki zımnî bir sözleşmeyle ideal kadınlık; özellikle ev işlerini layıkıyla yapabilme, kendi el-biselerini dikebilme, iktisatlı olma, çocuk terbiyesine ve sağlığına önem verme, moda israfından kaçınma hijyen ve sağlık bilgisine sahip olma gibi noktalarda toplanır." (Kanter, 2020: 92)

Bütün Osmanlı matbuatını olumlu yönde etkileyerek sayısal anlamda gözle görülür bir artışa yol açan 1908 Meşrutiyeti'ni izleyen günlerde *Demet* (Eylül-Kasım 1908 arası, haftalık, 7 sayı); *Mehasin* (Eylül 1908-Ekim 1909 arası, aylık, 12 sayı) ve *Kadın* (Selanik, Ekim 1908-Haziran 1909 arası, haftalık, 30 sayı) yayın hayatına başlarlar.⁶ *Demet*'in ilk sayısında yer alan biçimiyle ortak eğilim yine 'kadınların tenvir-i fikirlerine hizmet etmek ve onları eğlendirerek eğitmek' şeklinde özetlenebilir. Ancak artık kadın hakları ve kadınların toplumsal yapıdaki konumları konusunda başlayan uyanış, giderek 'feminizm' kavramının -antifeminizmle birlikte- daha açık şekilde telaffuz edilmesini getirir. 1908 sonrasında yayımlanan kadın dergileri arasında renkli ve resimli kadın dergiciliğini başlatan *Mehasin*, *İttihat* ve *Terakki*'nin yayın organı olarak Selanik'te yayımlanan *Kadın* (Ekim 1908-Haziran 1909 arası, haftalık, 30 sayı) ve 1921'e kadar süren uzun yayın hayatıyla *Kadınlar Dünyası* (Nisan 1913-Mayıs 1921 arası, haftalık, 208 sayı) önemli bir konuma sahiptir. "...Türk mabuat hayatı içerisinde 'muhadderat', 'hanım' ve hatta 'nisvan' gibi sıfatları bir yana bırakarak 'kadın' ismiyle ortaya çıkan ilk süreli yayın..." (Argunşah, 2017: 318) olan *Kadın*'ın karma bir yazar kadrosu vardır. Ulviye Mevlan'ın yönettiği ve "...feminizmi kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olarak ..." (Çakır, 2016:

⁶ II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar birçok kadın dergisi yayımlanmıştır. Bir kısmı kısa ömürlü olan bu dergilerin dönemin fikrî ve siyâsî yapılanmalarıyla paralellik arz etmeleri, kadın basınının siyasallaşması bakımından önemlidir: *Bilgi Yurdu* (1917), *Diyanet* (1920), *Erkekler Dünyası* (1914), *Ev Hocası* (1923), *Firuze* (1924), *Genç Kadın* (1918), *Hanım* (1921), *Hanımlar Âlemi* (1918), *İnci* (1919), *Kadın* (1911), *Kadınlar Âlemi* (1914), *Kadınlar Dünyası* (1913), *Kadınlık* (1914), *Musavver Kadın* (1911), *Seyyale* (1914), *Siyanet* (1914), *Süs* (1923), *Türk Kadını* (1918) (Toska, Çakır vd., 1992; Çakır, 2016, 80; Koç, 2018, 84).

81) kullanmayı seçen *Kadınlar Dünyası*'nın sütunlarıysa sadece kadın yazarlara açıktır. Serpil Çakır'ın belirttiği gibi kadın süreli yayınlarının yazar kadrosu, kadınların modernleşme süreçleri açısından önemli bir göstergedir. Karma yazar kadrosuna sahip olanlar 'erkeğe göre bir kadınlık' tanımı yaparak hayata geçirmeye çalışırken, yazar kadrosu kadınlardan oluşanlarınsa kadın modernleşmesi açısından daha bağımsız bir yaklaşımı ortaya koydukları görülür (Çakır, 2016: 84). Kadın hareketlerine asıl ivme kazandıran da ilk örneği *Şükûfezar*'la verilen ardından *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Kadınlar Dünyası* ile süren dergiler olur. Bu vesileyle 'kadınlara yönelik yayın faaliyetinden kadınların yayın faaliyetine' geçilmiş olur.

Kadın matbuatıyla kadın hareketleri arasında tartışmasız bir paralellik vardır. Kısa aralıklarla yayımlandıkları, çok sayıda basıldıkları ve ucuz oldukları için geniş kitlelere ulaşma ve onları etkileyerek kamuoyu oluşturma gücüne sahip olan süreli yayın faaliyeti, kadınlar için her anlamda bir çıkış noktası olmuştur. Çünkü "Kadınlar birey olduklarını, yazıları aracılığıyla para kazandıkları ve kendi kaderleri hakkında söz söyleyebildikleri zaman fark etmişlerdir. Geleneksellik eleştirisini, modern kadın kimliğini, kadının kurucu bir özne olabilme yetisini, kadın yayınları aracılığıyla öğrenmişlerdir." (Koç, 2018: 244).

1869'da *Terakki-yi Muhadderat*'la başlayan kadınlara yönelik süreli yayın faaliyetinin iki önemli çıktısından söz edilebilir. Bunların ilki kadınları yazmaya yönlendirmesi ve kadın yazarların yetişmesine katkı sunmasıdır. Diğer, kadınların sosyalleşme süreçlerine kazandırılan ivmedir. Kadınlar, doğrudan kadınlıkla ya da dönemin sosyal ve siyasal meseleleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini buralarda anlatarak dönem okuyucusuna ulaştırmış, bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Bazen bu dergiler etrafında kurdukları sivil toplum örgütleriyle bazen de bir sivil toplum örgütünün yayın organı olan dergileriyle toplumsal meseleler içinde daha etkin biçimde var olmaya başlamışlardır. Ancak süreç, Türk kadınının modernleşmesi kadar edebiyat dünyasına katılımı açısından da önemlidir. Çünkü kadınlar her iki anlamda da yazarak kendilerini ifade etmişler ve bu sürecin içerisinde var olabilmişlerdir.

Modernleşme Dönemi Türk Edebiyatının İlk Kadın Yazarları

Türk edebiyatında kadının yazarlık konumunun görünürlük kazanması için 19. yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekir. Bunda kadın modernleşmesinin öneminin fark edilerek dönem aydınları tarafından ısrarla vurgulanması ve kadın eğitiminin teşvik edilmesinin önemli bir etkisi vardır. Başta Namık Kemal, Ahmet Mithat ve Şemsettin Sami yazılarıyla kadınların durumunu dikkat alanına getirirler. Böylece Osmanlı modernleşmesi adına kadınlara yönelik düzenlemeler yapılmasının önü açılır. Namık Kemal'in "Terbiye-i Nisvan" (1867) ve "Aile" (1867) makaleleri, Şemsettin Sami'nin "Kadınlarımız" (1879) risalesi ve Mithat Efendi'nin dönem okuyucusunu etkileyen yazıları bu dönüşümde belirleyici ve yönlendiricidir.

Osmanlı modernleşmesini kadın modernleşmesiyle doğrudan ilişkilendiren dönem aydınları, teklifleriyle kadına yönelik geniş düzenlemelerin başlamasında etkili olurlar. Ancak bunların hayata geçebilmesi için devlet ve aileler kadar kadınlar tarafından da içtenlikle benimsenmesi gerekir. Yüzyılın ortalarından itibaren kurumsallaşmaya başlayan eğitim en azından kadın okurluğunu yaygınlaştırırken bilgiyi herkes için ulaşılabilir kılan matbaa, özellikle de süreli yayınlar aracılığıyla kadın okuyucu kitleleri yetiştirir. Divan edebiyatı etrafında oluşan kendine özgü sosyal sınıf anlayışı kırılır, gelenek esner, bilgi ve edebiyat herkesin ulaştığı ve katıldığı bir şey olur. Yine de söz konusu dönüşümün kadınlar açısından hızlıca gerçekleştiği söylenemez. Modern Türk edebiyatının ilk kadın temsilcilerinin eğitimlerine bakıldığında evde özel dersler aldıkları ve kendilerini bizzat okuyarak geliştirmiş oldukları bilgisine ulaşılmaması, bunun somut göstergesidir. Bu aynı zamanda Divan şiirinin kadın şairleriyle modern edebiyatın ilk kadın yazarları arasındaki en büyük benzerliktir.

Osmanlı modernleşmesinin odak noktalarından birinin kadınlar olması, kadın eğitiminin yaygınlaşması, modern edebiyatın kadını reel hayatın bir parçası olarak benimsemesi ve kadın okuyucu kitlelerinin yetişmesi, kadınların yazarlığı etrafında bir beklenti oluşturur. Bu noktada Mithat Efendi 'asrın kültürel babası' olarak kadınları yazmaya teşvik edişiyle, yazdıklarına gazetesinde yer verişiyile ve

eserleri hakkında değerlendirmeler kaleme alışıyla önemli bir rolün sahibidir. Başta Fatma Aliye Hanım olmak üzere Şair Fıtnat Hanım, Şair Nigâr Hanım ve Makbule Leman onun edebiyat dünyasına kazandırdığı ve desteklediği isimlerdir (Uğurcan 2006, Argunşah 2016).⁷ *Hanımlara Mahsus Gazete'* nin yayın hayatına girmesi kadınların yazar olarak var oluş çabalarına anlam kazandırırken sosyal görünürlüklerini de artırır. 1890'ların ortalarından itibaren kadın yazarlar devrin birer entelektüel zihni olarak sosyal hareketlerin içinde yer almaya, dernekler kurarak kadınlara sosyal hizmet düşüncesini açmaya ve gazetelerde yazıp kürsülerden konuşmaya başlarlar. Kadınların sosyal duyarlılığın etkin bir katılımcısı olmalarıyla sonuçlanan bu gelişim çizgisi, kadın modernleşmesi bakımından önemlidir. Edebiyat sanatı bu sürecin içerisinde kadınların kendilerini anlatmak ve düşüncelerini topluma ulaştırmak için kullandıkları kanallardan biri olur. 19. yüzyılın son çeyreğinde *Aşk-ı Vatan'ı* (1877) yayımlayan Zafer Hanım (ö. 1911?), bu anlamda bir ilktir. Birinci meşrutiyetin ve Osmanlı Rus Harbinin oluşturduğu duyarlık alanında yayımlanan romanının gelirini orduya bağışlayan yazar, ön sözünde şunları söyler:

“... hayfa ki silah tutmak şerefinden mahrum bir âcize bulunmuşum. Binaberrin hâsıl olan teessürden kendimi kaybedercesine bir yeis ve ke-der içinde kaldım. İşte bir taraftan şu meyusiyet diğer taraftan vatana olan hubb ve gayret, nihayet kendime bedel o şüc'an-ı vatana mûrâne bir hediyecek tedarik etmek arzusuyla şu varakpareyi tesvide cesaret verdi.” (Zafer Hanım, 1294, 3)

Aşk-ı Vatan' da Laz Ahmet Paşa'nın konağında esir olan bir İspanyol kadınının vatanına duyduğu hasreti ve anadiline bağlılığını anlatan yazar, bu esirenin kimliğinde kadınları millî kültürün taşıyıcı ve korucuyu hafızası olarak kabul eden milliyetçi söyleme gönderme yapar. Romanıyla, Osmanlıcılık akımı dolayısıyla yaygınlaşmaya

⁷ Bu konuda bkz. Uğurcan, S. (2006). “Ahmet Mithat Efendi ve Elinden Tuttukları” (*Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Mithat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. N. Esen- E. Köroğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 192-200.) ile Argunşah, H. (2016). “Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara” (*Kadın ve Edebiyat/ Babasının Kızı Olmak*, İstanbul: Kesit Yay., s. 207-226.) başlıklı makalelere bakılabilir.

başlayan ve öncülüğünü Namık Kemal'in yaptığı milliyetçi eğilimlerin kadın dünyasındaki yansımalarını ortaya koyan Zafer Hanım, dönem açısından erkeklere özgü sayılan vatan, millet ve milliyetçilik gibi sosyal temalara dolaylı bir yönelişi sergiler. *Aşk-ı Vatan*'da kadınla ilgili duyarlıklar yoktur, ancak eser bir kadının yazdıklarını, üstelik adını kullanarak bastırma cesaretini ortaya koyuşuyla kadın edebiyatı ve kadın yazarlık açısından da başlı başına bir duruştur.

Zafer Hanım, modern edebiyatta kadın yazar varlığını Fatma Aliye Hanım'dan 15 yıl önce örnekler.⁸ 1892'de yayımladığı *Muhadarat*'ta kendi adıyla eserini birleştirebilen Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Zafer Hanım'ın cesur adımına rağmen ilk kalem tecrübelerinde 'Bir Kadın' ve 'Mütercime-i Meram' gibi imzaların arkasına sığınır. Edebiyat dünyasına Fransız edebiyatından yaptığı bir roman çevirisiyle giren Fatma Aliye, Türk edebiyatına Batı edebiyatından çeviri yapan ve eserleri başta Fransızca olmak üzere başka dillere çevrilen ilk kadın sanatçı unvanına sahiptir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yazar kadrosunda yer almasına, edebiyat dışında tarih ve felsefe alanında eserler vermiş olmasına rağmen, romancı olarak tanınır.

Yazı faaliyetini 1890-1917 arasına sığdıran Fatma Aliye Hanım'ın en önemli şansı, şüphesiz romanlarının tefrikada kalmaması ve hemen kitaplaşmasıdır. Ancak bu imkân, *Volonte* tercümesi etrafında yapılan tartışmalardan itibaren kendisini sahiplenen Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) tarafından sağlanır. George Ohnet'den *Meram* (1891) adıyla yaptığı çevirinin, bir Osmanlı kadınının başka bir dilden çeviri yapmasının şüpheyi karşılanması üzerine başlayan eleştiri faaliyetinde -henüz tanışmadıkları halde- Fatma Aliye tarafında yer alır ve matbuat dünyasına Osmanlı kadınlarının eser yazma yeterliliğini kazandıklarını, yazdıklarıyla edebiyat dünyasına renk

⁸ Daha çok eser yazma ve geniş kitlelere ulaşma gibi sebeplerle 'Türk edebiyatının ilk kadın yazarı' unvanı Fatma Aliye Hanım'a verilir. Kadınların şair ve yazar olarak Türk edebiyatındaki varlıkları ve Türk edebiyatının ilk kadın yazarı konusunda bkz: Argunşah, H. (2022). "Kadınların Sanatçı Olarak Edebiyat Tarihindeki Yersizliklerine Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan Üzerinden Bakmak", *Nazım Hikmet Polat Armağanı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, s. 451-472.

katacaklarını anlatır. Ardından *Hayal ve Hakikat*'i (T. 1891) birlikte yazarak daha da önemlisi Fatma Aliye Hanım'ın biyografisini içeren *Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti* (1893)'ni yazarak onu edebiyat dünyasına takdim eder.⁹ Mithat Efendi'nin hâmilîği ve rehberliği bununla tamamlanmaz. Rus Şarkiyatçı Olga De Labedeff'in *Nisvan-ı İslam*'ı (T. 1891) Fransızcaya çevirmesini sağlayarak ona eserleri başka dillere çevrilmiş ilk kadın yazar sıfatını da kazandırır. *Nisvan-ı İslam*, 1893'te Chicago Dünya Fuarı'nda yazarın biyografisi ve bu tarihe kadar yazdığı *Hayal ve Hakikat* ve *Muhadarat*'la birlikte sergilenir. Bu vesileyle yazarın biyografisi ve eserleri *The Woman's Library of The World's Fair*'e girer (Argunşah, 2022).

Muhadarat (T. 1891) Fatma Aliye Hanım'ın kendi imzasıyla yayımladığı ilk eserdir. Yazar kendisine Türk edebiyatının ilk kadın romancısı sıfatını kazandıran bu eserinden başka *Refet* (T. 1897), *Udî* (T. 1899), *Levayih-i Hayat* (T. 1900) ve *Enin* adlı 4 roman daha kaleme alır. Yazarın *Tezahür-i Hakikat* (1902), *Teracim-i Ahval-i Felasife* (1900) ve *Tetkik-i Ecsam* (1901) adlı felsefeyle ilgili; *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi Ankara Hezimet*i (1916), *İstila-yı İslam* (1903) ve *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (1917) adlı tarihle ilgili çalışmaları vardır. Başta *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Tercüman-ı Hakikat* olmak üzere gazete makaleleri ve Mahmut Esat Efendi'nin çok eşlilikle ilgili görüşlerini eleştirmek üzere yazdığı *Taaddüt-i Zevcata Zeyl* (1898)'i de yazmış olan Fatma Aliye Hanım'la Türk edebiyatında kadınlıkla ilişkili konuların kadınlar tarafından anlatımı başlar. Bu tarihe kadar kadınlar, kadın dünyası ve kadınlarla ilgili konuların daha çok erkek yazarlarca anlatılması, kadın modernleşmesini erkek aydınların biçimlendirmesine açmıştır. Bu sebeple Fatma Aliye'nin kalem faaliyetinin bütünü sadece kadın yazarlık deneyimini

⁹ *Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti* (1893), Mithat Efendi'nin kaleme aldığı bir biyografidir. Bir tarafıyla bir kadını anlatan ilk modern biyografi çalışması olan *Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, Fatma Aliye Hanım'ın kendini yazdığı mektupların etrafına örülmüştür. Yazarın yetişmesi, aile içindeki konumu, ilk okumaları ve ilk eserleriyle kaleme alışıyla birlikte evliliği ve eşiyle ilişkilerini de anlatır. Mithat Efendi bu çalışmasıyla yeni Türk edebiyatı için bir 'kadın yazarlık konumu' kurgularken, matbuat dünyasının kapısında bekleyen kadınlara da bir rol model sunar ve onları yüreklendirir.

örnekleyişiyle değil aynı zamanda kadın meseleleri ve çözüm önerilerinin kadın bakış açısıyla ortaya konulması bakımından da önemlidir. Çağdaşı Nigâr Hanım (1862-1918), Makbule Leman (1865-1898), Emine Semiye (1864-1944)'la birlikte 'kendini yazmak' cesaretini gösteren ilk kadınlar olarak hemcinsleri için birer 'rol model' olarak Halide Edip ve kuşağının yolunu açarlar.

Fatma Aliye Hanım'ın kurgusal nitelikli eserlerinin ana teması kadındır. Yazar, toplumun kadın modernleşmesi bakımından önemli gördüğü kadının eğitimi ve çalışma hayatına katılımı -başka bir söyleyişle kadının 'diplomalı çalışan' olması- ile kadının aile hayatındaki konumuyla ilgilenir. Ona göre kadının evlilik kurumundaki hatta toplumsal yapıdaki konumunun belirleyicisi, maddi güvenceye sahip olmasıdır. Kadının kendi geçimini temin edebilmesi, eş seçiminde ona bir özgürlük getireceği gibi katlanamayacağı bir evliliği sürdürmemeye konusunda da güvence sağlamaktadır. Bu sebeple yazarın kadınların özgür ve rahat bir hayatın katılımcısı olabilmeleri için önerisi, hayatlarını kendi başlarına sürdürebilecekleri ve bir formal eğitim sonunda elde edilen mesleğin sahibi olmalarıdır. Bu fikrini *Refet*'te açıkça anlatan yazar, *Muhadarat* ve *Udi*'de evde eğitim alan kadınların bu güvenceye yeterince sahip olmadıklarını gösterir. *Muhadarat*'ta Fazıla, Fransızca bilmek, kitap okumak ve çağının bilgilerine sahip olmak gibi kadın açısından yüksek bir seviyeyi gösteren birikime sahip olmasına rağmen, eşinden ayrıldıktan sonra geçimini sadece kadınlıkla birleştirilen işler üzerinden sağlayabilir. *Udi*'de ana kahraman Bedia, hayatını gölgesinde sürdürebileceği bütün erkekleri yitirdikten sonra geçimini, babası tarafından fark edilerek geliştirilmiş müzik yeteneği sayesinde kadınlara müzik dersleri vererek temin eder. Başka bir söyleyişle Bedia, içinde bulunduğu çıkmazdan kendini zengin bir aileye 'hizmet helayı' olarak sattırarak çıkan Fazıla'nın bir adım sonrası, Darülmuallimat'tan mezun olarak Anadolu'ya öğretmen olarak atanan Refet'tin de bir adım öncesidir. Kadınların biyolojik kimliklerinin belirlediği kadınlık ve annelik görevleri üzerinden para kazanmalarını onaylamayan Fatma Aliye, Bedia'yla okuyucusuna yeteneğini paraya dönüştürebilen kadını tanıtır. Sonraki yıllarda başka yazarlar -

Şükûfe Nihal'in *Çöl Güneşi*- tarafından da benimsenen bu öneri, kadınların evlilik kurumundaki konumlarını düzenleyen, onları zorunlu itaatten kurtaran bir çıkış yolu önerisi olur.

Fatma Aliye, kadınlar için evliliği bir hayatı sürdürme stratejisi olarak görmeyi istemez. Kadınlar için hayat, babadan sonra kocanın gölgesinde ve onun sağladığı imkânlar içinde tüketilen bir zaman olmamalıdır. Kadınların geçimlerini çocuk bakma, temizlik yapma gibi kadınlıkla ilişkilendirilen işler üzerinden kazanmalarını onaylamayan Fatma Aliye, ahlâkçı bir yazar olarak kadınların bedenleri üzerinden para kazanmalarını da onaylamaz. Romanlarında tezini güçlendirmek için kullandığı bu türden olumsuz karakterler de eserin sonunda ya doğru yolu bulurlar ya da cezalandırılırlar. Son romanlarından olmasına rağmen *Levayih-i Hayat*'ta kadınların evlilik karşısındaki açmazlarına bir kez daha dönen yazar, beş kadının mektuplaşmaları üzerinden farklı evlilikler içindeki kadınların konumlarını değerlendirir. Bu romanla kadınlar için evliliği zorunlu bir seçenek olarak görmeyen yazar, bütün eserlerinde eleştirdiği erkek çok eşliliğini kadınların mutsuzluğunun ana sebebi olarak gösterir.

Chicago sergisi için yazılmış olan *Nisvan-ı İslam* ile Paris Sergisi için yazılmış olan *Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan*, Fatma Aliye'nin başka bir tarafını ortaya koyarlar. Her iki eser de Müslüman Osmanlı kadını tanıtmak ve Avrupa'da oluşturulmuş olumsuz imajı yıkmak üzere yazılmışlardır. *Nisvan-ı İslam*'da İslam ve Osmanlı dünyasında kadının konumu, evlilik kurumu içerisindeki yeri gibi konular ilk defa bir kadın tarafından tartışılır. Önce kendi toplumundan başlayarak bir sorgulama yürüten Fatma Aliye bu eseriyle İslamiyet'te kadın haklarıyla ilgili bazı meselelere de değinir.

Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan'da Müslüman kadının müdafaası tarihsel planda yapılır. Bu çalışmada yazar Avrupa'da yaygınlaşan İslam'ın kadınlara değer vermediği ve İslam medeniyetinde kadınların geri olduğu yolundaki görüşlere devlet yönetmiş, sanatta başarı göstermiş, banilik yapmış, insanlığa faydalı olmuş hatta ileri bir davranış olarak 'kadın sığınma evi' açmış Müslüman kadınların hayatlarını anlatarak cevap verir. Böylece Avrupa'da yükselen Or-

yantalizme karşılık Osmanlı'nın geliştirdiği Oksidentalist çabanın içerisinde olur (Argunşah, 2016: 245-266).¹⁰

Osmanlı'da kadın modernleşmesi asıl ivmesini 1908 Meşrutiyeti sonrasında kazanır. Türk tarihi için pek çok kırılmanın artık su yüzüne çıktığı bu dönem, uzun süren savaşların erkekleri cepheye olmaya zorladığı, kadınlarınsa çekingenliklerini hızla aşarak sosyal hayatın içinde daha fazla yer aldıkları bir değişime sahne olur. Bu değişim Cumhuriyet yıllarında da sürer ve kadınlar lehine büyük adımlar atılır. Kadınların edebiyat sanatındaki yolculukları da bu paralelde bir gelişme gösterir. 19. yüzyıl ortalarında Zafer Hanım ile başlayan bu yolculuk, Fatma Aliye Hanım ile yükselirken 20. yüzyıl başlarında tanınmaya başlayan Halide Edib (1882-1964) ile önemli bir olgunluk noktasına varır.

1908 Meşrutiyeti'ni takip eden günlerde yazılarıyla görünür olmaya başlayan Halide Edib, yetişme tarzıyla, aldığı eğitimle ve toplumsal meselenin içinde yer alış biçimiyle farklı bir aydın kadın portresidir. Bekiroğlu, onunla 'kadın sanatçı' tanımının ortadan kalktığını düşünür (Bekiroğlu, 1999: 9).

Dönemin Türk Milliyetçiliği yönündeki eğilimleri doğrultusunda belirgin bir Ziya Gökalp etkisini taşıyan Halide Edib'in bütün eserlerinde asıl konu, kadın meselesidir. İlk eserinden itibaren yarattığı kadın tiplmeleriyle ve onların etrafına yerleştirdiği örgüyle kadının toplumsal yapıdaki konumunun sosyal realite paralelindeki değişimini tartışır ve kendi görüşlerini ifade eder. Yazarın özellikle ilk romanları, tarihî ve sosyal olaylar sebebiyle hızlı bir şekilde sosyal hayatın merkezinde yer almak durumunda kalan kadının çıkmazlarını irdelemek üzere yazılmışlardır. *Heyula* (1909), *Seviye Talip* (1910)

¹⁰ Fatma Aliye Hanım, çağdaşı Şair Niğâr Hanım'la birlikte Sultan Abdülhamit tarafından, kadın seyyahları ve Avrupalı bürokratların, büyükelçilerin eşlerini evlerinde misafir ederek Müslüman kadının ev/harem hayatını anlatmak ve bizzat göstermekle görevlendirilmişlerdir. Her iki sanatçı da yabancı dil biliyor olmalarıyla küçük yaşlardan itibaren bu görevi yerine getirmiş ve Sultan tarafından 'Şefkat Nişanı' ile ödüllendirilmişlerdir. *Nisvan-ı İslam* bir tarafıyla Fatma Aliye'nin bu deneyimlerinin bir sonucudur (Bu konuda ayrıca bkz. Argunşah, H. (2012). "Fatma Aliye Hanım ve Nisvan-ı İslam Üzerine", *Nisvan-ı İslam*, hzl. H. Argunşah, İstanbul: Kesit Yay.)

ve *Handan* (1912) 19. yüzyıl ortalarından itibaren eğitim alması ve zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmesi için teşvik edilen kadının toplumda karşılığını bulamayışını ve yok oluşunu düşünce alanına getirirler. *Yeni Turan* (1912) bu anlamda bir kırılma noktasıdır. Bu romanda aşkın öznesi olmaktan çıkan, inandığı davaya bağlı, kararlı ve tavizsiz kadın Kaya, *Ateşten Gömlek* (1922)'in Ayşe'sini ve *Vurun Kahpeye* (1923)'nin Aliye'sini müjdeler. Kaya, Ayşe ve Aliye, dönemin belirleyenleri doğrultusunda benliklerini millî dâvânın içinde bulan kadınlardır. Yazar bu karakterleriyle dönem kadınının arayış ve buluşlarına yeni bir yön de belirlemiş olur. Bu eserlerden itibaren yazarın ilk romanlarında görülen tutkulu ve yakıcı aşk, sosyal ve millî dâvâyâ bağlanmak şeklinde değişir. Bu paralelde 'maksadın kızı' olmayı anlayamayan Handan'dan 'maksadın kendisi' olan Ayşe'ye, bireysel aşktan toplumsal sevdaya geçilir. Ayşe hayatın parçası olmayı isteyen kadının vardığı son noktadır. Milletın varlık mücadelesinin içinde, 'ben' olmaktan kurtulmuş ve kendini 'biz' noktasında bulmuştur.

Halide Edib, Cumhuriyet sonrasında yazdığı romanlarda da toplumun yeni oluşumlarıyla ilgili görüşlerini kadınlar etrafında ve kadınlar üzerinden açıklamayı sürdürür. Başta *Sinekli Bakkal* (1935) olmak üzere *Tatarcık* (1939), *Sonsuz Panayır* (1946), *Döner Ayna* (1953), *Âkile Hanım Sokağı* (1958), *Sevda Sokağı Komedyası* (1959) gibi romanlarında eski ile yeni, Doğu ile Batı, kalp ile akıl arasında yerini ve yönünü bulmaya çalışan Türkiye insanının/kadınının gerçeklerini irdeler. Ancak bu konuların anlatıldığı zirve eser tartışmasız *Sinekli Bakkal*'dır. Romanda yerliliği temsil eden Rabia'nın Peregrini ile evliliği, topluma bir tür sentez önerisi olarak sunulur.

20. yüzyılın ilk yarısının etkili isimlerinden olan Halide Edib'in deneyimleri, Müfide Ferit (1892-1971), Emine Semiye (1864-1944), Şükûfe Nihal (1896-1973), Halide Nusret (1901-1984) ve Nezihe Muhittin (1889-1958) gibi çağdaşı yazarlar tarafından da paylaşılır. Onlar, olağanüstü şartlara sahip bir dönemin kadın yazarları olarak yazdıkları kadar duruşlarıyla da devrin kadınlarına model olurlar. İlk Darülfünun (üniversite) mezunu kadın olan Şükûfe Nihal, Nezihe Muhittin'le birlikte kurdukları, aynı zamanda Türkiye'nin ilk

siyasal partisi olan Kadınlar Halk Fırkası'nın çatısı altında -sonuçları yıllar sonra alınan- kadınların seçme ve seçilme hakkı mücadelesini de başlatırlar. *Yakut Kayalar* (1931), *Çöl Güneşi* (1933), *Yalnız Dönüyorum* (1938), *Çölde Sabah Oluyor* (1951) gibi romanları yanında *Kadın* gazetesinde de yıllarca yazılar yazan Şükûfe Nihal, Türk edebiyatının kadın yazarı olmanın yanında kadın hakları mücadelesinin de önemli isimlerinden biri olur (Argunşah, 2011).

Sonuç Yerine:

Kadınların Sanatçı Olarak Edebiyattaki Konumları

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren önce sözlü sonra da yazılı olarak devam eden edebiyatta sanatçı kimliğiyle var olan kadınlar, çağdaş edebiyat geleneğinin de özgün katılımcısıdır. Ancak edebiyat sanatının estetik ölçülerinin erilliği; kadınlara ait edebî üretimlerin bir yandan 'taklit' ve 'kendi sesini bulamamış'lıkla tenkit edilirken diğer yandan eril geleneğin dayatmalarıyla sigaya çekilmesi; buluşlarına rağmen kadınların edebî faaliyetlerinin değersizleştirilmesi; objektif edebiyat eleştirisinin olmaması ve hatta edebiyatın hafıza kayıtlarının erkekler tarafından tutulması kadın sanatçı varlığının uzun yıllar görünmez kalmasını getirmiştir. Zaman içerisinde şartların kadın lehine değişmesine rağmen, kadınların edebî varlıkları genel edebiyat kavramına bir türlü dâhil edilmez. Edebiyatın ikincil sanatçıları olarak bakılan kadınların kendi hâlindeki sanatsal üretimlerine sempati duyulur hatta desteklenir, ancak bir 'kadın yazar' ve 'kadın şair' başlığı altına alınarak ayrı bir 'kadın edebiyatı' ve 'kadın yazar/şair' kategorisi oluşturulur. Kadınları 'minor edebiyat' sanatçısı olarak gören bu ayrıştırıcı tutum, Halide Edib gibi bazı istisnai isimlere rağmen 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eder.

Sosyal dünyada kadın varlığının etkin biçimde hissedilmesi ve edebiyatta kadın sanatçı varlığına iddia kazandıracak güçlü kalemlerin yetişmesi, özellikle kadınlar üzerinde düşünen eleştirmen ve akademisyen sayısının artışıyla bu akışın değiştiği ya da değişmeye başladığı söylenebilir. Kadın akademisyen ve eleştirmenler, hemcinslerinin tarih içindeki, bu bağlamda edebiyat tarihindeki görünmez yolculuğuna merakla yaklaşarak, zamanın üzerini örttüğü,

tarihin görmezden geldiği kadın varlığını ortaya çıkarmayı isterler. Ancak kadınların edebiyat tarihindeki varlıklarına görünürlük kazandırmayı hedefleyen bu çabada hiç yabana atılmaması gereken etmen, 20. yüzyılda Feminizmin ivme kazanarak geniş kitleleri etkileyen bir sosyal hareket hâlini almış olmasıdır. Kendini edebiyat üzerinden de ifade eden Feminizm, feminist edebiyat eleştirisinin doğmasına zemin hazırlar.

Feminist edebiyat eleştirisi, bir yanıyla geriye dönük olarak edebiyat tarihinde kadın sanatçının varlığını ve yolculuğunu araştırırken diğer yanıyla edebiyatın bir toplumsal yansıma biçimi olduğu tezinden hareketle, kadın algısının biçimlenişini edebî eser üzerinden ortaya koyar. Feminist eleştirinin her iki yaklaşımı da edebiyat sanatıyla sınırlı kalmayarak toplumdaki kadın algısının evrilmesine ve bu evrilmenin fark edilmesine katkı sunar. Başka bir söyleyişle feminist eleştiri, kadınların -sanatçı ve karakter olarak- edebiyat sanatındaki yerlerini çözümlerken bunun kadının toplumsal yapıdaki konumunun bir izdüşümü olduğuna da dikkat çeker.

Sonuç olarak Feminizm nedir?, Bir Feminist edebiyat var mıdır?, Kadın edebiyatı diye bir kavram alanı söz konusu mudur ve böyle bir kavrama ihtiyaç var mıdır?, Bir kadın edebiyatından söz edilebiliyorsa özellikleri ve sınırları nelerdir?, Feminist edebiyat ile kadın edebiyatının farkları ve kesişme noktaları neler olabilir? gibi sorular ve tartışmalar bir yana, bedensel yaratıcılıklarını sanatsal yaratıcılıklarıyla birleştiren kadınlar, bütün sanatlarda olduğu gibi edebiyat sanatında da vardılar. Ancak anlaşılan kemikleşmiş erkek/kültür/akıl, kadın/doğa/duygu karşıtlığı, kadınların tarihte olduğu gibi edebiyat tarihindeki varlıklarını da görünmezleştirmiş, en iyi ihtimalle ikincil konumda değerlendirerek saygınlığını yok etmiştir. Bu kemikleşmiş, güçlü ve inatçı kanaat, 100 yılı aşkın bir zamandır bizzat mücadele eden ve mücadelelerini kuşaktan kuşağa aktaran kadınların eliyle sarsılmıştır. Eğitim sayesinde zihinsel dönüşümlerini gerçekleştiren ve toplumsal hayatta saygın konumlarını yeniden elde eden kadınlar, güçlü sanatsal söylemleriyle haklı bir iddianın sahibidirler. Geriye dönük olarak kadınların edebiyat tarihindeki yersizlikleri, edebiyat tarihlerinde yer alabilen kadınların

konumları, kadınlara ait sanat eserlerinin farklılık ve nitelikleri, edebiyat sanatına katkıları vb. etrafında yapılan tespitler, tahliller ve karşılaştırmalar, tarihte ve edebiyat tarihinde kadının yerinin daha doğru biçimde belirlenmesine şüphesiz olumlu bir katkı sunacak ve edebiyatın hafıza kayıtları olan edebiyat tarihlerinin bu bağlamda yenilenmesine yol açacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Midhat Efendi (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım, Fatma Aliye'ye Mektuplar*. F. S. İnceoğlu - Z. Süslü Berktaş (haz.). Timaş.
- Aksoy, H. (2013). Zeyneb Hatun. *İslam Ansiklopedisi*, 44, 360-361. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aksoyak, İ. H. (2014). Fâtıma Ânî Hanım. *Ahmet Yesevi Üniv. Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr>
- Akün, Ö. F. (1996). Fıtnat Hanım. *İslam Ansiklopedisi*, 13, 39-46. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alkan İspirli, S. (2007). *Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı*. Salkımsöğüt.
- Alkan İspirli, S. (2007). Osmanlı kadınının şiiri. *Turkish Studies*, 2 (4), 445-454.
- Alkan İspirli, S. (2018). Şair, hattat, müzehhip bir sultan: Padişah Hatun. *Teke / Uluslar arası Türkçe Edebiyat, Kültür, Eğitim Dergisi*, 7 (3), 679-1695.
- Argunşah, H. (2011). *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal*. Timaş.
- Argunşah, H. (2012). Fatma Aliye Hanım ve Nisvan-ı İslam Üzerine. *Nisvan-ı İslam* (s. 13-27) içinde. hzl. H. Argunşah, Kesit.
- Argunşah, H. (2016). Mithat Efendi rehberliğinde kadın okuyucudan kadın yazara. *Kadın ve Edebiyat/Babasının Kızı Olmak* (s. 207-226) içinde. Kesit.
- Argunşah, H. (2016). Osmanlı kadınının Avrupa'ya takdim ve müdafaası: Nisvan-ı İslam. *Kadın ve Edebiyat/Babasının Kızı Olmak* (s. 245-266) içinde. Kesit.
- Argunşah, H. (2017). Kadınlı ilgili söylemleri bakımından Kadın mecmuası. M. S. Sert (Ed.), *Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlarıdaki Yeri ve Önemi Sempozyumu Tebliğ Kitabı* (s. 318-327). CPU Printing Comp.
- Argunşah, H. (2018). Fatma Aliye. *Ahmet Yesevi Üniv. Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-aliye>
- Argunşah, H. (2020). Türk edebiyatında kadın yazarlık konumu. A. Gölge vd. (Eds.), *Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Kadın Erkek Eşitliği* (s. 135-166) içinde. Efe Akademi.
- Argunşah, H. (2022). Kadınların sanatçı olarak edebiyat tarihindeki yersizliklerine Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan üzerinden bakmak. T. Haykır vd. (Eds.), *Nazım Hikmet Polat Armağanı* (s. 451-472) içinde. TEV.

- Arslan M. (2010). Şeref Hanım. *İslam Ansiklopedisi*, 38, 550. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslan, M. (2014). Zeyneb Hâtun. *Ahmet Yesevi Üniv. Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr>
- Arslan, M. (2014). Mihrî Hâtun. *Ahmet Yesevi Üniv. Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr>
- Arslan, M., Duru, N. F. (2015). Hazinedar-zâde Fıtnat Mehveş Hanım. *Ahmet Yesevi Üniv. Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr>
- Azamat, N. (1988). Âdile Sultan. *İslam Ansiklopedisi*, 1, 382-382. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bekiroğlu, N. (1999). *Halide Edib Adıvar*. Şule.
- Bekiroğlu, N. (2008). *Şair Nigâr Hanım*. İletişim.
- Cunbur, M. (2011). *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*. Türkakad.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis.
- Çavuş, B. (2021). Osmanlı kadın yazınında Şükûfezar dergisi ve derginin tam çevirisi. *Edebî Eleştiri Dergisi, Taktîm-i Vekâyi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı*, 398-429.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1978). 16. Yüzyılda Yaşamış Bir Kadın Şair: Nisayi (s.405-417). *Tarih Enst.Dergisi*, IX.
- Çelik, A. (2020). Gülün bülbül olduğudur: osmanlı kadın şairleri üzerine bir bibliyografya denemesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (1), 182-212.
- Ersöz, E. (2014). XV. ve XVI. Yy. Osmanlı döneminde kadın şairler. *Dört Öge*, (5), 17-186.
- Ertek Morkoç, Y. (2011). Klasik Türk edebiyatında kadın şairlere bir bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 223-235.
- Ertek Morkoç, Y. (2017). Osmanlı kadın şairlerinin Divan edebiyatı geleneğinden ayrılan sesi ve farklı ifade biçimleri. *Journal of Human Sciences*, 14 (4), 3556-3471.
- Erünsal, İ. E. (2020). Mihrî. *İslam Ansiklopedisi*, 30, 37-38. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ezin Akgün, B. (2018). Osmanlı kadın kimliğinin inşasında Terakki-i Muhadderat (Yayın no. 516197) [YL. Tezi, Erciyes Üniv.]
- Kanter, B. (2020). osmanlı kadın dergilerinde kadın yazarların kadın tasavvuru. M. Nasıroğlu Aydın (Ed.), *Tarihte Kadın* (s. 189-216) içinde. Paradigma.
- Koç, Ç. T. (2018). *Modernleşme Sürecinde Batı'da ve Osmanlı'da Feminizm ve Kadın Dergileri (1896-1927)*. Gece Kitaplığı.
- Köksal, F. (2020). İşte Bu Gerçek Rabia Hatun (s. 23-28). *Türk Edebiyatı* (555).
- Özarslan, E. (2016). Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği içinde kadın âşıklar üzerine bazı düşünceler. A. Karaduman, vd. (Eds.), *Tarihi Değiştiren Toplumu Dönüştüren Kadınlar* (s. 167-186) içinde. Hacettepe Üniv.

- Özcan, N. (2003). Leylâ Hanım. *İslam Ansiklopedisi*, 27, 157-158. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sılay, Kemal (2000). Erkeğin ağzıyla söylenen gazel: Osmanlı kadın şairler ve ataerkilliğin gücü. M. C. Zilfi (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (s. 188-203) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976). 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan.
- Taşagıl, A. (2002): Kutluğhanlılar. *İslam Ansiklopedisi*, 26, 492-494. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Toska, Z., Çakır, S. vd. (Eds. 1992). *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*. Metis.
- Toska, Zehra (2007). Divan şiirinde kadın şairlerin sesi. T. S. Halman, O. Horada vd. (Eds), *Türk Edebiyatı Tarihi* (c. 2, s. 672-682) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Uğurcan, Sema (2006). Ahmet Mithat Efendi ve elinden tuttukları. N. Esen, E. Köroğlu (Eds), *Merhaba Ey Muharrir, Ahmet Mithat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar* (s. 192-200) içinde. Boğaziçi Üniv.
- Uzun, M. İ. (1998). Ayşe Hubbi Hatun. *İslam Ansiklopedisi*, 18, 265-266. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Üçok, Bahriye (1993). *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Kültür Bak.
- Ünver, İ. (2003). Leyla Hanım. *İslam Ansiklopedisi*, 27, 157 Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zafer Hanım (1294). *Aşk-ı Vatan*. Kavafyan Tabhanesi.

BABASININ BÜYÜYEN KIZI: CUMHURİYET SONRASI KADIN YAZAR VE EDEBİYATI

Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS

Türk edebiyatının eril ve hegemonik alanı, Tanzimat Devri'yle birlikte değişmeye başlar. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda ilk mücadeleler, kadın ve edebiyat alanının temel meselesi hâline gelir. Okuma saatlerinin oluşması, popüler edebiyatın yükselişe geçmesi ve önemli bir gelişme olarak melodramların artışı, kadını edebiyata yaklaştırır. Kadınlara mahsus dergilerin çıkarılmaya başlanmasıyla birlikte, matbuat hayatında dayanışma imkânı bulan ve edebiyatı birbirleri için bir dayanışma alanı olarak değerlendiren kadınların kendi benlikleri ile yazar kimlikleri arasındaki bocalama süreçlerinde dahi edebiyattan kopmadıkları görülür. Ayrıca modernleşme sürecinde kadınların yüklendiği rol, edebiyatta kadının varlığını daha da pekiştirir (Günaydın 2017). Tanzimat'tan itibaren edinilen büyük birikim, Cumhuriyet'e uzanan çizgide, kadın edebiyatı adına önemli bir literatürün doğmasını sağlar ve bu zaman zarfında kadın edebiyatında, tema olarak, okur olarak ve yazar olarak kadının konumuna dair farklı eğilimler söz konusu olur. Tanzimat ile birlikte, bir kadın yazar ve kadın okur tanımından söz edilebilir olması dönemin en mühim gelişmesidir. 'Kendine ait bir oda'nın (Woolf, 1929) değerini anlayan ve kadın yazarlık üzerine düşünen, eleştiri getiren hatta erkek yazarlarla 'babasının kızı' (Argunşah

2016) olarak konuşmaya başlayan Tanzimat dönemi kadın yazarlarından sonra, kadın edebiyatında anlatıcı sorunu üzerine de önemli bir tartışma başlar. Daha çok melodram türünde, ahlakı yücelten, santimental etkiler taşıyan ve kadın gotiğini başlatan Ara Nesil yazarlarıyla birlikte kadın sanatçının yerinin sağlamlaştığını görürüz. Bu öncü kadınların gayretiyle romanda kadın, aile, eğitim konuları ön plana çıkarken, şiirde tabiata yüklenen yeni imajlarla birlikte kadın edebiyatı adına bir çeşitlenmenin de sağlandığı görülür. Edebiyatı iç dökme alanı ve sır ifşası olarak kullanan kadın yazar, Milli edebiyat döneminde sanatını keskin biçimde dönüştürür. Vatan sevgisi, askerlik, şehitlik ve gazilik, yeni aile ve toplumsal hayatta yerini bulmaya çalışan kadınlar, bu dönem edebiyatında kadın yazarın temel konusu ve meselesi olur.

Sözlü kültürün en mühim taşıyıcısı olan kadının, yazılı kültüre geçişle birlikte kendini var etmek adına aşması gereken yol; iktidarı ve erki temsil eden, matbuatın sahibi olan erkek yazar ile kıyaslandığında daha kavi olmuştur. Bu anlamda Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreç, kadın yazar ve kadın okur açısından ve bir kadın edebiyatının varlığından söz edebilmek adına oldukça hayati-dir. Edebiyatın yalnızca tema değeri olan ve beden varlığıyla bir sanat metasına dönüştürülen kadın, bunun dışındaki her çabasında eril alan tarafından merkezin dışına itilir ve ötekileştirilir. Divan edebiyatı açısından düşünüldüğünde, Tanpınar'ın çok bilinen saray istiaresi bağlamında özellikle edebiyatın dışında bırakılan kadın yazar, varlığını ancak mevcut olan eril dilin içerisinde konuşarak kazanabilir. Az sayıda kadın şairin bu gelenekli yapı içerisinde başat rol yüklenmesi mümkün olabilmektedir.

Tanzimat'ın sunduğu olanakları, çoğunluğu önemli ailelerin fertleri olmak kolaylığını kullanarak değerlendirebilen kadın sanatçılar vasıtasıyla, edebiyat; kadının kendini, benliğini, dilini ve yaratım imkanlarını bulmasını sağlayan asli bir yola dönüşür. Bu dönemde edebiyat, aslında kadının kendi kozasından çıkabilme özgürlüğünün adıdır. Edebî anlamda, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreç, kadının kendisini önce edebiyatta sonra da toplumsal hayatta var edebilme süreci olacaktır.

Cumhuriyet ve Kadın Edebiyatı

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, öncelikle kanonik yapısı ile dikkati çeker. Yeni devletin ideolojisine uygun bir edebiyat yapma arzusu, sanatçıları belirli kavramlar etrafında yoğunlaştırır. Millî devletin kurulma süreci, savaşlar, toplumsal bir değer ve ülküsel bir mit olarak Atatürk, inkılâplar ve modernleşme sürecinin başlattığı her türlü zihniyet değişimi, edebiyat metinlerinde kendisini gösterir. Halka yeni rejimi benimsetmek, uzun savaşlar boyu yitirilmiş özgüveni yeniden tesis etmek, millî birliği ve aidiyet duygusunu güçlendirmek, bürokratik gelişmeleri takip etmek ve ayrıca değişen dünya şartlarında yeni devleti edebî hafıza anlamda da konumlandırmak amacı, sanatçıların bu dönemde verdikleri eserlerin temel kaygısı olur.

1950 sonrasında edebiyatın meselesi değişmeye başlar. Modernleşmenin getirdiği ve gerektirdiği temel sancılar bu dönemde belirir ve edebiyata yansır. Açılan başlıklar çok partili hayata geçişin de etkileriyle köy, göç, kentleşme gibi sosyo-ekonomik problemlerin karşılıkları olur. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın etkileri, varoluşsal ve sürrealist bir çerçevenin de edebiyatta ayak seslerinin duyulmasını sağlar. Köy Enstitülü sanatçıların edebiyata hâkim olduğu bu devre, efendi köle diyalektiğinden doğan temel çatışmayı önceler ve köyün sorunları, bizzat o köyün ferdi olan ve köy gerçekliği içerisinde yetişen yazarların bakış açısıyla, yeni bir anlayışa evrilir. Edebiyattaki toplumsal eğilim, kısa sürede Sovyet edebiyatından etkilenimlerle yönünü ideolojiye kaydırır ve toplumsal gerçekçilik, 1960'lı yılların başat estetik arayışı olur. 1960'ta gerçekleştirilen askerî müdahaleyle birlikte son verilen Demokrat Parti iktidarına yönelik hesaplaşma ve tartışmalar, oluşturulan yeni anayasanın tanıdığı özgürlük ortamı, edebiyattaki ideolojik eğilimleri de sertleştirir. Fakat tüm bu iktidar alanlarında kadın sanatçının yine arka planda kaldığı görülür.

1970'ler, edebiyatın hâkim temasında gecekondulaşma, kentleşme, göç, fabrika, işçi ve patron çatışması temaları başta olmak üzere yine sosyo-ekonomik ve ideolojik ölçütlerin ön planda olduğu bir devreyi hazırlar. Muhtralar ve fraksiyonlara yönelik çatışmalar,

edebiyat metinlerinde yer eder. İlk kez bu devrede kadın sanatçıların şahsî hafızaları ve siyasete dair deneyimleriyle edebiyat içerisinde kuvvetli bir sese dönüştüklerini ve eserlerinde kullandıkları dilin de dişil bir endişe ile örüldüğünü görürüz.

1980’de yaşanan askerî müdahalenin ardından toplumda görülen apolitikleşme ve küreselleşmenin etkileri, ‘vitrinde yaşama’ (Gürbilek, 2001) sürecini başlatır ve kısa süre içerisinde sosyal hayatın genel karakteri hâline dönüşür. Bu tutum, postmodernizmin de imkânlarıyla birleşince edebiyatın estetik meselelere dönmesi ve sivilleşmesi gerçekleşir. Moda, tüketim ve karnavallaşmanın etkileri, hemen tüm türlerde kendisini gösterir. Ayrıca siyasî çekişmelerin durulması, neredeyse tamamı sanatında politik tavır göstermiş ve bu tavırdan etkilenmiş olan sanatçılar için bir otokritik devresini de başlatır. Takibe ve kovuşturmaya uğrayan; mahkûm edilen veya yurt dışında yaşamaya başlamış olan yazarların, yurda döndükten sonra yeniden kendilerini, sanatlarını bulma ve kapıldıkları yalnızlığı aktarma süreçleri, edebiyatta bu alanın özel başlıklarla donanmasını sağlar. Uzun zamandır edebiyatın karakteri olan gruplar bu dönemde sahneden çekilir ve bireyselleşme başlar. Kadın yazara daha geniş imkân tanıyan bu bağımsızlaşma, feminist edebiyat ilkelerinin genişlemesi ile kadın yazarı yeni bir alana iter. Aslında sosyal şartların yönlendirmesiyle kadın ve edebiyat ilişkisini unutan kadın yazarlar için bu devre, göbek bağıyla bağlı oldukları Tanzimat kadın yazarlarına onları yeniden bağlar. Kadının kendi edebiyatını oluşturma, kendi dilini bulma süreci ve özellikle kadın yazarlık meselesi, kadının kendi yazma sürecini bir problematiğe dönüştürmesi bu dönemden itibaren mümkün olacaktır. Postmodern edebiyat ve getirileri, eğitilmiş kadın yazarın kendisini göstermesi ve bu yeni edebi devrede doğan boşlukları doğru değerlendirmesi anlamında önemli bir alan da açacaktır.

Cumhuriyet sonrası edebiyatı içerisinde müstakil bir kadın edebiyatından söz edilebilecekse aradaki bu boşluklar doğru okunmalı ve eleştirilmelidir. Cumhuriyet dönemi kadın edebiyatının kaotik problemlerinden biri iktidar ve kadın yazar, kadın benliği arasında-

ki çatışmalı, negatif ilişkidir. İktidarların, bireyleri fiziksel ve zihinsel olarak denetleme ideolojisi olan biyopolitika, geleneksel ve modern toplum arasındaki çatışmadan doğar. Cemaat toplumu, yani geleneksel toplum, iktidar dışlisinin hammaddesine dönüşür. İktidar kendi varlığını korumak ve sürdürmek amacıyla bedenleri kontrol altına alırken, epistemolojik sahaya da yayılan bir ötekinin icadı gerekir. Toplumu sınıflara bölen bu sistemle birlikte, kitleyi dev bir yumruk olmaktan çıkararak, minik uzuvlara dönüştürmek ve yönetmek mümkün olur. Biyopolitika ile bireyler, bedensel ve sistemsel olarak devletin müdahalesine ve engellemesine maruz kalır. İktidar bireyi ırklar, bedenler, cinsiyetler üzerinden sınırlandırırken, kadın yazarı da bir kez daha ötekinin alanına yerleştirir. Biyopolitikanın etkili olduğu her dönem ve süreç, kadın yazarın iç çekilme ve etkinliğini yitirme sürecine dönüşmüş, bu etki ancak 1980 sonrasında kırılabilmiştir. Bu minvalde her hegemonik iktidar alanının, kadın yazarın varlık alanını sınırladığı ve eserindeki sesi kısıttığı ya da tektipleştirdiği bir müdahale alanı da olduğu dikkatten kaçmamalıdır.

Cumhuriyet ile birlikte kendisini sosyal hayatta var etmeyi başarmış, gözlerini kendi iç dünyalarından çıkararak dış dünyaya çevirmiş olan kadınlar, artık yalnızca kadın duyarlılığını anlatmak, edebiyattan bir samimiyet beklemek ya da kendilerine sır ortağı edinmek için değil inşa edilmek istenen yeni insanı da tanıtmak üzere görev yüklenirler. Fakat bu, zorlukla elde edilmiş olan kadın edebiyatı çizgisinin eril iktidar söylemi lehine değişmesi ve kadın dilinin de hegemonik alana uyması riskini beraberinde getirir. Kadınların bir edebiyat üretmede asıl kaygıları ve gözden kaçırdıkları nokta budur. Cumhuriyet devri kadın edebiyatının en mühim meselesi de kendi varlık alanını, merkez dışında yeni bir merkez olarak konumlama ve kendi dilini inşa etme noktasında aranmalıdır. Özellikle 1980'e kadar Türk edebiyatının yönünü, tarihsel ve siyasal gelişmelerin çizdiği hatırlandığında bu mesele daha önemli hâle gelecektir.

Şiirin Öznesi ve Güzelliğin Nesnesi Olarak Burada, Fakat Kadın Şair Nerede?

Osmanlı edebiyatı, şiir üzerine kuruludur. Şiir, bu medeniyet için yalnızca sanatı değil, bütün bir toplumsal nizâmı da temsil eder. Patronaj ilişkisinin yoğun olduğu ve sosyal hayatın meselelerini değil kendi iç dinamiklerini devam ettiren bir sanat olarak Divan şiiri, geleneğini örerek ilerler. Bu gelenekte kadın şairlerin yeri yok denecek kadar azdır. Türün üslup endişesinden öte klasiğe ve zanaata olan yatkınlığı, kadını bu hegemonik alanın dışında bırakır. Namık Kemal'in çok eleştirdiği hayâl sistemi bakımından da bir kadın dilinin kullanımına uygun olmayan bu şiir, merkeze erkek şairi alırken, kadın şairi dışarıda bırakan bir çemberdir.

Tanzimat döneminden itibaren Makbule Leman ile başlayan ve Şükûfe Nihal'e dek uzanan bir çizgide kadın şairle karşılaşırız. Dönem kadın şairlerinin şiirleri, gelenek ile modern arasında bir seyir izler. Tema olarak kadın, bizzat kadın şairler tarafından, psikolojisi olan, derinliği bulunan, mekân içerisinde dinamik bir varlık olarak, yani birey olarak, şiirin konusu hâline getirilir. Beklentiler, özlemler, ahlaki eğilimler ve sosyal hayata eklemleme çabası, Milli edebiyata kadar kadın şairlerin konusu olur. Şiir, en büyük devrimini tabiatın algılanması ve yorumlanması üzerinden gerçekleştirirken, kadın şair, bu yeniliği doğru okur ve yorumlar. Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati şiirinin bir erkekler birliği olarak görünmesi, grup narsisizminin bu iki şiir topluluğundaki mühim yeri ve neredeyse kendilerine kapalı yapıları, kadın sanatçıyı özgürleşme yolunda güçlendirir. Bu yalnızlık, Milli edebiyat dönemine gelindiğinde, kadın şairler için bir fırsat olur ve hem hece veznine hem de millî konulara yönelişleri çok daha hızlı gerçekleşir. Erkek şairlerin destani ve propagandaya dayalı söylemleri karşısında kadın şairler, anne ve vatan kavramını romantik bir söylemle inşa eder.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadın şairler yeniden merkezin dışında kalır. Halide Nusret Zorlutuna ve Şükûfe Nihal, bir önceki dönemin şairi olarak, yeni dönemde de eserler vermeye ve hece veznini örneklemeye devam ederler. Şükûfe Nihal, *Hazan Rüzgârları* (1927), *Gayyâ* (1930), *Su* (1933), *Şile Yolları* (1934), *Sabah*

Kuşları (1943), *Yerden Göğe* (1960) isimli şiir kitaplarıyla hecenin yedi şairi içerisinde yer alır. Dönemde gerek evini bir edebiyat mahfiline dönüştürmesi gerekse şiiri teknik açıdan da düşünmesi ve kaleme aldığı yazılar, onu önemli bir şair kılar. Halide Nusret ise millî ve ferdi konulardaki derin lirizmine rağmen, dişil bir alan inşa edemez. Sanatının varlık alanı, eril dünyanın bakış açısıyla belirlediği alandır. *Gecedan Taşan Dertler* (1930), *Yayla Türküsü* (1943), *Yurdumun Dört Bucağı* (1950), *Ellerim Bomboş* (1967) gibi şiir kitaplarıyla, kendi dönemi için önemli bir şairdir. İffet Halim Oruz, toplumsal temalarıyla tanınır ve *Fusun* (1928), *Tûl Daireleri* (1931), *Kışın Bahar* (1965) isimli eserleriyle şiir tarihi içerisinde yer alır. Hece ölçüsüyle eser veren bir başka şair olan Fazıla Atabek, şiiri anılarıyla kurarken, Cahide Meral Divitçi, Cavidan Tümerkan isimlerini de aynı çerçevede anabiliriz.

II. Yeni şiiri, Türk şiiri adına yeni bir soluk olur. Şiire getirdikleri yenilik, imge gücünün yükselmesi, şiirin sivilleşmesi ve bilinçaltının şiire dahil olmasıdır. Bu akım, daha çok erkek şairleri ile ön planda olmasına rağmen önemli kadın şairleri de yetiştirir. Bunlardan ilki modern destanların şairi olan Gülten Akın'dır. Politik bir şair olan Akın, toplumsal meseleleri şiirine taşırken, dişil bir dil inşa etmeyi de başarır. II. Yeni şiirinin, dil düzenini bozmak ve dil üzerinde oynama yapmak düşüncesi, Akın'ın geleneğin mitsel ve folklorik söylemini de içeren dişil diliyle birleşerek onun şiirini güçlendirir. Şair, *Rüzgâr Saati* (1956), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960), *Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nün sahibi olan Sığda* (1964), *Kırmızı Karanfil* (1971), *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (1972), *Ağıtlar ve Türküler* (1976), *Seyran Destanı* (1979), *İlahiler* (1983), düzyazı şiir denemelerini içeren *42 Günün Şiirleri* (1986), *Sevda Kalıcıdır* (1991), *Sonra İşte Yaşlandım* (1995), *Sessiz Arka Bahçeler* (1998), *Uzak Bir Kıyıda* (2003), *Kırmızı Karanfil* (Toplu Şiirler I, 1956-1971, 2004), *Ağıtlar ve Türküler* (Toplu Şiirler II, 1972-1983, 2004), *Şiir Uzak Bir Kıyıda* (Toplu Şiirler III, 1991-2013, 2004), *Kuş Uçsa Gölge Kalır* (2007), *Celaliler Destanı* (2007), *Deli Kızın Türküsü* (2012), *Şiir Beni Sorarsan* (2013) isimli şiir kitaplarını yayımlar. Ayrıca Gülten Akın, *Şiiri Düzde Kuşatmak* (1983), *Şiir Üzerine Notlar* (1996) isimli eserleriyle şiirin teorik cephesini de boş bi-

rakmaz. Şiirini açıklar, şiir üzerinde düşünür ve dönem şiirine dair eleştirilerini de dile getirir.

1980 kuşağının önemli kadın şairleri Lâle Müldür ve Nilgün Marmara'dır. Lale Müldür, mistik-manik eksenden kaleme aldığı şiirlerinde geniş bir kültür birikimi ve metinlerarasılığı oldukça yoğun kullanılır. Dinler ve sanat tarihinden yoğun etkiler taşıyan eserlerinde bilinçdışının da varlığı dikkate değerdir. Müldür, *Uzak Fırtına*, *Voyacı 2* (1990, Ahmet Güntan ile birlikte), *Seriler Kitabı* (1991), *Kuzey Defterleri* (1992), *Buhurumeryem* (1994), *Divanü Lûgat-it-Türk* (1998), *Saatler/Geyikler* (2001), *Anemon* (Toplu Şiirler 1988-1998, 2002), *Ultra-Zone'da Ultrason* (2006), *Güneş Tutulması* 1999 (2008), *Medine-Kavun Likörü* (2009), *Siyah Sistanbul* (2011), *Yağmur Kızı Böyle Diyor* (2012), *Anne'ye Ayetler ve O'nun Postmortem Alametleri* (2012), *Apokalips / Amonyak* (Toplu Şiirler II 1990-2012, 2014), *Leonardo* (2018), *Tehlikeliydi, Biliyordum* (2019) isimli eserleri ile edebiyat tarihinde yer alır.

Nilgün Marmara, II. Yeni şiirini takip eden 1980 kuşağı şairlerindendir. Eserleri, kadın duyarlığı ve feminist manifesto açısından oldukça değerlidir. Yirmi dokuz yaşında intihar ederek ölmesi sonucu, edebiyat dünyasından erken kopmasına rağmen, aforizma niteliğindeki şiiri, oldukça ses getirir. Kuvvetli psişik dalgalanmaların görüldüğü eserleri, geniş bir metinlerarasılıkla örülüdür. Ataerkil sistemin, cinsiyetlerin ve tüm hegemonik unsurların, yaşanan kötülüklerin nedeni olduğunu savunan Marmara, görüşleriyle varoluşçulara yaklaşır. Şiir yazma eylemini "*dairesele bir labirentte yeşil merkezden dağılan ana yolları kesen kısa keçi yolları açmaktır; üzerinden kurtlar da aşırır, tilkiler de...*" (Marmara 2000: 37) sözleriyle açıklayan Marmara, içe kapalı şiirle tanınır. Yaşarken eseri yayımlanmazsa da iki şiir kitabı ölümünden sonra okura ulaşır. Bunlardan ilki olan *Daktilyo Çekilmiş Şiirler*, 1988 tarihlidir. *Metinler* ise 1990'da yayımlanır.

Dişil alanı inşa etmeyi başarmış olan bir başka kadın şair, Birhan Keskin'dir. Kimi zaman cinsiyetsiz kimi zaman kadınlığın kösnül yönlerini açığa çıkaran, anıları ironi ile ören bir şiire sahip olan Keskin, 1990'lı yılların en önemli kadın şairlerindendir. Eserinde cinsi-

yetsiz öznenin kurulması ve bedenin örtük imajları, Keskin şiirinin kuvvetli yanını oluşturur. *Delirilikler* (1991), *Bakarsın Üzgün Dönerim* (1994), *Cinayet Kısı+İki Mektup* (1996), *20 Lak Tablet + (Yolcunun Siyah Bavulu)* (1999), *Yeryüzü Halleri* (2002), *Kim Başılayacak Beni* (2017), *Y'ol* (2017), *Soğuk Kazı* (2017), *Ba* (2018), *Fakir Kene* (2019) şairin yayımlamış olduğu şiir kitaplarıdır.

Didem Madak, 1990 ve 2000'li yıllar edebiyat tarihinde önemli figürlerindendir. Kadınlığı tüm hâllerıyla işleyen ve hayatın doğal akışı içerisinde kadınlığı, eril hegemonik zihniyetin eleştirisini ve beden imlerinden sıyrılmak isteyen kadının doğal trajedisini zaman zaman özheyat ve nostalji bağını da gözeterek kuran ve şiiriyle feminizmin ideolojiden ayrılan yönünü örnekleyen Madak, erken yaşta vefat etmiştir. Annesinden kendisine tevarüs eden bir yazgı ortaklığından kaçınmak istediği için erken ölmek ve kızını yalnız bırakmak noktasında büyük korku yaşayan şair, tüm acı ve kırıklıklarını şiirinde eritmeye çalışır. “*Onun iddiasız içtenliği, kendini tüm şeffaflığıyla anlatması, samimiyeti, çektiği acılarla dalga geçebilmesi, boyun eğmeyişi, her kadının yaşamına hitap edebilecek kadar hayattan beslenir*” (Altunkaya 2016). Şairin *Pulbiber Mahallesi* (2017), *Grapon Kağıtları* (2018) ve *Ah'lar Ağacı* (2018) isimli üç şiir kitabı mevcuttur.

Bejan Matur, Betül Tarıman, Çiğdem Sezer, Gonca Özmen, Emel İrtəm, Oya Uysal, Zeynep Uzunbay, 1990 sonrasının diğer önemli ve dişil dilin temsilcisi olan kadın şairleri olarak dikkati çeker.

Kadınlar Erkeklere Karşı: Süreli Yayınlar

1869'da kadınlara yönelik ilk süreli yayın olan *Terakki-yi Muhadderat*, *Terakki* gazetesinin hafta sonu eki olarak yayımlanır. Bu gazete, kadının sosyal hayata ve yayın dünyasına dâhil olması için ilk önemli adımdır. Diğer okurlara samimî mektuplar aracılığıyla ulaşan kadınlar, kadın modernleşmesi noktasında da önemli bir atılım sağlarlar (Akgün, 2018, 20-31). *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1882), *Hanımlar* (1883), *Mürüvvet* (1887), *Âlem-i Nisvan* (1906) gibi yayınlarla, kadınların matbuat hayatına katılma süreçleri hızlanır. Bu yayınlar aile hayatına yöneliktir ve bugün baskıldığında toplumsal cinsiyete dair kategorik eşitsizliği beslemeleri-

ne ve kadına eş ve annelik rolünü yüklemelerine rağmen, kadınların ortak idealler etrafında birleşmelerini sağlar. *Şükûfezar* (1888) ve *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895) yazı kadrosunun ve yayımcılarının kadın olması ve kadının toplumsal hayatta bir yer bulmasına dair telkinleri anlamında oldukça önemli dönemeçler olur (Çakır, 2016, 67). *Demet, Mehasin, Kadın, Seyyale, Kadınlar Dünyası, Bilgi Yurdu Işığı, Genç Kadın* gibi periyodikler, II. Meşrutiyet sonrasında özgürlükçü fikirlerinin de katkısıyla kadınlığı felsefi bir mesele hâlinde tartışmaya ve eğitim, siyaset başta olmak üzere kadın aydınlanmasına dair fikri desteği sağlamaya çalışırlar.

Cumhuriyet ile birlikte ilk olarak *Kadın Yolu ve Çalıkuşu* isimli süreli yayınların varlık bulduğunu görürüz. Kadın Gazetesi, Kadınların Sesi, Hanımlar Âlemi periyodikleri, kadınların devrin meselelerini takip edebildikleri ve aynı zamanda edebiyata dair eğilimlerinin de karşılık bulduğu periyodiklerdir.

Modern dönemde yayın imkânlarının değişmesi, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, süreli yayınların azalma nedenidir. Ancak çeşitli alt kültür gruplarının çıkardığı veya yeraltı edebiyatına ait fanzin rolü üstlenen yayınların varlığı, mikro edebiyat denemeleri açısından işlevsel kabul edilebilir. 1990'lı yıllardan itibaren yayımlanmaya başlayan Pazartesi, Feminist, Kaktüs, Dolaşan Mavi Çorap gibi dergiler feminist kadın hareketlerinin söylem dilini benimseyen ve sert bir üslup taşıyan periyodikler olarak dikkati çeker.

Anlatmak Bir İhtiyaç mı?: Cumhuriyet Devrinin Kadın Romancıları

Tanzimat dönemiyle başlayan Batılılaşma ve devamında gelen modernleşme çabaları içerisinde kadın figürünün oldukça mühim yeri vardır. Kadının sosyal hayata katılması, modayla olan ilişkisi, kıyacı gündelik hayatın tanzimi sırasında kadının yüklendiği başat rol, Meşrutiyet dönemine kadar edebiyat için en mühim itici güç olur. Zafer Hanım, Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye Hanım kadın romancıların yolbaşçıları olur. Şükûfe Nihal de dâhil olmak üzere Halide Edib Hanım'a ulaşana değin, Türk romanında kadın yazar, aslında melodram yazarıdır ve eserler katartik etkilere açıktır.

Melodram, bireyin ahlakî bakımından yüceltildiği fakat arzularıyla da sınındığı, bu sınanmanın bireyin iç dünyasında neden olduğu çatışmanın ön planda olduğu bir türdür. Modernite ile doğmuş melodramlar, romantizmin değerlerini bünyesinde taşır. Böylece kentli ve modern dünyanın türü olan roman, kadın moral değerleri için oldukça önemli hâle gelir. Edebiyatın popüler roman cephesi de böylece ilerleme imkânı bulur. Özellikle kadın okurun çoğalması bakımından bu romanlar mühim olsa da kadın yazarın melodrama yönelmesi onu estetik sanat noktasında geride bırakırken ve sanatının da belirli bir çerçevede kalmasına neden olur. Melodramın kendine özgü bir dil yapısı vardır ve bu dil, eserin estetik olmasına engel, santimental yoğunluğu yüksek bir dildir. Uzun süre kadın romancı denildiğinde yalnızca akla popüler edebiyatın gelmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin kadın yazarların çoğunlukla melodramlar yazmaları nedeniyledir.

Meşrutiyet devrine gelindiğinde Halide Edib, farklı bir ses olarak doğar. Kadının anlatma problemi, onunla birlikte varlık kazanır. Eğitimli kadın, bu kadının sosyal hayattaki trajedisi, kadının eş kimliğinden “maksadın kızı” (Adıvar 1912) olmaya evrilme süreci, güçlü ve kararlı kadınlar ayrıca çoğu zaman cinsiyet ve cinsellikten ayrılmış kadınlar, onun roman dünyasını oluşturur. En gündelik konulardaki romanlarında bile ülküsel değerleri olan ve zekâsını, karakterini güçlendirmek adına çabalayan kadın kahramanlar, Adıvar'ın romanlarıyla okura ulaşır. *Heyula*, *Seviye Talip* ve *Handan*, *Yeni Turan* romanları ile inşa edilmek istenen bu güçlü ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin temsilcisi olarak çizilen kadın kahramanlardan sonra *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* ile yeni bir kadın tipinin doğması gerçekleşir. Halide Edib'in kadın kahramanları, bedenlerinin varlığıyla bir aşk nesnesi olmaktan çıkarak millî benliğin öznelere hâline gelirler. Sosyal ve siyasî olayları eserleriyle takip eden Halide Edib, estetikten öte fikri önemser. Anlattıklarıyla yaşadıkları arasındaki zaman farkının azlığı, onun eserinin estetik mesafeden yoksun olmasını getirdiği için üslubu da sıklıkla savruktur. Cumhuriyet sonrasında eserlerini vermeye devam eden yazar, temel meselesini yine kadın olarak seçecektir. *Sinekli Bakkal*, *Tatarcık*, *Sonsuz Panayır*,

Döner Ayna, Âkile Hanım Sokağı, Sevda Sokağı Komedyası romanları, kadın ve medeniyet ilişkisinin sorgulandığı önemli romanlardır. Modern edebiyat, savaşlar çağıyla birlikte millî konulara yönelmezden evvel, medeniyet çatışması konusunu işlemekteydi. Savaş çağının kapanmasının ardından Halide Edib, bu temel meseleye yeniden döner ve Cumhuriyet'in gerektirdiği yeni konular hakkında roman yazmaz. *Sinekli Bakkal*'da, kaynağını yerlilikten alan bir batılılık önerisi vardır. Tılsımlı Kuyu Operası'nın, yani yerliliğin ilhamıyla bunu gerçekleştiren kişi Rabia olacaktır.

Halide Edib ile beraber Müfide Ferit, Emine Semiye, Şükûfe Nihal, Halide Nusret ve Nezihe Muhittin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan kadın yazar mirasının diğer yazarlarıdır. Şükûfe Nihal, Halide Edib'in başlattığı cinsiyet ve yazar ilişkisini biyografisi ile harmanlayarak *Yakut Kayalar, Çöl Güneşi, Yalnız Dönüyorum, Çölde Sabah Oluyor* romanlarıyla, santimental çizgiye yeniden döndürür. Bu nokta, feminist edebiyat ile kadın edebiyatı arasındaki farkın da belirleyicisi olur. Popüler edebiyat geleneği içerisinde Şükûfe Nihal çizgisinden; anlatıcı olarak kadın yazarlık meselesine odaklanan eserlerdeyse Halide Edib'in yolundan ilerlenecektir. Bu sorunu işleyen kadın yazarlar 1970'li yıllardan itibaren verili ataerki dili bozma amacını da taşıyacaklardır. Baba, devlet, yasa, iktidar gibi sınırlandırıcı her unsurun karşısında kadına dair ötekileştirmenin varlığına inanan kadın yazarlar, geleneğin ve yerleşik dilin karşısında bir yaratım dili tercih etmeye başlarlar. Sezgisel, mitolojik özler taşıyan ve dil kurallarını yok sayan bu dil, kadın yazar ve anlatıcı deneyimine yeni bir soluk getirir.

O halde Cumhuriyet sonrası kadın romancılarına baktığımızda karşımızda popüler roman, estetik roman ve düşünsel romanı olmak üzere üç farklı roman türünü örneklediklerini belirtebiliriz. Mebrure Sami Alevok, Muazzez Tahsin Berkant, Mükerrerem Kâmil Su, Cahit Uçuk, Kerime Nadir, Suzan Sözen, Pakize Başaran, Sevda Sezer, Peride Celâl, Canan Tan ve ideolojik karşılığı da olan romanlarıyla Şule Yüksel Şenler Cumhuriyet döneminin önemli popüler edebiyat romancıları olur. Eserlerin basmakalıp, dilin kolay ve günlük, vakanın ve kurgunun basit olduğu bu romanlar, okura haz

vermek, onu hayatın gerçeklerinden uzaklaştırarak duygu boşalımını gerçekleştirmek gibi hedeflere hizmet eder. Çok satan bu romanlara okunduktan sonra ikinci kez dönülmez, çünkü eser, estetik edebiyatın ilkelerinden uzaktır ve açık yapıt özelliği göstermez. Cinsellik, merak unsurunu tetikleyen her detay, tesadüfîlik ve entrika yoğunluğu popüler romanların genel karakteristiğidir. Erkek popüler roman yazarları daha çok tarihî roman ve polisiye roman türünde eserler verirken, kadın romancılar aşk romanları ve beyaz, pembe, mor dizilerde eserler vermeyi tercih ederler. Bu da okur ile yazar arasında samimiyeti güçlendiren, sırdaşlık rolünü artıran, bu samimiyete bağlı olarak da eseri dil ve kurgu bakımından zaafa uğratan bir uyuma neden olur. Sonuçta bu roman türü ve romancılar, daha çok gençlere ulaşan ve hayatın bir döneminin başucu eseri olan, devamında da hızla tüketilen ve unutulmuş eserler olarak sınıflandırılır.

Estetik edebiyatın sınırları içerisinde ve sosyal meseleleri de içerecek romanlar yazan kadın romancılar ise Tanzimat döneminden beri toplumsal hayatta yer bulması istenen kadının, nihayet bu hayata ortak olmasının ve roman türünün her başlık ve içeriğinde ürün verebilecek durumda bulunmasının kanıtıdır. Artık kadın edebiyatı melodramik ve hislendiren edebiyat olmaktan çıkar ve kadın yazar bol sıfat kullanan, mektup, günlük ve hatıra defteri gibi anlatım tekniklerinden faydalanarak iç dökmeyi hedefleyen yazar olmak amacıyla değildir. İçinde olduğu toplumun meselelerinden haberdar ve onları yönlendirme, eleştirme gücüne de sahip olan kadın yazar, kendi dil dünyası içerisinde romanın sosyoloji ile ilgisini de kurabilmektedir. Bu noktada uzun zamandır ihmal edilmiş ancak önemi şimdilerde fark edilen Suat Derviş'ten söz edilmelidir. Sosyalizmin edebiyattaki ilk savunucularından olan romancı, büyümlü gerçekçi yolun da ilk örneklerini verir. Sonrasında ise yazar, toplumsal gerçekçi edebiyatın mühim bir damarını oluşturacaktır. Derviş, *Ankara Mahpusu*, *Fosforlu Cevriye*, *Hiç*, *Buhran Gecesi* gibi romanlarıyla edebiyat için kuvvetli bir ses olur.

Adalet Ağaoğlu, nehir roman düzeninde kaleme aldığı romanları ile modern ve postmodern edebiyatın geçiş yolunu, Tanpınar ve

Oğuz Atay ile birlikte hazırlayan isimdir. Darbeler sürecinin toplumsal panoraması ve modern kentli kadının trajedileri, cam tavan sendromunun görünüşü ilk kez Ağaoğlu'nun romanlarında tartışılır. *Ruh Üşümesi* romanı ile dil erotizmini örnekleyen ve kadın dilinin sınırlarını aşan yazar, kadın edebiyatı hususunda oldukça önemli bir noktadadır.

Füruzan, Sevinç Çokum, Emine Işınsu, Samiha Ayverdi, Münevver Ayaşlı gibi isimler, toplumsal hayat ve insanlarla ilgili meseleleri farklı bakış açılarıyla yorumlayan yazarlardır. Füruzan, özellikle *Parasız Yatılı* ve *47'liler* ile sol fraksiyonun timsal isimlerinden olurken; bir dönem milliyetçi gençliğin başucu kitabı olan *Sanıcı* ile de Emine Işınsu bu misyonu yüklenir. Sevinç Çokum ve Samiha Ayverdi, nostalji ve hatıralar üzerinden kent tarihine yönelişleriyle dikkat çekerler. Sevgi Soysal, siyasal hayatın içerisinde cezaevinde de kalmış bir yazar olarak özellikle *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* romanı ile bir dönemi açıklar. Oya Baydar, *Hiçbiryer'e Dönüş* romanı ve *Çöplüğün Generali* ile hem sol fraksiyon adına bir otokritik başlatır hem de biyopolitik sürecin insan üzerindeki etkisini cesaretle roman üzerinden yansıtır. Ayşe Kulin, önemli bir çeşitlilik içerisinde Türkiye tarihini romanlarına konu edinir. *Köprü, Füreya, Adı Aylın, Sevdalinka* gibi romanlarıyla belge ve belgesel roman türlerini örnekler. Kültürel emperyalizmin eleştirisini yapan nehir romanları ile edebiyat tarihinde önemli bir yer edinen Alev Alatlı, Türk romanının önemli simalarından olur. Özellikle kadın, tabiat ve iklim endişesini mitolojik ve zaman zaman fantastik bir eğilimle romanın meselesi hâline getiren Buket Uzuner de bu çizgide anılmalıdır. Kalem aldığı fantastik edebiyatın ürünleriyle, sahanın neredeyse tek temsilcisi olan Nazlı Eray da bu başlıkta unutulmaması gereken bir isimdir. Ayfer Tunç ve Sema Kaygusuz çoğunlukla folklorik etkileri kullandıkları ve iktidar temsillerini eleştirdikleri eserleriyle son dönemin önemli kadın yazarları olurlar. Bu başlık altındaki kadın yazarlar, eserlerinde estetik birikimi, sosyolojik, tarihsel ve psikolojik bir zeminle harmanlamayı başarmış ve eser verdikleri alanda öncü rolünü üstlenmişlerdir.

Kadın yazarlık konusunu teorik çerçevede tartışan, anlatıcı kimliği ve anlatma yolları üzerinde estetik ölçüler geliştiren, kadın bedeni üzerine meselesi olan ve cinsiyet engeline odaklanan düşünsel romanlarıyla ön planda olan kadın romancılar ise Cumhuriyet döneminde özellikle 1980 sonrasında kadın edebiyatı adına önemli işlev yüklenirler. 1970’li yıllarda Latife Tekin ve Leyla Erbil ile başlayan bu dişil edebiyat, Pınar Kür’ün beden ve cinsiyet temsillerini tartışan romanlarıyla devam eder. Tezer Özlü’nün psikoloji ve biyografiyi birleştirerek bir şahsî dil inşa ettiği romanları, Atasü’nün kadın bedenini cinsellik ve iç gerçeklik içerisinde yorumlayan eserleri edebiyatta dişil arzu ve yönelimin karşılıkları olur. İnci Aral, özellikle Elektra Kompleksi’ne ve kadın cinselliğine önem veren romanlarıyla edebiyat tarihinde yer eder. Türk edebiyatında queer edebiyatın, cinsiyet ve cinselliğin politize edilmesine karşı duruşun ise genç yazar Nazlı Karabıyıkoglu’nun anlatılarında vurgulandığını görürüz.

Ve Kadın Sahnede: Cumhuriyet Döneminde

Kadın Yazar ve Tiyatro

Tiyatro, tür olarak Türk edebiyatında Orta Asya’dan beri gelenekli biçimde mevcuttur. Doğaçlamaya dayanan yapısında, meddah, orta oyunu, köy seyirlik gibi türleri olan tiyatro, Batılı ve modern biçimiyle edebiyatta Tanzimat devrinde varlık kazanır. Tanzimat yazarları kamuoyu oluşturma ve halka ulaşma anlamında tiyatroyu kullanırlar. Böylece edebî karşılığı yanında sosyolojik karşılığı da bulunan tiyatro oyunları Tanzimat için önemli bir yenilik alanı olur. Meşrutiyet dönemi tiyatrosu, estetik özelliklerin değer kazandığı, sosyal ve kültürel durumların, ayrıca Türkçü ideolojiye bağlı meselelerin gündeme geldiği oyunları içerir. Alafrangalaşmanın toplumsal zararları, yabancı kadınlarla evliliğin aile hayatındaki etkileri, ailede görülen yozlaşma ve değer yitimi, kadın hakları bu dönemin diğer hâkim unsurlarıdır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise tiyatro bir yandan yeni rejimi halka tanıtmak ve benimsetmek diğer yandan da rejimin hedeflediği yeni insan ve aile tipini yetiştirmek amacıyla kamusal meseleleri

önceler. Kadın ve evlilik, kamusal alanda kadının varlığı, savaşlar dönemi, Atatürk temalı eserler 1950'ye kadar olan eserlerin temel konularıdır. 1950-1980 dönemi boyunca göç, sınıflı toplum ve sömürü, gecekondulaşma, bürokrasinin eleştirisi, törel değerlerin sorgulanması merkeze alınır. 1980 sonrasında yalnızlaşma, yabancılaşma, kadın hakları, yaşlılarla yaşanan çatışmalar, evliliklerdeki maddiyatçı kaygılar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini eleştiren eserler verilir.

Tiyatro alanı, kadın yazarların geç dâhil oldukları bir sahadır. Halide Edib Adıvar'ın *Kenan Çobanları* ve *Maske ve Ruh* isimli eserleri kadın yazarların tiyatro deneyimleri adına önemlidir. İlk metninde Halide Edib, kadın haklarını işlemiş; ikinci metninde ise Nasreddin Hoca merkezinde medeniyet ve yerlilik konularını işlemeyi sürdürür. Nudiye Nizamettin, *Beyoğlu 1931* isimli eseri ile toplumsal yozlaşmayı örnekler. Cahit Uçuk, manzum bir korsan hikâyesi olan *Gök Korsan* ve masalsi etkiler taşıyan *Sırma Bacı* adlı oyunları ile aventür aşk maceraları kaleme alır. Sevgi Sanlı, *Dilsizlerin Dili* oyununda bozulmuş düzen içerisinde namusuyla ayakta kalmaya çalışan bir kişinin maceralarını işler. Yazarın *Menevşe Yaprğından İncinen Kız* isimli eseri, Halide Edib'in *Maske ve Ruh* oyunu ile benzerlik gösterir. Oyun fantastik ve folklorik unsurlarla bezenmiştir. *Yazılıkaya* oyununda ise yazar mekân olarak Çorum'u seçer ve mitolojik bir eğilim de oyunda söz konusu olur. Yazar, pek çok tiyatro metninin de çevirisini gerçekleştirir. Perihan Zorlu, 1960'lı yılların tiyatro yazarlarından. *Günah Gecesi* ve *Son Yağmur* adlı oyunlarında kötücül kadın tiplerini ve varoluşsal kötülüğü konu edinir. Semra Özdamar *Yalnız Kadın* isimli tiyatrosuyla kadının toplumsal hayat-taki yerini sorgular.

Eserlerinde estetik değerleri önceleyen tavrıyla Nezihe Meriç, kadın tiyatro yazarları arasında mühim bir isim olur. *Sular Aydınlanıyordu* isimli eserinde, tek kadın oyuncunun sergilediği dokuz kadının karakter ve ruh durumlarını canlandırır. Gündelik çıkarlarının peşinde olan kahramanlar, kadının insan yönünü açığa çıkarır. *Çın Sabahta* oyununda yazar mahalleye yeni taşınan bir kadın ile komşusu arasında başlayan tartışmanın arkadaşlığa dönüşmesini işler.

Sevdican, cinsiyetinden sıyrılarak insan kavramı etrafında incelenmesi gereken kadınların öyküsüdür. *Tartışma*, bir aile içi kavgayı konu edinir. *Öyle Bir Gün*, dertlerin kalabalık içerisinde dahi tek başına yaşandığı fikrini, gecekondulaşma üzerinden veren bir oyundur.

Şiir tarihinde mühim bir yeri olan Gülten Akın, tiyatro sahasında da hayli eser sahibidir. *Çıkış*, *Babil'de Bir Kadın*, *Babil'de Bir Yusuf*, *Batak*, *Kapılar Pencere*ler, *Keloğlan*, *Kızlar Değirmeni* oyunlarında halk dili ve kültürünün ön plana çıkarıldığı görülür. Bu oyunlar kısa ve çoğunlukla tek perdedir. Şiirinin malzemesini oyunlarında da işleyen yazar, dinler tarihi, masallar ve geleneğin modernize edilmesinden faydalanırken, oyunlarını da karakteristik kılar.

Kadını toplumsal konumu içerisinde ve normlara bağlı hayatında sıkışmış ve içine kapanmış hâlde sunduğu önemli metinleriyle Ülker Köksal da Cumhuriyet döneminin önemli oyun yazarlarındandır. Köksal, *Sacide*, *Yollar Tükendi*, *Âdemin Kaburga Kemiği*, *Gün Dönerken*, *Besleme*, *Önce Sevgi*, *Dünyanın Yaşlı Çocukları* gibi eserlerinde meselesi yalnızca kendine kıvrılan ve toplumun gözünden kaçamayan kadınları konu edinir.

Nezihe Araz, toplumsal hayata dair tiyatro metinleri ile Cumhuriyet döneminde tiyatronun önemli boşluklarından birini doldurur. *Bozkır Güzellemesi*, *Öyle Bir Nevciyan*, *Alacakaranlık*, *İmparatorun İki Oğlu*, *Cahide*, *Afiye* *Jale*, *Ballar Balını Buldum*, *Savaş Yorgunu Kadınlar*, *Mustafa Kemal'in Ankara'sı*, *Uzun Bir Gün*, *Kuvay-ı Milliye Kadınları*, *Kutlu Melek*, *Yarım Kalan Masal* isimli oyunlarında tarihin, tasavvufun ve geleneksel kültürün izleri takip edilir.

Tiyatro tarihinin bir diğer önemli kadın yazarı olan Bilgesu Erenus, her türlü iktidarın ve hiyerarşinin, sınıf çatışmasının karşısında duran eserleriyle dikkati çeker. Yazar, *Kaside*, *İkili Oyun*, *Güneyli Bayan Lillian Hellman*, *555 K Misafir*, *Acılar Şenliği*, *Dokumacılar*, *İnsan Aklını Koruma Enstitüsü*, *Kırmızı Karaağaç*, *Bir Senaryo: Dersim*'38- *Bir Oyun: Fikret*, *Halide*, *Çağrı*, *Samur Kürk*, *Misafir*, *Nereye Payidar*, *İkian-tikomünist*, *Yaftalı Tabut* eserleriyle efendi-köle diyalektiği ekseninde okunabilecek ürünler verir. Öteki kimliği işleyen ve ön plana çıkaran yazar, kadın kahramanlarını da oldukça güçlü çizer.

Sanatıyla Türk edebiyatında mühim bir noktada bulunan Adalet Ağaoğlu, Cumhuriyet döneminin bir diğer kadın tiyatro yazarıdır. Meseleleri daha çok aile ve bireyin sorunları olan yazar, *Evcilik Oyunu* isimli eserinde cinsiyet eşitsizlikleri üzerinde durur. Oyunun kahramanlarının isimleri yoktur ve yazar onları yalnızca Kadın ve Erkek olarak isimlendirir. Kahramanlar, bir hâkimin karşısında boşanma arzularını dile getirmekte ve boşanmak istemelerinin gerekçelerini sıralamaktadırlar. Birbirlerini çok sevmelerine rağmen bir arada oldukları zaman nefessiz kalıp boğulduklarını anlatan çift, dertlerini görünmeyen hâkime anlatamazlar. Kadınlığın toplumsal karşılığı nedeniyle evinde dahi rahat nefes alamayan, bedeni sürekli ötekinin denetimiyle sınırlanan öznelerin yalnızca biri olan Kadın, eserin sonunda nefessiz kalarak bireyselliğini yitirir ve hâkim, duruma isyan eden eşleri hapse gönderir. Toplumsal ahlakın sorumlusu olan bekçi, onları koğuştta da denetlemeye devam eder. Yazarın bir diğer eseri olan *Çatıdaki Çatlak*, henüz bekâr olan ve ağabeyi ile yaşayan Fatma'nın hayatını anlatır. Kendisini evde bir sığıntı olarak gören Fatma, rahatsızlanır ve Fatma Kadın, onun hastane sürecinde eve yardımcı olarak alınır. Eserin asıl meselesi burada başlar ve iki kadının hayatı, sosyal sınıfları, eğitimleri ve hayattan anladıkları ekseninde şekillenir. *Tombala*, oyunun toplumsal işlevleri üzerinden kurgulanmış bir eserdir. Yaşlı çift kendilerini oyalamak, kayıp giden gençliğin acısını bastırmak ve çocuklarının vefasızlığını unutmak için tombala oynarlar. Bu eserde, baskı ve kaçış problemi, çiftin oyunu tutku hâline getirmesine neden olur (Örgen 2010). *Sınırlarda* adlı oyununda Ağaoğlu, devlet ve halkın birbiriyle ilgili beklentilerinin yarattığı baskı ve uyumsuzluğu anlatır. Feminizmin izlerinin takip edildiği eserde, iktidar ve ordu ilişkisi de sorgulanır. *Bir Kahramanın Ölümü*, yazarın eril ve dişil kimlikler arasında sıkışmış insanın iç çatışmasına odaklanır. *Çıkış* isimli oyununda ise Ağaoğlu, okurlarına psikanalitik bir okuma imkânı sunar. Kızını her şeyden korumak adına onun dışarı çıkmasına izin vermeyen bir baba figürü üzerinden kurulan oyunda kız, evin her yerinde bulunan böceklerle mücadele ederek kendisini keşfedecektir. Nihayet cesaretle eşikten geçerek dışarı çıkacak olan kızın bu durumu sembolik açıdan genç

kızlıktan kadınlığa geçiş ritüelinin de karşılığı kabul edilebilir. *Kozalar*, komşuluk ilişkilerini konu edinir. Kahramanlar, bir evde misafirdir ve olumlu tipler değildir. Birbirleriyle çekişme içerisinde dedikodu yaparken, duydukları bir hırsızlık haberi üzerine kendi konfor alanlarını kaybedecekleri korkusuyla ne yapacaklarını şaşırırlar. Yazar böylece küçük hayatları eleştirir. *Kendini Yazan Şarkı*, siyasî eylemlere karışan gençlerin köye sığınmaları ve halka ilişkileri üzerine kurgulanır. *Çok Uzak Fazla Yakın*, yalnız bir anne olan Meltem ile ikiz erkek kardeşi arasındaki entrik düğümler üzerinden ilerleyen bir oyundur. Ağaoğlu tiyatrolarında merkez tema, bireyin iç çatışmasıdır. Sınıfsal eşitsizlikler, toplumsal yargıların neden olduğu baskılar, kadın bedenine dair yargılar, gündelik kent hayatı yazarın diğer temalarıdır. Ağaoğlu, ayrıca radyo skeç ve oyunlarını da *Çağımızın Tellalı* isimli eseri içerisinde toplar.

Sonuç Niyetine: Kadın Edebiyatını Düşünmek

Tanzimat ile oluşmaya başlayan kadın edebî literatür ve hafızası, Cumhuriyet devrinde daha da güçlenir ve müstakil bir tarihe kavuşacak denli isim ve esere sahip olur. Kadın yazarlar şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi kurgusal eserler yanında deneme, hatıra, günlük, gezi yazısı gibi düşünsel türlerde de eserler vererek, kendi alanlarını inşa ederler. 1970'lerin ortalarına değin verilen mücadele, sadece kadın yazarın varoluş sürecini tamamlama yolundaki çabasıdır. Bu tarihten sonra ise diğil unsurlarla örülen bir anlatı dünyasının inşası için çalışılır. Ancak sıklıkla gözden kaçırılan mesele, edebiyatın, kadın edebiyatı olarak ayrışmasının cinsiyet temelli bir ayrıştırma olmadığı hususudur. Kadınların, öteki kimliği içerisinde uzun yıllar hegemonik eril iktidar alanında kalmaları, sanatlarını da verili yapı üzerinden aktarabilmelerini gerektirir. Oysa bu tutum, duygusal, duygusal, düşünsel, psikolojik ve hissi planda kadın sanatçının, kendisine ait bir dil ve üslup alanının içinden konuşma yetisini sınırlandırmasına, bir süre sonra da kendi sesini yitirmesine neden olur. Kadın edebiyatı kavramı ayrıştırıcı olmak amacıyla değil, eseri örtük dil, cinsiyetsiz aktarım, sıfat kullanımındaki çeşitlilik, bakış açısındaki detaylandırma ve fenomenolojiye yatkınlık anlamında

değerlendirmeye açmak amacıyla seçilmelidir. Bu noktadan ilerlediğimizde, Türk edebiyatı içerisinde kadın edebiyatı; melodramlar, toplumsal eserler ve dışıl inşa olmak üzere üç farklı başlıkta okuruna ulaşmıştır diyebiliriz. Kadının edebiyatta var olma süreciyle başlayan dönemde görülen melodramlar, katartik etkiyi hedefleyen eserleri içerir. Bu dönemde ahlakî değerlerin öncelendiği, edebî metinden samimiyet beklendiği ve yazarın, okur ile dertleştiği görülür. Kadın yazarın ve kadın okurun birlikte var olduğu ve edebî eserde kadın sesine alışılan bu devreden sonra toplumsal meseleler karşısında fikrini ve duygularını ifade eden, hatta bu meselelerin içerisinden konuşan, sosyolojik rolleri olan kadın yazarların eserleriyle karşılaşılır. İktidar söylemlerinin içerisinden konuşan bu romanlarda kadının sosyal hayatın doğal bir uzvu hâline gelişini, edebiyat metinlerinden takip etme imkânımız doğar. Dışıl inşa ise kadın yazarın, yazarlık ve anlatıcılık deneyimini, dışıl bir dil alanı içerisinden örme sürecidir. Verili dili ve dilin kalıplarını bozan, yeni bir gelenek icat etmeye çalışan, beden temsillerini kadınlar lehine dönüştüren ve cinsiyetsiz bir edebiyat metnini ortaya koyan kadın yazarların bu denemeleri, bahsettiğimiz kadın edebiyatı tarihinin varlığı açısından oldukça önemli olacaktır.

Kaynakça

- Adıvar, H. (2019). *Handan*. Can.
- Altunkaya, N. (2016). Didem Madak'ı Çok Sevmek. *Edebiyat Nöbeti*. S. 6.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat/ Babasının Kızı Olmak*. Kesit.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis.
- Ezin Akgün, B. (2018). *Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat*. (Yüksek Lisan Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Günaydın, A. U. (2017). *Kadınlık Daima Bir Muamma*. Metis.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak*. Metis.
- Marmara, Nilgün (2000). *Kırmızı Kahverengi Defter*. Telos.
- Örgen, E. (2010). *Adalet Ağaoğlu'nun Oyunları*. Palet.
- Woolf, V. (2017). *Kendine Ait Bir Oda*. (Çev. E. T. Özkulahçı). İndigo.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA KADINA BAKIŞ

Arş Gör. Tuğçe Nur KESİN

Giriş

Geçmişten günümüze toplumun her aşamasında etkin role sahip olan kadın, zaman içerisinde farklı çalışmalara konu olmuştur. Tarihi kaynaklar kadar toplumun bir yansıması olarak ele alabileceğimiz edebi metinler de dönemin yaşam tarzını ve düşünce dünyasını bizlere sunmaktadır. Eski Türk yaşamı içerisinde daha ön planda bulunan kadın, zaman zaman bazı değişimler sonucunda geri planda kalmıştır. Türklüğün ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Köktürk Kitabeleri ve sonrasında Karahanlı döneminde yazılan *Kutadgu Bilig*, *Divân-ü Lugati't-Türk* gibi eserlere baktığımızda, kadın ve kadının toplumdaki rolü hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu sebeple, kadın çalışmalarının yoğunlaştığı alanlardan biri de edebiyat olmuştur.

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemde Budizm ve Maniheizm'in hâkim olduğu Uygur metinlerine bakıldığında kadın, canlıları günaha sevk eden ve erkekleri aydınlanma çizgisinden uzaklaştıran unsur olarak görülür. Bu durum *Altun Yaruk*'tan alınan *tişi tınlıgka bodulmak yapşınmak ugurınta nizvanılıg ot üze örtenip anın men kılın eraser ayıg kılınçlarıg* (Kaya 1994: 102¹⁷⁻²²) "Kadına bağlanmak sebebiyle ihtiras ateşi ile yanıp kötü hareketleri yaptıysam." cümlesinde açıkça görülmektedir.

Köktürkçe ve Eski Uygurcada, Türk kadınının sosyal hayatta ve aile içerisindeki yeriyle ilgili “*abınçu* (cariye), *ana* (anne), *baltır* (baldız), *katun/hatun* (eş, anne, kraliçe), *kelin/keliñ* (gelin), *kırkın* (cariye), *kız* (kız, kız çocuğu), *kunçuy* (eş, anne, prenses), *küñ* (cariye), *ög* (anne), *siñil* (kız kardeş), *yeñge* (yenge)” gibi pek çok kelime tespit edilmiştir (Atsız, 2021: 107).

Eski Türkçede *ebçi/evci* kelimesi “evin hanımı” ile ön plandayken *katun/hatun*; “yüksek mevkide bulunan kadın” için kullanılan ayırt edici kavramlardandır. Bu durum, söz varlığında kadına yönelik konum/hiyerarşi bildiren kavramların olduğunu göstermektedir.

Dilin canlı bir varlık olarak geçirdiği değişim elbette toplumların değişimine bağlıdır. Türk toplum yapısındaki değişikliklerin izlerini metinlerden süren Fuat Köprülü, *Kutadgu Bilig*’i Köktürk Kitabeleriyle mukayese etmiş ve *Kutadgu Bilig*’de hâkim olan anlayışın eski Türk ideolojisi olmadığını söylemiştir: “Eski Türk ananelerinde ve Halk destanlarında kadın; çocuğunun ilk ve başlıca mürebbisi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Oysa *Kutadgu Bilig*’de kadın, vefasız, faziletsiz, bu yüzden evden dışarı çıkarılmaması gereken bir varlıktır.” (Köprülü, 1981: 168). Mehmet Kaplan da “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” (Kaplan, 1951) adlı yazısında benzer tespitlerde bulunur.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*’de dünya ve yaşlı kadın arasında bağ kurar. Ona göre dünya vefasız ve dönecek huylu bir kadındır:

*bu irsel yayığ kılkı kırtğa ajun
kılınçı kız ol körse yaşı uzun* (KB, 399)

“Bu kocakarı dünya vefasız ve dönecek huybudur,
edası kız gibi, bakarsan yaşı büyüktür.” (Arat, 1959: 39).

Harezmi Türkçesi metinlerinden *Nehcü'l-Feradis*’te kadın, süsü ile erkekleri uhrevî dünyadan uzaklaştırıp onu dünya ile meşgul eden varlıktır.

Değişen Türk ideolojisini anlamak için medeniyet devrelerinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Kaplan, yaşadığımız medeniyet devrelerine göre Türk kültüründe kadını üç şekilde değerlendirir:

“1. İslamiyet’ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşıır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2. Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzuu olduğu görülür.

3. Garp medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle eşit bir seviyeye getirilir.” (Kaplan, 1951: 99).

Kaplan’ın açıkladığı bu üç kadın tipinden birincisine Dede Korkut Kitabı’ndaki kadın tipleri örnek olarak verilebilir. Yeri geldiğinde ata binip ok atan kahraman Türk kadınıni temsil eden tipler, göçebe yaşam içinde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşik hayata geçiş ve İslamiyet’in kabulüyle birlikte pasif bir role sahip olan kadın kimliğine Kutadgu Bilig’de rastlıyoruz. Ali Şir Nevâyî’nin Divanlarındaki kadın tipi de Kutadgu Bilig’de olduğu gibi pasif rolde karşımıza çıkmaktadır.

Ali Şir Nevâyî ve Türkçe Divanları

Çağatay Türkçesi; 15-20. yüzyıllar arasında Türkistan coğrafyasında kullanılan edebî dildir. Çağatay tili “Çağatay dili” veya Çağatay türkisi “Çağatay Türkçesi” olarak adlandırılan dönem, Karahanlı ve Harezm Türkçelerinin devamıdır ve Timurlular devrinde teşekkül etmiştir. “Fakat Çağatay kelimesi son anlamıyla 15. ve 16. yüzyıl şairleri tarafından hemen hemen hiç kullanılmadı, (bu devir şairleri) onun yerine *türki*, *türkçä*, *türk tili*, gibi tabirleri tercih ettiler.” (Eckmann, 2017: 76).

Doğu Türkçesinin en parlak dönemi olarak kabul edilen Çağatay Türkçesi, pek çok şair ve yazarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Anadolu sahasında Çağatay Türkçesinin takipçisi isimler yetişirken bu sahanın eserlerini anlamak için çok sayıda sözlük hazırlanmıştır.

Ali Şir Nevâyî, Çağatay Türkçesinin baş temsilcisi ve en önemli ismidir. O, alanında pek çok ilke imza atmış; kullandığı dil ve ortaya koyduğu eserleriyle günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Baykara'nın, Emir Hüsrev-i Dihlevî gibi hayatının dört çağında yazdığı şiirlerini dört divanda toplaması tavsiyesi üzerine Nevâyî, 1491-1498 yıllarını kapsayan bütün şiirlerini bir araya getirerek dört divana bölmüştür. Her birinde 650 gazel ve diğer türdeki şiirleri yer almaktadır. Bu dört divan hayatının devirlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. 18-20 yaşları arasında yazmış olduğu çocukluk ve ilk gençlik dönemi şiirlerinin bulunduğu divana *Garâ'ibü's-Sıgar* "çocukluğun gariplikleri", 20-35 yaşları arasındaki şiirlerini *Nevâdirü's-Şebâb* "gençliğin nadirlikleri", 35-45 yaşları arasında yazdığı şiirlerini *Bedâyi'ül-Vasat* "orta yaşlılığın güzellikleri", 45-60 yaş arasında yazmış olduğu şiirlerini *Fevaidü'l-Kiber* "büyüklüğün faydaları" adlı divanlarda toplamıştır. Bu divanların hepsine birden *Hazâyinü'l-Maanî* adını vermiştir (Argunşah, 2018: 54).

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Kadın

Tasavvufta kadın, "nefis" ve "dünya" ile özdeşleştirilerek "kaçılması gereken" dünya süsü olarak karşımıza çıkar. Nevâyî'de de bunun izleri görülür.

*çerh oldı zâl-i hile-ger anıñ tarîki mekr
tecrîd ili talâk bu mekkâre iyleñiz* (BV, 208/6)

"Dünya yaşlı bir hilekâr kadın olmuştur, onun yolu hiledir, bu düzenbaz kadını boşayıp halktan uzaklaştırınız" (Toprak, 2021: 202).

Evlilik geleneklerin başında gelen başlık parası (kalın) ve mihr uygulamaları nikâhta kadına ya da ailesine verilen maddi unsurlardır. Türkistan coğrafyasında hâlâ devam eden kalın uygulaması, Anadolu'nun küçük yerleşim yerlerinde de devam etmektedir. Bunun yanında İslamiyet'in kabulüyle kadına nikâhta sorulan mihr bedeli de devam etmektedir. Nikâhta güvence verilen para ve altın için can ipliğinin bedel olması fikri Nevâyî'ye özgü bir benzetme olarak görülebilir. Nevâyî gerçek hayatında evlenmemiştir. Bu beyitlerin arka planında evliliğin "onun can ipliğini alacağı" fikri yatmaktadır (Toprak, 2021: 203).

*cihan mekkâresi dil-keşdür amma kim ki 'akd itse
ipek cân riştesi yarmak anga dîn nakdi kâbîndur* (GS, 170/8)
"Cihanın hilekâr kadını gönül alıcıdır ama onu kim nikâhlaşa
ipek can ipliği ona nikâh bedelidir" (Toprak, 2021, 203).

Nevâyî, dünyanın geçiciliğini, aldatıcılığını anlatmak üzere kadın metaforunu kullanır. Bu kadın yaşlı ve çirkindir ama kendini gelin gibi süslemektedir. Amacı insanı avlamaktır, ona av olmamak, bu süslü yalancı gelini hemen boşamak lazımdır. Sûfilerde genel olarak görülen kadından uzaklaşma Nevâyî'de de etkisini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Nefsin mücadele ettiği başlıca nesnelerden biridir kadın, ondan uzaklaşmak nefis savaşının adımı olarak görül- düğü için dünyaya ait zevklerin terkinde de ilk hedef kadındır. Dünyanın kendisi de bizzat kadındır fikri sûfilerde ve Alî Şir Nevâyî'de sıkça işlenmektedir (Toprak, 2021: 201-202).

*çerh zâli kim özin lu'bet dik ârâyış birür
kaçkıl andın kim imes lu'bet irür Hak la'neti* (BV, 631/6)
"Dünya kendisini bir oyuncak gibi süsleyen kocamış biridir,
ondan kaç o oyuncak değil Hakk'ın lanetidir." (Toprak, 2021, 202).

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe divanlarında "kadın" ile ilgili tespit edilen kelimeler alfabetik sıra içinde verilmiştir:

'acüz: "cadı kadın, kocakarı".

*dehr zâliğa köñül birme ki Rüstemlerni
mekr ile iyledi 'aciz bu sitem-kâre 'acüz* (BV, 215/5)
"Yaşlı kadın olan dünyaya gönül verme ki
Rüstemleri hile ile aciz eyledi bu sitemkâr cadı kadın."

İran hükümdarı Rüstem, gücün sembol isimlerinden biridir. Fakat şair, onun bu dünyaya fazla meyletmesini tenkit etmektedir. Onun bu dünyaya hükmetme arzusunu, yaşlı bir kadına gönül vermek olarak tasvir eden şair, onun bu yüzden gücünü kaybedip aciz düş- tüğünü ifade eder (Günaydın, 2017: 1464).

'arûs: "gelin, güzel olan her şey ve çok utangaç".

"Şair, menfi bakışını, *arûsu* zaten olumsuz olarak düşünülen *dünyâ*, *dehr*, *cihân* ve *çerhe* benzeterek pekiştirir. Dünya, akdine sadık olma-

yan bir gelindir, âşığın dinini yahut ömrünü mihr olarak istediği için onun mihri ateş pahasıdır/*hûn-bahâ*; ona kavuşmak çok zordur, kavuşunca da mutlu olunamaz, huzur ancak ondan tamamen vaz-geçmekle olur. (Günaydın, 2017: 59).

algalı dünyâ 'arûsın iy ki satting nakd-i din
'ömr satıp merg almag angla bu satığ alığ (FK, 313/6)
 "Dünya gelinini alalı imanını sattın,
 bu alışveriş ömrünü satıp ölüm almak(tır)."

Âşık Müslüman'dır ve geline benzetilen dünya ile evlenebilmek için en değerli şeyi olan imanını satmaktadır. Bu alışveriş şair tarafından, ömür satıp ölüm almaya benzetilmektedir.

tañla cennet hırudın kiç ey köñül nâ-kâm ile
ger bu kün dünyâ 'arûsı vaşlını kâm eylediñ (NŞ, 360/6)
 "Eğer bugün dünya geliniyle kavuşmayı istediysen,
 cennet hurisinden isteksizce geç ey gönül."

Beyitte dünya; bir geline benzetilmiş, dünya gelinine gönül verenler de cennetten ve nimetlerinden geçmeli diyerek uyarılmıştır.

felek 'arûsıda yok mihr ü dil-rübâliğ köp
niçük ki hüsn ü cemâl ehliğa vefâ bile nâz (GS, 207/5)
 "Dünya gelininde sevgi ve gönül alırlık çok yok,
 öyle ki güzellik ve cemal ehline vefa bile nazdır."

genc-i 'işretdür 'arûs-ı dehr vaşlı âh kim
'anberin zülfidin özge ejdehâsı yok anıng (FK, 355/6)
 "Dünya gelininin vuslatı, ulaşılması zor bir hazinedir ki
 onun saçlarından başka erjderhası yok."

Dünya gelininin vuslatı, kavuşulması zor bir hazineye benzetilmektedir. Diğer hazineleri yılanlar korurken bu hazineyi ejderhaya benzetilen sevgilinin saçları korumaktadır.

çerh 'arûsığa yok gayr yamanlıg şî'âr
'akdığa meyl itme kim şâhid ü bed-kâredür (FK, 152/5)
 "Felek gelini kötülükten başka bir şey yapmaz,
 sözüne meyletme ki hafif meşrep ve kötü işlerle meşguldür."

bike: “kadın, dul kadın”.

*‘ışk eğer bolsa hevâ-yı nefsdin pâk ey köñül
yok tefâvüt dilbering ger bike bolsun ger mîrek* (BV, 330/6)

“Ey gönül, eğer aşk nefs hevesinden arınmışsa
sevgilin dul kadın ya da soylu kadın olmuş farkı yoktur.”

Sultanın soyundan kadınlar için kullanılan “mîrek” ifadesine karşılık şair, “bike” yani dul kadın ifadesini kullanarak tezat oluşturmuştur.

*Leylî vü Şîrîn’ga hem eyle gehî iltifât
bikege yok çün güzîr öy kız ile dâyedîn* (NŞ, 490/3)

“Leyla ve Şirin’e iltifat et, çünkü
ev kızı ve sütanneden bikeye çare yoktur.”

Şair burada bikeyi evin hanımı anlamında kullanmıştır.

da’d: “güzel yüzlü kadın”.

*cemâlin da’d eger dip min köp itme ay ‘Arab hayret
yüzi ‘aynın körüp her yan nazar kıl zülfîdîn dâlin* (GS, 506/3)

“Ey Arap, sevgilinin yüzü da’d dersem hayret etme, yüzü ayın (gibi)
görünür, yüzünün iki yanındaki zülüfleri dal’dır.”

Arap şiirinde güzel yüzlü kadın demek olan da’d (د ا د), ayın (ع) ve iki tane dal (د) harfliyle yazılmaktadır. Sevgilinin yüzü ayın harfi, zülüfleri ise dal harfliyle özdeşleştirilerek mazmun şeklinde kullanılmıştır.

dâye: “sütanne, dadı, bakıcı”.

*sin semenber-sin ü min lâle kibi kan ara kim
dâye-i dehr biriptür manga kan u sanga süt* (NŞ, 71/3)

“Sen yaseminsin ben kırmızı laleyim ki
dünya sütannesi bana kan, sana süt verir.”

Şair; dünyayı sütanneye, sevgilisini beyaz renkli yasemine, kendini de kırmızı lâleye benzetir. Dünya dâyesi, sevgiliye süt verip onu bembeyaz yaparken, şaire kan emzirmiştir ve lâle rengini almasına sebep olmuştur. Türk şiirinde lalenin iç kısmındaki koyu renk diğer bir deyişle “bağrının yanıklığı”, âşgın gönlü gibi düşülür ve aralarında benzerlik kurulur.

*ata ananga rahmet iy oğul kim körmemiş sin dik
ni ol tokkuz ata bel ni bu dört asraguçı dâye* (FK, 572/6)

“Ey oğul, anne ve babana rahmet olsun ki ne o dokuz ata ne de
bu dört koruyucu dadı senin gibi görmemiştir.”

“Beyitte, *dâye* kelimesinin kozmolojik bir bağlamda kullanımı söz konusudur. Şair, ey oğul diyerek seslendiği memdûhuna, anana atana rahmet diyerek dua etmektedir. *Dokuz ata*, dokuz gezegeni; *dört ana* da *anâsır-ı erba’a* yahut *ümmeât-ı erba’a*, *ümmeât-ı süfliye* olarak adlandırılan dört unsuru yani *hava*, *su*, *toprak* ve *ateşi* temsil etmektedir. Eski telakkide dünya yahut evren, dokuz ata ile dört ananın çocuklarıdır.” (Günaydın, 2017, 226).

dedek: “cariye”.

*ay ile hırşîd ata birle ana bolsa saña
kul dedikdin hâşıl olğan dik durur mîrzâ oğul* (FK, 381/5)

“Ay ile güneş sana baba ve anne olsa,
kul cariye hasıl olmuş gibi bey oğludur.”

*zamâne ehli ki devlet çağı kuluñdurlar
mülâyemet yana köp kılma ol dedekler ile* (FK, 582/6)

“Zamane ehli ki baht çağının kuludur,
yumuşak huyluluktan başka o cariyeler ile çok kılma.”

Kadının toplumdaki bir diğer statüsü de cariye (dedek) olarak karşımıza çıkar. Kendisinden uzak durulması gereken bir cariye olan kadın, burada dünya olarak değerlendirilebilir.

hatun: “kadın, hatun”.

*yahşı hatunlar şafâ-yı zühdidin
‘âlem içre ger yaruğluğ bolsa fâş* (BV, 672/1)

“İyi kadınlar ibadet saflığı,
dünya içinde eğer parlaklık açığa çıkmış olsa”

Kadınlara karşı olumsuz bakış açısının bu beyitte biraz yumuşatıldığını görüyoruz, iyi kadınlar ibadetteki saflık gibi değerlendirilmektedir.

ked-bânû: “bir hâneysi idare eden kâhya kadın”.

*zîb ile tûrfe hergiz irmes öy
bolmasa anda tûrfe ked-bânû (FK, 729/2)*
“Süs ile nazırlık hiçbir zaman ev olmaz,
olmasa orada zarıf kâhya kadın.”

lûlî: “çengi, şarkı çalıp oynayan kadın, hayâsız kadın, zarıf, âfet, gönül çalan”.

*iy Nevâyî iyledi lûlî-veşî könglümni kayd
halknı etrâk esir itti veli bizni cetût (FK, 90/7)*
“Ey Nevâyî, lûlîye benzeyen (sevgili) gönlümü bağladı;
halkı Türkler esir etti, bizi çingeneler.”

Lûlî, Nevâyî'nin gönlünü etkilemiştir. Türkler nasıl baskın yapıp halkı esir alıyorsa *cetût* (çingene) *lûlî*si de şairi güzelliğiyle etkilemeyi başarmıştır. Şair; pek iyi gözle bakılmayan yer yer aşağılanan *lûlî*yi kendine sevgili olarak görmekte, soylu kadınlarla evlenmeyi ise siyasî olarak değerlendirir. Ona göre, *lûlî* ile olmanın tek gerekçesi ancak aşk olabilir. Şiirde kullanılan *lûlî-veş* (*lûlî*ye benzeyen) kelimesi *lûlî* kelimesini yumuşatma maksadıyla tercih edilmiştir.

“Hayata bakış noktası aşk olan şair, bu tip üzerinden ve evlilik üzerinden sosyal hayatın kabul görmüş ve hâlihazırda uygulanan bazı teamüllerine de ince eleştiriler gönderir. Fakat şair, *lûlî*ye âşık olmanın yahut evlenmenin afetlerini de vurgulamayı unutmaz.” (Günaydın, 2017, 583).

*çün Nevâyî cānığa âfet irür lûlî vü tişi
sağınur gül-i beyābān körse Koñrat u Kıyat (BV, 73/9)*
“Çünkü Nevâyî çengi canına afet olur,
Konrat ve Kıyat boyları¹ çöl gülünü görse düşünür.”

*melāhat olsa alur cānnı lû'li vü hindü
ger olmasa kaçurur mäh uça vü ħaluĥ (NŞ, 111/4)*
“Lûlî ve Hintlinin güzelliği olsa can alır,
eğer olmasa ay uçar kaçırır.”

¹ Koñrat ve Kıyatlar, devlet idaresi ve orduda önemli görevlerde bulunan Özbek boylarıdır (Togan, 1947: 45).

*veh ni lûlî-veş dur ol kâtil ki 'amdâ halknung
kanını tökmekke her bir kirpikidür neşterî* (GS, 597/5)

“Vah! Lûliye benzeyen (sevgili), o katil ki
her bir kirpiği halkın kanını dökmeyi bekleyen neşterdir.”

“Lûlî’nin bakışları bile tehlikelidir. Şair, lûlînin kirpiklerini, halkın kanını döküp öldürmek için hazır bekleyen neşterlere benzettir.” (Günaydın, 2017, 584).

rez kızı: “Üzümün kızı (şarap)”.

*cihânda rez kızınıñ la’lîdin ağız alma
diseñ ki körmege-sin zâl-ı çerh mekr u fenin* (FK, 470/6)
“Dünyada üzümün kızının dudağından ağzını çekme,
desen ki yaşlı kadının hile ve hünerini görmeyesin.”

Şair, üzümün kızı metaforunu şarap için kullanmıştır. Ona göre felek hileci yaşlı bir kadındır ve şarap içmekten vazgeçme diyerek kendine öğüt vermektedir. Burada kastedilen şarap ilahi aşktır.

*Hasm-keş kildi felek zâlı bil ey şeyh manga
Rez kızı barıda ol kâmileni kılma nikâh* (NŞ, 101/6)
“Ey şeyh, dünyanın yaşlı kadını bana düşmanca davrandı.
Üzümün kızı varken o kadını benimle nikâhlama.”

*rez kızı zarfını zâhid köp uşatma ir iseñ
öz bütüñni vü miniñ büt kibi tevbemni uşat* (FK, 77/7)
“Şarap kabını zahid çok kırma er isen
kendi putunu ve benim putum gibi tevbemi kır.”

sinil: “küçük kız kardeş”.

*İy hüsn ara şāhib-ğınā hūrşîd atañdur ay ana
İster iseñ nisbet yana hem serv ağa hem gül siñil* (BV, 375/5)
“Ey güzellik (ve) zenginlik sahibi, güneş atandır, ay annen;
bağ ister isen tekrar hem servi abin hem gül kız kardeşin.”

şuh: “neşeli ve serbest kadın”.

*dehr şūhğa köngül ger birmedim ‘ayb itmengiz
‘işvesi çın mu imes yā ‘ahdi yalğan mu imes* (GS, 244/6)
“Dünyanın şuh kadınına gönül vermediysem beni ayıplamayınız,
onun işvesi gerçek değil, sözü de yalan değil midir?” (Toprak, 2021: 203).

tul: “dul kadın”.

Be-ğâyet hîle-gerdür zâl-ı gerdûn
Eger ir-sin hâzer kılğıl bu tuldın (FK, 463/6)
 “Dünya denen yaşlı kadın, son derece hilecidir;
 eğer erkeksen bu duldan uzak dur.”

zâl: “yaşlı kadın”.

mihrdin yüz kılsa kim gerdûn ‘arûsî zâldür
rüstem anı ‘akd kılsa nakd-i cân birgüsü mehr (BV, 141/6)
 “Felek gelini yaşlıdır, onunla nikâh yapsa
 Rüstem gibi canını mehir olarak verir.”

Rüstem, İran millî destanının en güçlü kahramanıdır ve üvey kardeşinin hileleriyle öldürülmüştür. Bu yönüyle Türk edebiyatında hile ile öldürülme konusunda ismi zikredilir.

dehr zâlin ger disem Ferhâd-küş ‘ayb itmengiz
ger imes Ferhâd-küş âhir dîngiz Şîrîn müdür (FK, 205/6)
 “Dünya, eğer Ferhat’ı öldüren zâl desem beni ayıplamayınız,
 eğer o değilse Ferhat’ı öldüren Şirin midir?”

“Ekseriyetle şiirde zâl lafzının cinsiyetini kadın yahut erkek olarak ayırmak zordur. Mutlak yaşlı kimse olarak kullanılmaktadır. Fakat yukarıdaki beyitte Ferhâd ü Şîrîn mesnevisinden hareketle zâl lafzının Ferhat’a yalan haber getirerek ölümüne neden olan kocakarıyı tanımlamak için kullanıldığı açıktır” (Günaydın, 2017, 1461). Şaire göre dünya, Ferhat’ı öldüren yaşlı kadındır. Âşıkları öldüren dünyanın acımasızlığını vurgulamaktadır.

Sonuç

Çağatay Türkçesinin önde gelen ve bu döneme isim verecek kadar güçlü kalemi olan Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında kadına bakış üzerine yoğunlaştığımız yazımızda şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

Ali Şir Nevâyî, İslam ve tasavvuf tesirinde eserler vermiş, bu eserlerin içerisinde kadın; uzak durulması, kaçılması gereken biri konumundadır. Tüm bu uyarılar bir korkuya bağlıdır. Kadının güzelliği akıl alıcı boyutlara ulaştığı için ortaya çıkan bu korku, şairin şiirlerinde kendini açığa çıkarmaktadır. Nevâyî’de kadın; dünyayı

sevdiren bir unsur olarak nesnel varlık ve yer yer dünyadır. Dünya ve kadın arasında kurduğu ilgi tasavvufî düşüncenin yansımasıdır.

Çağatay edebiyatının çağdaşı olan Divân edebiyatında kadın; ilahi aşka ulaştıran araçtır. Ona duyulan aşk, önce kendini sonrasında ise Tanrı'yı bulmaya vesiledir. Divân şairlerinin şiirlerinden farklı olarak Nevâyî'nin kadına bakışı insanı bu dünyaya bağlayan, insana zarar veren konumdadır.

En eski yazılı metinlerimizden itibaren kadın konulu çalışmalar yoğunluk kazanmışken Çağatay Türkçesi alanında bu konuya temas edilmediğini görmekteyiz. Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinin Türkiye Türkçesine aktarımı olmadığı için de bu dönemi anlamak için hâlâ sözlükler ile okumalar yapmak gerekmektedir. Çalışma bu yönüyle alandaki bu eksikliğin giderilmesi için küçük bir adımdır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atsız, M. (2021). Köktürkçe ve Eski Uygurcada 'Kadın' İle İlgili Kavramlar. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1 (1), 87-111. DOI: 10.29228/filolojibengu.4
- Kaplan, M. (1951). Dede Korkut Kitabında Kadın. *Türkiyat Mecmuası*, 9 (0), 99-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18500/194865>
- Karaörs, M. M. (2006). *Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Fevâidü'l Kiber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, T. (2002). *Bedâiyü'l-Vasat, Üçünçü Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kut, G. (2003). *Ğarâ'ibü's-Şîgar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Togan Z.V. (1947). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.
- Toprak, F. (2021). *Tasavvufî ve Edebi Yönleriyle Alî Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

GELENEKSEL TÜRK KONUT MİMARİSİNDE KADININ YERİ

Dr. Emel ŞENER BOY

Giriş: Türk Toplumunda Kadının Yeri

Toplumsal yapının çekirdeği olan aile, toplumumuzun temelini oluşturmaktadır. Aile sağlam temel üzerine inşa edilirse sağlıklı bir toplum, toplum iyi inşa edilirse sistemli ve istikrarlı bir devlet yapısı oluşur. Tarihsel sürece bakıldığında birçok milletin güçlü aile yapısına sahip olmadığı için yok olduğu görülmektedir (Gündüz, 2012: 130). Türklerde aileye büyük bir önem verilmiştir. Gök kubbeyi devletin, çadırı ise ailenin örtüsü olarak kabul eden Türklerde devlet düzeni ve aile yapısı yakın ilişki içerisinde olmuştur (Ögel, 1971: 137). Ailenin vazgeçilmez unsuru kadındır. Eski Türklerde kadın, ev içerisinde çeşitli sıfatlara (anne, abla, teyze vb.) sahip olmasının yanı sıra, toplum içerisinde de önemli bir konumdadır (Yılmaz, 2004: 112). Kültiğin Abidesi'nde, Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yarattığı kişiler arasında kağanın eşi İl-bilge Hatun'un adının da geçmesi kadına siyasal hayatta da yer verildiğini kanıtlamaktadır (Acar, 2019, 396). Bilge Kağan Abidesi Doğu cephesinde yer alan "*Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten tanrı...*" şeklindeki ifade, Türk milletinin yok olmamasının kağana ve hatuna bağlandığını göstermektedir (Köksel, 2011: 334). Türk devlet geleneğinde aileyi babadan sonra anne temsil etmiştir.

Annenin yeri, babanın akrabalarına göre daha ayrı tutulmuştur (Acar, 2019: 397). Türklerde tek eşlilik sisteminin uygulanması kadının haklarını ve statüsünü korumuştur (Yılmaz, 2004, 119). Gökalp, eski Türklerin demokrat ve feminist olduğunu, kadının kutsal gücünün olduğuna inanıldığını ifade etmektedir. Türk şamanları, büyü gücüyle olağanüstülük gösterebilmek için kadınlara benzemeye çalışmıştır (Gökalp, 2006: 213).

Türklerin İslamiyet'i kabulü, kadının toplumdaki statüsü üzerinde köklü bir değişikliğe sebep olmamıştır. Peygamber efendimizin *"Cennet annelerin ayakları altındandır"* ve *"Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız olduğu kadar, kadınlarında sizin üzerinizde hakları vardır"* sözleri Türk toplumunun kadına bakış açısı ile örtüşmüştür.

Nizamülmülk, Türkistan hakanları ve Türkmen padişahlarının devleti yönetirken hatunlarının fikirlerine büyük önem verdiklerini ifade etmektedir (Güngör, 1997: 212). Büyük Selçuklu Devleti döneminde de kadınlar devlet yönetiminde idarî anlamda etkili olmalarının yanında ordu sahibi olarak askerî anlamda da önemli rol oynamışlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Altuncan Hatun, kadına verilen değer için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Altuncan Hatun, eşi Tuğrul Bey'e devlet işlerinde yardım etmiş ve fikirleri ile yol göstermiştir. Ebu'l Ferec, Altuncan Hatun'un kocası tarafından çok sevildiğini ve saltanatın tüm işlerinin bu hatun tarafından yönetildiğini belirtmektedir (Kuşçu, 2016, 184). Ebu'l Ferec'in verdiği saltanatın tümüyle Altuncan Hatun'a verildiği bilgisinin abartılı olduğu aşikâr olmakla birlikte, Tuğrul Bey'in 1058 yılında kardeşi İbrahim Yınal Bey'in isyanını bastırmak için gittiği Hemedan'da mahsur kalmışken, en büyük destekçisi olan eşi Altuncan Hatun'un Bağdad'da bulunan Oğuzları toplayıp Sultanı zor durumdan kurtarması kadınların yönetiminde etkili olduklarına önemli bir işarettir (Eke, 2022, 302).

İslamiyet'in kabulü sonrasında ilk başlarda kadının siyasî ve sosyal hayattaki rolünde önemli bir değişim görülmediği ifade edilmiştir. Büyük Selçuklu döneminde kadının devlet yönetimindeki etkinliği Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu'da kurulan diğer Türk beyliklerinde de görülebilmektedir. Bu durumun en önemli

yansımalarından birisi, bu dönemde inşa edilen eserlerdeki bâni kimlikleridir. Anadolu Selçuklu Devletinde I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand (Hunad, Hunat) Hatun ve Gevher Nesibe Sultan, Saltuklular'da Mama Hatun ve Mengüçüklüler döneminde Turan Melek bu bânilerden sadece birkaçıdır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde kadınların yaşayışı eski Türk geleneklerine benzemektedir. İbni Batuta, Osmanlı'nın ilk döneminde kadınların erkeklerden kaçmadığını ve Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun tarafından bizzat ağırlanışını aktarmaktadır (Dulum, 2006, 11). Ancak zamanla Türkmen Bey ve hükümdar kadınları dinî kuralların yanı sıra Arap, İran ve Bizans kültürlerinin etkisiyle İslamiyet öncesi dönemde edindikleri statüleri kaybederek toplum hayatından soyutlanmıştır (Yılmaz, 2004, 115; Avcı, 2016, 230). II. Murad zamanında harem anlayışı ortaya çıkar. Kanunî döneminde Hürrem Sultan örneğinde olduğu gibi kadınların devlet yönetiminde etkili oldukları görülse de genel anlamda kadın mahrem bir nesne olarak görülmüştür (Dulum, 2006, 14). Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte kadınlara yönelik haklar da sorgulanmış ve kadının toplum içerisindeki konumu, hakları ve eğitimi, aydınlar tarafından üzerinde durulan meseleler hâline gelmiştir (Genç ve Döner, 2012: 817). Kurtuluş savaşında tüm benliği ile yer alan Türk kadını, göstermiş olduğu kahramanlıklar ile toplumda kendini kanıtlamıştır. Millî Mücadele sonrasında Mustafa Kemal Atatürk, kadına her türlü konuda eşitlik sağlanmasının önünü açan yenilikler yapmıştır. Atatürk kadını toplumdan ayrı tutmak yerine, toplumun içerisinde yer almasını sağlamış "Cumhuriyet Kadını" kimliğini oluşturmuştur (Yılmaz, 2010: 201-202).

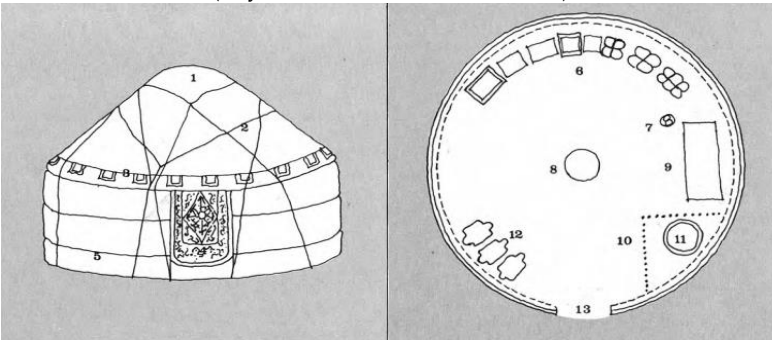
Türk Ev Mimarisinin Şekillenmesinde Kadının Rolü

Tarihsel süreç içerisinde Türklerde kadının sosyal statüsünün yanında fiziki olarak yaşam alanlarında da değişimler görülmüştür. Bu yaşam alanlarının en önemlisi şüphesiz evlerdir. Türklerde ev mimarisinin gelişimi kadına göre ya da kadının yaşam şartlarına göre bir değişim olduğunu göstermiştir. Ev, en basit tanımıyla bir ailenin oturabileceği büyüklükte yapılmış barınak anlamına gelmektedir (Hasol, 2008: 163). Türk lehçelerinde ev, iv, üw, öy, üy, eb, ep ve öm vb. şekillerde ifade edildiği görülen kelime, bazı lehçelerde "kadın" ve "aile"

mânalarına gelir (Bozkurt, 1995: 502). Türk Evi kavramına baktığımız zaman Anadolu'da Eski Türklerde, taştan yapılmış binalara "bark" denilirdi. Bark kelimesi aynı zamanda "Eb-bark" şeklinde yazılmış olan "ev" anlamında da kullanılmıştır (Ögel, 1971, 133).

Kuban'a göre Türk evi, geleneksel Türk ailesinin yaşamına ve törelerine uygun biçim ve plan özelliklerini gösteren, gereksinimlere cevap vermiş bir konut tipidir (Kuban, 1976: 192). Türk evi kavramı Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Orta Asya'da yapılmış olan kazılara göre ilk evlerin küçük avlulu ve birbirine bitişik yapılar olduğu anlaşılmaktadır (Cezar, 1977: 179). Türklerin Anadolu'da inşa ettikleri evler, Orta Asya'da kullandıkları çadır düzenine benzemektedir. Çadır Türk tarihinde önemli bir konumda yer almaktadır. Kültürel bir öge olan çadır, değişik renklere sahip olup her birinin bir anlam içerdiği bilinmektedir (Çandarlı Şahin, 2016: 35). Çadırlar içerisinde "yurt" adı verilen dairesel çadır, mimari özellikleri bakımından diğerlerinden ayrı tutulmuştur (Kuban, 1995: 38). Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ile göçebe bir hayat sürenler çadırdaki kalmaya devam ederken, yerleşik düzene geçenler bulundukları coğrafyaya uygun malzemeler ile evler inşa etmişlerdir. Anadolu'da Türkmen evlerinin şekillenmesinde erkekler kadar kadınlar da aktif rol oynamıştır. Kadın ve erkek dayanışması içerisinde inşa edilen toprak evler modern mimariye de esin kaynağı olmuştur (Sarıçelik, 2017: 87). Türk ev mimarisinde evin bölümlerinin oluşumu göçebe çadırın yerleşik düzene yansması olarak görülmektedir (Gögebakan, 2015: 46) (Şekil-1).

Şekil-1: Orta Asya çadırı genel görünümü ve iç düzeni
(Kaynak: Önder KÜÇÜKERMEN)

Türk evi ile ilgili önemli çalışmalar yapan Eldem, evleri plan tipleri bakımından dörde ayırmaktadır. Bunlar; sofâsız plân tipi, dış sofalı plân tipi, iç sofalı plân tipi ve orta sofalı plân tipidir (Eldem, 1954: 24). Cephelerde arazinin konumuna dikkat edilmiş denge bozulmadan ve kimsenin güneşini, göz hakkını, yaşam alanını engellemeden evler yapılmıştır (Bektaş, 1996: 26) (Fotoğraf-1).

Fotoğraf-1: Tokat Bey Sokağı Evleri

(Kaynak: Kenan KAYHAN)

Türk ev mimarisini incelediğimizde evlerin genellikle büyük ailelerin yaşayabileceği boyutta inşa edildiği görülür. Anadolu'nun birçok bölgesinde, yaz ve kış için ayrı evler yapılmış ve kullanılmıştır. Yazlık ve kışlık evlerde ortak özellik, her ikisinde de hem açık hem kapalı odaların bulunmasıdır. Türk evi ve odalarının oluşumunda özellikler İslamiyet sonrasında dinî etkiler söz konusu olmuştur. Bunların etkileri; içe dönük bir yaşantı ve dış ilişkilerle kısıtlı çözümler şeklinde açıklanabilir. Türk evi genellikle az katlıdır. Temel düzen "tek kat" için uygulanmış zamanla katların sayısı arttırılmıştır (Küçükerman, 1985: 45). Evler, arazinin yol tarafına yerleştirilmiş olup sokak ile görsel olarak ilişki içerisinde (Fotoğraf-1). Ev, büyük bir araziye sahip ise avlu evin hemen bitişiğindedir. Sıradan bir ev ise giriş avlusu ya da bahçe, mutfak, samanlık, depo, ahır ile çevrilidir. Maddî durumu iyi olan ve kış daha zor geçen bölgelerdeki

evlerde bir de ara kat bulunmaktadır. Tavan yüksekliği az olan ara katlar küçük pencerelere sahiptir ve kışın daha kolay ısındığı için yaygın olarak görülmektedir (Bektaş, 1996: 90). Evlerin hayat kısımlarına sokaktan girişi sağlanan avlu kapısı ile evin asıl giriş mekânını taş döşeli bir patika birbirine bağlamaktadır. Eğer ev sahibinin maddi durumu yerindeyse tüm avlu taş döşeme şeklinde yapılabilmektedir (Kuban, 1995: 160-161). Avlu, kapı ile ilişkilidir. Kapının simgesel bir anlamı vardır. Ev kapısı aileyi toplumdan ayırmaktadır. Kapılar hem insanlar hem de mekânlar hakkında bize bilgi verir. Kapının biçimi, kanat sayısı, üzerindeki tokmaklar, kilit sistemi mekânda yaşayan kişi sayısından ekonomik durumuna kadar önemli bilgiler içermektedir (Fotoğraf-2).

Fotoğraf-2: *Mardin'de bir ev kapısı*
(Kaynak: Emel ŞENER BOY).

Kapı tokmakları, vurulduğu zaman çıkardığı ses ile haber verme ve kapıyı çekme işine yaramaktadır (Çal, 2004: 215). Bazı kapılarda biri diğerinden daha küçük olmak üzere iki tokmak bulunmaktadır. Bu tokmakların çıkardıkları sese/tınıya göre gelen misafirin erkek mi kadın mı olduğu anlaşıldığı ve bu duruma göre kapıyı kimin açacağını belirlendiği bilinmektedir (Bektaş, 1996: 83). Hatta çocukları da düşünerek yapılmış olan ve biri diğer ikisine göre aşağıda yer almak üzere üç tokmaklı kapılar da yapılmıştır. Kapı tokmaklarının biçimleri de önemli bilgiler içermektedir. Örneğin kadın eli biçimli

tokmağın üzerinde yüzük olup olmaması, ev sahibinin evli dul veya bekâr olduğunu işaret etmektedir (Gül, 2021: 3) (Fotoğraf-3).

Fotoğraf-3: *Tokat Bey Sokağı'nda üç tokmaklı bir kapı*
(Kaynak: Mutlu ÖZGEN).

Kadının yaşam alanı evidir. Kamusal alan erkeklere, konut ise kadınlara aittir. Tüm gününü evde geçiren kadın, yemek yapma, çamaşır yıkama, temizlik yapma, kışlık yiyecek hazırlama-kurutma, odun kesme, dikiş ve nakış işleri, bahçe işleri, hayvanların bakımı gibi birçok iş yapar. Mahremiyet olgusu içerisinde kadını yabancı gözlerden sakınan eş, yaşam alanı içerisinde ona saygı duymakta ve konforunu sağlamaktadır. Evlerin zemin kat odaları iç avluya açılmakta olup, sokak ile bir bağlantısı bulunmamaktadır. Evin avlusu yüksek duvarlar ile örülmüş küçük bir kale gibi korunaklıdır. Avlu kadın için özel bir mekândır. Avlu içerisinde bir kuyu, çeşme ya da küçük bir havuz bulunmaktadır (Kuban, 1995: 20). Avlu, ev ile özdeşleşmiş kadının dış dünyaya ve doğaya açılan kapısı olarak görülmektedir (Bozkurt ve Altınçekiç, 2013: 80). Türk mahallerinde genellikle ağaç bulunmamakta olup cami ve çeşme etrafında ağaçlandırma görülmektedir. Evlerin bahçeleri ise çeşitli bitki ve ağaçlar ile biçimlendirilmiştir. Bahçe hizmet alanı olarak da kullanılmıştır. Tahıl ambarları, hamam, tuvalet, mutfak ve odunluk bahçede yer alır. Evin içerisinde ayrı bir mutfak olsa da bahçede yer alan mutfak içerisinde büyük kazanlar için düzenlenmiş ocaklar ve fırın bulunmaktadır. Kışlıklar genellikle burada hazırlanır. Ayrıca evin zemin

katı da yine hizmet için kullanılmıştır. Evlerde esas yaşam alanı genellikle üst kattır. Kadının dünyası evi ve sınırlarını belirleyen avludan ibaret olduğu için avlunun düzenlenmesinde iç dünyanın bir yansıması da görülür. Zemin kat odalarının avluya açılmasının yanında, üst kata çıkış da genellikle avluya bakan cephedeki merdiven ile sağlanır. Evin sokak cephesi ise genellikle sade olmakla birlikte çıkmalar (cumba) ile hareketlilik kazanmaktadır. Cepheelerde yer alan pencere açıklıklarının bir kısmı çıtalar ile oluşturulmuş ahşap kafese sahiptir. Bu sayede kadının ev içerisinden rahatça sokağı izlemesinin sağlanmasının yanında aynı zamanda sokaktan birinin evin içerisini ve kadını görmesini engellemek de amaçlanmıştır. Kafeslerle kısıtlanmış olsa da sokağa açılan pencereler ile kadına bir nefes alma alanı sağlanmıştır. Sokak cephesinde yer alan pencerelerde kullanılan kafesler kadınların mekân düzenlerindeki etkisine verilebilecek önemli örnekler içerisindedir (Sarıçelik, 2017: 107) (Fotoğraf-1). Ayrıca, bazı evlerde “kim geldi penceresi” yer almaktadır. Bu pencerelerde yer alan kafesler daha sık aralıklı çıtalar ile oluşturulmuştur. Ev sahibi içeriden baktığı zaman kendisi görünmeden eve kimin geldiğini görebilmektedir (Bektaş, 1996: 85) (Fotoğraf-4).

Fotoğraf-4: *Kastamonu’da bir evde “kim geldi penceresi”*

(Kaynak: Mehmet TEZEL)

Geniş kapsamlı konak tipi evlerde haremlik-selamlık bölümleri bulunmaktadır. Haremlik-selamlık bölümü kadını toplumsal yaşamdan uzaklaştırmış ve yaşam alanını daraltmıştır. Bu bölümler ev içerisindeki bir takım düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Kadının evi bu kadar etkin kullanmasına rağmen erkeğin de kendisine ait “selamlık (baş oda)” olarak adlandırılan bir odası bulunmaktadır. Bu oda yaygın olarak evin üst katında bulunmaktadır. Evin en geniş ve en süslü odası olan selamlık odasında gelen erkek misafirler ağırlanmıştır. Hem iç dekorasyonu hem de dış cepheden bakıldığında sokağa açılan pencereleri ile evin en gösterişli odası olma özelliğine sahiptir (Fotoğraf-5).

Fotoğraf-5: *Safranbolu Emirhocaade Konağı Selamlık bölümü*
(Kaynak: Gülcan ACAR)

Bazı örneklerde selamlık kısmına giriş için ayrı bir avlu ve merdiven düzenlenmiştir. Doğrudan sokağa açılan küçük bir avlusu bulunmakta olup büyük avludan bağımsızdır. Bazı evlerde ise selamlık kısmında ağırlanan erkek misafirlere ikram edilecek yiyecekler dönme dolap düzeneği ile servis edilir. Böylece görsel temastan kaçınılırdı. Büyük konaklarda selamlık bölümünde ayrı bir mutfak ve erkek aşçının olduğu bilinmektedir (Kuban, 2017: 145). Evin “haremlik odası” ise selamlık dışında kullanılan tüm mekânlardır. Büyük konaklarda bahçe içerisinde bulunan, bir odadan ve giriş

sekisinden oluşan oldukça gösterişli ahşap işçiliğine sahip erkek ve kadın misafirlerin ayrı ayrı ağırlandığı misafir köşkü bulunmaktadır. Bu mekânların yan kısmında küçük fıskiyele havuz ile görsel bir zenginlik oluşturulmasının yanı sıra fıskiyele çıkan su sesi ile dinlendirici bir etki kazandırılmıştır. Doğa ile iç içe olması özellikle kadın misafirler için bulunmaz bir nimettir (Fotoğraf: 6).

Fotoğraf-6: *Amasya-Merzifon Hamdi Basmacı Konağı Misafir Köşkü*
(Kaynak: Emel ŞENER BOY)

Türk evini biçimlendiren en önemli öğelerden biri odadır. Odaların en önemli özelliği çok amaçlı kullanıma uygun olmasıdır (Şener Boy, 2014: 78). Oda, iki bölümlüdür. Kapı direk odaya değil, oda içerisinde yer alan seki altına açılır. Bu sayede oda içerisinde bulunanlara, özellikle odadaki kişi kadın ise bir hazırlanma-toplanma zamanı oluşturur. Burası, asıl odadan bir basamak aşağıdadır. Oda, içerisinde yüklük, ocak, sedir, yunmalık gibi günlük yaşamda aktif kullanılabilecek bölümler barındırır (Bektaş, 1996: 106). Yüklüğün merkezinde ocak ve üzerinde şerbetlik bulunmaktadır. İki yanında yer alan dolaplar içerisinde depolama ve yıkanma kısımları mevcuttur. Yüklüğün alt kısımları ise odunluk olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan çadır ile oda ilişkisi benzerliği göz ardı edilemez. Odada yaşayanlar çadırda olduğu gibi tek bir mekânda birçok ihtiyacını karşılayabilirler. Geniş ailelerin yaşadığı konaklarda, her odada bir çekirdek aile, o odadan çıkmadan içerisinde rahatça yaşamını

sürdürebilmektedir. Yüklükler içerisinde yün yatakların çıkarılarak gece yatak odasına dönüştürülen oda, gündüz içerisinde ocağı üzerinde yemek pişirilen, misafirlerin ağırlandığı, dikiş nakışların yapıldığı bir oturma odası işlevi görmektedir. Gömme dolap içinde yer alan yunmalık kimi zaman ocağa yakın yapılarak sürekli sıcak su ihtiyacına cevap vermiştir. Sedirler bağdaş kurmaya da olanak sağlar şekilde alçak yapılmalarının yanında sokağı da görmeye imkân sağlayacak şekilde pencerenin hemen önüne yapılmıştır. Ahşap malzemeden yapılmış olan sedirlerin iç kısmı boştur. Sedirin altı üzerinde yer alan kapaklarla depolama amaçlı kullanılmıştır. Daha çok meyvelik olarak düzenlenmiş olup meyvelerin uzun süre bozulmadan kullanılması ve odada hoş bir koku bırakması amaçlanmıştır (Fotoğraf-7).

Fotoğraf-7: *Amasya-Merzifon Hüsamettin KIRAC evi sedir altı depo alanları*
(Kaynak: Emel ŞENER BOY)

Oda içerisinde gereksiz hiçbir eşya yer almamakta, kullanılan eşyalar ise hemen yerine kaldırılmaktadır. Yüklüklerin boyutu kolay ulaşımı sağlamak için ortalama insan boyu temel alınarak yapılmıştır. Oda içerisindeki tüm bu düzenlemeler kadının iş yükünü azaltmakta ve gün içerisinde işlerini bitirerek dinlenmesine imkân tanımaktadır. Kadınlar evin günlük işlerinin dışında kalan zamanlarda dikiş-nakış, dokuma gibi üretmeye odaklı işlerle meşgul olmuştur.

Odalar arası bağlantıyı sağlayan sofa; hayat, sergah, sergi, seyyan, divanhane gibi isimler almıştır (Küçükerman, 1985: 53). Sofa,

Türk evinin kuruluşunda önemli bir görev üstlenmiştir. Evlerin plan tipleri de sofa temel alınarak sınıflandırılmaktadır. Sofa esaslı plan tipleri, sofalı-sofasız olmak üzere ve sofanın evin içerisindeki bulunduğu konuma göre değerlendirerek gruplanmaktadır. Toplumsal bir alan olan sofa zamanla oturma amaçlı günlük kullanılan odalardan biri hâline gelmiştir. Seki üzerinde yer alan sedir ile ayrı bir alan oluşturulmuş ve yükseltilmiş alan, parmaklıklar ile sınırlandırılmıştır. Sofa, cumba veya çıkma yaparak sokağa taşırılmıştır. Üzerindeki pencere açıklıkları sayesinde sofa ışık almakta ve aynı zamanda kadın, sokağı ön ve köşe pencerelerden rahatlıkla görebilmektedir.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Türk toplumunda kadın, yaşamın her alanında etkin bir rol oynamıştır. Türklerde kadın ailenin en önemli yapı taşı olmuştur. Türk toplumunda ilk dönemlerde kadın, sosyal ortamda daha çok görülürken ilerleyen zamanlarda inanç, siyaset ve toplumsal nedenlerden dolayı sosyal yaşamdan uzaklaşmıştır. Kadının sosyal statüsü zaman içerisinde değişse de Türk ev mimarisinin gelişiminde kadının çok önemli bir rolü olmuştur. Tabii bu durum tesadüfi değildir. Kadının farklı bakış açısı, olayları detaylı bir şekilde incelemesi ve ders mahiyetinde değerlendirmeler ortaya koyması bu rolü pekiştirmiştir. Kadının toplum hayatını şekillendiren bakış açısı ve yaşam tarzı fiziki yaşam alanlarını da etkilemiştir. Orta Asya'da çadır ile başlayıp göçebe hayattan yerleşik yaşama geçişle birlikte ahşap, taş ve kerpiç malzeme ile daha kalıcı hale gelen konut tiplerinin günümüze ulaşan örnekleri çoğunlukla 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarına aittir. Geleneksel Türk konutlarındaki yaşam alanları incelendiğinde toplumun sosyo-kültürel çerçevesi içerisinde kadın ve erkeğe özgü farklı yaşam alanları, özgürlükler ve imkânlar sunulduğu görülebilmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda Türk kültüründe geleneksel konutlar içerisinde kadının yaşam alanı ve bu yaşam alanlarını nasıl kullanıldığına ilişkin fikirler ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma neticesinde, kadının geleneksel Türk konut mimarisinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Acar, H. (2019). "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın. *İnsan&İnsan*, 6(21), 395-411.
- Akdemir, E. ve Aykal, F.D. (2021). Kadının Mekândaki Rolü ve Yöresel Konut Mimarisine Etkisi. *Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi*, 14(2), 482-505.
- Avcı, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 55, 225-254.
- Bektaş, C. (1996). *Türk Evi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çal, H. (2004). *Beyazırın Şehrinde Kapı Halkaları ve Tokmakları, Cumhuriyetin 80. Yılında Her Yönüyle Ankara*. Ankara: Ankara Belediyesi Yayınları.
- Çandarlı Şahin, A. (2016). Türk Çadırı Üzerine. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 25-39.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
- Eke, B.B. (2022). Ordu Yöneten Selçuklu Kadınları: Sanat Tarihi Eşliğinde Bir Değerlendirme. "Türk Dünyasında Alp Kadın" Uluslararası Sempozyum E-Bildiri Kitabı, 299-307.
- Eldem, S.H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: Pulman Matbaası.
- Genç, N ve Döner, Ş. (2012). Kadın, Ailenin Dahiliye Nâzırıdır. Bir Osmanlı Kadın Dergisi: Parça Boğçası, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 19(38), 2021/2, 815-860.
- Gögebakan, Y. (2015). Karakteristik Bir Değer Olan Türk Evi'nin Oluşumunu Belirleyen Unsurlar ve Bu Evlerin Genel Özellikleri. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 1(1), 41-55.
- Gökalp, Z. (2006). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gül, Y. (2021). Kapıda Kim Var? (Anadolu Kapı Tokmakları ve Çağdaş Seramik Sanatı ile Kişisel Yorumlar), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 1-14.
- Gülçin Bozkurt, S ve Altınçekiç, H. (2013). "Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişimin Safranbolu Evleri Örneğinde İr-delenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry*, 63(1), 69-91.
- Gündüz, A. (2012). Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 129-148.
- Güngör, E. (1997). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın.

- Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda Kadın. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 331-341.
- Kuban, D. (1995). *Türk "Hayat"lı Evi*. İstanbul: Mısırlı Matbaacılık.
- Kuban, D. (2017). *Türk Ahşap Konut Mimarisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuşçu, A. D. (2016). Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 173-191.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sarıçelik, M. (2017). Mimarlık Kültürünün Oluşumunda Kadının Rolü ve Erken Cumhuriyet Döneminde Mimarlık-Kadın İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı.
- Şener Boy, E. (2014). Merzifon Evleri. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Taşgöl, A. (2021). *Türk Model Devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yılmaz, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın. *Milli Folklor*, 16(61), 111-123.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20-21), 191-213.

SON SÖZ

Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI

Toplumun temel taşı olan aile, bireylerin kişiliklerini şekillendiren ve ilk eğitimlerini aldıkları müesseseleridir aynı zamanda. Nasıl ki sağlıklı bir toplumun var olabilmesi için aile kurumunun sağlam temeller üzerine inşa edilmesine ihtiyaç varsa sağlıklı bir bireyin yetişmesi için de güçlü bir aile yapısına ihtiyaç vardır. Özetle bireyden aileye ve daha sonra topluma sirayet eden zincirleme etki toplumsal yapıyı şekillendirmektedir ve kadın, eş ve anne olarak bu etkileşim sürecinin merkezinde yer almaktadır.

Türk tarihinde; siyasî, sosyal ve hatta askerî alanda varlık gösteren Türk kadını, Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda kavuştuğu yasal haklarla siyasî ve sosyal hayatın içinde etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Özellikle 1926'da kabul edilen Türk Medenî Kanunu'nun resmî nikâh zorunluluğu ve tek eşle evlilik esasını getirmesi; kadınların istedikleri meslekleri seçebilmelerine, mahkemelerde tanıklık yapabilmelerine, miras ve boşanma konularında erkekle eşit statüye ulaşmalarına yasal zemin oluşturması, Türk kadınının siyasal ve toplumsal hayatta daha etkin hâle gelmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, kabul edildiği dönemde Türk kadınına birçok çağdaş hak ve yetki getiren Medenî Kanun'da, ilerleyen yıllarda çağın ge-

reklerine, siyasal ve sosyal hayatta yaşanan değişimlere paralel olarak birtakım değişiklik ve düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2002’de Türk Medenî Kanunu’nda zamanın ruhuna uygun düzenlemeler yapılarak kadın erkek eşitliğine aykırı bazı uygulamaları ortadan kaldırılmış ve kadın lehine önemli kazanımlar sağlanmıştır.

Türk kadınının statüsünü güçlendirmeye ve cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik tüm bu yasal düzenlemelere rağmen pratikte, kadının siyasal ve toplumsal hayattaki konumu ile hukukî açıdan sahip olduğu hak ve yetkiler arasında bir uyumsuzluğun varlığı gözlemlenmektedir. Bu durum, yaşadığı sorunların ortadan kaldırılması için kadına verilen yasal hakların tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Kadınların bu yasal hakları kullanmasına zemin oluşturacak sağlıklı bir siyasal ve toplumsal ortamın oluşturulması, fırsat eşitliğinin yaratılması, bu yasal hak ve yetkilerden haberdar edilmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye’deki kadınların önemli bir kısmı, sahip oldukları yasal hak ve yetkiler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi değildir. Bu sebeple devlete bağlı ilgili kurumların ve kadın konusunda faaliyet gösteren STK’ların bu farkındalığı artıracak politikalar yürütmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bilgi eksikliği, dönemin önemli sorunlardan biri olan şiddet karşısında kadınların mağdur konumda kalmalarına yol açmaktadır. Çünkü yapılan birçok araştırmayla da teyit edildiği gibi şiddete ve istismara maruz kalan kadınların önemli bir kısmı yasal olarak nasıl hareket etmesi gerektiğinin farkında değildir. Elbette başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere devletin kurumları ve ilgili STK’lar kadınları bu konularda bilgilendirmek için çalışmalar yapmaktadır ve bunun için belirli çalışma merkezleri de oluşturmuş durumdadır. Ancak ortaya çıkan tablo, kadın konusunda çalışan resmî ve gayriresmî kurumların daha fazla etkin olmasını zorunlu hâle getirmektedir. Resmî rakamlara göre 2021’de 300’e yakın kadın, erkekler tarafından öldürülmüştür. 2022 yılı Temmuz ayına kadar ise 186 kadın erkekler tarafından öldürülmüştür. Bu sayının içerisinde şüpheli bir şekilde öldürülen kadınların yer almadığını da kaydederek kadın cinayetlerinin toplumumuz açısından ne denli

önemli bir sorun olduğunu netleştirmiş oluruz. Sadece 2022 yılının Temmuz ayında meydana gelen 24 kadın cinayeti, durumun vahametini ve bu sorunun acilen çözülmesi gerektiğini gösteren önemli bir veridir.

Ne yazık ki kadına yönelik şiddet ve istismar, alınan bütün önlemlere rağmen sona ermemekte, bu durum alınan tedbirlerin yetersiz olduğu veya yeterince uygulanmadığı yönündeki eleştirilere neden olmaktadır. Kadına yönelik şiddetin ve kadın cinayetlerinin her geçen gün artması, kadınların kendilerini güvende hissetmemelerine, günlük hayatlarını sürdürürken her an bir saldırı ile karşı karşıya kalacakları hissiyatını yaşamalarına neden olmaktadır. Kadınların yaşadıkları bu güvensizlik duygusu aslında zincirleme bir etkiyle ailesini ve tüm toplumun huzurunu bozan bir sonuç doğurmaktadır. Bu bakımından kadınların yaşadıkları sorunlar sadece kadınları ilgilendirmemekte, bu sorunların çözülmemesi tüm ülkenin barış ve huzurunu olumsuz mânâda etkilemektedir. Konuyla ilgili bir başka husus da kadına yönelik şiddetin önlenmesinde ceza hukuku dışında yer alan tedbirlerin etkililiğinin ve çeşitliliğinin artırılmasının önemli olduğudur. Dolayısıyla suçun işlenmesini engelleyecek etkili, caydırıcı ve uygulanabilir tedbirlerin alınması kadına yönelik şiddetin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca olay anı müdahale tedbirleri, olay sonrası sorunu çözmeye yönelik hızlandırıcı tedbirler, telafi edici ve tazmin edici tedbirlerin varlığı da şiddetin hedefi olan kadınların bir daha aynı dehşeti yaşamaması ve yaşadıkları travmayı daha rahat atlatabilmeleri için oldukça önemlidir. Kadına yönelik şiddetle mücadele ve kadın cinayetlerinin önlenmesi konusunda getirilen en büyük eleştirilerden biri, var olan yasal tedbir ve cezaların yeterince uygulanmadığıdır. Zira faili suç işlemekten caydıran, cezanın miktarından ziyade cezanın infaz edilip edilmediğidir. Dolayısıyla cezalar tek başına suçu önlemede yeterli değildir; önemli olan, var olan cezanın suçu işleme ihtimali olan kişiyi caydıracak şekilde uygulanmasıdır. Bu bağlamda kadına karşı işlenen cinsiyet temelli suçlarda alternatif çözüm yollarına gidilmesi gibi cezanın infazında da alternatif infaz yollarına başvurulması hususlarının tekrar gözden geçirilmesi gerekir.

Kadına yönelik şiddet çok yönlü olarak ele alınmalı, şiddet olgusunun toplumsal hayatta “dil” ile yeniden üretildiği ve hatta zaman zaman kullanılan “dil”, dolayısıyla yanlış “iletişimin” şiddetin temel nedeni olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan şiddetin temeline, psikolojik kökenine inilirken, fiziksel şiddet öncesi “dil” ile ortaya koyulan şiddetin ortadan kaldırılması da önemlidir. Çünkü “dil” bir iletişim aracıdır ve şiddet genellikle hükmeden bir dil vasıtasıyla şekillenir. Şiddeti içeren, aşağılayıcı, baskın, emredici, “sen bilmezsin, ben bilirim, ben güçlüyüm” içeriklerini taşıyan bir dil kullanımı zamanla toplumun yaşam tarzı hâline gelebilmektedir.

Kadına yönelik şiddetin bir nedeni de insanların kendilerinden zayıf gördükleri varlıklara şiddet uygulamaya meyilli olmaları ile ilgilidir. Bu hastalıklı zihniyet, hedefe yalnızca kadını koymaz; özel gereksinimi olan bireyler, çocuklar ve hayvanlar da şiddetin hedefi hâline gelirler. Bu nedenle bu zihniyet yapısının da değişmesi önemlidir. Kadının her şeyden önce “insan” olarak değerli olduğu, erkekten farklı fizyolojik yapıya sahip olmasının onu güçsüz değil farklı kıldığı algısı yerleştirilmelidir.

Şiddetin ruhsal ve psikolojik yönü analiz edilmeli, yasal güvenceye kavuşturulmalıdır. Medyada kadınlara yönelik cinayetlerin tekrar tekrar gösterim ve ifşasına son verilmeli, şiddeti özendirip teşvik edecek her türlü yayın ve haberden kaçınılmalıdır. Son yıllarda yaygınlaşan, millî ve manevî değerlerimizi hedef alan, toplumsal hayatımızı zehirleyen dizi filmler denetlenmelidir. Kadın üzerinden kazanç hırsıyla, toplumsal değerlerimizi, aile yapısını tahrip eden girişimlerden kaçınılmalıdır. Bizi bize anlatan, değerlerimizle beslenen, film ve diğer yapımların artırılması bu alandaki dejenerasyonun önüne geçecektir. Kuşkusuz bu siyasilerin ve politika yapımcıların yanında üniversitelerin, yazar ve senaristlerin, oyuncuların, ajansların ve medya kuruluşlarının ortak sorumluluğudur.

Sanat toplumsal hayatın bir yansımasıdır ve nasıl ki siyasî ve sosyal hayatta erkek egemenliği devam ediyorsa, geleneksel sanatlarımızın büyük bir çoğunluğunda da aynı tablo ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle cinsiyet eşitsizliğini yansıtan bu duruma karşı da birta-

kım eleştiriler yapılmaktadır. Nitekim geleneksel eril alanlardan biri olan edebiyatta da kadınların görmezden gelinmesi, onlara anne, sevgili ve kardeş rolünü geçemeyen bir konum belirlenmesi ve daha da vahimi kadın yazarların da bu rolü tarihsel alışkanlıkla benimsemesi erkek egemen yapının muhafaza edilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte rol model oluşturması açısından örnek olabilecek isimlerin desteklenerek görünür kılınması, edebiyatın zenginleştirilmesi modern dönemde kadınların özgüvenini perçinleyen ve daha çok söz sahibi olmalarını tetikleyen bir etki yaratacaktır.

Türk tarihinde kadın; devlet yönetiminde etkin bir siyasi figür, toplumsal hayatın her alanında eşit şartlara sahip bir birey ve hatta eşyle birlikte mücadele eden bir ordu mensubu olmuştur. Türk devlet geleneğinde ve toplum yapısında kadının, çağdaşı hemcinslerine göre ihlâl edilemez hakları ve etkin konumları olmuştur. Bu derece sosyal ve siyasal hayatın içinde yer alan Türk kadını, Milli Mücadele yıllarında da fedakâr ve cesur tavrını bir kez daha göstermiştir. Atatürk'ün ifadesiyle, "Erkeklerden kurulan ordunun hayat kaynaklarını kadınlar işletmiştir." Nene Hatun, Şerife Bacı, Kara Fatma, Çete Emir Ayşe, Kılavuz Hatice ve daha niceleri düşman çizmelerini Anadolu'dan çıkarmıştır. Düşmana yol gösterdiğini duyduğu oğlunu vuran Domaniçli Habibe kadar gözü kara, şehit olmadan gelirsene sütümü helal etmem diyebilecek kadar fedakâr, yavrusunun üstüne örttüğü örtüyü alıp mermilerin üstüne örtecek kadar vatansever Türk anaları, bu topraklara kendi ismini vermeyi hak etmiştir. İşte bu topraklar bu yüzden "Anadolu" ismiyle anılmıştır ve anılmaya devam edecektir. Dolayısıyla Millî Mücadele'nin kazanılması, Türk kadının şerefli ve fedakâr mücadelesi ile mümkün olmuştur. Doğuran, doyuran, karşılıksız sevginin timsali olan analarımızın fedakârlığı hiçbir zaman bitmemiştir. Ülkemizin 40 yıldır mücadele ettiği bölücü terör örgütünün en büyük mağdurları da yine kadınlarımız, analarımız olmuştur. Şehit demek, şehit anasının, şehit eşinin bir ömür boyu süren gözyaşı, feryadı demektir. Ülkemizin barış ve güvenliği için en sevdiklerini kaybeden, dolayısıyla en büyük fedakârlığı gösteren şehit anaları ve eşleri baş tacımızdır ve onların günlük hayatlarında yaşadıkları her türlü sorun

devletimizin resmî kurumları tarafından öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Elbette aynı hassasiyet gazilerimizin eş ve anneleri için de gösterilmelidir.

Unutulmamalıdır ki analığın ideolojisi, siyasî aidiyeti, etnik kökeni, yöresi olamaz, olmamalıdır ve akan gözyaşlarının kimlik sorgulaması da yapılmamalıdır. Bu bakımdan büyük bir cesaret örneği ve terörle mücadelede önemli bir dönüm noktası olduğunu düşündüğümüz, terör örgütü ve onun siyasî uzantısı tarafından baskı, tehdit ve kandırılarak dağa kaçırılan çocuklarını terör kamplarından kurtarmak için 3 Eylül 2019'da başlayan ve bugüne kadar çok sayıda çocuğun terör örgütünün kanlı pençesinden kurtulmasını sağlayan "Diyarbakır Anneleri"nin yaklaşık 3 yıldır büyük bir kararlılıkla devam eden eylemleri de son derece mühimdir. İlk oturma eyleminden bugüne kadar, süreç içerisinde korkuyu yenen, tehdit bariyerlerini yıkan pek çok anne, söz konusu bu eylemlere katılmıştır. Teröre ve onun iltisaklı olduğu siyasî yapılanmaya karşı başlatılan bu önemli direniş; İzmir, Van, Hakkâri, Muş gibi birçok şehirde de yankı bulmuştur. Yıllardır çocukların terör örgütü tarafından fiziki ve cinsel istismara uğradığı gerçeğinden hareketle bu eylem, ayrıca eli kanlı örgütün gerçekte kadın ve çocuk haklarını yok sayan bir yapıya sahip olduğunun, bizzat terör örgütünün kandırdığı çocuklar ve onların anaları vasıtasıyla gündeme getirilmesi bakımından da önemlidir.

Ailede başlayıp okulda devam eden eğitim, bireyin hayatını şekillendirirken, bireyin ait olduğu toplumun yapısını da doğrudan etkiler. İnsanların geleceğini şekillendiren eğitim, hem bireyin kendine özgü yönlerini ortaya çıkaran hem de topluma ve kültüre uyumlu olarak yetişmesini sağlayan bir süreçtir. Eğitim ayrıca, kadınların yasal haklarını öğrenmeleri ve kullanmaları konusunda farkındalık yaratır. Bu durum, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılığın engellenmesi ile kadının siyasal ve toplumsal hayattaki konumunun güçlendirilmesi bakımından da büyük önem arz eder. Ancak eğitim derken yalnızca kız çocuklarının eğitim alması anlaşılmamalıdır. Çünkü kadının güçlendirilmesinin yolu kız çocuklarının eğitiminin yanında aile eğitiminden de geçer. Bu nedenle ülke gene-

linde anne-baba ve evlilik öncesi eğitimler artarak devam etmelidir. Ayrıca ailenin çocuğa yönelik eğitim ihmali ve çocuğun duygusal istismarına yol açan her türlü ayrımcılığa yönelik önleyici tedbirler alınmalıdır. Unutulmamalıdır ki bilinçli ebeveynler, fiziksel istismar ve şiddete göre anlaşılması daha zor olan duygusal istismar ve şiddeti dahi ilk evrede anlayabilecek erken uyarı sistemi ile donatılmışlardır. Ayrıca yanlış gelişen kültürel anlayış ve toplumsal eşitsizliğe yol açabilecek uygulamalar önlenmeli, kadınların eğitim ve iş yaşamında karşılaştığı engellere yönelik politikalar artırılmalı, cinsiyet eşitsizliğinin dil ve düşünceye yansımaması için yazılı ve görsel basın, sosyal medya, kitap ve dergiler gibi yayınlar uzmanlar tarafından dikkatli bir şekilde denetlenmelidir. Çünkü kadın eğitimi sorununu çözenin yolu, kadını cinsiyetçi bakış açısı ile ele almak yerine, kadına birey olarak yaklaşp konuyu “insan olma” açısından değerlendirmekten geçer. Bunun içinde kadın ve erkek odaklı değil, insan odaklı bir anlayışı temel almak gerekir. Eğitimle toplumsal cinsiyet konusundaki kalıp yargılar ve olumsuz algılar önlenmeye çalışılmalıdır. Bununla birlikte düşmanca cinsiyetçilik kadar, korumacı cinsiyetçiliğin de kadına zarar verdiği konusunda farkındalık kazanılmalıdır. Aşırı korumacı ve ayrıştırıcı bir tutumun yarardan çok zarar vereceğini unutmamak gerekir.

Kadınların ekonomik özgürlüğü, bir taraftan hem ailede hem de toplumsal hayatta özgüvenlerini artıran, daha etkin bireyler olabilmelerini sağlayan bir sonuç yaratırken diğer taraftan ise kendilerine yönelebilecek baskı ve şiddete karşı daha kolay tepki göstermelerine imkân sağlar. Bu bakımdan yasal ve toplumsal mânâda kadınların iş hayatına girişlerini kolaylaştıracak adımların atılması gerekir ve kadın girişimciliğin gerek devlet gerekse özel sektör kanalıyla geliştirilmesi önemlidir. Evrensel anlamda kadın girişimciliği için en büyük engellerden birisi olarak kabul gören ataerkil toplum yapısının ortaya koyduğu engeller Türk toplumu açısından derinlemesine araştırılmalı, analiz edilmeli ve çözüm önerileri geliştirilmelidir. Türk tarihinde kadın, siyasal ve sosyal hayatta olduğu kadar ekonomik hayatta da erkeklerle eşit koşullara sahip olmuş, ekonomik yapının edilgen bir üyesi olmaktan öte, bizzat bu yapıyı etkileyen ve

şekillendiren bir görev üstlenmiştir. Hatta Türk kadını, ekonomik hayatta daha kurumsal bir biçimde, 13. yüzyılda kurulan “Bacıyan-ı Rum Teşkilatı” ile de var olmuştur. Bu kadın örgütlenmesini kuran ise bizzat Ahi Teşkilatı’nın kurucusu Ahi Evran’ın eşi Fatma Bacı olmuştur. Fatma Bacı geniş bir kadın kitlesinin ekonomik hayatta daha etkin olabilmesi için birçok hizmete imza atmıştır. Dolayısıyla Türk sosyo-ekonomik yapısında kadının sahip olduğu bu inkâr edilemez güçlü konumun günümüzde daha da güçlendirilmesi için özellikle toplum bilimi alanlarında çalışan araştırmacıların proje ve önerileri ulusal ve uluslararası düzeyde desteklenmelidir. Türk toplumunda sosyokültürel faktörlerin oluşturduğu dezavantajların ortadan kaldırılmasına yönelik atılması gereken en önemli adım yine sistemli bir eğitim ve öğretim çerçevesi oluşturmakla mümkündür. Özellikle Türk toplumunun tarihi açısından kadın ve erkeklerin ekonomik hayattaki paylaşımları ve iş birliklerine yönelik vurgular eğitim sisteminin içerisinde daha detaylı olarak işlenebilir. Sadece eğitim sistemi içerisinde aile hayatında ortak yaşamın, paylaşımın üstün yönlerini ve stratejilerini çocuklarımıza göstermek, anlatmak bile etkili sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda, özellikle ilgili kamu kurumları ve STK’ların iş birliği ile sosyal medya ve diğer iletişim araçları vasıtasıyla kısa film, kamu spotu vb. içerikler toplumla paylaşılabilir.

Kadınların ekonomik alandaki etkinliğinin ve girişimcilik faaliyetlerinin çeşitliliğini artırmaya yönelik desteklere ağırlık verilmesi ve erkekler ile aynı potansiyel girişimcilik havuzunda yer almalarının sağlanması gerekmektedir. Niteliksel ve niceliksel olarak kadınların ekonomik hayattaki varlıklarının güçlendirilmesi için bireysel farkındalıklara ve algı süreçlerine, eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine önem verilmesi, sosyal normların mümkün olduğunca kolaylaştırıcı hâle getirilmesi, iktisadî desteklerin artırılması sürdürülebilir bir devlet politikası hâline getirilmelidir. Girişimcilik için cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması, sosyal yapının kadın girişimciler için engeller ortaya koymasının en aza indirilmesi ve ortadan kaldırılması için devletin yanı sıra özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının bugüne kadar üstlendikleri rollerden daha fazlasını üstlenmesi

için iş birliğini ve istişareyi artıracak konferans, çalıştay vb. toplantıların sayısı artırılabilir.

Türkiye’de kadınların özellikle katma değeri yüksek sektörlerde (tarımsal sanayi, bilişim, teknoloji vb.) işletme kurma düzeylerini artırabilmek için bu alanlarda eğitim ve finansman düzeyleri artırılabilir. Girişimciye finansman desteği veren (KOSGEB, TKDK, Halk Bankası, Ziraat Bankası vb.) kurumların katma değeri yüksek alanlarda girişim fikri olan kadınlara yönelik eğitim programları ve finansman destekleri ayrıca planlanarak hayata geçirilebilir.

Kadın girişimciler için sermaye yetersizliği sorununa eğilmek önemlidir. Katma değeri yüksek alanlarda girişim fikri olan ama yeterli sermaye erişimi olmayan kadınlar için ayrıcalıklı bir risk sermayesi ortamı oluşturulabilir. Devletin bu konumdaki kadınlarla sermaye sahiplerini bir araya getirecek ve sermaye sahiplerinin belli düzeyde kaynaklarını bu iş fikirlerinin işletmeye dönüşmesi ve sürdürülebilir hâle gelmesi için ayırabilecekleri bir yatırım ortamı sağlanabilir. Devletin teşviği ile (vergi muafiyeti, organize sanayi bölgeleri veya küçük sanayi sitelerinde sağlanabilecek teşvikler vb.) iş fikri sahibi kadınlar ile sermaye sahibi bireylerin ortaklıkları özendirilebilir. Türkiye’de genel ekonomi ve girişimcilikle ilgili istatistiki verileri üreten ve izleyen Türkiye İstatistik Kurumu’nun kadın girişimcilerle ilgili olarak daha ayrıntılı bir veri toplama ve izleme süreci oluşturması sağlanabilir. Kadın girişimcilerle ilgili olarak demografik, sosyal ve sektörel düzeyde istatistiki veriler elde edilebilir ve raporlanabilir.

Bununla birlikte, kadınların ekonomik hayatta daha etkin olabilmelerinde, erken dönemde bu yönde verilen eğitim önemlidir. Türk millî eğitim sisteminin içerisinde sadece lise ve üniversite dönemlerinde değil, aynı zamanda ilkokul ve ortaokul dönemlerinde girişimcilik temel bilgileri ve becerilerinin gelişimine katkı sağlayacak eğitim ve öğretim uygulamalarının artırılması gerekmektedir. Özellikle kadın girişimciliğinin gelecekte nicelik ve nitelik olarak gelişimini sağlamak için temel eğitimde ilgili derslerin müfredatına girişimcilik ile ilgili daha ayrıntılı konular eklenebilir. Millî Eğitim Bakanlığı, ders kitapları ile ilgili çalışmalarını gerçekleştirirken üni-

versiteler ve ilgili STK'larla işbirliği yaparak ilgili içeriklerin hazırlanmasında destek alabilir.

Kız çocuklarımızın özellikle okul öncesi aile ortamında girişimci özellikler açısından geliştirilebilmesi için anaokulları ve kreşler düzeyinde aile bireylerini de eğitim ve öğretim sürecinin içine dâhil edilebilecek uygulamalar başlatılabilir. Özellikle anaokulu, ilkokul ve orta öğretim seviyesinde ne tür eğitim ve öğretim uygulamalarının gerçekleştirilebileceğine yönelik olarak bilimsel projeleri ortaya çıkarabilmek için ulusal (üniversiteler, TÜBİTAK vb.) ve uluslararası (UNESCO vb.) düzeyde proje destekleri özendirilebilir.

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

